II

SL DI/II-0786

ION ROTARU

valori expresive în literatura română veche

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINSUL

Cuvînt lămuritor 7
Idei despre scris și scriitori în literatura română veche 11
Întîia realizare a limbii române în proza cultă: Cronica lui Grigore Ureche 57
Miron Costin și cronica sa 147
Ion Neculce cronicarul artist 193
Anexă: Dicționar stilistic comparat al cronicii lui Grigore Ureche 275
Résumé 309
Indice de nume 313

Scanned with OKEN Scanner

CUVÎNT LĂMURITOR

Două sînt motivele care ne-au determinat să publicăm această carte.

Mai întîi, voim să aducem în fața colegilor noștri filologi, profesori și studenți, ca și tuturor celor interesați de asemenea probleme, niște comentarii și analize concepute într-un mod mai aparte, nu însă diametral opus față de ceea ce s-a mai făcut și se face. Sîntem partizanul hotărît al lucrului cu textul, dar, totodată, și al criticii și istoriei literare pe care, cu alte prilejuri, și în spiritul lui Ibrăileanu, am numit-o *completă*. Considerăm că pe teritoriul literaturii vechi se pot aplica în modul cel mai explicit și mai clar toate mijloacele de care aceasta dispune, înmănunchiate, călăuzite și pe cît mai mult cu putință armonizate de concepția materialist istorică și dialectică. Istoria pură, sociologia, istoria limbii, lingvistica și stilistica literară, informația biografică și bibliografică, psihologia modernă, metodele și rezultatele mai noi ale comparativismului lingvistic și literar — nu numai între literaturile naționale, ci și în interiorul aceleiași literaturi privită în evoluția ei istorică —, toate noile încercări din domeniul retoricii și poeticii etc. pot fi și trebuie să fie întrunite în serviciul studierii cît mai profunde și mai adecvate a literaturii vechi, făcute însă să graviteze mereu în jurul textului, fără paradă de erudiție inutilă și fără vanități de sistem.

Nu studiem o operă pentru a demonstra valabilitatea unei metode, ci aplicăm metoda (sau metodele), eventual chiar neortodox, pentru a studia opera. Înainte de orice, istorici literari, critici ori profesori fiind, trebuie să rămînem *cititori pasionați de literatură*, ca oricare alții — pînă la un punct foarte înaintat —, capabili însă, prin uneltele de care dispunem,

Scanned with OKEN Scanner

să atragem spre această nobilă îndeletnicire și pe alții, generațiile tinere în primul rînd. Pentru că — parafrazînd un celebru adagiu cronicăresc — nu este alt mijloc mai eficace, mai frumos și mai îndelung verificat de experiență pentru cultivarea spiritului decît cititul cărților.

Al doilea motiv care ne-a îndemnat să publicăm lucrarea de față este de un ordin mai special și privește oarecum opiniile autorului despre artă în general și despre literatură în special, opinii, firește, nu în contradicție cu ale altora, dar avînd în cîteva puncte un accent cumva mai personal.

Toată lumea este de acord că scrierile vechi demonstrează în chipul cel mai convingător adevărul elementar că literatura este un mijloc de comunicare destinat *să folosească* societății, ca purtătoare a unei concepții despre lume și viață. Mai mult încă, această concepție despre lume și viață, această *ideologie* are un caracter eminamente militant și constructiv, în cele mai multe dintre cărțile vechi, chiar dacă, prin forța lucrurilor, ea are uneori la bază providențialismul, dictat de istorie. Aceasta ne-a și determinat să evidențiem, într-un capitol anume consacrat, ideile despre importanța scrisului, așa cum ele se conturează în concepția cronicarilor și a altor mînuitori ai condeiului de la începuturile literaturii noastre naționale. De aici derivă însă problema centrală pe care ne propunem a o dezbate prin intermediul unor analize mai amănunțite asupra principalelor texte cronicărești. Concepute *să folosească* și nu neapărat să și *placă*, să delecteze spiritul cititorului ca niște opere beletristice, cronicile au căpătat cu trecerea anilor această însușire totuși, peste intențiile inițiale ale autorilor lor. Chiar dacă au slujit cîndva, pînă nu de mult, informării istorice ca atare, astăzi precumpănește interesul pentru arta cronicarilor, pentru frumusețea limbii vechi, mai ales în cazul cititorilor fini și instruiți. Nu e locul să dezvoltăm aici argumentele care justifică un asemenea transfer, în multe privințe asemănător cu acela petrecut în domeniul artelor plastice și arhitecturii vechi. Am făcut-o în cursul lucrării, comentînd textele care ni s-au părut mai revelatoare în această privință, fără un aparat teoretic prea complicat, dar cu subînțelesul că frumosul spontan, nepremeditat, asemănător într-un fel cu frumosul natural, merită să fie pus în lumină și admirat. Ideea centrală călăuzitoare ne-a fost aceea că limba națională, cu totul aptă a produce forme de

Scanned with OKEN Scanner

artă la momentul întrebuințării ei de către scriitorii vechi de care ne ocupăm aici, a cristalizat de la sine. Cronicarii sînt numai într-o mică măsură niște meșteșugari în a lucra fraza ca atare și în orice caz nu s-au gîndit să scrie literatură în înțelesul pe care îl atribuim noi astăzi acestui cuvînt. De aceea frumusețile din paginile lor ne apar cu atît mai prețioase cu cît sînt mai mult un produs al limbii, al instrumentului și materialului pe care-l folosesc ei. Nu e vorba neapărat de a admira *naivitatea* scrisului vechi, pentru că mulți dintre scriitorii vechi nu sînt deloc niște naivi. E vorba numai de a observa cum expresia sobră, căutată numai pentru a spune ceva cît mai bine și mai pe înțeles, devine frumoasă tocmai din această pricină. Desigur la mijloc intervine și subiectivitatea noastră, tendința de neînvins în a atribui valoare lucrurilor vechi și rare. Am da bucuroși o bibliotecă de bună poezie actuală, superioară, în sine luată, celei a lui Miron Costin ori Dosoftei, pentru o singură pagină cît de cît interesantă, redactată în românește cu o jumătate de secol înainte de Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung. Cu siguranță, ea va fi fost compusă în vederea unui scop foarte precis, textul avînd, cum se spune, un caracter eminamente „închis". Însă patina vremii așternută peste cuvinte ar suscita, nu ne îndoim o clipă, comentarii dintre cele mai interesante și mai bogate, mai bogate și mai interesante decît cele produse în jurul unui text modern conceput a fi eminamente „deschis", ambiguu. Aceasta pentru că dialectica fenomenului comunicării arată că maximum de închidere și de ordine în discurs presupune un maximum de deschidere din punctul de vedere al receptorului mesajului. Extinzînd o idee a lui Marx asupra domeniului nostru, conform căreia nu trebuie să judecăm omul după cele ce însuși spune despre sine, ci să căutăm a ne face părerea noastră proprie în legătură cu el, vom spune că un scriitor nu trebuie studiat și criticat exclusiv din punctul de vedere al „intențiilor" puse de el în carte. S-ar putea ca aceste intenții să fie chiar partea cea mai neglijabilă între toți factorii pe care trebuie să-i avem în vedere. Scriind, scriitorul *se scrie* pe sine și, fără să vrea, printr-un fel de inducție, plasa cuvintelor lui încarcă sufletul unei epoci, a epocii lui, la urmă, și în alt chip, sufletul generațiilor care i-au urmat, dezvoltarea limbii fiind un act de cultură care oglindește conștiința colectivă.

Scanned with OKEN Scanner

Admirăm *spontaneitatea* și *sinceritatea* absolută în artă, cu eliminarea din actul creator *a conștienței*, produsul travaliului scriitorului nefiind în acest caz unul de seră, de atelier, ci ceva asemănător cu un fenomen al naturii. Firește, cei vechi n-au fost totdeauna spontani și nici sinceri în ceea ce făceau și scriau. Însă deturnarea *subiectivă* — cauzată de timp și de modul nostru de receptare — a conferit operei lor un caracter spontan. Fenomenul a avut loc după legi obiective — căci subiectivitatea însăși se produce după legi anume — implicate de evoluția conștiinței colective reflectată în limbă.

În analizele noastre la textele principalelor cronici am utilizat mult mijloacele criticii lingvistice, de o putem numi așa, dar n-am făcut critică lingvistică propriu-zisă. Considerăm că judecățile de valoare asupra operelor literare pot fi date, în continuare, pe cale impresionistă — în înțelesul major al acestui cuvînt —, tradițională, ca cititori avizați și ca oameni de gust cultivat. Dar mijloacele criticii lingvistice, înaintea tuturor celorlalte, cînd e vorba de scrierile vechi, pot consolida și pot justifica judecățile de valoare. Subscriem întrutotul ideii formulată de savantul lingvist Eugeniu Coșeriu care, într-un interviu publicat în *România literară* (nr. 17, din 24 aprilie 1975) spunea: „Analiza lingvistică nu dă chei pentru a emite judecăți de valoare, dar ne poate da cheia, sau una din cheile posibile, pentru a fundamenta judecăți de valoare deja emise. Numai în acest sens critica lingvistică depășește critica impresionistă."

Într-un al doilea volum ne propunem a releva expresivitatea cronicilor muntene, a poeziei românești vechi și a cărților populare.

Scanned with OKEN Scanner

IDEI DESPRE SCRIS ȘI SCRIITORI ÎN LITERATURA ROMÂNĂ VECHE

I. Cum era de așteptat și firesc, primele manifestări teoretice privitoare la îndeletnicirea scrisului se referă la limbă, ca instrument de comunicare și ca materia însăși din care se constituie literatura din toate timpurile și din toate locurile. Diaconul CORESI și ceilalți meșteri tipografi contemporani lui, *Oprea* logofătul de la Tîrgoviște, diiacul *Tudor*, preoții *Iane* și *Mihai* din Șcheii Brașovului erau niște gînditori pragmatici și raționaliști, plini de bun-simț, întru cît privește rolul scrisului și cititului în viața de toate zilele. Căci în acele timpuri, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, cînd limba română apărea pentru prima dată în scris, rolul bisericii în viața societății rămînea preponderent. În timp ce alte popoare, în speță cele din Apus, căutau anume înnoiri ale modului de funcționare a bisericii, prin acea mișcare cu profunde consecințe istorice și sociale care a fost Reforma, românii puneau pe primul plan, instinctiv, dacă nu și conștient, păstrarea ființei naționale prin conservarea unității religioase. Astfel, primii traducători ai textelor sacre în românește primesc, cum prea bine se știe, impulsuri și exemple și din partea mișcărilor Reformei — în nordul Munteniei și în Ardeal mai cu seamă, prin contactul cu comunitățile săsești —, dar se străduiesc, pe cît le stă în putință, a se păstra în tradiție.

Activitatea diaconului Coresi, protejată de patriciatul cetății Brașovului, dar continuînd a se afla sub egida mitropoliei Ungrovlahiei, are, am putea zice, un caracter revoluționar, prin marea îndrăzneală de a traduce cărțile de cult în limba națională. Tipograful și traducătorul se întemeiază pe

Scanned with OKEN Scanner

apelul la bunul simț al rațiunii. Însăși divinitatea tutelară a bisericii e considerată ca o ființă rațională în fața căreia, în biserică, „mai bine este a grăi cinci cuvinte cu înțeles, decît zece mii de cuvinte neînțelese în limbă străină", cum se spune în epilogul *Tetravanghelului* tipărit la Brașov în 1561—1562.[1] Prilejul este binevenit spre a constata mai întîi că vestitul citat are, în contextul Bibliei, un caracter de excepție, lucru ce ne face să deducem că diaconul Coresi ori o altă persoană din anturajul său, neapărat un cărturar, l-a dibuit anume spre a susține ideea de bază a acțiunii traducerilor și tipăriturilor în românește. Altele, care ar putea genera ideea exact contrară, abundă în sfintele scripturi. Astfel, chiar în Epistola apostolului Pavel către Corinteni — de unde este scos numitul argument coresian — aflăm pasaje care susțin iraționalismul mistic cel mai pur, în sensul că înțelepciunea divină, altcum zis: harul se poate dispensa de înțelepciunea omenească, de rațiune, de comunicarea prin mijlocirea graiului, pentru a se putea realiza. Iată cîteva exemple: „Și cuvîntul mieu și propeveduirea mea nu era întru cuvinte îndemnătoare *ale înțelepciunii omenești*, ci întru arătarea Domnului și a puterii. Ca credința voastră *să nu fie întru înțelepciunea oamenilor*, ci în puterea lui Dumnezeu." (Corinteni, Cap. 2, v. 4—5; apud ediția Sf. Sinod, Buc., 1914.) Și în alt loc: „Iar noi n-am luat duhul lumii, ci duhul cel din Dumnezeu: ca să știm cele ce sînt de la Dumnezeu dăruite nouă. Care și grăim, *nu întru cuvinte învățate ale înțelepciunii omenești, ci întru cele învățate ale Duhului Sfînt*." (*Ibid.*, v. 12—13, subl. ns.)

La mijloc intrînd claritatea și perfecta cursivitate în bună limbă românească a citatului-argument, s-ar putea chiar susține că el a fost dat *din memorie*, ceea ce-l apropie de o idee oarecum personală, în orice caz îndelung meditată și determinată de certe împrejurări. Aceasta ar putea fi concluzia la care am ajunge comparîndu-l cu o serie de alte versiuni, mai aproape de litera cărții sacre, dar mai neclare. Iată cîteva dintre ele, începînd cu *Apostolul* aceluiași Coresi, unde adagiul

[1] *Tetravanghelul lui Coresi*, Ediție întocmită de Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei R.P.R., 1963.

Scanned with OKEN Scanner

în chestiune vine la locul său cuvenit, neadus, ca în celelalte cărți ale lui, să-i justifice întreprinderea:

„Că întru beserecă mai vîrtos cinci cuvinte cu înțelesul mieu să grăesc, ca și alalți să învețe, decît 10 mie de cuvinte neînțelese din alte limbi".

(Apud: *Texte de limbă din secolul XVI*, reproduse în facsimile sub îngrijirea lui Ion Bianu, Ed. Cultura Națională, 1930, *Lucrul apostolesc*, vol. IV, p. 328.)

„Ce în beserecă mi-e voia 5 cuvinte pren gîndul mieu a grăi ca și pre alții să învățu, decît ziace mii de cuvinte cu limbi."

(*Biblia de la București*, 1688.)

„Ci în biserică voiesc cinci cuvinte a grăi cu mintea mea, ca și pe alții să-i învăț, decît zece mii de cuvinte în limbă."

(*Biblia Sf. Sinod*, ed. citată.)

Din compararea tuturor acestor versiuni se poate constata că epilogul din *Tetravanghel* omite propoziția finală „ca să învăț și pre alții" și adaugă adjectivul *străină*, inexistent în toate celelalte, pus lîngă substantivul îndeajuns de obscur, ambiguu în acest context, *limbă*. Confuzia, cînd e vorba să ne ținem foarte aproape de textul originar, devine explicabilă în momentul în care observăm că chiar în *Vulgata* latină pasajul apare în chipul următor:

„Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, ut & alios instruam, quam millia verborum *in lingua*" (subl. ns.) (Cf. *Biblia Sacra, Vulgatae editionis*, Paris, MDCCXXXIII).

Așa stînd lucrurile, varianta lui Gala Galaction — care trebuie să fi meditat îndelung asupra pasajului pînă a se decide — ni se pare edificatoare în sensul ideii ce am avansat mai sus:

„Dar în biserică vreau mai bine să rostesc cinci cuvinte cu înțeles, ca să învăț și pe alții, decît zece mii de vorbe în limbă *insuflată*."

(Cf. *Noul Testament*, București, 1927.)

Scanned with OKEN Scanner

Concluzia ce se impune, repetăm, nu poate fi decît aceea că citatul a fost dat din memorie, ca o formulă-argument îndelung meditată și dezbătută printre partizanii scrisului în limba națională la jumătatea secolului al XVI-lea. (Calificativul *străină*, foarte explicabil și explicit în contextul citatului, dar nejustificat de original, cum s-a văzut, se referă desigur la slavonă, ca la oricare altă limbă străină.) Argumentul poate fi aflat, dealtminteri, în aceeași formă, în mai toate cărțile lui Coresi, de o pildă și în catehismul descoperit în 1921, la Ieud, atribuit tocmai pe acest temei, de către Al. Piru, diaconului tipograf. Mai ales în cadrul epilogului de la *Psaltirea slavo-română* (1577), citatul vorbește parcă de patosul cărturarului cuprins de marea idee a scrisului în limba românească:

„Cu mila lui Dumnezeu, eu diaconul Coresi, dacă văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba [lor], numai noi românii n-avem; și Hristos zise, Matei 109: «cine citește să înțăleagă»; și Pavel apostol încă scrie la Corint. 155, că «întru biserică mai vîrtos cinci cuvinte cu înțelesul mieu să grăiesc, ca și alalți să învăț, decît întunerec de cuvinte neînțelese într-alte limbi», derept aceea, frații mei, preoților, scrisu-v-am aceste Psaltiri cu otveat (= răspuns, traducere, n.n.) de am scos Psaltirea srăbească pre limba rumănească". [2]

O altă remarcă ce s-ar putea face în legătură cu activitatea diaconului Coresi și a ajutoarelor sale din Șcheii Brașovului este caracterul, să-l numim așa, *democratic* și totodată *național* al lucrărilor sale. Atît mitropolitul Ungrovlahiei de la Tîrgoviște, din porunca și sub supravegherea căruia lucra, cît și patriciatul săsesc din Brașov, care-i finanța întreprinderea — — urmărind, desigur, profituri materiale de pe urma comerțului cu cărți —, aveau tot interesul unei cît mai largi răspîndiri a cărților ieșite din tipografie. [3] În consecință, Coresi procedează la revizuirea textelor — cum ar fi cele cunoscute sub numele de texte rotacizante sau maramureșene, de care

---

[2] Citat, după ediția întocmită de B. P. Hasdeu, la Academia română, în 1885.

[3] Vezi: P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Editura Academiei R.P.R., București, 1965, p. 132—164.

Scanned with OKEN Scanner

s-a slujit mai mult — în sensul apropierii lor de o normă generală a limbii de obște. Aceasta revine la a constata că începutul constituirii în scris a limbii române literare a fost de natură să imprime idiomului un caracter național și popular, în același timp, apropierea față de *înțelegerea* scris-cititului a oamenilor simpli fiind simțită și ca o îndepărtare de aulica slavonă, *străină*, oficială, folosită de reprezentanții păturilor feudale stăpînitoare. Tocmai în acest sens, anume că tipărirea de cărți românești înseamnă apropierea de înțelegerea obștii, se motivează apariția *Tîlcului Evangheliei*, carte tipărită tot la Brașov, în 1564. Se spune acolo: că „popii carei nu știu, de ce înțeleg sfînta scriptură, să învețe pre mișelamea". Ideea revine apoi în *Cazania a II-a* de la 1581: „ca să fie mai lesne și mai ușor a ceti și a înțelege oamenii cei proști" (=simpli). Tot așa și în următorul pasaj din postfața *Octoihului* manuscris din Șchei: „Cuvîntul lui Dumnezeu trebuiește să înțeleagă feciorii, iar cum să înțeleagă dacă învață în limbă străină, de nu înțelege nime. Iar sîrbește și latinește să știe numai cine iaste cărtulariu, oare preot, oare dascăl, oare diiac, iară mișelamea n-are lipsă de-a știrea."[4]

Iată deci cîteva idei-embrion, ca să le spunem așa, cu privire la rolul scrisului și al cititului dintre cele mai importante pentru dezvoltarea literaturii românești luată în generalitatea ei, idei ce pot fi aflate în textele coresiene. Limba literară se va constitui în jurul graiului pivot care este acela vorbit în nordul Munteniei și sudul Ardealului, grai care era al primilor tipografi de cărți românești, activitatea lor împărțindu-se între orașele Tîrgoviște și Brașov, uneori Sibiu, Orăștie și Alba Iulia.

II. În sensul activității lui Coresi merg, în secolul următor, al XVII-lea, și strădaniile altor prelați, în primul rînd acelea ale mitropoliților VARLAAM al Moldovei și SIMION ȘTEFAN al Ardealului. Nu se mai punea acum problema justificării scrisului în limba română, idee care ieșise biruitoare, dar rămînea în continuare necesitatea lucrării în direcția unificării expresiei literare. În *Cuvînt împreună către toată semințiа românească*, din *Cazanie* sau *Carte românească de învățătură*, apărută la Iași, în 1643, mitropolitul Varlaam se adresează,

[4] P. P. Panaitescu, *Op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

în numele protectorului său, domnitorul Vasile Lupu, și face un „dar limbii românești", manifestînd efortul de a scrie pe înțelesul tuturor românilor. Era o anticipare, mai mult spontană, ce-i dreptul, dar călăuzită de aceeași idee a unității religioase, a acțiunii unificatoare de forțe spirituale pe care o vom afla cu două veacuri mai tîrziu, tot la Iași, odată cu apariția *Daciei literare* a lui Mihail Kogălniceanu.

Animat de aceeași idee, a unificării și perfecționării scrisului românesc, mitropolitul SIMION ȘTEFAN al Ardealului scria — teoretizînd primul între lingviștii și filologii noștri asupra diferențierilor dialectale ale limbii — în prefața *Noului Testament de la Bălgrad* editat în 1648:
„Românii nu grăescu în toate țările într-un chip, încă nici într-o țară toți într-un chip. Pentru aceea cu anevoie poate să scrie cineva să înțăleagă toți, grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip ..." [5]

Iată anticipată, observăm din nou, cu două veacuri și mai bine, acțiunea unificatoare a limbii și literaturii române din epoca unor Ioan Heliade Rădulescu, Gheorghe Barițiu, Costache Negruzzi, Kogălniceanu, mai tîrziu de reprezentanții „Junimii", în frunte cu Maiorescu și Eminescu. Cu mai bine de două veacuri înainte de Hasdeu, se face, într-un chip cît se poate de explicit și pe înțelesul tuturor, observația plină de profunzime și de bun-simț asupra circulației cuvintelor, din atîtea puncte de vedere valabilă și interesantă întrucît privește estetica limbii literare. Termenii de comparație sînt luați din domeniul circulației monetare în cele trei provincii românești, diferite din punct de vedere administrativ și totuși strîns legate prin originea, îndeletnicirile de viață, limba și obiceiurile poporului care locuia pe aceste meleaguri, ca și prin circulația bunurilor materiale în formele mai noi pe atunci ale negoțului:

„Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni cari îmblă în toate țările; așa și cuvintele acealea sînt bune care le înțăleg toți". [6]

---

[5] Vezi D. Macrea, *Circulația cuvintelor în limba română*, în *Transilvania*, 1942, nr. 4, p. 268—288.
[6] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

Înțeleptul mitropolit, sau acela care-i va fi inspirat ideea, este perfect conștient de cauza deosebirilor dintre graiurile vorbite pe teritoriul locuit de români. Chiar de aici pleacă justificarea teoretică a demersului său, acela de a alege *anumite* cuvinte, în vederea *înțelegerii* de un număr cît mai mare de cititori ai cărții pe care o prefața:

„Noi derept aceea ne-am silit, den cît am putut, să izvodim așa cum să înțăleagă toți; iară să [=dacă] nu vor înțălege toți, nu-i din vina noastră, ce-i din vina celuia ce-au răsfirat românii printr-alte țări, de s-au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăiesc toți într-un chip".[7]

Cu Varlaam și Simion Ștefan, teoria necesității unificării limbii literare poate fi considerată ca rezolvată, măcar pentru o lungă vreme de aici înainte. Acest lucru explică circulația valorilor culturale, în speță a cărților, de la o provincie la alta, înțelese ca un bun comun al întregii unități etnice-religioase. Astfel, *Cazania* lui Varlaam cunoaște o relativ largă răspîndire în Țara Românească și chiar în Transilvania, unde același prelat, sfetnic apropiat și ambasador al lui Vasile Lupu, avea grijă să difuzeze pamfletul său menit a păstra integritatea ortodoxiei într-un moment oarecum critic: e vorba de *Răspuns catehismului calvinesc*, dat acelei cărți reformate „plină de otravă", cum zice el, pe care o văzuse în biblioteca lui Udrișteș Năsturel, la Tîrgoviște, unde venise spre a pune la cale tratativele de pace dintre Vasile Lupu și Matei Basarab. Începutul unificării cultural-lingvistice mai poate fi observat și din împrejurarea că traducătorul *Noului Testament de la Bălgrad*, într-o primă formă cel puțin, este, după toate aparențele, un muntean, ieromonahul Selivestru, același care traducea, la Govora, în 1638, sub controlul lui Udrișteș Năsturel și după un original redactat în slavona rusă, *Evanghelia învățătoare*, tipărită la 1642. De altă parte, elemente transilvănene, respectiv *Palia de la Orăștie* (1582), ca și moldovene, între care o versiune a *Vechiului Testament* datorată spătarului Nicolae Milescu, intră în elaborarea traducerii integrale a *Bibliei de la București* (1688), lucrare efectuată de frații Radu și Șerban Greceanu sub supravegherea

[7] D. Macrea, *Op. cit.*

iuv. 10930

Scanned with OKEN Scanner

stolnicului Constantin Cantacuzino. Cunoscută și sub numele de *Biblia lui Șerban Cantacuzino*, această carte poate fi considerată drept actul oficial de naștere al românei literare, asemeni Bibliei lui Luther (1534), prin marea răspîndire pe care a avut-o pe întreg teritoriul românesc și prin rolul hotărîtor în impunerea idiomului național în scris de la Dosoftei și Cantemir pînă la Eminescu.

III. Scriitorii laici, cronicarii mai întîi, nu-și pun, din pricini prea lesne de înțeles, problema perfecționării limbii. Cu ei apare însă o nouă idee asupra importanței scrisului: *consemnarea* faptului istoric, spre a rămîne mărturie generațiilor viitoare. Lucrul se vede chiar și în cronicile slavonești, afirmarea cea mai răspicată apărînd mai întîi sub pana episcopului MACARIE al Romanului, letopisețerul lui Petru Rareș:

„Căci au poruncit micimei mele, cel mai din urmă dintre ieromonahi, smeritul Macarie, pentru ca să nu fie acoperite în mormîntul uitării lucrurile ce s-au întîmplat în vremile și stăpînirile trecute și care au ajuns pînă la noi, ci să le trec în letopiseț; și nici prin scurtime să ne întoarcem, vîrînd sabia în teacă, nici lungind vorba să golim rîul cu lingura și nici să ne trufim".[8]

În ciuda tuturor aparențelor, considerăm conceptul estetic al *consemnării* — dacă putem să-l numim așa — deosebit de actual și astăzi, una dintre îndatoririle capitale ale mînuitorilor de condei, din toate timpurile și din toate locurile, fiind aceea de cronicari ai evenimentelor la care participă, în înțelesul cel mai larg al cuvîntului. Un alt lucru ce se mai poate constata din citatul reprodus mai sus este acela că episcopul Macarie avea idee de ceea ce numim echilibrul în compoziție, de vreme ce arată că-și propune a urma linia de mijloc: „nici prin scurtime să ne întoarcem, vîrînd sabia în teacă, nici lungind vorba să golim rîul cu lingura". Exprimate în comparații cu iz de epocă și autohton, aceste percepte ni se par de asemeni cît se poate de actuale și astăzi. Nu mai puțin interesant întru cît ne privește este a vedea

[8] Citat după traducerea lui Ion Bogdan, revizuită de P. P. Panaitescu în ediția sa *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 90. Originalul slavon în aceeași carte la p. 77.

Scanned with OKEN Scanner

condamnat păcatul *trufiei*, atît de răspîndit printre oamenii din tagmă. Cîteva șiruri mai sus cronicarul este încă mai explicit:

„Ne-am apucat deci și noi care, după putere și pînă acum ne silim cu dragoste de muncă pentru astfel de lucruri, să tragem lanțul cuvintelor pînă la anii și împărățiile din vremea noastră, nu din trufia înaltei înțelepciuni retoricești, ci urmînd porunca domnească a lui Petru ..." [9]

Este ceea ce am putea numi astăzi necesitatea obiectivității în scris, odată cu modestia condeierului ce trebuie să se ferească de lustruirea de sine, de autotămîiere, slăbiciuni atît de transparente adesea, prin fel de fel de memorii, evocări și jurnale mai mult sau mai puțin intime și autentice din ultima jumătate de veac. Va fi învățat aceasta ca un bun călugăr ce se afla, dar și din *Istoria sinoptică* în versuri grecești de marele scriitor bizantin Constantin Manasses, pe care-l imită. Însă Macarie însuși nu rămîne deloc străin de păcatul pe care-l înfierează, dovadă peremptorie că afirmațiile teoretice ale unui scriitor nu implică urmarea lor neapărată în practică. De mai multe ori pe parcursul cronicii își îngăduie să vorbească despre sine cu destulă importanță, marcînd drept evenimente mari înscăunarea lui ca episcop — ordonată de Rareș —, descăunarea poruncită de Iliaș cel turcit și reînscăunarea oferită de Ștefan Rareș, fratele lui Iliaș. În toate aceste momente, cronicarul detailează povestirea peste marginile cuvenite, exultînd ori scîrbindu-se, arătînd satisfacția persecutatului repus în drepturi, de la caz la caz.

IV. Primul cronicar în limba națională, GRIGORE URECHE utilizează letopisețele slavonești anterioare lui ca pe un izvor de întîia mînă, tratat însă în mod independent, mult mai personal, într-o expresie colorată, armonioasă. La mijloc intervine iubirea de țară, dar și stăpînirea perfectă a limbii, cînd, urmînd lui Macarie, dar avînd și exemplul străinilor, proclamă și el necesitatea consemnării în scris a faptelor istorice:

„Și pentru aceea, unii de la alții chizmind și însemnînd și pre scurt scriind, adecă și răposatul Gligorie Ureche ce au fost

[9] *Op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

vornic mare, cu multă nevoință cetind cărțile și izvoadele și ale noastre și cele striine, au aflat cap și începătura moșilor, de unde au izvorît în țară și s-au înmulțit și s-au lățit, ca să nu se înéce a toate țările anii trecuți și să nu să știe ce s-au lucrat". [10]

Scopul practic, educativ-instructiv, al scrisului e afirmat foarte răspicat din capul locului:

„... au lăsat izvod pre urmă, și bune și rele, să rămîie feciorilor și nepoților, ca să le fie de învățătură, despre cele rele să să ferească și să să socotească, iară de pre cele bune să urmeze și să să îndirepteze".[11]

Pasajul de mai sus implică — prin recomandarea de a se însemna atît lucrurile bune, cît și cele rele — de asemeni obiectivitatea scriitorului în relatare. Nu mai puțin, la Grigore Ureche, pe lîngă pragmatismul concepției despre scris, vibrează coarda patriotică. Atent la ce lucrau scriitorii altor popoare — întrucît îl privește, avea exemplul cronicarilor polonezi, în frunte cu Ioachim Bielschi [12] —, „carii au fost fierbinți și rîvnitori, nu numai a sale să scrie, ce și cele striine să însămneze" [13], el dorește ca și ai săi să aibă istoria în limba lor, „ca să nu să asamene fiarălor și dobitoacelor celor mute și fără minte". [14] Cronicarul își dă prea bine seama că înainte de dînsul s-a făcut puțin lucru în această privință și mustră postum pe înaintași: „Nici iaste a să mira, că scriitorii noștri n-au avut de unde strînge cărți, că scriitorii dentîiu n-au aflat scrisori, ca de niște oameni neașăzați și nemernici, mai mult proști decît să știe carte". [15] În lipsă de documente, unii recurg la „basne" și „povești", pe care însă Ureche le respinge cu hotărîre: „ce și ei au scris mai mult den basne și den povești ce au auzit unul de la altul". [16] Întrucît îl privește, el vrea să se documenteze îndelung, scopul principal fiindu-i acela de a spune numai adevărul: „nu numai letopisețul

---

[10] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., 1955, p. 57—58.
[11] *Ibidem*.
[12] *Op. cit.*, Studiul introductiv.
[13] *Ibid.*, p. 57—58.
[14], [15], [16], Grigore Ureche, *Letopisețul...*, ed. cit., p. 58.

Scanned with OKEN Scanner

nostru, ce și cărți striine am cercat, ca să putem afla adevărul, ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dereptate". [17] Neavînd a revendica vreo originalitate, concept scriitoricesc ivit numai în epoca romantismului, Ureche face chiar o mică teorie asupra tehnicii comparării izvoarelor, a compulsării altcum vorbind, „chizmind", cum spune el, și „lipind", cerînd în cele din urmă iertare cititorilor de unele greșeli inerente unor asemenea operațiuni delicate:

„Și de acolo multe luînd și lipindu de ale noastre, potrivindu vremea și anii, de am scris acest letopiseț, carile de pre în multe locuri de nu să va fi nemerit, gîndescu că cela ce va fi înțeleptu nu va vinui, că de, nu poate de multe ori omul să spuie așa pre cale totu pre rîndu, cela ce vede cu ochii săi și multe smintește, de au spune mai mult, au mai puțin, dară lucruri vechi și de demult, de s-au răsuflat atîta vreme de ani? Ci eu, pe cum am aflat, așa am arătat." [18]

V. Tehnica rezumării și a compilației — fără personalitate însă — intra și în preocupările lui MIHAIL MOXA, călugărul oltean de la Govora, autorul întîiului cronograf românesc de la facerea lumii, compus prin 1620. Scriitorii iubitori de amănunte îl înspăimîntau, fiindcă, zice el, „nu poți ajunge naltul cerului, nici adîncul pămîntului, nici marginea lumii [...], așa nu se poate afla adîncul scripturilor". [19] Cu această totală lipsă de ambiție întrucît privește exhaustivitatea informării, în cronograful său Moxa își propune totuși, foarte pe scurt, să spună tot, în mai puțin de 30 de pagini. Cine mai poate ști ce temperament și ce împrejurări istorice au putut determina atîta laconism: „iară acicea s-a adunat ca în de scurt și ca în de tot". [20] Mihail Moxa mai este și traducătorul *Pravilei de la Govora*, din porunca lui Matei Basarab, la 1640, carte tipărită de Meletie Macedoneanul. Fi-va Moxa—Moxalie ori acel Meletie, autorul cuvintelor din prefața slavonească a cărții, unde se face aluzie la scrisul omenesc și cel îngeresc,

---

[17], [18] *Op. cit.*, p. 58.

[19], [20] Vezi: B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, București, 1878; *Hronograful lui Moxa*, publicat și adnotat de N. Simache și Tr. Cristescu, Buzău, 1942.

Scanned with OKEN Scanner

inspirat de duhul sfînt, ca în imaginea din icoana evanghelistului Ioan: „De aceea vă rog, cetitorilor acestei cărți, de va fi greșit ceva cu duhul blîndeții să îndreptați, și pe noi toți ostenitorii aceștia să binecuvîntați; căci nu a scris înger, ci mînă supusă greșelii și de lut". [21]

VI. Datoria de a însemna faptele istorice intră, se înțelege, și în concepțiile scriitoricești ale lui MIRON COSTIN. În predoslovia la *De neamul moldovenilor...* laudă mult „osîrdia răposatului Uréchie vornicul, care au făcut de dragostea țării letopisețul" [22], iar în introducerea la *Istoria de crăiia ungurească*, păstrată în copia manuscrisă a lui Ion Cozma, din 1735, împărtășea cu totul opiniile predecesorului său cu privire la rostul social-educativ al cronicilor și al cronicarilor:

„... să să știe ce s-au lucrat la alții și alte țări megieșe cu vremi trecute și la ce primejdii și scîrbe au venit mari crăii și prea puternice, cu ce sfaturi și cu ce tocméle au venit la stingerea și la perirea de istov și cu ce sfaturi ale sale, la gréle vremi s-au sprijinit și s-au ajutorit, ca să urméze céle bune, de céle réle să să ferească; aceea știință de care grăiesc ție, iubite cetitoriule, prea lesne feștecine o poate agonisi cu cetitul istoriilor". [23]

Împrejurările dramatice, vremurile grele prin care trecea țara Moldovei în timpul vieții lui Miron Costin, cum fusese războiul turco-polon, purtat pe teritoriul nostru, începînd de prin 1671, urmat apoi de răscoalele conduse de Hîncu și Durac, își pun în mod vizibil pecetea pe concepțiile cronicarului, care, în *Predoslovie adecă voroavă cătră cetitoriu*, la *Letopiseț*, își amintește de dictonul latin *inter arma silent musae* — nenotat ca atare, dar subînțeles — și constată

---

[21] *Bibliografia românească veche*, I, de Ion Bianu și N. Hodoș, București, 1904; sub anul 1640; cuvintele „ mînă supusă greșelii și de lut" în original: „но рѣка грѣшна и Еремна", p. 112.

[22] Miron Costin, *Opere*, Ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, E.P.L., 1958, p. 242.

[23] *Op. cit.*, p. 277.

Scanned with OKEN Scanner

că pentru a scrie trebuiește „gînd slobod" (citește: *necenzurat, neconstrîns*) și „fără valuri" *(liniște, răgaz)* :

„Ce sosiră asupra noastră aceste cumplite vremi de acmu, de nu stăm de scrisori, ce de griji și suspinuri. Și la acest feliu de scrisoare gîndu slobod și fără valuri trebuiește. Iară noi prăvim cumplite vremi și cumpănă mare pămîntului nostru și nooă." [24]

E o idee gravă, depășind oarecum condiția scriitorului și punînd-o pe aceea a omului. Ea va mai apare pe parcursul operei, o dată constituită în chip de maximă, exprimînd însuși destinul neamului în istorie: „Că nu sînt vremile supt cîrma omului, ci bietul om supt vremi". Ideea va face carieră de-a lungul timpului, la Cantemir, la stolnicul Constantin Cantacuzino, la marii istorici și filologi ardeleni, în special la Șincai, apoi la Bălcescu, Iorga, Vasile Pârvan.

Ca și Grigore Ureche, și poate mai mult chiar decît acesta, Miron Costin acordă o mare importanță preocupărilor scriitoricești. Opera sa o consideră *trudă*, pusă în serviciul aceluiași scop pedagogic al consemnării faptelor ce nu trebuie lăsate în negura uitării: „Deci priimește în această dată atîta din *truda* noastră, *ca să nu să uite lucrurile și cursul țărîi*, de unde au părăsit a scrie Ureche vornicul". [25] Și mai încolo: „Și priimește această dată această *trudă* a noastră, *ca să nu să treacă cu uitarea*". [26] O altă idee, preluată de la predecesorul său și dezvoltată, este aceea a *probității* scriitoricești, istoricul și cronicarul fiind pe deplin convins că respectarea cu sfințenie a adevărului este pledoaria cea mai bună pentru drepturile poporului său sub soare. Respinge și el *basnele, scorniturile* și *poveștile*, așa cum se poate vedea la începutul „Capului unsprădzăce" din *Letopiseț*, unde apreciază superlativ *Viețile paralele* ale lui Plutarh și înlătură cu hotărîre ficțiunile din categoria *Alexandriei* : „Scrie Pliutarhu, vestitŭ istoricŭ, la *Viața lui Alixandru Machidon*, care au scris *Alexandria* cea adevărată, nu basne, cum scrie o *Alexandrie* den grecie, ori dentr-altă limbă scoasă pre limba țărîi noastre, plină de basne și scornituri". [27]

---

[24] *Op. cit.* p. 42.
[25], [26] *Ibid.*
[27] *Ibid.*, p. 89.

Scanned with OKEN Scanner

Prin urmare, nu-i putem cere cronicarului — care a fost totuși un poet remarcabil, cum se poate constata din poemul filozofic *Viiața lumii* — să accepte ficțiunea artistică, legenda, în cazul acesta, printre izvoarele istoricului. Ideea și chiar cuvîntul *basnă* revin insistent în predoslovia la *De neamul moldovenilor...*, cu multă îndreptățire de astă dată, la mijloc intrînd datoria cronicarului de a combate și desființa *scorniturile* și *ocările* lui Simion Dascălul, ori ale altora, de pe pozițiile patriotului militant, dar și de pe acelea ale apărătorului adevărului. Interpolările lui Simion și ale lui Misail „nu letopisețe ce ocări sînt", venite fiind din partea unor oameni „de puțină minte", tot lucruri necontrolate documentar, „fătate" de la unii la alții: „... Istratie logofătul l-au fătat cu basnile lui și Misail Călugărul de la Simion au născut, cela fiiu, cestălalt nepot. Și mult mă mir de unde au luat acéste basne, că și Ureche vornicul scrie și el: 45 de ani la domniile cele dentăi, nici o scrisoare nu să află la lucrurile lor, ce s-ar fi lucratŭ și nici streinii n-au știut nimica de dînșii, pînă la Alexandru vodă cel Mare și Bun".[28] Pentru Costin, necesitatea documentării, a confruntării, a comparării și controlării riguroase a faptelor istorice devine o sarcină absolut obligatorie, înainte de a acuza:

„Dacă n-au fostŭ dară dentăi scrisoare în țară și nici streinii n-au știut și nimica n-au scris, de unde sîntŭ aceste basne, cum să fi fostŭ moșii țării aceștia din temnițele Rîmului, dați întru ajutorul lui Laslău craiul unguresc?" [29]

Hotărît lucru, cronicarii moldoveni — și Miron Costin este exemplul cel mai elocvent — providențialiști fiind în concepția lor despre lume (nici nu se putea altfel în epocă), erau totodată scriitorii raționaliști și am zice chiar realiști (în sensul cel mai general al termenului), lucru ce se vede din atitudinea lor față de ficțiunea-basnă ca izvor istoric. La mij-

---

[28] *Op. cit.*, p. 243. Ideea o aflăm și la Dimitrie Cantemir, în *Hronic*: „Vino acum aice, iscusitule în *basne* Simioane, și teaca minciunilor, Misaile, vino, zic, aici și te uită la românii și la locuitorii Valahiei pre carii voi *basnă* bolind și minciună născînd, ca pre bureții fără sămînță de ieri de alaltăieri îi faceți ..."

[29] Miron Costin, *Op. cit.*, p. 243.

Scanned with OKEN Scanner

loc intervine desigur și concepția lor cu privire la rolul preponderent pe care îl au personalitățile în determinarea evenimentelor istorice, cu neglijarea maselor populare, idee ce — cum prea bine se știe — nu va fi și aceea a gînditorilor democrați de la 1848, un Nicolae Bălcescu [30], Alecu Russo [31], care vor indica poezia populară printre izvoarele istoricului modern. În sprijinul neacceptării scorniturilor și a basnelor vine la Miron Costin și mica teorie a celor cinci simțuri ale omului, de la începutul „Capului alŭ optusprădzăce" din *Letopiseț*. Demonstrația caută a pune în evidență preeminența simțului văzului și este așezată exact la locul de unde cronicarul ni se prezintă ca martor ocular al evenimentelor pe care le relatează:

„Den cinci simțiri ce are omul, anume vedérea, audzul, mirosul, gustul și pipăitul, mai adevăratŭ de toate simțiri ieste vedérea. Că pren audzŭ, cîte aude omul, nu să poate așădza deplin gîndul, este așea ce să aude, au nu este, căci nu toate sintu adevărate cîte vin pren audzul nostru. Așea și mirosul de multe ori înșală, fiindŭ multe mirodenii dentîiŭ gréle, iară apoi mare și iscusit miros facŭ. Gustul încă este așea, că multe ne parŭ că sintŭ dulci, apoi simțimŭ amărăciune și împotrivă, multe amare că sintŭ ne parŭ și sintŭ dulci. Pipăitul, iară și multe pipăim în chip de une și sintŭ altele și nu le putem a le cunoaște cu singur pipăitul, fără vedére. Iară vedérea singură den toate așadză în-adevăr gîndul nostru și ce să véde cu ochii nu încape să hie îndoială în cunoștință." [32]

(Nu este greu de observat și aici preluarea ideii lui Ureche și dezvoltarea ei într-o viziune mai cuprinzătoare și mai sistematică. Iată pasajul de la care pornea demonstrația lui Costin: „cela ce véde cu ochii săi și multe smintéște, de au spune mai mult, au mai puțin, dară lucruri vechi și de demult..." [33]. S-ar putea zice că la scriitorii vechi, la cronicari, constatăm

---

30 *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*, în *Magazin istoric pentru Dacia* pe 1845.

31 *Poezia poporală*, studiu elaborat în 1848, în închisoarea de la Cluj (Cf. ediția *Scrieri*, cu prefață, note și comentarii de Petre V. Haneș, București, 1908).

32 Miron Costin, *Op. cit.*, p. 142.

33 Grigore Ureche, *Letopisețul* ..., ed. cit., p. 58.

Scanned with OKEN Scanner

apetitul pentru lucrul *văzut* cu proprii ochi, singurul care le dă certitudinea adevărului, ceea ce nu-i întotdeauna cazul modernilor, de la idealiștii postkantieni și de la începutul teoriei sinesteziilor încoace.)

Probitatea istoricului, garantată de independența sa ca om, merge, în concepția lui Miron Costin, mînă în mînă cu responsabilitatea pe care acesta și-o asumă față de posteritate. A lua condeiul și a așterne pe hîrtie gînduri spre a le pune în fața altor semeni ai tăi este un act solemn și de o gravitate incalculabilă: „De aceste basne — scrie Miron în aceeași predoslovie la *De neamul moldovenilor* ...— să dea seama ei și de această ocară. Nici ieste șagă a scrie ocară vecinică unui neam, *că scrisoarea este lucru vecinicŭ* (subl. ns.: ecou al maximei latinești: *Scripta manent*!). Cînd ocărăsc într-o zi pe cineva, ieste greu a răbda; dară în veci? Eu voi da samă de a mele cîte scriu!“ [34]

Dacă actul scrisului e privit cu sfințenie, urmează că tot pe atît de important trebuie să fie și cititul. Ideea ni se pare cu atît mai demnă de a fi luată în considerare cu cît în zilele noastre criticii se referă cu precădere la *fenomenul* și *tehnica* scrisului în genere și aproape deloc la citit. Nimic nu este desăvîrșit în această lume, mai cu seamă în domeniul informației intelectualului, și anume slăbiciuni omenești trebuiesc înțelese și iertate: „...unde s-au alunecatŭ și săracul Uréche vornicul. Credem neputinții omenești“ — spune Costin în legătură cu respingerea ideii (fostă la un moment dat și a sa) preluată de la Enea Sylvio Piccolomini, cum că numele de *vlah* sau *valah* ar veni de la numele lui Flaccus, unul dintre generalii romani care cuceriseră Moesia superioară înainte de Traian, stăpînind, se zice, și malul stîng al Dunării. Însă scrisul este făcut spre a fi citit, „pentru deșchisul minții“,[35] și istoricii, citind și scriind, datori sînt să „cerce“ cărțile cu mare osîrdie, el însuși, Costin, însemnînd conștiincios izvoarele sale, bibliografia, cum spunem noi astăzi. Impresionează la cronicar mărturisirea făcută, cu un patos abia ascuns de modestie, către cititori, spre a convinge de buna-credință și de necruțarea ostenelii într-o muncă din atîtea puncte de vedere ingrată

---

[34] Miron Costin, *Op. cit.*, p. 243.
[35] *Ibid.*, p. 242.

Scanned with OKEN Scanner

și dificilă: „...și viiața mea, Dumnezeu știe, cu ce dragoste pururea la istorii, iată și pînă la această vîrstă, acum și slăbită". [36] De la Costin ne-a rămas respectul bătrînesc pentru scris și pentru carte, pe care el le numește „iscusită oglindă a minții omenești" cu care „daca va nevoi omul, céle trecute cu multe vremi le va putea ști și oblici". [37] Avînd neasemuitul dar de a pronunța vorbe memorabile, Costin ne-a lăsat cel mai frumos *elogiu al cititului* din cîte avem pînă acum în limba română, deloc străin de acel *utile dulci* horațian, cartea fiind privită ca izvor al desfătării, dar și al înțelepciunii:

„Puternicul Dumnezeu, cinstite, iubite cetitoriule, să-ți dăruiască după acéste cumplite vremi anilor noștri, cîndva și mai slobode veacuri, întru care, pre lîngă alte trebi, să aibi vréme și cu cetitul cărților a face iscusită zăbavă, că nu ieste alta și mai frumoasă și mai de folos în toată viiața omului zăbavă decîtŭ cetitul cărților". [38]

Miron Costin este însă și poet, primul nostru poet *cult*, cum se spune cu un cuvînt cam nepotrivit în acest context. Cele cîteva versuri la stema țării, scrise înainte de el, cît și începerea traducerii în versuri a psalmilor biblici, de către Dosoftei, nu-i uzurpă întîietatea [39]. Așa se explică faptul că în *Predoslovia — Voroavă către cetitoriu* la *Viiața lumii*, poemul său filozofic, Miron Costin se simte dator cu cîteva considerații teoretice privitoare la arta versificării. Este aici un

---

[36] *Op. cit.*, p. 243.

[37] *Ibid.*, p. 242.

[38] *Ibid.*, p. 244. Ideea utilității practice a scrisului, în perfectă continuitate a ceea ce afirmase și Grigore Ureche, o aflăm exprimată cît se poate de răspicat și în *Letopiseț*. Admițînd *plăcerea* de a citi, Miron Costin arată în același timp că scopul cronicilor nu poate fi simpla satisfacere a curiozității cititorului cu privire la vremile trecute numai:

„Letopisețele nu sînt să le cetească omul, să știe numai ce-au fost vremurile trecute, ce mai mult să hie de învățătură ce este bun și ce este rău și de ce să se ferească și ce va urma fiecine".

[39] *Ibid.*, p. 433—434, unde în comentariile sale la ediția *Opere* de Miron Costin P. P. Panaitescu demonstrează că poemul *Viiața lumii* a fost elaborat înainte de apariția *Psaltirii* versificată de Dosoftei, tipărită la Uniev, în 1673.

Scanned with OKEN Scanner

prim tratat de estetică a poeziei, în românește, prin forța împrejurărilor sumar, poate chiar naiv din perspectiva noastră de azi, însă absolut necesar atunci.

Adresîndu-se desigur mai întîi cărturarilor, cunoscătorilor de grecește și de slavonește, Costin vorbește de *ritmos* și de *stihoslovie*, fără a propune deocamdată un termen anume pentru ceea ce astăzi numim *vers*. Cauza poate sta în împrejurarea că pe atunci cuvîntul *viers* era rezervat domeniului muzical.[40] Ca istoric, Miron Costin consideră că principala destinație a poeziei este să laude faptele marilor personalități:

„În toate țările, iubite cetitoriule, să află acest fél de scrisoare, care elinește *ritmos* să chiamă, iară slovenește *stihoslovie*; și cu acestu chip de scrisoare au scris mulți lucrurile și laudile împăraților, a crailor, a domnilor și începăturile țărîlor și a împărăției lor". [41]

Sînt pomeniți, cu titlul de exemple ilustre, mai întîi „vestitul istoric Omir", care a cîntat „războaiele Troadii cu Ahileus", și „Verghilie", care scrisese despre „începătura Rîmului". Prin urmare, pentru Costin poeții se confundă, măcar pînă la un punct, cu istoricii. Asta explică de ce el însuși va oficia istoria în versuri, punînd în exerga la *Letopisețul țării Moldovei* cele șase *Stihuri de descălecatul țării*[42] și va scrie *Poema polonă* (cu titlul original de *Historya polskimi rytmami o wołoskiey Ziemi i Mołtanskiey* = Istoria în versuri poloneze despre Țara Românească și Moldova), invocînd, asemeni rapsozilor clasici, a sa „muză armată".[43] Poeții mai sînt, după

---

[40] Dealtfel, *Dicționarul* Academiei (vezi ediția din 1958) dă cuvîntul *vers* ca împrumut din franceză. Abia *viers* — cu sensul de *melodie, cîntec, arie, glas, voce* etc., cu varianta dialectală *ghiers*, sînt moștenite din latinescul *versus*. Contemporanul lui Costin, Dosoftei, îl va folosi totuși: „Cîntați domnului în strune, / În cobuz de *viersuri* bune" etc. Însă aici înțelesul rămîne oricum ambiguu, fiind vorba de psalmi, care se cîntă.

[41] Miron Costin, *Op. cit.*, p. 318.

[42] *Ibid.*, p. 42.

[43] Înainte de versurile puse în fruntea *Letopisețului*, Miron Costin mai scrisese și altele, privitoare de asemeni la descălecatul dintîi. Le repudiase însă, fiindcă nu mai era de acord (vezi și supra p. 26) cu ideea că numele *valah* se trage de la numele generalului Flaccus. Totuși aceste versuri au fost reproduse, fără consimțămîntul autorului lor, pe cît se pare, în epilogul *Psaltirii în versuri* tipărită la Uniev, în 1673, de către

Scanned with OKEN Scanner

Miron Costin, și *dascali*, în amintita predoslovie fiind pomeniți, tot ca exemple demne de urmat, „sfinții învățătorii bisericii noastre cum ieste Ioan Damaschin, Cozma, Theofan, Mitrofan, Andrei de la Crit, care au scris cîntările sfintii bisérici, stihirile, canoanele, antifoane, cu carile ca cu niște pietri scumpe și flori neveștenite au împodobit bisérica".[44]

---

mitropolitul Dosoftei. (Vezi și Miron Costin, *Op. cit.*, p. 326.) Un tînăr cercetător polonez, Krzystof Pierozynski, studentul nostru în anul universitar 1972—1973, afirmă, în urma unui studiu spre care l-am îndemnat, că versurile lui Miron Costin din *Poema polonă* nu sînt cu nimic mai prejos, ca tehnică, față de oricare dintre contemporanii săi polonezi care abordau în scrierile lor teme istorice. Din epistola prin care poema sa este dedicată regelui Ioan Sobiesky — cu tot caracterul ei protocolar — reiese studierea și cunoașterea profundă a virtuților poetice ale limbii poloneze din partea cronicarului moldovean. În special poetul și filologul se arată preocupat de caracterul sintetic, cum spunem noi astăzi, al limbii poloneze, care posedă astfel echivalențele necesare pentru noțiunile abstracte din grecește și din latinește. Iată un citat deosebit de caracteristic pe care îl dăm după ediția lui P. P. Panaitescu: „Cît privește bogăția limbii poloneze, dacă se ia bine seama, ea este mai bogată decît vestita limbă latină, căci latina are o mulțime de cuvinte împrumutate din grecește, care se pot vedea din aceste cuvinte care urmează: *philosophia*, compus din *philos* și *sophia*, *theologia*, din *theos* și *logos*. Aceste cuvinte, ca și multe altele, nu se pot exprima în latinește într-un singur cuvînt. Iar la slovenii cei vechi se zicea în limba lor, fără împrumut de la greci: *philosophia-lubomudrye*, care se poate spune în polonă *lubomudrošč*, *theologia-bogoslovie*, care în polonă se poate numi *bogosłowstwo*, *astronom-gwiezdomienieč*, *astrolog* — în polonă *gwiazdosłow*, *astrologia-zwiezdosłowie*, *astronomia-zwiezdoteczenie* și alte multe cuvinte, în limba latină, împrumutate, iar în limba slavonă, exprimate cu cuvinte proprii." (*Op. cit.*, 218.)

[44] *Op. cit.*, p. 318. Miron Costin trece în rîndul „dascalilor" și pe marele poet latin Publius Ovidius Naso, a cărui operă pare a-i fi fost cunoscută, judecînd după introducerea motivului *ubi sunt* în poemul *Viiața lumii* ori în unele pasaje din *Letopiseț* chiar. Pomenește de el în patru rînduri: de două ori în *Cronica polonă* (versiunea în proză: *Chronika moldawskich y multanskich*) și de alte două în *De neamul moldovenilor ...*, fie că îl citează cu epistola către Graecinus, în care e vorba de generalul roman Flaccus, de la numele căruia se trage denumirea de *vlah* sau *valah* — cum spusese Eneas Sylvio Piccolomini — fie în legătură cu numele lacului Vidovul de lîngă Cetatea Albă. Judecător sever însă, Costin numește versurile din *Ars amandi* „giocuri" și nu le aprobă, găsind justificată hotărîrea împăratului August de a surghiuni pe autorul lor la Cetatea Albă (nu la Tomis, cum știm noi astăzi): „Și aceasta părere a celui Enea nu ieste de aiurea, numai au cetit niște stihuri a unui dascal anume Ovidius. Pre acelŭ Ovidius l-au făcut cum zicŭ turcii, surgunŭ, de l-au gonit din Rîm tocma la Cetatea Albă, pre Marea Neagră, Avgust chesariŭ, împăratul Rîmului, pentru niște cărți

Scanned with OKEN Scanner

Dealtfel, arată Costin, *Viiața lumii*, lucrarea ce prezenta, nu este decît o „pildă" prin care autorul nu poftește vreo laudă, ci vrea numai să arate că „poate și în limba noastră a fi acest féliŭ de scrisoare ce să chiamă stihuri". [45] Motivele erau deci de ordin patriotic, ca și mai tîrziu la Ion Budai-Deleanu, care scria în *Prologul* de la *Țiganiada* sa: „...am izvodit această poeticească alcătuire, sau mai bine zicînd jucăreauă, vrînd a forma ș-a întroduce un gust nou de poezie românească, apoi și ca prin acest feliu mai ușoare înainte deprinderi să să învețe tinerii cei de limbă iubitori a cerca și cele ridicate și mai ascunse desișuri a Parnasului, unde lăcuesc musele lui Omer și Virghil". [46]

În continuare, predoslovia lui Costin se ocupă de „înțălesul stihurilor, cum trebuiește să să citească", poetul teoretician propunîndu-ne apoi un mic dicționar de termeni referitori la prozodie: *Stihul*, arată el, nu este „ca altă scrisoare dezlegată"; ci se supune unor reguli, întîi de toate de „silave cu număr". Prin *silavă* trebuie să înțelegem „împreunarea a doao slove", deoarece Miron Costin, odată cu Dimitrie Cantemir și cu ceilalți contemporani ai săi, confundă semnul-literă cu sunetul. „Silave" de două slove ni se dau ca exemple „*-ba, —va, —ga, —da* i proci" [47]. Se atrage atenția că se pot scrie versuri și în șapte și în nouă, cele experimentate de dînsul în *Viiața lumii* fiind de cîte 13 silabe. Cuvîntul *rimă* nu-i este cunoscut cronicarului poet, dar el dovedește că posedă această noțiune cînd arată că o altă regulă a versificării este *tocmirea* cuvintelor de la sfîrșitul a cîte două stihuri: „Deci are și altă datorie stihul: cuvintele céle la sfîrșitul stihului, a doao stihuri, să tocmască într-un chip, pe o slovă (aici *slovă* pare a se confunda cu *silavă*, n.n.) să să citească, cum ieste: *ața-viiața, frunte-munte, lume—spume* i proci". [48]

Pînă aici micul tratat de poetică a lui Miron Costin se ocupă de regulile pe care trebuie să le respecte, ca să spunem

---

ce scrisese în stihuri de dragoste, de să umplusă Rîmul de curvii dintrŭ acéle giocuri ale lui ..." (*Op. cit.*, p. 248); „... unde și pe un dascal anume Poblius Ovidius l-au trimis pentru niște stihuri de dragoste, ce scrisese acel dascal, de îndemnase Rîmul la curvie, carele au și murit la Cetatea Albă. Și o baltă ce ieste acolo, Vidovul, pre numele acelui Ovidius este." (*Op. cit.*, p. 265.)

[45] *Ibid.*, p. 318.

[46] *Țiganiada*, Ediție întocmită de Florea Fugariu, Ed. Minerva, 1973, p. 8.

[47], [48] Miron Costin, *Op. cit.*, p. 319.

Scanned with OKEN Scanner

așa, scriitorul. Nu mai puțin însă el ne arată și care este concursul ce trebuie să-l aducă la rîndu-i cititorul, lucru cu totul neobișnuit astăzi. Astfel, după modelul tratatelor de poetică latină, se propun și în românește regulile scandării, adică scurtarea sau, după caz, lungirea unor vocale, în vederea realizării accentului și implicit a numărului de silabe impus inițial de poet: „Cătră aceasta, la cetit, unde vor fi cuvintele ci trebuiescŭ să le scurtedzi: de vei trăgăna, ții-a părea că nu ieste stihul bun, ci trebuiește, unde va fi de trăgănatŭ să trăgănezi, unde de scurtatŭ să scurtedzi". [49] Cum punctuația, ca și inexistentă pe atunci, nu prevedea semnul eliziunii, în cazul întîlnirii a două vocale, Miron mai dădea și această indicație cititorului de versuri: „Așijderea, unde să vor prileji trei slove, cărora le zicem unoglasnice, ce s-ar zice de un glas, cum ieste *a, e, i, o*, acéstea de să vor prileji trei alăturea, să se lipsească una, cum ieste: «nici o avuție». Aicea caută că *o* ieste între *e* și între *a*, deci *o* piare și vei ceti: «nici avuție» i proci. Alta: pentru această slovă, cîndŭ va avea înaintea sa iară slovă unoglasnică, să întunecă, cum vei găsi între stihuri un stih într-acestași chip: «mari-mpărați și vestiți», carele nu-l ceti «mari împărați», ce: «mari-mpărați», că lipsește slova ce ieste înainte." [50]

Considerăm că, dată fiind cultura lui Miron Costin — cum s-a putut vedea din cele spuse pînă aici —, acest modest tratat de poetică putea fi mult mai pretențios și mai doct. Cărturarul a urmărit însă scopuri practice și imediate, dînd doar cîteva indicații și îndrumări pentru o activitate intelectuală importantă, desigur, dar care nu cere un meșteșug prea complicat, o tehnică anume, riguroasă, cum cred unii. El nu pune gravitatea meticuloasă a lui Timotei Cipariu din *Elemente de poetică. Metrică și versificațiune* (1860) — pe care tînărul Eminescu nu le studiase, scriind totuși poezii, spre mirarea colegilor săi de la Blaj — și nici nu pune aparat complicat, bunăoară asemeni lui Heliade Rădulescu mult mai tîrziu în *Cursu întregu de poesie generale* (1868—1880), ci mai degrabă aplică bunul simț de obște, care conchide că, în general, poezía se poate scrie oricum, cu condiția numai de a avea talent. Ideea, care va fi și aceea a lui Ienăchiță din *Grama-*

---

[49], [50] *Op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

tică, ni se pare demnă de subliniat, începuturile poeziei noastre culte, fără a avea un caracter deloc spontan, precum se vede, nu presupun totuși teoretizări ample și greoaie. Cronicarul poet dă sfaturi dintre cele mai directe și mai folositoare cititorilor de poezie. Din nou, ideea horațiană a îmbinării utilului cu plăcutul vine să întărească ceea ce, cu un termen cam desuet acum, numim *conținutul* poeziei, lucru la care comentatorii s-au referit foarte puțin. Împrumutînd un cuvînt din vorbirea populară, din poezia folclorică, Costin arată că *dulceața* versurilor nu poate fi simțită decît prin citiri repetate, făcute cu mare luare-aminte pentru adîncirea, în același timp, a *înțelesului*: „Cetindŭ, trebuie să cetești și al doilea și al treilea rîndŭ și așa vei înțălege dulceața, mai vîrtos să înțălegi ce cetești, că a ceti și a nu înțălege iaste a vîntura vîntul sau a fiierbe apa". [51] Cum se vede, necesitatea *înțelegerii* (luăm acest cuvînt în accepția lui etimologică), altcum spus raționalismul în înțeles larg, afirmată odată cu primele apariții în scris ale limbii române, prezidează și începuturile poeziei culte.

Drept aceea, asemenea lui Dosoftei și lui Dimitrie Cantemir, contemporanii săi, asemenea lui Ion Budai-Deleanu de mai tîrziu, poetul Miron Costin se prezintă cititorilor săi autocomentat. *Înțelesul pildelor ce sîntŭ în stihuri*, cele mai puțin de două pagini de proză așezate la sfîrșitul poemului *Viiața lumii* nu ni se pot înfățișa altfel decît ca un prim articol de critică literară din istoriografia noastră. Mai întîi este marcată ideea centrală a poemului:

„Din toate stihurile să înțăleg deșertările și nestătătoare lucrurile lumii și viiața omenească scurtă, cu mărturie din David proorocul mai ales. Apoi unde să pomenește de ceriŭ și de soare, de lună, de stele, acéstea toate că vor avea fîrșit și să vor primeni..." [52]

Urmează banalele — numai pentru noi cei de azi — dar foarte necesarele pentru cei de atunci noțiuni explicative ale textului poetic. Una dintre ele privește informarea cititorului în domeniul istoriei, bănuit a nu ști cine poate fi Cirus („Pentru Țiros împăratul, carile îl pomenescŭ stihurile"), iar o a doua

[51] *Op. cit.*, p. 319.
[52] *Ibid.*, p. 323.

Scanned with OKEN Scanner

conține o explicație de ordin geografic, referitoare la fluviul Gange („Pentru Ganghies"). Nu sînt neglijate noțiunile abstracte, cu atît mai mult, cu cît ele apar în personificări poetice, bunăoară *norocul*, care în intenția lui Costin și în contextul poemului *Viiața lumii* figurează cît se poate de nimerit ideea de destin (latinescul *fortuna*). Explicația ia turnura unei *nacazanii* arhaice, însă este cît se poate de oportună:

„Pentru norocul, mulți întreabă: ieste ceva norocul și ce ar fi acela norocul? Răspunsŭ: norocul nu ieste alta, numai lucrurile ce ni să prilejăscŭ și ni să întîmplă, ori bune, ori réle, zicem acelor întîmplări norocul. De ni să prilejăscŭ lucruri bune și pre voie, zicem noroc bun; de ni-s împotrivă, au peste voie și cu scădére, zicem norocul rău. Deci, cum întîmplările acéstea au nume în toate limbile, așa și în limba noastră cu un cuvîntŭ să închide și să zice norocul." [53]

VII. În comparație cu Grigore Ureche și Miron Costin, ION NECULCE ne apare mult mai puțin preocupat de problemele teoretice ale scrisului. Lucrul nu surprinde la o fire de artist spontan și la un om care, cum însuși declara, nu studiase în mod sistematic și în școli anume, deși modestia cronicarului se cere suspectată întrucîtva, așa cum se cade a proceda și în cazul lui Caragiale cînd afirmă a nu fi urmat decît școala primară. Aflăm, în predoslovia de la *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, preluate aproape toate ideile înaintașilor, pe care dealtfel îi și continuă în perfectă cunoștință de cauză, ceea ce nu va fi cazul cronicarilor munteni. Condamnă și el pe Simion Dascălul și pe Misail Călugărul — însă nu cu vehemența, cu indignarea și cu logica strînsă a lui Costin — ca pe niște „oameni neînvățați de n-au cetit bine la istorii, că au defăimat pre moldoveni, scriind că sînt din tălhari. Pentru aceasta dară nimene din scrisorile lor, nici cele ce ar fi fost adevărate, audzite sau vădzute a lor, nu le pot oamenii crede." [54] Cum s-ar zice, Neculce reduce pe Simion și pe Misail la situația mincinosului care nici cînd spune adevă-

---

[53] *Op. cit.*, p. 324.

[54] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei...*, Ediție îngrijită, cu glosar, indice și o introducere de Iorgu Iordan, E.P.L.A., 1955, p. 103.

Scanned with OKEN Scanner

rul nu mai poate fi crezut. Însă, abia simțit printre rînduri, lăudîndu-i pe predecesori — mai cu seamă pe Miron și pe Nicolae Costin, care au continuat pe Ureche, „împodobind frumos", cum zice el, letopisețul Moldovei —, autorul legendelor din *O samă de cuvinte* nu se arată chiar atît de neiertător cu privire la basne și la povești, măcar în general. Din parte-i, el crede că întîmplări ca aceea cu leșii care au fost puși să are Dumbrava Roșie, ori ca aceea referitoare la ridicarea familiei Movileștilor din vrednicul aprod Purice, pe vremea lui Ștefan cel Mare, pot fi adevărate și deci s-ar fi căzut să fie trecute în cronici:

„Iară pentru Dumbrava Roșie, cum au arat-o Bogdan-vodă [55] cu leșii, Miron logofătul au lăsat de n-au scris. Dar acee dzicu să nu fie basnă. Și pentru neamul Movileștilor, și cum li s-au numit acest nume, dintru Ștefan vodă cel Bun, Moghila, iar nu-i basnă. Și altele multe n-or fi știut istoricii streini, ca să le pomenească toate." [56]

Însă, indiferent dacă istorii ca acestea au fost sau nu adevărate, un lucru rămîne stabilit: caracterul lor de întîmplări *semnificative*, anecdotic și, deci, literar. Manifestînd înclinația de a le pune în cronică, Neculce dezvăluie firea sa de artist, la un pas de a accepta legendele și miturile ca documente care vorbesc de trecutul unui popor. Acesta este lucrul nou și interesant din punctul de vedere al concepției despre scris la Neculce, în deosebire de ceilalți cronicari moldoveni. El *presimte*, am putea spune, pe Sadoveanu, cel care socotea că miturile și legendele sînt dovezi tot atît de tari ca și documentele de piatră ori de pergament. [57] Mai exact spus, Neculce presimte valoarea ficțiunii literare în genere și caută a o motiva ca document istoric, într-un fel oarecare, lăsînd, cu mare

---

[55] E vorba de Bogdan cel Orb, fiul lui Ștefan cel Mare, participant la bătălia de la Codrii Cosminului.

[56] *Op. cit.*, p. 104.

[57] Textual în vol. 12 de *Opere* ale lui M. Sadoveanu, E.P.L.A., 1958, p. 231: „Nu sînt realități numai clădirile de piatră și petecile de hîrtie; mitul păstrează eternității lamura sufletului generațiilor. Ceea ce au crezut bătrînii și ceea ce vor crede copiii noștri, desfătați de vis, e un adevăr pe care nu-l vor înlătura oamenii prea serioși. Nici un argument nu poate sta mai presus decît o frumuseță." *(Viața lui Ștefan cel Mare.)*

Scanned with OKEN Scanner

largheţe — fapt ce dovedeşte un extraordinar bun-simţ — la aprecierea cititorului dacă asemenea poveşti merită să fie crezute sau nu. Ne aflăm, în fond, în faţa unei deosebit de subtile invitaţii la înţelegerea spiritului istoriei unui popor — şi nu litera ei — prin intermediul ficţiunii artistice, chiar dacă nu pe deplin conştientă deocamdată. Acesta ni se pare a fi tîlcul mai ascuns a scurtei prezentări pe care Neculce o face la *O samă de cuvinte:*

„Deci o samă de istorii mai alese şi noi nu le-am lăsat să nu le scriem. Însă nu le-am scris la rîndul lor, ce s-au pus de o parte, înaintea domnii Dabijii-vodă s-au scris. Ce cine va vrè să le creadă, bine va fi, iar cine nu le va crede, iarăşi bine va fi, cine cum îi va fi voia, aşa va face." [58]

Iată, prin urmare, motivarea plină de umor, de sfătoşenie şi, în ultimă instanţă, de înţelepciune, a inserării ciclului celor 42 de legende în corpul *Letopiseţului*, nişte scurte povestiri atît de fericit intitulate *O samă de cuvinte*. Fără îndoială, Neculce le-a crezut utile pentru urmaşi de vreme ce, în alt loc, se adresează cititorilor, asemeni lui Ureche şi Costin, în chipul acesta practic-moralizator:

„Deci, fraţilor cetitorilor, cu cît veţi îndemna a ceti pre acest letopisăţŭ mai mult, cu atîta veţi şti a vă feri de primejdii şi veţi fi mai învăţaţi a dare răspunsuri la sfaturi de taină, ori de oştire, ori de voroave, la domni şi la noroade de cinste". [59]

După cum se ştie, literatura memorialistică la noi începe cu cronicarii. [60] S-ar putea spune chiar că ei dau literaturii române un anume *stil memorialistic*, care o distinge de altele, unde predomină invenţia ori scrisul mai impersonal. Faptul se poate constata, cum am mai arătat, începînd cu letopiseţele lui Macarie, Eftimie şi Azarie, continuînd cu acela al lui Ureche, unde, dacă nu găsim memorii propriu-zise — dat fiind că faptele la care se referă scriitorul s-au petrecut înainte de dînsul —, se simte totuşi un *ton* al aducerii-aminte. În

---

[58], [59] Ion Neculce, *Op. cit.*, p. 104.

[60] Vezi şi G. G. Ursu, *Memorialistica în opera cronicarilor*, Ed. Minerva, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

sfîrșit, memorialistica adevărată se poate constata începînd cu Miron Costin. Cu Neculce însă apare, ca să spunem așa, memorialistul pe deplin declarat, scriitorul care crede și afirmă a se putea dispensa complet de izvoare, înlocuite cu propria-i memorie:

„... iară de la Duca-vodă cel bătrîn înainte, pănă unde s-a vidè, la domnia lui Ion-vodă Mavrocordat, nici de pre un izvod a nemărui, ce au scris sîngur, dintru a sa știință, cît s-au tîmplat de au fost în viiața sa. Nu i-au mai trebuit istoric strein să cetească și să scrie, că au fost scrisă în inima sa." [61]

Nu mai puțin probitatea, independența morală și asumarea răspunderii în fața cititorilor caracterizează și pe Neculce, lucru de care cronicarul ține să ne asigure din capul locului. El știe că scriitorul trebuie să fie obiectiv în cele ce spune, să nu părtinească „pre voia cuiva" și să nu hulească „în pizma cuiva". El, Neculce, leapădă de la sine minciuna și declară că, de va fi vreo greșală în cele ce va spune, numai memoria sa ar putea fi de vină, trădîndu-l în cîteva locuri cînd vine vorba de precizarea anilor. În rest, el își face un principiu din respectarea adevărului:

„Deci vă poftescu, cetitorilor, pre unde ar fi greșit condeiul mieu, să priimiți, să nu gîndiți că doară pre voia cuiva sau în pizma cuiva, ce, precum s-au tîmplat, cu adevăr s-au scris. Doar niscaiva veleaturi a anilor de s-or fi greșit, iară celelalte ntru adevăr s-au scris." [62]

VIII. O mențiune trebuie făcută și în ceea ce-l privește pe NICOLAE COSTIN, ultimul dintre cronicarii moldoveni care prezintă importanță din punctul de vedere al concepției privitoare la rolul scrisului și al scriitorilor în viața socială. În predoslovia la *Ceasornicul domnilor*[63] (traducerea în română din latină, a cărții *Horologii Principum sive de vita M. Aurelii imperatori*, această versiune fiind făcută de către M. Wanckelius după opera scriitorului spaniol Antonio de Guevara)

---

[61], [62] Ion Neculce, *Op. cit.*, p. 104.

[63] Vezi: *Ceasornicul domnilor*, fragment, publicat de M. Gaster în *Literatura populară română*, București, 1883.

Scanned with OKEN Scanner

se reiau cîteva idei ale lui Miron Costin cu privire la foloasele citirii cărților. Nicolae seamănă cu tatăl său cînd vorbește de „desfătarea cărților" și crede că omul „nu ar putea suferi atîtia și așa de mari supărări, de ar fi fără cetitul, desfătarea cărților". Mult mai de plîns este insul ignorant și neinstruit întru învățătura cărților — consideră el, cu o umbră de idealism iluminist care a făcut totuși carieră la moraliștii Școlii ardelene, la frații Golești și la mai modernul Barbu Paris Mumuleanu — decît cel sărac de averi materiale: „mai mult trebuie să ne fie noaî milă de cel ce nu știe decît de cel sărac, că nici un fel de sărăcie mai mare nu-i decît întru a chivernisi pre sine singur a nu avea învățătură".

În rest, cu privire la activitatea cronicărească propriu-zisă, prodigiosul compilator, cel mai mare sub raport cantitativ, de o exhaustivitate barocă, nu pare a avea o idee proprie mai clară. Nici în porțiunea originală a cronicii lui (1709—1711) Nicolae Costin nu dă semne de independență ideologică, aservit fiind, în calitate de cronicar de curte al lui Nicolae Mavrocordat.

IX. Luptele pentru putere între facțiunile politice boierești, ale Cantacuzinilor și Bălenilor, au făcut ca la majoritatea cronicarilor munteni să nu putem afla concepții mai cuprinzătoare cu privire la misiunea înaltă a scrisului. Aserviți partidei boierești pe care o reprezentau pînă la depersonalizare, autorii letopisețelor Cantacuzinilor și Bălenilor, într-o măsură apreciabilă chiar și autorii cronicilor referitoare la epoca lui Constantin Brîncoveanu, un Radu Popescu, un Radu Greceanu ori cei rămași anonimi, nu lasă însemnări în acest sens, deducția ce se poate face fiind aceea că ei considerau scrisul mai mult ca o pledoarie pro domo.

Excepție face stolnicul CONSTANTIN CANTACUZINO, om politic de prim rang în epocă, amestecat în toate intrigile, însă de o mare cultură. Studiile făcute la Constantinopol și la Padova i-au lărgit orizontul intelectual și l-au determinat să se pronunțe în cîteva rînduri despre modul cum trebuie scrisă istoria. Asemeni lui Ureche și lui Costin, stolnicul este și el de părere că primul semn al ieșirii din barbarie a unui popor este a avea o istorie scrisă pe limba sa. A nu avea istorie scrisă este totuna cu a fi „orbi și surzi", „de rîsul altora și de ocară". Este necesar, mai adaugă el, în spiritul pragmatic cunoscut, să știm ce a fost în trecut pentru a putea să ne „tocmim"

Scanned with OKEN Scanner

viața prezentă și viitoare. Acestea sînt chiar motivele principale pentru care s-a apucat să scrie *Istoria Țării Rumănești, întru care să cuprinde numele ei cel dintîi și cine au fost lăcuitorii ei atunci și apoi cine o au mai descălecat și o au stăpînit pînă în vremile de acum cum s-au tras și stă*. Din primele pagini sîntem încredințați că ceea ce urmează a se expune sub acest titlu cuprinzător de largi orizonturi pornește dintr-o concepție mai adîncă asupra istoriei și din dorința fermă de a apăra drepturile neamului. Iată unul dintre pasajele cheie:

„Această dară scădere mare și jale doar într-acest norod al neștiinței și al nevrerei să-l învețe fiind, iaste pricină, de astăzi, nu numai de rîsul altora și de ocară sîntem, ci și orbi, muți, surzi sîntem de lucrurile și faptele celor mai de demult ce într-acest pămînt s-au întîmplat și s-au făcut, cari de nevoie ne era și ne iaste a le ști, pentru ca să putem și traiul vieții noastre a tocmi". [64]

De la moldoveni, completată însă prin propria-i cultură și informare la surse sigure, de întîia mînă, vine și concepția privitoare la necesitatea documentării, odată cu reprosul adus înaintașilor care, fiind neînvățați (Ureche îi numea „neașăzați și *nemernici*, mai mult *proști* decît să știe carte" [65]), n-au lăsat însemnări, „ci au lăsat toate de s-au surpat în prăpastia uitării și întru întunericul de veci au rămas" [66]. Asemeni lui Ureche și lui Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino respinge *basnele*, ficțiunile literare de felul *Alexandriei* ca izvoare pentru istoric:

„Iar și acéia ce ar zice și cîte ar zice, n-ar fi alt, socotesc, făr'cît o gîndire și o aflare de o grămadă de minciuni, precum vedem în cea *Alexandrie* ce-i zic, cine o va fi făcut, nu știu, și într-alte cărțului ce să văd pe la unii și pe la alții aici în țară, și mai multe în Moldova; în cari nu să cuprind altele, fără minciuni și basne, dupre cari umblă norodul acesta rătăcindu-se și

---

[64] *Cronicari munteni*, I, p. 5. Ediție îngrijită de M. Gregorian, E.P.L.A., 1961.

[65] Vezi accepția dată cuvintelor *nemernici* și *proști* în dicționarul din ANEXĂ.

[66] *Cronicari munteni*, ed. cit., p. 6.

Scanned with OKEN Scanner

cred céle ce niciodată de crezut nu-s, că nici au fost acélea vreodată, nici pot fi. Că măcară acea *Alexandrie* bălmăjaște și asémene ca acéia alte cărțului, ci acélea aflări omenești numai ce sînt sau basne de céle ce făcea și scorniia poeticii ethnici în vrémea elinilor pentru orbul norod (adecă idololatri) și n-avea cunoștința unuia și adevăratului Dumnezeu ..." [67]

De vreme ce ni se spune că poeții elini scorneau basne pentru „orbul norod" — concepția boierească și aristocratică venind oarecum în sensul disprețului pentru ficțiunea artistică, lucru ce nu surprinde la elevul lui Albanio Albanese — este de așteptat ca stolnicul să disprețuiască folclorul ca izvor de informație pentru istoric. Interesant, totuși, problema e pusă pentru prima dată în istoriografia noastră, făcîndu-se observația perfect îndreptățită cum că, circulînd din gură în gură, poveștile și cîntecele despre faptele vitejilor de odinioară laudă sau hulesc într-un mod prea tendențios, iar întrucît privește compoziția nu au „nici o rînduială sau tocmeală", lipsindu-le adică sistematica în comunicare:

„Însă nu zic că den om în om n-au rămas și aici niște spuneri și niște povești, mai vîrtos bătrînii ce povestesc de céle ce au fost. Ci și acélea foarte slab lucru iaste și primejdie de a le créde, pentru că de multe ori s-au luat seama, că de un lucru numai, doi într-un chip nu povestesc, ci unul una, altul alta băsnuiaște. Unde nici de la acélea nici o adevărată știință n-avem, nici din cîntecele care vestesc de vitejii, au de alte fapte ale domnilor și a altor vrédnici oameni, ce au lucrat, cari dupe la lăutari și dupe la alți cîntători auzim, putem ști cevași ales. Că și acélea nu numai ce au laudă mai multă, au hulesc decît céle ce au fost, ci și foarte împrăștiiat și prea pe scurt pomenesc lucru și făr'de nici o orînduială sau tocmeală."[68]

Această meticuloasă, acerbă chiar, critică a izvoarelor, venită de la un savant și de la un om politic realist, care caută în cărți „adevărată știință", „ceva ales" (în sensul de „vrednic de crezare"), se face în preambulul *Istoriei Țării Rumânești*, lucru după care scriitorul trece în revistă autorii

---

[67] *Op. cit.*, p. 7.
[68] *Ibid.*, p. 6.

Scanned with OKEN Scanner

vrednici de luare în considerație. El nu caută altceva decît să se „domirească" asupra a ceea ce „s-au întîmplat și s-au lucrat" în țara lui și de aceea, zice el: „Ce a face eu n-am, fără cît, iată, dupe la istoricii streini, pe la greci, pe la léși, pe la unguri și pe la alții voi umbla a cére și a mă îndatori". [69] Pentru prima dată, în istoriografia noastră, se arată atît de fățiș dependența de scrierile străinilor (la cronicarii moldoveni ea este mai mult tacită). Pe de o parte, stolnicul nu poate fi decît recunoscător față de scriitorii străini care s-au ocupat de țara sa:

„Pentru care încă și cît fac, mulțemită trebuie să le dăm, că încă nu de tot din tablele lumii uitați sîntem, ci oarecine, de céle ce oarecînd au fost și într-acéastă țară, nu tace, ci spune și scrie". [70]

De altă parte însă el observă că mulți istorici străini nu sînt obiectivi, sînt „voitori de rău unii, nu adevărul scriu, ci-i micșorează lucrurile (țării, n.n.) și pe locuitorii ei îi defaimă, și multe hule le găsesc". [71] În ultimă instanță însă vina este tot a noastră, pentru că nimeni dintre ai noștri nu a răspuns defăimătorilor: „Căci că nu iaste nimeni, nici cu condeiul, nici cu palma, a-i sta împotrivă și a-i răspunde". [72] Nu fără a fi cuprins pe alocuri de oarecare scepticism, în ceea ce privește „scurmarea" în negura trecutului geto-dacic („Căci cîte mai sus vom umbla scurmînd și cercînd acele vechituri, atîta mai la întuneric vom da și alt nimic nu vom afla, fără basne și povești numai" [73]; „Ci de aceasta dară și eu lăsînd a mai scurma altele, nu-mi mai bat capul..." [74]), ori în ceea ce privește „orbul noroc", căruia i se păreau supuse lucrurile lumești în vremurile tulburi în care i-a fost dat să trăiască, stolnicul Constantin Cantacuzino a gîndit opera sa ca o sinteză asupra originii poporului român și ca o replică demnă față de cei care-l defăimaseră în scrieri necontrolate științific și lipsite de obiectivitate. Într-asta stă caracterul militant și patriotic al concepției sale despre menirea scrisului. Nu putem ști, cunoscîndu-i activitatea politică și temperamentul, care ar fi fost obiectivitatea scriitorului și respectul pentru adevăr al

---

[69], [70], [71], [72], [73], [74] *Ibid.*, respectiv paginile: 8, 8, 8, 9, 10, 56.

Scanned with OKEN Scanner

stolnicului dacă *Istoria* sa ar fi fost dusă pînă la capăt, povestind adică și evenimentele la care însuși participase.

X. Părăsind domeniul cronicăresc și abordînd din nou pe acela al scrierilor cu caracter religios, aflăm că un alt mic tratat de estetică poetică, contemporan cu acela al lui Miron Costin, aparține mitropolitului DOSOFTEI. În orice caz, el a ținut să-l aducă la cunoștința cititorilor, punîndu-l în fruntea *Psaltirii în versuri*, tipărită la Uniev, în 1673. În ordinea apariției tipărite, deci, ar fi vorba de o lucrarea anterioară aceleia a lui Miron Costin, la care ne-am referit mai sus. Ceea ce numim însă — exagerat, desigur — „mic tratat de estetică poetică" — este de fapt o scrisoare pe care Dosoftei ar fi cerut-o „tizului" său, patriarhul Dosoftei al Ierusalimului, pe vremea cînd acesta era numai arhidiacon al patriarhului Nectarie, predecesorul său în scaun. Scrisoarea în chestiune este un fel de ghid destinat cititorului cărții și explică cele *patru înțălesuri* de care trebuie să se țină seama ca de niște chei necesare descifrării textului:

„Aciaste patru înțălesuri lé-amŭ scris cetitoriului iubit, ce va avia osîrdie a cerca să-nțăliagă într-adînculŭ aceștii cărți. De-aciasta m-am rugatŭ sfinții sale părintelui și preafericitului patriarhului de mi-au scris aciaste înțălesuri încă atunce cîndŭ venisă sfinția sa de era arhidiaconŭ la părintele Nectarie, patriarhul de Ierusalim. Atunce mi-au scris sf. sa, tizulŭ mieu, care acmu iaste în locul părintelui Nectarie, kyr Dosoftei, și de pre izvodul sfinții sale am scris precum să viade." [75]

La mijloc fiind modelele și îndemnurile pe care le avea în față mitropolitul poet, în frunte cu *catolicul* Kochanowsky, putem foarte bine să ne închipuim că scrisoarea patriarhului Dosoftei al Ierusalimului, pe care subordonatul său, Dosoftei al Moldovei, o aduce la cunoștința publică, constituie un fel de garanție că traducerea se pune la adăpost de orice erezie și abatere de la dogmele ortodoxiei. Într-adevăr, două din cele „patru înțălesuri" indicate cititorului sînt în primul rînd niște dogme religioase. (Încît s-ar putea conchide de îndată

---

[75] Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, Ediție întocmită de Ion Bianu, București, Tip. Academiei române, 1887, p. 7 și următoarele.

Scanned with OKEN Scanner

că unul dintre primele tratate de poetică românească manifestă deja dogmatismul.)

Cel dintîi dintre *înțălesurile* sau *modurile* citirii este numit „pre istorie" și traduce pe slavonescul писмителный, ca și pe grecescul θετιχός, cuvinte reproduse ca atare în text, ininteligibile la prima vedere, urmate însă de această explicație edificatoare în sensul tradiției devenită dogmă:

„писмителный iaste cuvîntul cel ce nu te lasă să-l zici într-alt chip de cum iaste scris, ca și unde zîce Domnul Hristos: Азъ послювам оутѣшителѧ ѡт ѡтца дꙋхъ истиный йже ѡт ѡтца исходит (Eu voi triimite-ă mîngîitoriul la părintele duhului cel adevărat care de la părintele purciade.) Acesta cuvînt cine-l va socoti într-alt chip acela-i strein cu totul de sfînta besearică."[76]

Se recunoaște aici dogma referitoare la purcederea duhului sfînt numai din tatăl, adică mult disputata chestiune numită *filioque*, principala cauză — formală desigur — a schismei. Cel de al doilea *înțăles* propus de Dosoftei (ori de patriarhul Dosoftei al Ierusalimului, dacă este să luăm ca adevărată corespondența dintre cei doi prelați în chestiuni de poetică) are numele de „pre obicei" ѡбичайный, pe slavonește și 'Ηθιχος, pe grecește. Este tot o dogmă, purtînd următoarea explicație:

„... iaste nărav în sfînta carte, ca și cînd zîce: непрїйдох разорйти законь иѫ исполнйти (N-am venit să răsipăsc liagia ce să o împlu). непрїйдох мйры въврѣщи на земли (N-am venit să arunc pace pre pămînt, ce sabie). Cu cuvîntul cel dintăi domnul Hristos face îndemnași pre jîdovi către ascultarea Evangheliei, iară cu cel de al doilea le dă groază pentru cei îndărăpnici".[77]

Am putea recunoaște aici dialectica dintre tradiție și inovație, însă se vede de departe că ideea privește mai puțin poezia și mai mult problemele religioase. Abia celelalte două *înțălesuri* de la urmă, foarte importante de astă dată, țin de poetica propriu-zisă. Dosoftei vorbește, primul la noi, de alegorie, αλληγοριχὸς, pe grecește, иносказаемый pe slavo-

---

[76], [77] *Op. cit.*

neşte, iar în tălmăcirea de atunci a mitropolitului, „pre altă plăzuitură". De tot interesul este explicaţia meticuloasă făcută acestui termen, prin apelul la folclor, şi la Biblie, pe un ton bătrînesc inevitabil:

„иносказаемый iaste ca şi cimiliturile cîndŭ altă grăieşte şi altă să înţălege, ca şi Iacov: неплодиродисем, и миногаа въчѧдех изнеможе. (Că stearpă născu şiapte şi coconii mulţi au slăbit.) Va să zică besiaricea din *limbi*, carea era stearpă de darul lui Dumnezeu, au născut coconi de la Hristos, mirele său. Ciale 7 taine şi 7 daruri a sf. duh; iară cea cu coconii mulţi, adecă beseareca legii vechi, care să zice umbra legii adevărate, au slăbit şi-au sterpit de tot darul lui Dumnezeu cu proroci şi apostoli." [78]

În sfîrşit, tot aici, Dosoftei este primul scriitor român care vorbeşte de metaforă, explicînd-o tot aşa, complicat, aproape neinteligibil, atrăgător însă prin efortul la care este supusă limba română neobişnuită cu abstracţiuni pînă la această dată. Grecescul μεταφοροχὸς se traduce sloveneşte cu прѣиносителный. Meticulozitatea filologică vine de asemeni să preîntîmpine eventualele acuzaţii de abatere de la dogme şi limba greacă e utilizată spre a se justifica traducerea exactă în română, iar în tălmăcirea propusă în limba noastră, cam prea forţată, mot à mot, este „pre mutare". Nu s-ar înţelege nimic dacă teoreticianul improvizat nu ar veni cu obişnuita explicaţie făcută pe îndelete:

„... iaste ca neştine ce va să înţăliagă cuvîntul dintr-o altă sămnătură de poviaste. Într-acesta chip:

„(Piatra ce nu o socotiră ziditorii, aceea fu în capul unghiului.) Acest cuvînt se mută la Domnul Hristos, că nu-l băgară în samă jîdovii călcătorii legii, ce sfinţiia sa stătu capul unghiului legii vechi şi legii nooă de le împreună îmbe, că sfinţiia sa iaste capul bisericii, miresii sale." [79]

---

[78], [79] *Op. cit.*

Este adevărat că explicațiile lui Dosoftei sînt greoaie (cum ar fi fost altfel?) și potrivite mai tot timpul pe exemple scoase din Biblie. Cu toate acestea, el are meritul de a le fi dat pentru prima dată, scopul fiindu-i acela de a se face înțeles, în *Psaltirea în versuri* pe care tocmai o prefața, cît mai adecvat. Discutarea termenilor tehnici, prin compararea în limbile slavonă și greacă, urmărea găsirea echivalențelor românești, fără a stîrni bănuiala abaterii de la dogme. Sînt toate semnele că mitropolitul se adresa mai cu seamă cărturarilor, eventual poeților culți, de s-ar fi ivit unii ca aceștia, nu și celor populari, cărora, precum se vede, le rămîne în cîteva rînduri îndatorat, chiar și în calitate de teoretician al poeziei.

Ca Miron Costin și, ca mai tîrziu, Budai-Deleanu, Dosoftei își adnotează opera, autocriticîndu-se, cum s-ar spune, în același scop, spre a se face cît mai bine înțeles de cititori. Este aici o atitudine practică și teoretică dispărută aproape cu totul în zilele noastre, cînd poeții nu țin cu tot dinadinsul să se facă înțeleși, cel puțin într-un fel anume voit de ei, dacă la mijloc nu intervine vreo ipocrizie, cumva. Sînt explicate, glosate unele cuvinte, cum ar fi de exemplu cuvîntul *izop*, apărut în psalmul 50: „Cu *izopul* tău mă ocrotește / Și mă scaldă de mă curățește / Să hiu spălat și alb ca omeții, / Să mă bucur și eu cu drepții". Cum era de așteptat ca cititorul român să nu știe ce este *izopul*, mitropolitul glosează: „Izop de grădină și cu canură roșie stropia cu sînge den jrătvă, în limba vechie, de să curățiia..." Căci sînt toate probabilitățile că n-a putut fi folosit cuvîntul *busuioc* (din busuioc se face mănunchiul muiat în aghiazmă cu care se oficiază curățirea prin ritualul stropirii), fie din pricina deosebirii de sens, fie din necesități prozodice [80]. Asemenea adnotări abundă în textul *Psaltirii în versuri*. Mai interesantă decît toate, deoarece ne dă o idee despre ceea ce am putea numi concepția lui Dosoftei cu privire la licențele poetice, este explicația (cu totul abracadabrantă, prin pedantismul ei insistent, dovedind că, în fond, textul *Psaltirii* rămîne oarecum inaccesibil neinițiatului) cuvîntului *aposkorakință*, apărut în acest context din Psalmul 26: „Nu-ți ascunde, Doamne, fața prea cinstită, / Nu fugi de

---

[80] *Op. cit.*

mine la vreme cumplită, / Ce-mi trimite, Doamne, a ta socotință, / Să nu dau de-a lungul *aposkorakință*". Iată acum și glosarea lui:

„Spun pentru corbul că deaca scoate pui îi hrăniaște pînă facŭ fulgi și-i părăsiaște, unde-s albi, că să-ndoiaște pre corbiță. Atunce ei țîpă că n-au hranî, pînă facŭ panî niagrî. Atuncia décii să-ncriade corbul de-i hrăniaște. Aciaia iaste aposcorakință. Aposcorakință să chiamă că-și părăsiaște corbulŭ puii pînă-s cu fulgi albi, de nu-i hrăniaște, că nu să-ncriade." [81]

Hotărît lucru, Dosoftei avea o imaginație filologică și ornitologică ieșită din comun, pentru ca, dintr-o necesitate de rimă, cu totul banală, pentru un cuvînt ca *socotință* să apeleze la grecescul ἀποσχοραχίζω-ἀποσχοραχισνμός și să introducă astfel în limbă un vocabul de-a dreptul imposibil.[82] Ori poate a voit să-și ofere plăcerea de a se autocomenta? În orice caz, exemple asemănătoare celui de mai sus, prezente în Psaltirea de la Uniev, arată în Dosoftei un poet înnăscut, prea puțin obișnuit însă cu abstracțiunile, intuindu-le, mai mult decît formulîndu-le clar și concis, făcînd teorie poetică numai pentru că nu se găseau alții să o facă mai bine decît dînsul.

XI. Un loc aparte și ultim ocupă, în cadrul temei ce urmărim aici, DIMITRIE CANTEMIR, dat fiind faptul că, în cîteva puncte măcar, concepțiile lui privind scrisul și rolul scriitorului anunță pe acelea ale ardelenilor din epoca luminilor.

În esență, așa cum citim în predoslovia la *Hronic* ..., motivul care îl determină să scrie istoria românilor este același cu al tuturor celorlalți predecesori, de la cronicarii de slavonește, Ureche și Costin, pînă la stolnicul Constantin Cantacuzino: salvarea din întunericul uitării celei oarbe a faptelor trecutului. Dar strănepotul răzeșilor de la Fălciu, fiul harnicului ostaș și domn Constantin Cantemir, domn

---

[81] *Op. cit.*

[82] Înregistrat numai de B. P. Hasdeu în *Etymologicum Magnum* și tradus prin: *renvoir injurieux, action de vilipender.*

Scanned with OKEN Scanner

el însuși în scaunul Moldovei și avînd marea cutezanță de a încerca eliberarea țării într-un moment de cumpănă a istoriei, este cel mai mare savant între scriitorii vechi, dublat de un temperament impetuos. Istoricul este întîi de toate un fiu al patriei, care trebuie să-și ia drept pavăză și arme „lupta pentru moșie" [83], spre a putea înfrunta deschis, bărbătește, inimiciițiile de tot felul, în primul rînd „a de demult uitării tirănie":

„Pre care noi, ca pre un vîrtos și tare scut îmbrățișînd, drept arme, pe dreptul vor apuca și în cîmpul istoriei ieșind, cu înfipți pași și cu neîntoarsă față, pre vrăjmășia a de demult uitării tirănie la lupta monomahii vom chema ..." [84]

Aducerea în lumină a trecutului istoric mai este asemănată cu dezgroparea de către Traian împăratul romanilor a comorilor dace ascunse în albia rîului Sargetius:

„Într-acestaș chip, iarăși zicem și noi făcînd, pre cele cu vechime vremile îngropate a vechilor istorii comoare la lumină a le scoate și la treaba de obște a le arăta ne vom sili, și cele românești, precum romanilor să cuvin vom dovedi". [85]

Asemănător cu arheologul, scriitorul își propune „să tragă rîndul anilor și povestea domnilor pînă în vremile noastre", pentru ca adevărul privind originea romană a poporului român, „din tirănia vechii uitări dezbătîndu-l", să iasă la lumină. Îi e teamă însă că ar putea să nu fie obiectiv, „de dulcea dragoste Patrii". [86] De aceea, asemeni lui Miron Costin, proclamă și el primatul adevărului, prin celebra formulă: θρίλος ὁ Πλατών φίλος ὁ Σωκράτης ἄλλα μάλλου φιλῆ ἀλληθεία. Priatinu-i Platon, priatinu-i Socrat, însă mai priatinu-i adevărul". [87]

---

[83] *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ediția Tocilescu, tom. VIII, din seria *Opere*, Academia Română, 1901, p. 7.
[84] *Ibid.*, p. 9.
[85] *Ibid.*, p. 51.
[86] *Ibid.* p. 9.
[87] *Ibid.*

Scanned with OKEN Scanner

Ideea aceasta, odată cu prea cunoscuta maximă *(Amicus Plato sed magis amica veritas*, în versiunea ei latinească) a lui Ammonius Saccas din Alexandria, revine și în *Capul V* din *Prolegomena*, cu ocazia luării în discuție a opiniilor lui Eneas Sylvio Piccolomini privitoare la originea românilor: „Priatin îmi iaste Platon, priatin îmi iaste și Socrat, iară decît amîndoi mai priatină adeverința".[88] O aflăm însă afișată ca principiu de bază și în *Descriptio Moldaviae*, în capitolul al XVII-lea care tratează *Despre obiceiurile moldovenilor*:

„... iubirea de țară mă îndeamnă și-mi poruncește să laud neamul în care m-am născut și să pun în lumină pe locuitorii acestui pămînt de unde mă trag; pe de altă parte, iubirea de adevăr se opune și mă împiedecă a lăuda lucruri pe care dreapta judecată mă îndeamnă să le critic. Cred că este mai bine pentru țară să fie puse deschis sub ochii locuitorilor ei mulțimea de păcate pe care le au decît să se lase înșelați prin lingușiri amăgitoare și dezvinovățiri iscusite ..."[89]

E de observat că linia urmată este aceea inaugurată de Ureche care își propunea să lase însemnate „și bune și rele", cititorii avînd de învățat atît din exemplele pozitive, cît și din cele negative. E clar însă că prin Cantemir asistăm la o fundamentare a conceptului de obiectivitate a scriitorului și în același timp la o maturizare a conștiinței intelectualului care știe prea bine că lauda deșartă face mai mult rău decît bine, mai ales în ochii străinilor. Este aici, orice s-ar spune, o splendidă anticipare a cunoscutei devize junimiste din epoca de aur a literilor române: patriotism în marginile adevărului.

Se cade însă să observăm că, în practică, obiectivitatea lui Cantemir atîrnă mult de meșteșugul retoricii pus adesea în mișcare de iubirea sa de patrie. La un moment dat chiar lasă impresia, uitînd parcă cele spuse în predoslovia la

---

[88] *Op. cit.* p. 176.

[89] *Descriptio Moldaviae*, Editura Academiei R.S.R., ediția bilingvă, 1973, p. 309.

Scanned with OKEN Scanner

Hronic, că istoricul trebuie să se bizuie pe retorică mai mult decît pe fapte:

„Iară voia cea slobodă a scriitorilor și bogată voroava ritorilor, cineș pentru neamul său, precum mintea și inima îl împinge, ce va scrie și ce sînt să laude sau să huliască, vîrsta viitoare va vidè și mai ales că unde istoricul mai mult cu ritorica decît cu ființa lucrului să slujiaște". [90]

Cu această ocazie, spre a arăta puterea retoricii, dă exemplul cu Arhidam care învinsese în luptă pe Pericles, însă cel din urmă fiind „bogat în voroavă", cînd povestea întîmplarea, lăsa impresia că el fusese biruitorul. „Dragostea slavii neamului său și dimpotrivă zavistia cinstii altuia" se pun adesea în calea adevărului, sînt o „boală" [91] a retorului, de care el însuși mărturisește a nu fi fost scutit. În mai multe rînduri, „înspăimîntîndu-se" în cugetul său de „patimile" altor istorici cu care se înfruntă, simte tremurătura mîinii care ține condeiul:

„... în credință mărturisim, precum ascunsul inimii tare înspăimîndu-să cu a altora patimă, oarecum cu dînșii împreună certării ne supunem: atîta cît tremurînd mîna și scăpînd condeiul, cevași pentru a neamului nostru vechime, naștere și viță, fără sială a zice și a însemna nu putem". [92]

În general, cărțile se scriu pentru folosul de obște, nu din interese personale și nici chiar, fiind vorba de istorie, în interesul unui singur popor, al aceluia căruia aparține scriitorul. Scriind istoria românilor și din îndemnul unor „priatini streini, și mai deadins de la însoțirea noastră care iaste Academia științelor de Berolin", [93] Cantemir arată, invocînd un alt precept platonician, că a voit să-și servească patria, dar să fie de folos și altora: „Non solum nobis, sed et Patriae et amicis vivendum. Adecă: nu numai pentru

---

[90] *Hronicul...*, ed. cit., p. 176.
[91] *Ibid.*, p. 177.
[92] *Ibid.*, p. 178.
[93] *Ibid.*, p. 179.

Scanned with OKEN Scanner

folosul nostru, ce pentru a Patrii ceva să slujim și pofta priatinilor gios a lăsa să nu ne arătăm". [94]

Militantismul este însă covîrșitor în concepția despre menirea scrisului la Cantemir și lucrul se vede mai ales din splendida frază finală a *Precuvîntării* la *Cartea a III-a* a *Hronicului*, un adevărat testament vibrant peste ani:

„Slujească-să dară cu ostenințele noastre niamul moldovenesc și ca într-o oglindă curată, chipul și statul, bătrînețile și cinstea neamului său privindu-și, îl sfătuesc ca nu în trudele și sîngele moșilor strămoșilor săi să să mîndriască, ce în ce au scăzut din alesele vrednicii, chiar înțelegînd, urma și bărbăția lor rîvnind, lipsele să-și pliniască, și să-și aducă amente că, precum o dată, așè și acmu, tot aciia bărbați sînt, carii cu multul mai cu fericire au ținut cinstești a muri, decît cu chip de cinste, și de bărbăția lor, nevrednic a trăi".

Cum spuneam însă, Cantemir reia, dezvoltă și adîncește ideile înaintașilor săi, în contexte mai bătăioase, mai îndrăznețe și cu o retorică plină de emfază, în înțelesul pozitiv al cuvîntului, mîndria apartenenței de neam fiind într-adevăr aceea a unui prinț. Comparația operei sale în care demonstra originea nobilă a românilor cu o oglindă venea de la Miron Costin, dovadă certă a consultării îndeaproape a scrierilor predecesorului. Iată însă stilul cumpănit și grav în care Miron își invită cititorul a se recunoaște în cartea sa ca urmaș al vechilor romani:

„Caută-te acum, cetitoriule, ca într-o oglindă și te privește de unde ești, lepădîndu de la tine toate célelalte basne, cîte unii au însemnatŭ de tine, din neștiință rătăciți, alții din zavistie, care din lume între neamuri n-au lipsitŭ niciodată, alții de buiguite scripturi deșarte". [95]

Se înțelege, în sine luată, concepția despre istorie a umanistului cere o discuție mult mai amplă, eventual punerea în paralelă nu numai cu conaționalii săi, ci și cu ideile celor-

---

[94] *Op. cit.*
[95] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 247. *(De neamul moldovenilor ...)*

Scanned with OKEN Scanner

lalți umaniști europeni contemporani lui. N-am făcut-o, dealtminteri ca și în cazul celorlalți scriitori anteriori lui, pentru că ceea ce ne interesează aici este numai concepția *scriitorului* ca atare, în măsura în care cărțile celor vechi sînt *și* literatură, nu numai istorie.

Dar în cazul lui Cantemir este necesar să revenim și să insistăm asupra conceptului de retorică, pentru că de aici răsar cîteva idei privind arta cuvîntului în cel mai propriu înțeles. Împrejurările în care și-a făcut cultura, momentul în care s-a ivit, natura talentului și temperamentului scriitorului Dimitrie Cantemir îl fac să adopte și să practice un stil — luăm termenul în înțelesul lui cel mai larg — cu totul aparte, mult influențat de întorsăturile de frază ale retorilor latini și greci, poate și ale unor turci și orientali în genere.[96]

Nu asta însă ne interesează aici, ci faptul că Dimitrie Cantemir și-a făcut un program literar chiar din retorică, a gîndit și a pus în practică o limbă *deosebită* de cea vorbită, mai bogată, fastuoasă, „meșteșugită", „împodobită", cum spune el, solemnă cînd este cazul. Deosebirea de înaintași — cu excepția stolnicului Constantin Cantacuzino și, în cu totul alt sens, de mitropolitul Dosoftei, în poezie — este fundamentală. Abia Miron Costin, în cîteva locuri din letopiseț și din *De neamul moldovenilor...*, caută un *stil* mai aparte, supraveghindu-și condeiul anume pentru a produce gravitatea necesară. În rest, și el, ca toți ceilalți cronicari moldoveni sau munteni, scrie în limba vorbită de obște, în orice caz, neavînd un program de retorică formulat ca atare. Elementele populare și vorbite, e drept, abundă și

---

[96] Vezi, între altele: P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, Ed. Acad., R.P.R., 1958; Ștefan Giosu, *Dimitrie Cantemir, Studiu lingvistic*, Ed. Științifică, 1973; Dragoș Moldoveanu, *Influențe manieriste greco-latine în sintaxa lui Cantemir*, în vol. I din *Studii de limbă literară și filologie*, Ed. Acad. R.S.R., 1969 (unde se află inserată toată bibliografia problemei pînă la data respectivă); Manuela Tănăsescu, *Despre Istoria ieroglifică*, Ed. Cartea românească, 1970; Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, Ed. Minerva, 1972; I. D. Lăudat, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, Ed. Junimea, Iași, 1973. Trimitem de asemeni și la studiile publicate în *Analele Universității București*, nr. 2, 1973, semnate de Ion Rotaru *(Dimitrie Cantemir și stilul baroc)*, Gr. Brîncuș *(Observații asupra structurii frazei în „Istoria ieroglifică")*, Maria Rădulescu *(Aspecte ale sintaxei și stilului lui D. Cantemir)*, C. Tabarcea *(Modele retorice la D. Cantemir)*.

Scanned with OKEN Scanner

la Cantemir, în *Istoria ieroglifică*. Însă dispunerea lor în pagină ține de o tehnică îndeajuns de complicată — din fericire potrivită temperamentului scriitorului și de aceea imposibil de gîndit într-alt chip —, cu neputință de aflat la nici unul dintre urmași, o experiență singulară, fără posteritate.

Vorbeam mai sus de proclamarea primatului adevărului la Cantemir, și cu bună dreptate. Însă am mai văzut că în anume momente el concede istoricului dreptul de a apela la retorică, la meșteșugul scrisului frumos, neapărat la inspirație, cum spunem noi astăzi. Într-un loc, chiar pe pagina de frontispiciu a *Hronicului*, în exergă, noțiunea de adevăr capătă o interpretare mai particulară, scrutată fiind prin prisma retoricii inspirate și confundată pînă la un punct însemnat cu Logosul de care se simte mișcat istoricul militant:

„Lucrurile vechi și a anilor bătrîneațe, altuia nu aşè cu cuviință să cade, fără numai unuia carile iaste παλαιὸς των ἡμερῶν. Adeverința cuvîntului, nu alta mai scutitoriu sau mai înțelept otcîrmuitoriu a afla poate, fără numai cel vrednic cuvînt, carele singur iaste adevărul, cu părintele născătoriul său de o ființă.“ [97]

Prima carte a lui Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, care este și prima carte laică tipărită în limba română, la 1698, scrisă, se pare, cu cîțiva ani mai înainte, arată în tînărul din jurul vîrstei de 20 de ani un prozator cu un program literar oarecum constituit. Lucrarea nu apăruse întîmplător, și din dedicația către fratele Antioh, domnul Moldovei în acel timp, aflăm că autorul se prezenta cu „acest al mieu puținteluș pentru mult mititeluș pentru mare dar [...], dintîi născutul [...], întîiu a osteninții mele răzsădire și odrăslire [...], această a tinereților mele întîia născută roadă“ etc.[98] Asta înseamnă că Dimitrie Cantemir avea

---

[97] *Hronicul...*, ed. cit., p. 3.
[98] *Divanul...*, Ediție îngrijită de Virgil Cîndea, E.P.L., 1969, p. 13—15.

Scanned with OKEN Scanner

încă de pe acum trasată, în linii mari și în germene, opera sa de mai tîrziu. Dar acum, el o gîndește ca pe o retorică, scriitură împodobită; „un de floricele cules și legat mînunchiaș (...), spre a mării tale bună mirosală, alegîndu-l și gătindu-l, adus", se mai spune în aceeași carte de închinăciune către Antioh.

De altă parte, Ieremia Cacavelas, profesorul, apreciază superlativ opera elevului, o minune retorică: „O, întru totul împărătească ritorică!", recomandîndu-se a fi fost el însuși „plugariul carile la holda minții tale am ostenit". [99] Dar și această scriere, ca și cele istorice ce vor veni mai tîrziu, este destinată neamului moldovenesc, „luminării" și slavei lui. Ideea că și literatura beletristică trebuie încercată în limba națională pare chiar mai răspicată decît la Miron Costin, în predoslovia la poemul filozofic *Viiața lumii*:

„Și mai vîrtos tot moldovenescul nostru niam cu *Cîntarea cîntărilor* a striga și unul altuia în bucurie arătînd a cînta să îndeamne dzicînd: « Flori s-au deșchis în pămîntul nostru »". [100]

Mai clară încă, anticipînd ideile din veacul luminilor ce tocmai se ivea la orizontul timpului, este *Cartea către cetitoriu*, scriitorul recomandînd opera sa ca pe un lucru folositor pentru eliberarea spiritului din întuneric: „... te ferește de întunecimea aceea și de nevoia cea mare, te împiedecă să alergi spre ea și te încurajează, îndemnîndu-te spre slava eternă, spre nesfîrșita bucurie și fericire care luminează și limpezește bezna întunericului..." [101]

Dacă nu tot pe atît de solemn și festiv, cel puțin tot pe atît de insistent este recomandată *Istoria ieroglifică*, chiar din titlu, ca lucrare de înaltă, măiestrită retorică: „în douăsprădzăce părți împărțită, așijderea cu 760 de sentenții frumos împodobită". Lucru mai important încă, una din pricinile de căpetenie care l-au împins pe artist la crearea

---

[99] *Op. cit.*, p. 27.
[100] *Ibid.*, p. 12.
[101] *Ibid.*, p. 19.

Scanned with OKEN Scanner

operei a fost de a încerca „deprinderea ritoricească" într-o limbă „brudie", nededa tă la asemenea subtilități:

„A triia și cea mai cu deadins pricină ieste că nu atît cursul istorii în minte mi-au fost, precît spre deprinderea ritoricească nevoindu-mă, la smicea groasă ca aceasta, prea aspră piatră, multă și îndelungată ascuțitură să fie trebuit am socotit". [102]

Așadar, spre deosebire de ceilalți scriitori vechi, Cantemir consideră limba noastră încă imatură la acea epocă, necesitînd trudă anume pentru a da cărți de înaltă ținută retorică. Este o idee pe care o vom mai întîlni și la Budai-Deleanu, scriitor în mai mult de o privință asemănător lui Dimitrie Cantemir, dacă avem în vedere unghiul istoric de dincoace de epoca luminilor. Lăsîndu-se „răpit" de plăcerea izvodirilor poeticești măestre, se plîngea și el că limba îl „desmîntă", compunînd „jucăreaua" lui, care se numește *Țiganiada*, operă literară barocă, în felul ei, ca și *Istoria ieroglifică*. Și el, ca și Cantemir, rîvnea să dea „o izvoditură noao și originală românească", cum spune în *Epistolie închinătoare către Mitru Perea, vestit cîntăreț*. [103] Și în *Țiganiada* abundă, în consecință, elementul popular și folcloric românesc, dar, ca și în *Istoria ieroglifică*, intervin o serie întreagă de structuri compoziționale complicate, încît opera nu atrage decît pe cititorul rafinat, instruit îndeajuns în problemele de filologie și istorie literară, cum se întîmplă și cu *Istoria ieroglifică*.

Cît privește importanța fixării în scris a evenimentelor demne de a figura în memoria colectivității, fie și prin intermediul retoricii măiestrite, Ion Budai-Deleanu era de părere, în *Prologul* la *Țiganiada*, că faptele mari rămîn ca și inexistente în lipsa mînuitorilor condeiului. Cu un secol mai înainte, Dimitrie Cantemir gîndea la fel și făcea, în *Hronic*, elogiul „scrîșnetului" condeielor:

„Căci după alalte a strămutărilor giocuri, încă mai mult rîsul tuturor clătește cea de tot uitare și din pomenire șter-

---

102 *Istoria ieroglifică*, Ediție de P. P. Panaitescu, E.P.L., 1965, p. 4.

103 Apud ediția Florea Fugariu, Ed. Minerva, 1973, p. 7 și următoarele.

Scanned with OKEN Scanner

gere a lucrurilor dată de la oamenii veacurilor vechi, lucrate; și cîndaile împreună cu făcătorii și faptele, tot într-un mormînt s-ar fi îngropat, de n-ar fi fost urmat îndată scrîșnetul condeielor, după tunetul și trăsnetul armelor. De unde orice și cît noi astăzi avem și știm mai mult de la scriitorii lucrurilor decît de la făcătorii lor trebuie să le cunoaștem." [104]

Într-adevăr, s-ar putea spune că programul umanistului a fost urmat întocmai. Pierzînd pentru moment, pe cîmpul de bătălie de la Stănilești, cauza poporului său, a avut grijă să o cîștige definitiv prin forța spirituală a operei sale.

Importante sînt apoi, întru cît privește problema ce urmărim deocamdată, părerile și informațiile lui Cantemir referitoare la unii cărturari contemporani cu el sau ceva mai vechi. La loc de cinste stă Miron Costin, pe care l-a citit, cum prea bine se poate constata din o serie întreagă de idei și motive prezente fie în *Divanul...*, fie în *Istoria ieroglifică*, ori în *Descriptio Moldaviae*.

Prin Miron Costin și prin alți scriitori din vremurile mai noi, de după domnia lui Vasile Lupu, Dimitrie Cantemir vedea posibilitatea unui început de renaștere a literelor române de dinaintea domniei lui Alexandru cel Bun. Căci umanistul imagina, greșit, desigur (urmat într-asta de tînărul Kogălniceanu, mai tîrziu), o epocă anterioară slavonismului, cînd, „după exemplul celorlalte neamuri ale căror limbi provin din vorbirea romanilor, moldovenii se foloseau de caracterele latine ..." [105] Acum el lăuda scriitorii în limba patriei, cunoscători însă și de latinește:

„În sfîrșit, către sfîrșitul secolului trecut, unii dintre moldoveni au început să se ocupe chiar și cu limba latină și cu științele. Dînd un exemplu vrednic de laudă și celorlalți, drumul l-a deschis Miron, un logofăt, cel mai conștiincios istoric al moldovenilor, care și-a trimis fiii în Polonia și s-a îngrijit să fie instruiți acolo în limba latină și în artele liberale." [106]

---

[104] În *Hronic*, ed. cit., p. 171.
[105] *Descriptio Moldaviae*, ed. cit., p. 371.
[106] *Ibid.*, p. 373.

Scanned with OKEN Scanner

Cele spuse mai sus figurează în *Descriptio Moldaviae*, carte destinată a informa în primul rînd pe străini despre cultura moldovenilor. Lucru demn de luat în considerare, din același punct de vedere al obiectivității umanistului: În *Vita Constantini Cantemyrii*, unde, cu mare circumspecție, povestind moartea Costineștilor, fiul dezvinovățește pe tatăl elogiat în carte, Miron este totuși lăudat din nou, în aceiași termeni:

„Zisul Miron nu era deloc neștiutor de carte; cunoștea limba latinească, leșească și rusească; dintre boierii moldoveni, el cel dintîi și-a trimis feciorii să învețe școală peste hotare și a dus mai departe, de la Ureche vornicul și pînă în zilele noastre, adică pînă la moartea lui, letopisețul Moldovei, cu destulă iscusință și puțin mînat de lingușeală". [107]

Numeroase sînt apoi notele referitoare la științele și artele predate în Academia patriarhiei din Constantinopol, aprecierile făcute asupra profesorilor pe care i-a avut cărturari acolo, note inserate mai cu seamă în *Istoria Imperiului Otoman*. Despre Ioan Cariofil ni se spune că era un teolog și filozof „excelent", la gramaticul Iacomi, de la care a învățat elementele filozofiei, admiră „acuratețea" expunerilor, pe Meletie de Arta îl recomandă ca „om de literatura universale, dar mai ales studiat în dogmele helmontiene sau mai bine în principiile lui Thales, din care am luat lecțiuni de la el timp de opt luni". Dositei patriarhul Ierusalimului și succesorul său Hrisaant Notaras sînt arătați ca monumente de erudiție și elocvență, ieromonahul Ilie Miniat, ca „filosof subtil și excelent pentru cunoștințele sale în teologia dogmatică și scolastică", cum și Ieremia Cacavela, orator și filozof la rîndu-i. Mult lăudat pentru vastele lui cunoștințe este Alexandru Mavrocordat Exaporitul, profesor de teologie și fizică, interpret pe lîngă curtea otomană, autorul unui tratat despre circulația sîngelui, tatăl domnitorului

---

[107] *Viața lui Constantin Cantemir*, traducere de Radu Albala, E.P.L., 1960, p. 55—56.

Scanned with OKEN Scanner

Nicolae Mavrocordat, și acesta din urmă „om foarte versat în literatura orientale și occidentale". [108]

Am insistat asupra tuturor acestor date spre a sugera o altă trăsătură a spiritului cantemirian, anume erudiția, încredințarea că scriitorul trebuie să fie în primul rînd un învățat, un om universal, instruit în diverse domenii, așa cum însuși fusese principele Dimitrie Cantemir, primul cărturar român cunoscut în afara granițelor țării sale.

---

[108] *Istoria Imperiului Otoman*, tradusă de dr. Ios. Hodosiu, I—II, Editura Academiei române, 1876, p. 135 (I).

Scanned with OKEN Scanner

ÎNTÎIA REALIZARE A LIMBII ROMÂNE ÎN PROZA CULTĂ: *CRONICA LUI GRIGORE URECHE*

1

Cercetători demni de toată stima și încrederea, între care Nicolae Iorga și Constantin Giurescu, s-au îndoit de paternitatea lui Grigore Ureche asupra *Letopisețului Țării Moldovei* [1]. Aceasta, pentru că pînă în prezent nu s-a descoperit nici un manuscris autograf al cronicii ca atare, ea circulînd, pînă la data primei imprimări a textului — datorată lui Mihail Kogălniceanu la 1852 —, în vreo 42 de còpii, cele mai multe și mai complete fiind de redacție munteană și prezentînd abateri mai mult sau mai puțin importante,

[1] Ediții mai importante: prima este a lui M. Kogălniceanu, în *Letopisețele Țării Moldovei*, Iași, 1852, tom. I, repetată cu mici modificări în *Cronicile României*, București, 1872, tom. I; *Chronique de Moldavie depuis le milieu du XVI-e siècle jusqu'à l'an 1594*. Texte roumain avec traduction française, notes historiques, tableaux généalogiques, glossaire et table, par Emile Picot, Paris, 1878, Publications de l'Ecole des langues orientales vivantes, IX (întocmită după ediția Kogălniceanu, care era departe a fi o ediție critică, ediția lui Picot este totuși, pentru anul la care a apărut, o mare realizare. În orice caz, ea a rămas, pînă astăzi, ediția cea mai bogat comentată sub raportul faptelor istorice); *Chronique de Gligorie Ureche, Edition critique* par I. N. Popovici. Avec un autographe d'Ureche et neuf fac-similes de manuscrits, București, 1911 (această ediție e bazată pe compararea manuscriselor și prezintă explicații, în limba franceză, asupra evoluției semantice a unor cuvinte); *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă, întocmit de Simion Dascălul după Grigorie Ureche vornicul, Istratie Logofătul și alții*, București, 1916, ediție întocmită de Constantin Giurescu, repetată apoi, în 1942, la Craiova, în colecția „Clasicii români comentați"; *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție, studiu indice și glosar de P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., 1955, repetată în 1958; *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de Liviu Onu, Ed. Științifică, 1967. Vezi de același foarte importantele studii din *Critica textuală și editarea literaturii române vechi*, Ed. Minerva, 1973, p. 49—198 și p. 309—434.

Scanned with OKEN Scanner

din punct de vedere strict filologic și lingvistic, de la presupusa formă inițială. Cea mai veche dintre aceste còpii, datînd aproximativ de prin 1665 [2], conține deja interpolările lui Simion Dascălul, la care se vor adăuga, în còpiile ulterioare, altele, de o importanță ceva mai mică, ale lui Misail Călugărul și Axinte Uricariul. În stadiul actual al cercetărilor, mai cu seamă după apariția, în 1955 și 1958, a edițiilor îngrijite de P. P. Panaitescu, cu un studiu introductiv în care se desfășoară o argumentație bogată și riguros susținută [3], aproape nimeni nu se mai îndoiește că această primă cronică în limba română aparține lui Grigore Ureche, fost mare spătar și apoi mare vornic al Țării de Jos pe vremea lui Vasile Lupu, născut probabil prin 1590 și mort în anul 1647. Era fiul lui Nistor Ureche, un boier foarte bogat — de generație mai nouă întru cît privește rangurile, dar cu ascendenți cunoscuți pînă în epoca lui Ștefan cel Mare —, ctitor al mănăstirii Secu din județul Neamț, mare dregător al țării în vremea Movileștilor, de orientare politică filopolonă. Cultura (studiase în tinerețe limba latină, poetica și retorica, la o școală iezuită din Liov), cunoașterea adîncă a izvoarelor interne, în primul rînd cronicile slavonești, dar și a celor externe, în limbile polonă și latină, contactul cu unii boieri mai bătrîni, printre care tatăl său Nistor Ureche, de la care culege informații pentru ultima parte a scrierii, sînt tot atîtea argumente în favoarea paternității lui Grigore Ureche asupra *Letopisețului Țării Moldovei*.

2

Cu toate acestea, și cu toate că s-au făcut — cum procedează P. P. Panaitescu în ediția citată — încercări de depistare a textului lui Ureche de acelea ale interpolatorilor săi, mai corect ar fi totuși să vorbim de *limba și stilul cro-*

---

[2] Este vorba de copia aflată de către stolnicul Constantin Cantacuzino, venit la Iași în iulie 1670, la comi.ul Ioniță Racoviță. Vezi amănunte în *Odiseea celui mai vechi manuscris inedit al cronicii lui Grigore Ureche*, de Gh. Cardaș, în revista *Mitropolia Olteniei*, nr. 5—8, Craiova, 1970. Vezi și ce spune despre aceasta Liviu Onu în *op. cit.*

[3] Studiul este repetat și în volumul *Contribuții la istoria culturii românești*, Ed. Minerva, București, 1971, p. 477—532.

Scanned with OKEN Scanner

nicii lui Grigore Ureche, decît de limba și stilul *unui* scriitor, luat ca individualitate. Întîmplarea că opera nu a ajuns pînă la noi într-un manuscris autograf, ci numai în còpii *corupte*, cît și faptul că de la acest scriitor nu ne-a mai rămas nimic altceva vin cu prisosință în sprijinul afirmației de mai sus. Nu vom specula însă deloc în direcția arătată — lucrurile părîndu-ni-se puse la punct de specialiștii textologi —, ci ne vom servi de împrejurare pentru o demonstrație literar-stilistică, în sensul punerii în evidență a virtuților limbii române, îndependente, într-o măsură mai mare sau mai mică de talentele și meritele, (mai bine zis: intențiile artistice) ale purtătorilor ei.

Oricum însă, „corupțiunea" textului — chiar dacă interpolat și cu prea vizibile pe alocuri modificări fonetice în direcția graiului muntean al principalilor copiști — pare îndeajuns de neînsemnată din unghiul literar-stilistic din care ne propunem să-l abordăm. Conduși de ideea integrării cronicii lui Grigore Ureche într-un tot organic al culturii românești, în spațiu și în timp, vom observa mai întîi că prin însuși faptul *nepăstrării* într-un manuscris autograf al autorului ei inițial ea a contribuit, în anume chip, la începutul de unificare a limbii literare. Căci dacă tipăriturile tîrgovișteanului și brașoveanului diacon Coresi au putut intra în vederile scriitorilor clerici, în primul rînd în acelea ale mitropolitului Varlaam (a cărui *Cazanie* se tipărea la Iași numai cu cinci ani înainte de moartea lui Grigore Ureche), nu-i deloc mai puțin adevărat că istoriografii munteni, între cei dintîi Radu Popescu și stolnicul Constantin Cantacuzino, consultă pe larg cronica primului scriitor laic, un moldovean, și poruncesc a li se face còpii după ea [4], còpii pe care — fapt deosebit de interesant și revelator pentru istoria limbii române literare! — moldovenii înșiși, urmașii lui Ureche, Miron Costin, Neculce și Nicolae Costin, nu mai puțin ardelenii din epoca luminilor, ca și patruzecioptiștii le folosesc ca pe un bun național comun, așa cum păstorii transilvani, veniți cu turmele pentru iernatic în Bărăgan și în luncile Dunării, vor fi lăsat urme în limba celor de la cîmpie și-și vor fi *corectat* regionalismul lor lingvistic prin oarecari împrumuturi de la aceștia. Așadar, pierdută în forma

4 Vezi Gh. Cardaș și Liviu Onu, *Op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

ei primă, fără îndoială mult mai „regionalistă" — și deci mai în dezacord cu presupusa normă supradialectală, necesară începuturilor limbii literare —, mai spontană, mai naturală, cronica lui Ureche cîștigă în absolut, în sensul că tonalitatea generală a întregului scris românesc este dată încă de pe acum, prin această scriere cu un caracter oarecum *colectiv* (de-ar fi să forțăm, exagerînd, nota, spre o mai bună înțelegere a ideii ce avansăm). S-ar zice, ne aflăm în fața unui fenomen de transhumanță filologică, unificator în plan lingvistic și cultural în genere. Caracterul popular, dat de însăși structura unificatoare a limbii noastre naționale, iată trăsătura fundamentală a cronicii lui Grigore Ureche. Pe aceasta se întemeiază, în cea mai mare parte, valoarea literară a operei — intenționată sau nu de autorul ei —, farmecul arhaismelor, sfătoșenia bătrînească, cu păstrarea însă a expresiei concentrate în cuvîntul-metaforă, aspru la sunet cîteodată, pilda suav moralizatoare sau comparația scurtă, pitorească și fermecător spontană, făcută din reprezentări locale. Intrarea abruptă în subiect, concizîunea lui Creangă, ca și gestul epic sadovenian apar mai întîi și întîi în letopisețul lui Ureche, în acel aer de carte veche, unde stau scrise întîmplări *de demult*, în comentariul paremiologic firesc, aproape țărănesc, detașat într-o filozofare autohtonă izvorîtă din experiența multiseculară a poporului și a limbii. Aceasta pentru că la începutul secolului al XVII-lea, prin pana lui Ureche, Moldova și, odată cu ea, întreaga suflare românească, începe a avea o istorie scrisă în limba națională, definitiv și de multă vreme constituită ca mijloc de comunicare între purtătorii ei, devenită astfel principalul factor constituent al spiritualității noastre etnice. Cele aproape două veacuri de cultură în formă slavo-bizantină, oricum firavă și, mai ales, străină poporului celui mare, care vorbea o limbă latină, intră acum în umbră și par mult prea neînsemnate, cu toată valoarea incontestabilă a unora dintre scrierile slavonești, cum ar fi *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, o capodoperă, asimilată însă complet numai în traducerile românești ulterioare secolului al XVI-lea. Cu totul neînsemnate par, pe lîngă scrierile în limba patriei, al căror început este cronica lui Ureche, cele grecești, ivite pe teritoriul românesc, într-un chip cam insolit am zice, în celelalte două veacuri următoare.

Scanned with OKEN Scanner

Principala cauză stă în vigoarea limbii. Geniul ei se manifestase din plin pînă la această dată epocală, prin marea și excepțional de bogata în profunzimi literatură oral-folclorică. Influența acesteia este mai mult decît vizibilă în cronica lui Ureche. Întru cît privește celelalte înrîuriri de cultură, străine, cele poloneze [5], în primul loc, oricît de multe vor fi fost aflate și vom mai afla, ele nu impietează deloc asupra originalității operei care se impune cu o mare forță tocmai prin limbă. E ceea ce se va întîmpla cu întreaga noastră literatură, de la Varlaam, Miron Costin, Dosoftei, Dimitrie Cantemir și Ion Budai-Deleanu, pînă la scriitorii de la 1848, pînă la Eminescu, Sadoveanu, Bacovia sau Blaga și Tudor Arghezi.

3

Una dintre principalele surse de „poezie" ale cronicii lui Ureche este, reluînd analitic o idee exprimată mai sus, caracterul popular și arhaic al limbii în care o citim *azi*. Firește, spunînd *popular* și *arhaic*, ne exprimăm din punctul de vedere modern, cînd avem la îndemînă o limbă literară pe deplin formată, mult îmbogățită prin împrumuturi neologice și sensibil diferențiată de limba vorbită, deși deosebirile dintre caracterul *literar* și cel *popular* ale românei sînt minime în comparație cu alte idiomuri. De altă parte, calificativele de *îmbogățită prin împrumuturi* și *diferențiată de limba vorbită* sînt numai o constatare și nu presupun deloc faptul că, prin aceasta, limba literară ar putea fi, în toate cazurile, mai aptă pentru poezie. Se poate susține, cu mari șanse de reușită, exact contrariul, de vreme ce poeții moderni apelează necontenit la limba vorbită prin care-și înnoiesc mijloacele. Oricum, însă, la vremea sa, Grigore Ureche, voind a scrie istoria poporului său în limba națională, nu a avut de ales. El a trebuit, vrînd-nevrînd, să adopte în scris limba de obște, vorbită, unică pe atunci (dar nu unitară, căci, judecînd lucrurile în perspectiva istorică, dife-

[5] Vezi la P. P. Panaitescu, pe lîngă cele amintite, și studiul *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în *Memorii*, tom. IV, nr. 4, București, Ed. Cult. Națională, 1925.

Scanned with OKEN Scanner

rențele dialectale erau mult mai mari decît astăzi). Modelele culte îi lipseau cu totul, dacă facem abstracție de cele cîteva cărți religioase ce l-ar fi putut influența, scrise și acestea, cum se știe, într-o limbă apropiată de aceea vorbită de popor. Cea oficială, aulică, era, în epoca respectivă, mai mult slavona. Dar cum această limbă prezenta o structură fundamental deosebită de limba română (lăsînd la o parte faptul că mai era și o limbă moartă), ea nu l-a influențat, cu excepția cîtorva decalcuri sintactice ori a cîtorva cuvinte intrate în uzul vremii (*nacazanie, volnic, pogrebanie, pohodnic, bogoiavlenie* etc.), dispărute după aceea.[6] Altfel au stat lucrurile în literaturile occidentale, să zicem în cazul celor neolatine, unde scrisul a apărut mai devreme cu cîteva secole. Acolo trecerea de la scrisul în limba latină literară în cea *vulgară* nu s-a făcut deloc brusc, ca la noi, atît din cauza tradiției culturale oficiale-religioase și de curte, caracterizată printr-un îndelungat paralelism scriptic latino-vulgar, cît și din pricina apropierii strînse a structurilor gramaticale și a vocabularelor idiomurilor intrate în competiție.[7]

---

[6] Cînd scrisul în românește se produce, mai mult sau mai puțin spontan și întîmplător — cum e cazul chiar cu primul document de limbă română păstrat pînă în zilele noastre, Scrisoarea boierului Neacșu din Cîmpulung —, elementul slavon este reprezentat la valoarea lui obișnuită, sub 10%, cum arată unii cercetători. (Vezi: Valentin Gr. Chelaru, Elisabeta Șoșa, *Elements lexicaux de structure romane dans le premier document roumain originel (1521)*, în *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică romanică*, I, 1970, Academia R.S.R., p. 996.) Dar chiar în *Palia de la Orăștie*, un text religios dintre cele mai reprezentative pentru dezvoltarea în scris a limbii române, elementul latin reprezintă 88,72%, în timp ce slavonismele ocupă numai 7,47%. (Vezi: V. Pamfil, *Contribuții la studiul statistic al lexicului românesc. Structura lexicală a „Paliei de la Orăștie" (1581—1582)*, în *Studii de dialectologie*, p. 220 și urm.

[7] Cu titlul de exemplificare, iată opinia lui Francesco De Sanctis privitoare la caracterul amestecat al primelor scrieri în limba italiană: „La lingua è ancor rozza e incerta nelle forme grammaticali e nelle desinenze, mescolata di voci siciliane, napoletane, provenzali, francesi, latine" (*Storia della letteratura italiana*, I, Nuova edizione, Sonzogno-Milano, f.a., p. 7). Lanson, celălalt condei autorizat, spune, referindu-se la începuturile scrisului în limba franceză: „On ira reprendre dans le riche fond de la latinité ce que l'on y avait d'abord laissé et les mots savants viendront presque dès premier jour s'ajouter aux mots populaires ..." etc. (*Hist. de la litt. fr.*, Hachette, 1966, p. 1).

Scanned with OKEN Scanner

E drept, Ureche studiase latina în școlile poloneze și pe deasupra mai era și perfect conștient (mîndru, în anume chip abia vizibil din felul cum spune aceasta) de descendența românei din latină. Dar el nu s-a lăsat tentat de tiparele ei stilistice, decît într-o măsură destul de neînsemnată, ci a preferat să scrie în limba sa maternă, deosebit de fluent pentru un *începător*, pentru simplul fapt că a voit să fie cît mai bine înțeles de către contemporanii săi, mesajul cărții avînd un țel foarte precis. Căci, orice s-ar spune, cunoașterea limbii latine în mediile boierești-aristocratice ale epocii, ca dealtfel și în cele ale clerului, era un fenomen de excepție, ca să nu mai vorbim de împrejurarea că un boier moldovean și nobil polon naturalizat, scriind latinește sau latinizant, putea fi suspectat de erezie papistășească. Un îndemn de a scrie în limba patriei îi putea veni lui Ureche și din partea cronicarilor polonezi însă, Martin și Joachim Bielski, în primul rînd. În fine, ieșirea de sub tutela slavonismului, începută timid în cultura noastră, cu ceva mai puțin de un secol înainte, trebuia desăvîrșită oarecum brusc, neapărat printr-o carte de istorie națională și tot în numele ideii coresiene, a necesității de *a scrie pe înțelesul tuturor*.[8]

Între *popular* și *arhaic*, granița este foarte labilă, mai ales dacă privim fenomenul de la momentul nostru și din punctul de vedere al stilisticii literare, oarecum fără pretențiile specialistului lingvist.[9] Însă tocmai pe această „ambiguitate" se bizuie, în certe situații, limba poetică a unor Eminescu și Sadoveanu. Pornind de aici, din perspectiva realizării depline a fenomenului artei cuvîntului românesc la marii clasici — s-ar zice: într-o viziune mai curînd sincronică decît diacronică —, vom putea considera „poezia" cronicii lui Ureche, ca rezultînd din aspectul popular-arhaic al limbii, la diferite nivele: fonologic, morfologic, sintactic, mai cu seamă lexical.

---

[8] Vezi supra. *Idei despre scris și scriitori în literatura română veche*, p. 11—15.

[9] Nici demonstrațiile lingviștilor specialiști n-au ajuns la delimitări categorice în această privință. Vezi: *Istoria limbii române literare* de Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu, Ed. Minerva, Buc., 1971, sau *Contribuții la istoria limbii române vechi* de Florica Dimitrescu, Ed. Didactică și Pedagogică, 1973, p. 246—267, unde sînt citați și comentați toți specialiștii care s-au ocupat de această problemă.

Scanned with OKEN Scanner

Peste o serie întreagă de fonetisme arhaice și specific moldovenești — îndeajuns de neconsecvent marcate în text însă, dată fiind corupțiunea venită din partea copiștilor munteni —, cum ar fi *rădica* (în loc de *ridica*), *să așaze* (în loc de *să așeze*), pluralele neutre terminate în *ă (cară, odoară, mohoară)*, cele în *ariu* și *oriu*: „ca să nu mă aflu *scriitoriu* de cuvinte deșarte, ce de dereptate" (58), [10] menținerea lui *î* inițial în loc de *u*, în cuvinte ca: *îmbla, îmblăciu, împle*: „*Împlîndu* zisa domnii și zisa mai marelui său, dusu-l-au și l-au așazat la domnie" (161), *h* în loc de *f*, în *hiara, hierul*: „Acolea fiindu și *hiara* obosită, au ucis-o" ... „Și *hierul* țării sau pecétea cap de buor să însămnează" (60), *dispărțire* în loc de *despărțire*: „mare vrajbă și *dispărțire* s-au făcut" (72), *pre* și *preste* în loc de *pe* și *peste* etc., etc., se poate trece mai repede.

Altele însă, cum ar fi menținerea primului *e* sau *i* în cuvîntul *dereptate-direptate, derept-dirept* <lat. *directus* și în o serie de derivate ale acestora, precum *îndirepta-înderepta, direptătoriu-dereptătoriu* etc., dau coloratură specială stilului, evocatoare, cu un nu s-ar putea spune ce aer de solemnitate, o gravitate aproape oficială a discursului, festivă: „nu numai letopisețul nostru, ce și cărți striine am cercat, ca să putem afla adevărul, ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de *dereptate*" (58), unde *dereptate* e aproape sinonim cu *adevăr*, contrariul lui *deșarte (=goale, minciună)*, accentuînd astfel condiția etică pe care și-o asumă cronicarul într-un moment de confesiune față de cititorul său. Solemnă și sfătos-bătrînească răsare atitudinea pedagogică a scriitorului din fraza următoare: „despre cele rele să să ferească și să să socotească, iară despre cele bune să urméze

---

[10] Lecțiunile diferiților editori (mai bine am zice: opțiunile pentru cutare sau cutare variantă) mai ales întru cît privește fonetica sînt, foarte adesea, neconcordante, uneori chiar contradictorii, la mijloc intrînd mulțimea manuscriselor. La Liviu Onu (vezi *Textele* de probă din *Critica...*, p. 403), ultimul cercetător al domeniului, citatul de mai sus e dat așa: „ca să nu mă aflu scriitoriu de *cuvente deșearte* ce de dereptate". Cît ne privește, nu am făcut un scrupul prea mare din aceasta, încredințați că ne putem susține demonstrația pe orice text al unei ediții a cronicii lui Ureche tipărit cu îngrijire. În consecință, am utilizat ediția din 1955 a lui P. P. Panaitescu, la care trimit toate cifrele din paranteze. Am utilizat, de asemeni, arătînd de fiecare dată pagina, ediția lui C. Giurescu din 1916.

Scanned with OKEN Scanner

și să învețe și să să *îndirepteze*" (57), unde lungirea cuvîntului cu încă o silabă contribuie la ritmul încetinitor, nezorit, inculcat de celelalte două verbe anterioare, ca pentru a sublinia chibzuința îndelungă. Solemn apare, în fine, și numele propriu sub pana cronicarului: „Déciia Ștefan vodă strîns-au boiarii țării și mari și mici și altă curte dimpreună cu mitropolitul Theoctistu și cu mulți călugări, la locul ce să chiamă *Direptatea* ..." (83) [11]

Cît privește morfologia verbului, forme arhaice și populare, interesante din punctul de vedere ce urmărim aici, prezintă în primul rînd inversiunile de tipul: „*Fost-au* acest Ștefan vodă ..." (111), „*Rădicatu-s-au* o samă de cazaci ..." (202). Uneori forma inversă a perfectului compus e făcută să alterneze cu cea dreaptă, pentru simetria și echilibrul discursului: „*dusu-l-au* și *l-au așazat* la domnie" (161); „Daca *s-a întorsu* oastea lui Ion vodă din pradă de la Țara Muntenească, *apucatu-s-au* de Brăila, de *au ars* tîrgul ..." (187). Așezate la cap de paragraf, cînd autorul prepară o idee nouă, ori în punctele de vîrf ale perioadei, aproape întotdeauna în propoziții principale, aceste inversiuni capătă încărcături modale. Simțul limbii ne spune că între *s-au apucat* și *apucatu-s-au* este o deosebire de nuanță „modală", în ciuda faptului că gramaticile arată o identitate. Lucrul devine cu totul evident cînd observăm valorificarea lirică a inversiunii verbale la Eminescu, de astă dată a viitorului I, de o pildă: „*Adormi-vom, troieni-va,* / Teiul floarea-i peste noi, / Și prin somn auzi-vom bucium / De la stînele de oi" *(Povestea codrului)*; „Vom visa un vis ferice, / *Îngîna-ne-vor* cu-un cînt / Singuratece izvoare, / Blînda batere de vînt" *(Dorința)*, unde, în ultimul exemplu, răsturnarea verbală contrage expresia și reglează bătaia versului, comandînd totodată antepunerea determinantului. (Dacă „vom visa" cere complement direct: „vis ferice", „îngîna-ne-vor" cere „singuratece

[11] Fenomenul este frecvent în epocă și chiar mult mai înainte, ca și după scrierea cronicii lui Ureche. În *Liturghierul lui Coresi* (Ed. Academiei R.S.R., 1969, text îngrijit de Al. Mareș), apare adverbul „dedereapta" (p. 86), adjectivul „dereptătoriu" (104) și substantivul „dereptate" (113). În *Cazania* lui Varlaam (vezi ediția J. Byck): „mîna mea cea *direaptă*" (p. 457). În *Jurnalul* stolnicului Const. Cantacuzino (vezi Florica Dimitrescu, *op. cit.*, p. 113, unde s-a tipărit textul): „De aici mergînd *derept* Chefalonia ..."

Scanned with OKEN Scanner

izvoare" și „blînda batere de vînt" etc.) De fapt, formele inversate ale verbului sugerează *continuul* relatării, redat astăzi mai mult prin imperfect. El devine încă mai frapant în textul lui Ureche cînd îl aflăm realizat printr-un mai-mult-ca-perfect perifrastic, în care verbul de conjugat apare la gerunziu, ca în pasajul în care e descrisă seceta întîmplată în Moldova la 1583, pe timpul domniei lui Petru Șchiopul. Relatarea este făcută cu mentalitatea agricultorului autohton, foarte vie, prin chiar mișcarea limbii, încredințarea că informațiile vin de la martori oculari impunîndu-se de îndată cititorului de azi. Dăm pasajul în întregime, spre a se putea constata alternarea perfectului compus drept, folosit pentru marcarea acțiunilor finite într-un timp mai scurt, cu mai-mult-ca-perfectul analitic arhaic și a gerunziului, pentru marcarea *continuului*:

„Domnindu Pătru vodă țara Moldovei, mare secită s-au *tîmplatu* în țară, de *au secat* toate izvoarăle, văile, bălțile; și unde mai nainte prindea peaște, acolo ara și piatră prin multe locuri *au căzut*, copacii *au secat* de secită, dobitoacile *n-au fostu avînd* ce paște vara, ci *le-au fostu dărămînd* frunză. Și atîta prafu *au fostu*, cîndu să scorniia vîntu, cît *s-au fostu strîngînd* troiani la garduri și la gropi pulbere ca de omet ... Iar dispre toamnă, deaca s-au pornit ploi, *au apucat* de *au crescut* mohoară și cu acelea *s-au fostu oprind* sărăcimea foamea, că-i coprinsese pretitinderea foametea." (202) [12]

Există și o altă formă de mai-mult-ca-perfect perifrastic, constituită din perfectul compus al verbului *a fi* + participiul verbului de conjugat: „iară craiul [leșesc] *i-au fost dat* Haliciul [lui Iliaș, fiul lui Alexandru cel Bun], ca să-și ție averea" (76). Din punctul de vedere al încărcăturii stilistice „modale", mult mai interesant este însă perfectul conjunctivului, format din conjunctivul prezent al verbului

[12] Un alt citat caracteristic din punctul de vedere care interesează aici, extras din capitolul comentînd deruta căpeteniilor poloneze după bătălia de la Codrii Cosminului: „Pre unii ai noștri *i-au fost spînzurînd* cîte doi de păr, că *au fost umblîndu* pre acéle vremi părași (cu chica lungă, n.n.) ca și némții și alte batjocuri multe *le-au fostu făcînd*, de să pomenește și astăzi răotatea (= nenorocirea, n.n.) lor ce *au fostu pățind*" (106).

Scanned with OKEN Scanner

a fi + participiul verbului de conjugat, ca în acest exemplu: „Că iată că letopisețul leșesc nu spune că s-au bătut trei zile războiul, décii *să fie dat* dosul Radul vodă" (89), unde nuanța de ipotetic este fin strecurată.

Populare și arhaice sînt formele de perfect și mai-mult-ca-perfect ale verbului *a da*, în fraze ca următoarele: „Vă leatul 7017 (1509), după multe solii ce trimisese Bogdan vodă la craiul leșescu pentru soru-sa Elisafta, pre carea de multe ori o cerusă și nu i-o *dideasă* ..." (156); Iliaș Rareș, „în vedere să arăta creștinu, iară noaptea în slobozenie mahmetenească să *dideasă*" (156). Sunetul dialectal-arhaic al verbului, la care se adaugă celelalte elemente populare din respectivele pasaje: „soru-sa", „pre carea" (pronumele relativ acordat la feminin singular), „o cerusă" (cu sensul special și țărănesc de *a cere în căsătorie* (cf. la Ion Creangă: „Și Ipate, nemaiavînd răbdare, se duce la tată-său și la mă-sa de o *cere*" [13]), „în vedere să arăta" (=se prefăcea), „iară" (în loc de *iar*), „slobozenie" (=desfrînare) etc. contribuie la ceea ce am putea numi *concretețea* comunicării, la conturarea stilului moralistului intransigent, care vede cu ochi răi ambițiile mărunte ale fiului lui Ștefan cel Mare (în primul caz), ori nelegiuirile și viciile urmașului lui Petru Rareș la tronul Moldovei (în cel de al doilea), odată cu imaginea bătrînului din totdeauna, cîrtitor la adresa generațiilor tinere, admirînd cu predilecție ce a fost odată.

Tipice sînt și pronumele întărite, de felul *luiș(i)*, *loruș(i)* etc.: „Vă leato 6980 (1472) au adus Ștefan vodă pre Maria de Mangop, de au luat-o *luiș* doamnă" (89); Petru Rareș „pre toți i-au supus și i-au plecat *luișsi* ..." [13 bis] (138); „Mai mult strica *loruși* decît celor închiși" [în cetate] (102). Familiar-popular este și adverbul întărit *acasă-și*: „Și décii pre Birtoc voevodul Ardealului bine l-au dăruit Ștefan vodă cu mari

---

[13] Ion Creangă, *Opere*, I, Ediție îngrijită, studiu, note și glosar de Iorgu Iordan, Ed. Minerva, 1970, p. 71.

[13 bis] Formele pronominale și adverbiale întărite prin particula *și* sînt destul de frecvente în cronica lui Ureche. Iată și altele: *careș, carileș, cineș(i), acestași, cumuși, undeși, atunciași* etc. Frecvența lor, dacă nu și originea, ar putea fi puse pe seama copiștilor munteni de la care au rămas cele mai multe și mai complete manuscrise. O dovadă ar fi încă și mai deasa apariție a acestor forme în *Istoria Țării Românești* a stolnicului Constantin Cantacuzino, ca dealtfel și la ceilalți cronicari munteni.

Scanned with OKEN Scanner

daruri și décii s-au dus *acasă-și*" (103). În același sens trebuie privite numele indicînd rubedenii, întărite prin posesive enclitice: „soru-sa", „frate-său", „moșu-său", „tată-său" și „tătîne-său": „.... socotindu ca să nu piiaie numele cel vitejăscu a *tătîne-său*"... (128)[14]; „doamnă-sa": „Și știindu carte sîrbască Elena, *doamnă-sa*, [Petru Rareș] au scris la împăratul" (147).

Ca în cazul multor scriitori vechi și, în vremea noastră, a oamenilor mai simpli, verbul *a scrie* e întrebuințat tranzitiv, predicatul vizînd întotdeauna complementul direct: unele letopisețe „pre Bogdan vodă [tatăl lui Ștefan cel Mare] *îl scriu* ficior lui Alexandru vodă" (80); „Mulți scriitori s-au nevoit de *au scris rîndul și povestea* țărilor..." (57) [15]. De altă parte, verbul *a se bizui* este simțit a cere construcția cu dativul, ca în exemplul: „Mateiașu, craiul ungurescu, *bizuindu-să* (=încredințîndu-se) *puterii sale* și meșterșugului său ..." (85).

De marcă populară, implicînd de astă dată și oralitatea — deși influența scrierilor latinești nu este exclusă —, este introducerea complementului sau a subordonatei completive prin cîte un impersonal *zic-zice* (devenit la Ion Creangă „cică" ...), *scriu*, *spun* (lat. *dicunt*) și chiar *lovi*ră: „În al șaselea an a domnii lui Ștefan vodă, în anii 6970 (1462), iulie 22, *lovi*ră pre Ștefan vodă cu o pușcă în gleznă la cetatea Chiliei" (84). Impersonalul poate sugera rezerva dubitativă: „*Zic* [cu sensul: „spun alții, dar eu mă îndoiesc"] că au fost la liturghie arhiepiscopi și preoți și diaconi 64 la jirtăvnic" [cînd s-a sfințit mănăstirea Putna] (87); „*Zic* să-l fi aflat în viclenie" [Ștefăniță pe hatmanul Arbore] (135) [16]. Primul scriitor clasic modern atent la stilul cronicii lui Ureche, Costache Negruzzi, utilizează cu mare succes

---

[14] La Ion Creangă, în *Dănilă Prepeleac*: „Samănă tătîne-său, sirecanul!" (Cf. *Op. cit.*, p. 34.)

[15] La Miron Costin: „... și *o scria* pe atunci leșii *Muldova* că ieste crăiei leșești soție" (*Opere*, E.P.L., 1958, p. 44). Mai edificator, la Neculce: „Făcut-au acest Dumitrașco vodă obiceiu rău și spurcat în țară, [...] de *scriu fețele* oamenilor ..." (= recensămînt, n.n.) (Cf. Ediția Iorgu Iordan, E.P.L., 1955, p. 146).

[16] Vezi și la Sadoveanu, în *Baltagul*: „*Zice* că astă toamnă, cînd a trecut spre Dorna, era singur ..."; „*Zice* că avea bani asupra lui și l-a rugat să nu se ducă ..." (*O.*, 10, p. 575.)

Scanned with OKEN Scanner

acest impersonal arhaic, pentru coloratura de epocă în nuvela *Alexandru Lăpușneanul*. Iată pasajul cel mai edificator din acest punct de vedere: „*Spun* că în minutul acela [cînd Lăpușneanu, sfîrșindu-și cuvîntarea din biserică, prin care ademenea pe boieri să vină la ospățul de la curte, merse să se închine la moaștele sfîntului Ioan] el era foarte galben la față și că racla sfîntului ar fi tresărit".

Între instrumentele gramaticale care introduc construcții arhaic-populare sînt de menționat și adversativele *ce* și *ci*: „*Ce* nimica n-au folosit, că norocul lui cel prostu îl lăsă la zminteală ..." (75); Ștefan cel Mare „nu cerca să așaze țara, *ci* de război să gătiia" (83); „*ci* turcul după puțină vreme înțelegîndu că leșii să ridică..." (145)[17]. Foarte des apare *de* cu valoare de *despre*: „*De* Țăpălușă vodă nu scriu toți într-un chip..." (97); ori cu valoarea lui *dacă*[18]: Alexandru Lăpușneanu „zic să fie zis că *de* să va scula, va popi și el pre unii" (181); cu valoarea lui *dintre*: „Și atîta *de* ai noștri au perit, cît au înălbit poiana..." (95); ori cu nuanța consecutivă de *încît*: „au dat o ploaie mare, *de* li s-au muiat praful" (190).

Mult prea caracteristic este, în problema ce urmărim, un *de* (în graiul moldovean *dă*) interjecțional și concesiv, exprimînd îndoială, nesiguranță, șovăire, scuză etc. și apărînd numai în stilul direct, de o pildă pe pagina a doua a letopisețului, unde cronicarul, făcînd critica izvoarelor și punîndu-ne în față limitele puterilor lui, conchide țărănește: „... carile de pre multe locuri de nu să va fi nemerit, gîndescu că acela ce va fi înțăleptu nu va vinui, că *de*, nu poate de multe ori omul să spuie așa pre cale totul pre rîndu ..." (58). Cum prea lesne se poate constata, foarte des apare acest *de-dă* la Ion Creangă: „Apoi, *dă*! nu spun eu bine?, zise [iedul] cel mare" (I, 15, ed. cit.); „-Poi *dă*, măi femeie, tot ești tu bisericoasă, de s-a dus vestea ..." (*Ibid.*, 174); „*Dă*, cucoane, să nu vă fie cu supărare, dar de la vorbă

---

[17] Valorificarea — în domeniul liricii — a acestui adversativ la Eminescu o putem aprecia, între altele, și în aliterația din sonetul *Afară-i toamnă*: „*Ci* tu *ci*tești scrisori din roase plicuri / Și într-o zi gîndești la viața toată".

[18] Vezi și la Eminescu: „*De* treci codri de aramă ..." (*Călin — file de poveste*).

la faptă este mare deosebire" (*Ibid.*, II, 35). Bineînțeles, îl aflăm și la Sadoveanu: „*Dă*, măria ta, răspund eu rîzînd, cum să rămîie? Calul meu ..." (*O.*, 8, p. 470.)

Unde introduce nuanța temporală, alături de cea cauzal-modală: „*Unde* [în acel moment, date fiind acestea etc.] hatmanii leșești, vrînd să îmbărbăteze pe ai săi, și-au pus și ei capetile" (80); „*Unde* avînd Ștefan vodă știre și prinzîndu limbă, marți noaptea, dichemvrie 15, au aprins tîrgul asupra lor" (85); „*Unde* făcînd năvală pedestrașii lui Laschii, au apucat pușcile" (167). Că e vorba de o construcție tipic populară, iscată din caracterul oral al limbii, se poate vedea observînd frecvența ei mare în scrisul lui Creangă. Ea servește la precipitarea discursului, prin introducerea aglomerărilor verbale, realizînd totodată scurtimea și lăsînd, în general, impresia de povestire cu sufletul la gură: „Și *unde* nu s-au adunat o mulțime de băieți și fete la școală ..." *(Op. cit*, I, 154); „și *unde* nu s-apucă de însemnat la greșele cu ghiotura pe o draniță" *(Ibid.*, 155); „Și *unde* n-a început a mi se face negru dinaintea ochilor ..." *(Ibid.)*; „*unde* nu mă îmbărbătez în sine-mi și iar bag mîna să scot pupăza ..." *(Ibid.*, 182). Deosebirea constă numai în faptul că la Creangă *unde* este urmat cu regularitate de particula *nu* (cu subînțelesul: *cum adică? nu merit să fiu crezut pe cuvînt?*), semn al trecerii de la comunicarea gravă, metodică și sfătoasă, dinamică totuși, la registrul ei comic, cu aparențe banale, cotidiene, prozaice.

Un arhaism indiscutabil este construcția cu adverbul *pregiur-prejur* + complementul direct, dovedind, poate, caracterul mai sintetic al limbii române de acum trei-patru secole: urmașii colonilor romani din Maramureș „se cevluesc *pregiur cap*" (62); „Iară marți, cătră sară, au început a bate cetatea și au bătut *pregiur dînsa* trei săptămîni" (102). Ultimul exemplu este scos dintr-un paragraf povestind războiul lui Ștefan cel Mare cu polonii în 1497. Aceeași construcție arhaică o aflăm și la Ion Budai-Deleanu, în versurile din *Țiganiada:* „Apoi după aceeași învățătură [dată de Tandaler] / A lovi-ncepură *pregiur-sine* / În toate părțile cum putea mai bine" *(Op. cit.*, 213). Sadoveanu utilizează aceeași formulă cu adverbul *drept*, spre a da aerul de vechime necesar în evocările de la *Hanu Ancuței*, de o pildă: „Și cum ajunse *drept han* coti, căci aici îi erau sorții să se opreas-

Scanned with OKEN Scanner

că" (*O.*, 8, p. 495). Că nu e vorba de un moldovenism pur și simplu se vede din *Jurnalul* stolnicului Constantin Cantacuzino: „*derept Chefalonia*" (= în dreptul Chefaloniei; *Op. cit.*, p. 113). La Neculce: „Și au zăbovitŭ turcii *pregiur cetatea* Beciului" (*Letopisețul*, ediția Iorgu Iordan, 1955, p. 156), „Cornul Dumbrăvii, *dreptu Domnești*" (*Ibid.*, p. 161).

Întrucît privește sectorul sintaxei arhaice din cronica lui Ureche ar mai trebui observată dislocarea și reluarea pleonastică a pronumelui cu rol de complement direct, ca în exemplele: „Că de ași pricepe că haina dipre mine știe gîndul mieu, în foc *o* aș băga-*o*" (101). Sînt cuvintele lui Albert, craiul Poloniei pronunțate în seim cînd se pregătea să invadeze Moldova, la 1497, îndemnînd șleahta să păstreze secretele militare. La rîndu-i, Ștefan cel Mare „au prădat Pocuțiia și *o* au luat-*o*" (111). Eminescu avea să studieze repetarea și encliza pronumelui complement direct, în scopuri pur poetice, ca în aceste versuri din *Miron și frumoasa fără corp*, unde se urmărește „arhaizarea" ritualului nașterii copilului de ciobani în coliba din pădure: „*L-au* spălatu-*l*, pieptănatu-*l*, / La icoane *l*-a-nchinatu-*l* ..." etc.[19] Sau, și mai clar, utilizarea procedeului în vederea stilizării în sens monahicesc și bisericesc arhaic, cu efecte ironice, din versurile argheziene: „Și Dumnezeu, ce vede toate, / În zori, la cinci și jumătate, / Pîndind să iasă, prin perdea, *o* au văzut din cer *pre ea*" (*Scrieri*, I, E.P.L., 1962, p. 23).[20]

Repetarea — dealtminteri obligatorie în certe condițiuni, întru cît privește limba română — a pronumelui de acuzativ modulează fraza lui Ureche, îi accentuează elementele principale, ca printr-un fel de reluare în leit-motiv: „... și după *goană* ce *o* au *gonit* prin munți cu dulăi, *o* au scos-*o* la șesul apei Moldovei ... Și cățeaoa cu care au gonit fiara

---

[19] Compară cu Dosoftei: „Și la ce zî *te*-oi striga-*te* / Să-mi auzi de greutate ..."; „De suspinuri și de jiale / *Mi*-am lipitu-*mi* os de piale"; „Și fii slugilor tale / *Le* vei deschide-*le* cale" (Psalmul 101, apud ed. Bianu). Cu Neculce: „... și vădzînd și vicleșugul boierilor acelora ce *i*-au tăietu-*i*, (Duca-vodă) ... încă mai rău s-au făcut". (Ed. Iordan, 1955, p. 154.) Și tot la Neculce: „Și îndată Duca-vodă au triimis niște bulubași [...] pre la gazdele lor și *i*-au închisu-*i*" (*Ibid.*, p. 153).

[20] Foarte recent, tot în poezie, se preia formula și se realizează eleganța histrionică a îndrăgostitului modern: „Înalta fecioara luminii,/ Văzut-*o* am *pre dînsa* în singurătate..." (Mihai Ursachi, *Diotima*).

Scanned with OKEN Scanner

aceia au crăpat, pre carea *o* au chiemat-*o* Molda ..." (60) Modularea frazei în circumvoluții, cu impresia de îngrămădire de fapte relatate într-un spațiu grafic cît mai limitat, se realizează și prin encliza pronumelui complement direct la predicat exprimat prin imperfect, ca în acest exemplu extras din capitolul unde se narează impasul în care se aflau polonezii conduși de regele Ioan Albert, la 1497, cu puțin timp înaintea dezastrului de la Codrii Cosminului:

„Așa țara strîngîndu-se, iară din cetate cît putea să apăra, și ce risipia leșii cu pușile ziua, noaptea gaurile astupa și le întăriia, de le era munca lor în zadar, iară pre afară undeși să afla leși răschirați drept hrana, *lega-i*, *tăia-i*, de nu era volnici nici într-o parte să iasă ..." [21]

Am citat după ediția întocmită de Constantin Giurescu. În edițiile lui P. P. Panaitescu, cu care lucrăm în principal, formele de imperfect semnalate mai sus le aflăm așezate după pronumele complement direct, ca în limba de azi: „... iară pre afară, pe unde afla leși, răschirați drept hrana, *îi lega* și *tăia*" (102). Însă este cît se poate de clar că în varianta Giurescu [22] debitul epic este mai rapid și mai viu. Dispărută azi din limbă, acestei forme de encliză a pronumelui complement direct la predicatul exprimat prin imperfect i s-ar putea afla o urmă tot la Creangă, de pildă: „Bun mai era și părintele Duhu, cînd se afla în toane bune, Dumnezeu

---

[21] În ediția lui C. Giurescu din 1916, București, p. 74; în cea de la Craiova, 1942, p. 50.

[22] În cea mai recentă ediție critică, întocmită de Liviu Onu (vezi *Op. cit.*, p. 112), această variantă este preferată de asemeni, ca mai autentică. De notat că Liviu Onu tinde aproape tot timpul a reține formele cele mai arhaice, în comparație chiar cu Giurescu. De exemplu, condiționalul construit cu auxiliarul *vrea*: *au vrut fi apucatu* (*Ibid.*, p. 105), *vrea da* (*Ibid.*, p. 99), *cum nu vrea avea* (*Ibid.*, p. 131), *de nu-l vrea hi apucat* (*Ibid.*, p. 127), *să vrea hi făcut* (*Ibid.*, 127). Tot aici sînt notate cele mai multe construcții infinitivale de tipul: *iaste de a și crederea* (*Ibid.*, p. 103), *a să îndireptarea* (*Ibid.*, p. 98), *a mai firea* (*Ibid.*, p. 147), *a-și răscumpărarea* (*Ibid.*, p. 115), *că loc de a să zăbovirea nu era* (*Ibid.*, p. 139). Ori atît de tipicele construcții cu arhaicul bisericesc *va să*: *va să meargă* (*Ibid.*, p. 108), *va să vie* (*Ibid.*, p. 109). *Va* poate înlocui chiar pe *vrea* (= voiește), ca în cunoscuta replică a lui Lăpușneanu: „De nu mă *va* țara (= boierii) eu îi *voiu* pre dînșii..." (*Ibid.*, p. 142), în timp ce în ediția Panaitescu, p. 177, figurează *vor*.

Scanned with OKEN Scanner

să-l ierte! *Pus-a el* băieții în rînduială cum nu mai văzusem pînă atunci, *cumpăra-ni-el*, vara, din banii săi, cofe cu zmeură și fel de fel..." *(Op. cit.*, I, p. 194.) Unde perfectul compus răsturnat *pus-a*, urmat de pronumele personal *el*, cu rol de subiect, se asimilează cu imperfectul urmat de complementul indirect *(ni + el)*, fraza cerînd, ca și în cronica lui Ureche, număr și accent. Suprasarcina conotativă ce am putea-o acorda textului ar fi cam aceasta: „Dar cîte și mai cîte nu ne-a făcut părintele Duhu, ca să ne îmbuneze și să ne ademenească la învățătură; numai că nu am timp să povestesc, trebuie să trec la altele". [23]

Aglomerarea de fapte relatate într-un spațiu grafic minim, ritmul alert al povestirii se realizează mai ales în cazurile cînd propozițiile și frazele, uneori perioadele sînt introduse prin iterative de tipul *și, iară, apoi* etc. Obișnuința cu aspectul scris al limbii, unde *și* conjuncțional apare de regulă între penultimul și ultimul element al unei enumerații, ne face să avem senzația că repetarea lui în frază vine din pricină că povestitorul aduce noi și noi adaosuri la comunicarea lui, peste intențiile avute inițial. Particula devine astfel ușor ambiguă, oscilînd între funcția conjuncțională și cea adverbială, accentuînd însă și indicînd uneori cu o mare putere de expresivitate elementele enumerate, cu deosebire în fraza narativă. În plus, *și* la început de paragraf atrage atenția la continuitatea povestirii, cu toate că, în

---

[23] În toate aprecierile de această natură, mai cu seamă cînd vine vorba de limba lui Creangă și Sadoveanu, la care ne vom referi destul de des, ne întemeiem, în parte, și pe unele observații empirice. Locul nostru de naștere este în Moldova de sus, în preajma muntelui, unde am și trăit o vreme. Socotim că *intonația* frazei — greu de reprodus scriptic — este deosebit de importantă, uneori chiar esențială, din punctul de vedere al intenției stilistice a vorbitorilor. Astfel, în exemplele scoase din *Amintirile* lui Creangă și citate mai sus accentele frazei cad întotdeauna pe elementele „insolite" pe care le-am semnalat ca urme arhaice din limba cronicii lui Ureche: *cum-pă-rà-ni-el* ⏑ ⏑ ⏑́ ⏑ ⏑. În aceeași ordine de idei, nu este lipsit de interes să observăm funcția stilistică a enclizei pronumelui complement, odată cu antepunerea predicatului față de subiect, într-un pasaj din *Letopisețul cantacuzinesc*, în ton elegiac și de bocet, prilejuit cronicarului de evenimentul morții năpraznice a postelnicului Constantin Cantacuzino: „*Plîngu-l* săracii, că și-au pierdut mila; *plîngu-l* carii au avut de la el multă căutare; *plîngu-l* și păgînii, și creștinii, și toate țările care l-au știutu" (*Cronicari munteni*, ed. cit., I, p. 186).

Scanned with OKEN Scanner

cazul lui Ureche, discursul este cele mai adesea contras, eliptic și foarte zgîrcit în detalii, ca un război. Iată unul dintre sutele de exemple ce s-ar putea afla în cronică:

„*Și* acolea veni veste lui Ștefan vodă că vine și altă oaste leșască într-ajutoriu craiului. Atuncea au chiematu pre Boldur *și* i-au datu lui oaste de agiunsu *și* au trecutu Prutul împrotiva acei oști, sîmbătă sara. *Și* duminecă dimineața, octovrie 29 zile, le-au dat război *și* pre loc i-au răsipit îndată *și* i-au topitu cu ajutorul lui Dumnezeu, *și* cu norocul lui Ștefan vodă *și* mare moarte *și* tăiere s-au făcut atuncea în oastea leșască, la locul ce să chiamă Lănțăștii satul. *Și* nimica n-au știut craiul de venirea acei oști, nici de perirea lor. *Și* într-acéiași duminecă..." (105)

În fond, în scrisul vechi *și* marca, fiind vorba de lipsa oricăror semne de punctuație, începutul unei perioade ori propoziții noi, în anume cazuri. Cînd, din pricina oralității, prezența lui venea într-un loc nepotrivit, se producea dezacordul frazei, ceea ce cu un termen uneori nepotrivit se numește anacolut. Iată un asemenea exemplu:

„Aicea nu vom lăsa și de Ardeal sau Țara Ungurească, cumu-i zic unii, ca să nu atingem și să nu pomenim de începutul *lor* și de obiceiul *lor*, fiindu-ne *vecini* de aproape *și* de multe ori năzuia domnii Țării Moldovii, de să acioa și să ajutoriia de la *dînșii*" (123).

Un anacolut, dacă nu punem verbul din predicat la impersonal, este și propoziția: „Mai apoi Hroiot prins fiind de Ștefan vodă i-au tăiat capul" (99). Ele sînt însă frecvente mai ales în fraza ampoloasă, unde este clar că nu avem ce căuta cu regulile noastre de corectitudine gramaticală actuală și academică. Iată un exemplu de mare vioiciune a expresiei, deși nu perfect corespunzător canoanelor gramaticii oficiale:

„Vă leatul 7015 [1507], octomvrie 28, văzîndu Bogdan vodă cîtă pagubă i-au făcut Radul vodă în țara sa, nu suferi, ce gîndi strîmbătatea sa ca să o răscumpere mai cu asupră, una pentru scîrba și paguba ce-i făcusă Radul vodă, alta și pentru vitejiia ce avea, că socotindu ca să nu piiaie numele

Scanned with OKEN Scanner

cel vitejăscu al tătîne-său, ca să nu zică megiiașii că au muritu și el cu tată-său, sculatu-s-au cu toată puterea sa și au tras într-ajutoriu și pre săcui și s-au dus spre Țara Muntenească și au întratu la locul ce să chiamă Rătezații, la Movila Căiatii, de céia parte de Rîmnicu, octovrie 28" (128).

Compară cu „incorectitudinea" lui Creangă din pasajul: „Nu știu alți cum sunt, dar eu, cînd mă gîndesc la locul nașterii mele, la casa părintească din Humulești, la stîlpul hornului unde lega mama o șfară cu motocei la capăt, de crăpau mîțele jucîndu-se cu ei, la prichiciul vetrei cel humit, de care mă țineam cînd începusem a merge copăcel, la cuptiorul pe care mă ascundeam, cînd ne jucam noi, băieții, de-a mijoarca, și la alte jocuri și jucării pline de hazul și farmecul copilăresc, parcă-mi saltă și acum inima de bucurie!" *(Op. cit.*, I, 171.)

Mai edificatoare este fraza scurtă, „incorectă" și totuși *românească* și *exactă* în gradul cel mai înalt, ca în exemplul: „Și singur Bogdan vodă cu capul său au lovit cu sulița în poarta Liovului, care lucru și astăzi să cunoaște semnul" (129). Compară cu Sadoveanu din: „Cal ca mine n-are nimeni!". (Sînt vorbele comisului Ioniță din povestirea *Iapa lui vodă*, *O.*, 8, *Hanu Ancuței.)*

4

Sector definitoriu din punctul de vedere care ne interesează aici, cu mult înaintea celorlalte, este lexicul cronicii. Prima constatare este aceea a... „modernității" celei dintîi cărți românești, în sensul că neologismele (pentru prima jumătate a secolului al XVII-lea!) sînt acceptate ori de cîte ori o cere situația. Dealtminteri, cum se știe, prin mitropolitul Simion Ștefan al Ardealului, în prefața *Noului Testament de la Bălgrad* (1648), caracterul deschis spre înnoiri al limbii române, prin împrumuturi de cuvinte străine, era intuit cu ascuțime chiar în această vreme. Proverbul „apa trece, pietrele rămîn" se aplică și idiomului nostru național. Cuvinte și expresii din slavona savantă, oficială și moartă, precum: *concenie* (= sfîrșit), a *dostoi* (= a îndestula),

mîzdă (=mită), *pohvală* (=alai), *a pristăni* (=a cădea de acord), *cnejie* (=principat), *polc* (=regiment), a *chizmi* (=a alcătui, a redacta), *crijeci* (=cavaleri teutoni, cruciați), *dni* (=zile), *dvorba* (=slujbă), *dvorbitoriu* (=slujbaș), *ciudesă* (=minune) *ciudotvoreț* (=făcător de minuni), *namestnic* (=locțiitor), *obicină* (=obicei), *pravoslavie* (=ortodoxie), *predoslovie* (=introducere, cuvînt înainte), *samodîrjeț* (=singur stăpînitor, autocrat), *jirtvănic* (=altar), *sveti* (=sfînt), *vă leat* (=la anul), *vîlhvă* (=curaj), *volnicie* (=libertate, independență) *a vorovi* (=a vorbi) *vtorago* (=al doilea), *a zvorí* (=a sluji) etc.; o serie destul de lungă de turcisme, termeni tehnici de epocă, privind armata și administrația osmanlîie, precum: *adet, aga, agemoglani, beglerbei, beleag, beșlii, busurmani, capigiu, ceauș, iamoglami, mutaferachi, năvrapi, olofani, pașalîcuri, pășii, sîngeac, silihtari, spahii, spahioglani* etc.; surprinzător de puținele polonisme la un apartenent din șleahtă: *joimiri, podcomori, podscrab, seim* etc., cîteva grecisme ș.a.m.d. sînt atît de organic prinse în plasma contextului, atît de *românite*, încît, la drept vorbind, cele mai adesea glosarele cu care sînt prevăzute edițiile devin într-o anumită privință superflue. (E un lucru știut că, în fond, editorii glosează în context, dicționarele străine servind numai ca instrumente de control.) Iată o frază desprinsă anume dintr-un paragraf ce descrie o ceremonie turcească, în capitolul *De împărăția turcilor*:

„Iar înaintea împăratului 200 sau și mai mulți mergŭ, ce să cheamă *mutaferachi*, carii pentru slujba lor cea aleasă i-au scos la cinste și iau leafă mare, altul și un taler pe zi, alții mai puțin, cumu-i omul și cumu-i slujba“ (122).

Deschizînd *Glosarul* (Vezi ediția la care trimitem, p. 240), aflăm această explicație pentru barbarismul *mutaferachi*: „călăreți turci“. Trebuie să cădem de acord că e chiar mai puțin decît înțelesul pe care însine l-am dedus ca simpli cititori, dar perfect cunoscători ai turnùrilor de frază autohtone: „ce să chiamă“, „slujba lor cea aleasă“, „i-au scos la cinste“, „cumu-i omul și cumu-i slujba“ etc.

Scanned with OKEN Scanner

Iată acum un citat conținînd un slavonism, în pasajul care comentează epilogul bătăliei de la Valea Albă:

„Scrie letopisețul nostru că după *poticala* lui Ștefan vodă, ce au perdut războiul, de sîrgu au strînsŭ oastea ce au putut degrabă și s-au dus după turci și i-au ajuns la vreme de mas și, lovindu-i fără veste, i-au speriiat de au căutat a fugi" (95).

Oricine va deduce din subordonata atributivă „ce au perdut războiul" că *poticala* (explicat de lingviști prin v.sl. *potykati*, care are sensul de *a lovi*, cf. Rossetti-Cazacu-Onu, *Op. cit.*, p. 249) înseamnă *pățanie* sau cel mult *înfrîngere*. Ceva mai versat dacă este, cititorul paragrafului de mai sus va înțelege și împrejurarea delicată în care cronicarul recurge la vocabulul străin, oarecum tehnic-oficial, ca la un eufemism, fiind vorba de înfrîngerea eroului său preferat. S-ar zice chiar că ne aflăm în fața unui exemplu care demonstrează supravegherea conștientă a exprimării, ori măcar în fața unui semn al instinctului conducerii narațiunii pe făgașul optim.

Am dat aceste două exemple — ele pot fi înmulțite oricît — pentru a se vedea vigoarea limbii române în asimilarea neologismelor. Cu cîtă ușurință le introduce, cu tot atîta ușurință le și leapădă, fondul ei prim, structura rămînînd nealterate. Aproape toate străinismele citate de noi mai sus au dispărut astăzi din limba română. Este o constatare pe care o putem face în oricare împrejurare și în limite de timp relativ foarte restrînse, în zece ani chiar, că limba noastră *rulează* o cantitate foarte mare de cuvinte străine din vocabularul periferic, adoptîndu-le și expulzîndu-le cu aceeași dezinvoltură. Mai ales dacă aceste cuvinte țin de modă, de administrații politice vremelnice etc.

Altcumva stau lucrurile cînd cuvîntul străin este receptat prin intermediul limbii de obște și designează o noțiune de ordin moral. De o pildă slavonismul *a se oscîrbi*, provenit din v. sl. *oskrbiti*, în exemplul:

„Ci pentru légea lui cea întunecată să *oscîrbiră* oamenii de dînsul ..." (un turc, pe nume Mahmet, ori un renegat, în legătură cu care Ureche deține informația că ar fi domnit

Scanned with OKEN Scanner

pentru scurt timp în Țara Românească îndată după moartea lui Neagoe Basarab, în 1521 (135).

Aici verbul capătă o tentă puternică, atît prin alăturarea de epitetul-metaforă *întunecată*, cît și prin păstrarea protezei *o* care permite relevarea cuvîntului pe un fond vocalic, în consonanță cu *oamenii*, acesta din urmă venind cu înțelesul conotativ că acel Mahmet, turc fiind și de lege *întunecată*, n-ar putea să fie *om*. În fine, *scîrbă*, cu înțelesul moldovenesc de *supărare*, apare des în cronică, ca în exemplul: „*scîrba* și paguba ce-i făcusă Radul vodă" [lui Bogdan cel Orb] (128). Prin filieră populară-vorbită este receptat și grecismul *schimonosi-schimosi*, rămas pînă astăzi în limbă, tradus însă în contextul primei apariții prin alăturarea pleonastică de verbul mai vechi, latinesc, *a se schimba*: „... și *schimbîndu-se* și *schimonosindu-se* numele, din Flachia i-au zis Vlahiia" (60). Tot așa, prin alăturare pleonastică de un cuvînt autohton, sînt introduse, prin filieră polonă, latinismele *sinatori*: „*sfetnicii* ce le zic *sinatori*" (111) și *tribunal*: „unde zic acelor *legi tribunal*" *(Ibid.)*, cuvinte care, fără îndoială, au dispărut o vreme din limbă, nefiind de trebuință, și au reapărut apoi prin filieră franceză în secolul al XIX-lea. [24]

Prima concluzie la care trebuie să ajungem este aceea că limba română, pe deplin formată la epoca redactării letopisețului, era în același timp capabilă a primi elemente neologice în cantitatea trebuitoare, fără a-și modifica întru nimic structura fundamentală. Caracterul analitic și flexiunea nominală erau, și sînt încă, principalele cauze care favorizează aceasta. Ca să mai dăm un exemplu, oarecum în altă ordine de idei, iată de o pildă cuvîntul *pășii*: „... veziri azemi, carii toate trebile împărății poartă și de pace, și

---

[24] Studiul caracterului pleonastic al sistemului limbii române va trebui întreprins amănunțit, cu metodă, cîndva, fiind necesar din mai multe puncte de vedere. În orice caz, alăturarea pleonastică apare aproape întotdeauna la începutul introducerii unui cuvînt nou. Întorcîndu-ne la cazul lui *oscîrbi*, *scîrbi* — cu derivatele substantivale *oscîrbe* și *scîrbe* —, observăm relativ sigura lor datare a pătrunderii în limba română prin faptul că în *Evangheliarul lui Coresi* (ed. cit., p. 89) le găsim alăturate pleonastic de latinești le *trist-întrista*: „Iară după *scîrbe* și *triste* ce-i *întristă* și-i *oscîrbi* cu aceale cuvinte ce le spuse ucenicilor, încă și bucurie spuse lor".

Scanned with OKEN Scanner

de oaste, și de la *pășii*, și de la *domnii*" (123), flexionat perfect în interiorul limbii române, după modelul *moș-moșie*, *popă-popie* sau *domn-domnie*, cu care dealtminteri este pus paralel. E clar acum că numai insistența, tot mai crescîndă de aici înainte, a influenței turcești a putut opri funcționarea sufixului *-ie*, impunînd — caz izolat, în definitiv — pe *pașalîc*. (Nu-i lipsit de interes, spre a se vedea pînă unde merge puterea limbii române în a asimila străinismele, și apropo de cuvîntul *pașă*, să observăm că Neculce derivă de aici pe *pășoaie* — nevasta pașei — într-un chip cu totul firesc: „Și au luat [rușii, în războiul de la 1739] pre toți turcii robi, iar pre *pășoaia* lui Colceag Pașa au slobozit-o" (în *Letopiseț*, ed. Iorgu Iordan, p. 389).

A doua concluzie la care trebuie să ajungem este aceea că letopisețul lui Ureche se bizuie pe cuvintele și expresiile autohtone popular-arhaice, așa cum le receptăm noi în momentul de față. Pe urmele unor Negruzzi, Odobescu și Eminescu, Sadoveanu — la opera căruia ne vom referi din ce în ce mai des în cele ce urmează — este acela care a intuit perfect posibilitatea identificării *estetice* a arhaismului cu cuvîntul popular, făcîndu-și din aceasta chiar un sistem al scrisului său. Căci pentru autorul *Baltagului*, al *Hanului Ancuței* și al *Fraților Jderi*, poporul reprezintă o permanență, neschimbată aproape, din vremea lui Ștefan cel Mare pînă în zilele noastre.

5

A supune cronica numai examenului filologic și lingvistic *obiectiv* — gest pe care noi abia dacă l-am schițat în linii generale — este insuficient pentru înțelegerea *completă* a valorii artistice potențiale a textului, oricît de nuanțat și abil ar fi întreprinsă această operațiune. Am spune chiar că ea nici nu poate fi cu totul *obiectivă*, la mijloc intervenind natura materiei investigate și imperfecțiunea instrumentelor de lucru. Cu toate acestea — lăsînd la o parte chestiunile oțioase de metodă —, ea ni se pare oricum obligatorie, ca o primă etapă a descifrării sensurilor și, în definitiv, ca un omagiu adus culturii trecutului. Pentru că între noi cei de azi și scriitorii vechi se află o experiență social-istorică

Scanned with OKEN Scanner

și culturală peste care nu se poate trece, s-ar putea spune că, în absolut, noi sîntem mai bătrîni decît ei și ca atare sîntem obligați să știm *tot* ceea ce au știut ei și încă ceva pe deasupra.

Fatalmente însă — afară de cazul cînd am interpreta textele în chip mecanic, asemeni unui fantastic dicționar-robot pus să decodeze limba veche — sîntem niște cititori *ai zilelor noastre*, subiectivi adică. Din parte-ne, nu aprobăm pe partizanii textului-pretext, ai considerațiunilor critice mai mult sau mai puțin inteligent-eseistice, uneori cu iz elucubrant și dezordonat amatoristice. Vom spune numai că există o condiție obiectivă a... subiectivității, și examenului științific și obiectiv al textului trebuie cu necesitate să-i urmeze analiza reacțiilor cititorului actual, care este, înainte de orice, un om viu. Față de textele vechi, cititorul de azi se comportă asemeni interpretului unui rol dintr-o piesă de teatru, ori asemeni interpretului unei partituri muzicale. Între anume limite, impuse obiectiv de text, dar nu cu o rigoare absolută totuși, fiecare interpret-cititor liber este a parcurge partitura în felul său propriu potrivit temperamentului său individual, experienței de viață și culturii pe care le are, considerate, toate acestea, neapărat în cadrul colectivității din care face parte. Este un lucru știut că într-un fel a fost interpretat *Hamlet* pe vremea lui Shakespeare și într-alte feluri a fost înțeles și jucat pe diferite scene, în timp și în spațiu, de-a lungul celor trei secole și mai bine. Lăsînd la o parte inevitabile accidente, optimismul și încrederea în puterile rațiunii ne fac să conchidem că *ideea* shakespeariană a căpătat, de fiecare dată, întruchipări tot mai apropiate de idealul visat de marele poet brit, prin chiar *colaborarea* generațiilor, a geniului uman, înțeles ca un tot organic și în devenire ascendentă. Voim, cu alte cuvinte, să spunem că în *înțelegerea* și *interpretarea* (noțiuni complementare, deși contrarii pînă la un punct, nu disjuncte însă) unui text un rol hotărîtor îl are și *distanța în timp* care separă pe cititorul-interpret de autorul acelui text.

Firește, primul cronicar român a gîndit opera sa cu un scop foarte precis, și anume: „să rămîie feciorilor și nepoților, să le fie de învățătură, despre céle réle să să ferească și să să socotească, iară de pre céle bune să urméze și să să

Scanned with OKEN Scanner

îndirepteze" (57). Fiorul moral, altfel spus: vibrația unei conștiințe umane aparținînd unei colectivități etnice, apare în momentul cînd scriitorul trece de la scopul pur pragmatic la altul mai elevat, în aparență gratuit și, ca atare, ieșind de sub condei într-un chip mai spontan: „au aflat cap și începătură moșilor, de unde au izvorît în țară și s-au înmulțit și s-au lățit, ca să nu se înéce a toate țările anii trecuți și să nu să știe ce s-au lucrat, să să asamene fiarălor și dobitoacelor celor mute și fără minte" *(Ibid.)*. Este drept, ultima parte a frazei, comparația cu fiarele și dobitoacele mute și fără minte, ar apărea cumva jignitoare pentru strănepoți, nepotrivită stilistic, cum s-ar spune. Ce are a face însă? Ea *șochează* chiar prin aceasta. Șochează pe contemporanul nostru cum n-ar fi șocat pe contemporanul lui Ureche. Intervine însă periția filologică și atunci deducem că pentru Ureche cuvintele *fiară* și *dobitoc* nu purtau conotațiile peiorative de azi. Intervine, dacă e cazul, cultura generală a cititorului, care pune în relație de îndată patriotismul primilor cronicari moldoveni în perfectă consonanță cu sentimentele sale de azi. E de ajuns să se știe că în *De neamul moldovenilor...* Miron Costin scrisese despre înaintașul său imediat aceste memorabile cuvinte: „că numai lui i-au fost milă de biata țară" (*O*, 742), pentru ca satisfacția de a-ți vedea confirmată ideea ce singur ți-o formaseși să se producă. Tot așa, solidaritatea iubirii de neam între generații se poate fortifica și prin aducerea în memorie a celor spuse de stolnicul Constantin Cantacuzino la începutul *Istoriei* sale. Părerea lui, cam tot atît de drastic exprimată, era că a nu avea istorie scrisă înseamnă a fi „orbi și surzi" față de „lucrurile și faptele celor de demult ce în acest pămînt s-au întîmplat și s-au făcut", înseamnă „scădere mare și jale" și mai la urmă chiar pricină „de rîsul altora și de ocară".

Însă nu în ideea iubirii de neam și de țară, luată în sine, în patriotismul ad-hoc — cum spusese Titu Maiorescu, referindu-se la lirica lui Octavian Goga —, stă frumusețea primei pagini din cronica lui Ureche, ci *în modul cum* această idee capătă întruchipare în cuvinte, în totala naturalețe și lipsă de ostentație a spunerii. Există, la primul scriitor român, care a oficiat istoria în limba națională, un ton solemn, aproape ritualic și colectiv parcă. El rezultă tocmai din necăutarea anume a cuvintelor și frazelor și rezultă, în ultimă

Scanned with OKEN Scanner

instanță, din timpul scurs peste pagini de la data redactării lor pînă astăzi. El, cronicarul, citește „cu multă nevoință" (=cu osteneală benedictină) cărți și izvoade de tot felul, „chizmind" și „lipind" (=*compulsînd*: slavonismul *a chizmi* își pierde inteligibilitatea în context), pune seriozitate mare în lucrul său și mai ales nu vrea să treacă „scriitoriu de cuvinte deșarte". Vorbele, așa cum le receptăm noi astăzi, capătă, atunci cînd exprimă stări afective, o anume labilitate semantică ce le transformă, fără voia celui care le-a așternut mai întîi pe hîrtie, într-un soi de metafore care izbesc ochiul într-un chip cu totul aparte, lăsînd senzația netă de lucru vechi și rar, esențial, odată cu nu s-ar putea spune ce aer poematic:

„Mulți scriitori s-au nevoit de au scris rîndul și povésta țărilor, de au lăsat izvod pre urmă și bune și rele, să rămîie feciorilor și nepoților, să le fie de învățătură, despre céle rele să să ferească și să să socotească, iară de pre céle bune să urméze și să învețe și să să îndirepteze. Și pentru acéia, unii de la alții chizmind și însemnînd și pre scurt scriind, adecă și răposatul Gligorie Uréche ce au fost vornic mare, cu multă nevoință, cetind cărțile și izvoadele și ale noastre și céle striine, au aflat cap și începătura moșilor, de unde au izvorît în țară și s-au înmulțit și s-au lățit, ca să nu se înéce a toate țările anii trecuți și să nu să știe ce s-au lucrat, să să asamene fiarălor și dobitoacelor celor mute și fără minte. Pre acéia urmînd și chizmind, măcar că să află și de alții semnate lucrurile țării Moldovei, apucatu-s-au și dumnealui de au scris începătura și adaosul, mai apoi și scădérea care să véde că au venit în zilele noastre, după cum au fost întîiu țării și pămîntului nostru Moldovei. Că cum să tîmplă de sîrgu de adaoge povoiul apei și iarăși de sîrgu scade și să împuținează, așa s-au adaos și Moldova, carea mai apoi de alte țări s-au descălecat, de s-au de sîrgu lățit și fără zăbavă au îndireptatu." (57)

„S-au nevoit", „povestea" (=istoria), „izvod" (=sursă, document), „îndirepteze", „chizmind", „adecă", „de sîrg", „adaosul" etc., iată cîteva arhaisme complet inteligibile în context, cum arătam, care-și au, firește, farmecul lor, mai ales pentru cititorul cît de cît avizat în problemele filologiei. Dar valoarea artistică *subiectivă*, potențială, a unei asemenea

Scanned with OKEN Scanner

pagini rezidă mai înainte de orice în evoluția sensurilor unor cuvinte-metafore. A afla *cap* și *începătură*, a descoperi de unde au *izvorît* în aceste locuri *moșii*, a povesti cum *s-au înmulțit* și s-au *lățit* etc. echivalează cu osteneala unui pionier și explorator descriind complicatele meandre și cataractele unui fluviu ce străbate o necunoscută junglă, urmărindu-i firul pînă la izvorul lui cel dintîi. E greu de crezut că în mintea cronicarului a stat o asemenea imagine, deși comparația devenirii în timp a nației cu „povoiul apei" îi aparține oricum și vine să o confirme pe a noastră, mai bine zis, pe aceea a timpului care a lucrat la nuanțarea sensurilor cuvintelor. În perfect acord cu imaginea diluviului este afirmația cum că străduința de a fixa în scris istoria echivalează cu gestul salvatorului de la înec a trecutului: „ca să nu se *înéce* anii trecuți și să nu se știe ce s-au lucrat". Însă verbul-metaforă *înece* este cu siguranță opera evoluției sensurilor cuvîntului în timp. Ureche îl simte mai aproape de etimon: *neco-necare* + *în*, înțelesul primar fiind acela de *a ucide fără vărsare de sînge, a înăbuși (necare aliquem*: Cicero, Caesar), dicționarele indicînd înrudirea etimologică cu *nocere*, cu fr. *noyer*, megl. *nec* (=omor, sugrum) etc. Dovadă sînt și înțelesurile pe care le are cuvîntul în chestiune și în celelalte scrieri vechi, bunăoară la Coresi: „Fariseul cu postul trupulu-și *neca* și-l topia" (*Evangheliar*, ed. cit., 16/22); la Moxa: „întrasă lupii în turma lui Hs. de o spărgea și *o neca* cum e mai rău" (*Cuvente den bătrîni*, 308/,2); la Cantemir: „Lupul nu numai oile a fărîma, ce și boii din plug a *îneca* ... obicinuit pe lume este știut" (*Ist. ier.*, 167). Cum astăzi cuvîntul a căpătat specializarea în sensul pe care-l cunoaștem cu toții, imaginea cronicarului salvînd de la potop istoria se impune cu o deosebită plasticitate și forță. [25]

Tot așa, „metaforizarea" operată de timpul scurs de la data scrierii pînă azi se produce din cauză că în loc de *cap* și *începătură* noi spunem *origini*, în loc de *izvorît* [26] spunem

---

[25] Atragem atenția asupra unei recente apariții a acestui cuvînt, cu sensul de care ne ocupăm aici, în *Contemporanul*, din 22 februarie 1974, unde într-un foileton de Fănuș Neagu se vorbește de „epoci *înecate*."

[26] Ba încă, pare-se, între cuvintele *izvor* și *izvod* se produce un transfer osmotic de înțelesuri, explicabil și prin asemănarea fonică, ceea ce numim fenomen de paronimie: „... măcar că s-au tras de la un izvod..." (58).

Scanned with OKEN Scanner

provenit, în loc de concret-familiarul și regionalul *moșii* punem pe mai abstractele *înaintașii* ori *strămoșii*, în loc de *lățit* zicem *extins*, în loc de *lucrat* zicem *petrecut*, *întîmplat* și așa mai departe. Nu este greu de observat că în cazul de față timpul a operat o *reîmprospătare*, dacă vrem, în chiar sensul dat mai tîrziu de Maiorescu „condițiunii materiale a poeziei". Numai că aici procesul formării noționale a avut loc invers: *cap*, de exemplu, sau *începătură* nu și-au „eterizat" — cum ar fi spus mentorul „Junimii" — conținuturile, ci, dimpotrivă au rămas să designeze lucruri concrete.

Asemenea observații, asupra trecerii cuvîntului vechi în metaforă, odată cu evoluția sensurilor în timp, se pot face aproape la fiecare pagină din letopisețul lui Ureche. La dînsul mai mult decît oriunde, pentru că aici patina vremii a lucrat mai îndelung, se înțelege. Dar înseși faptele relatate, prin vechimea lor, contribuie la aceasta, odată cu un anume ton *impersonal* care face cartea deosebit de reprezentativă pentru scrisul românesc vechi.[27] S-ar zice că la mijloc intervine împrejurarea de a nu ști *cu precizie* dacă textul îi aparține lui Grigore Ureche sau nu.

Astfel, cronicarul ne informează, în continuare, că a *cercat* „nu numai letopisețul nostru, ce și cărți striine ... ca să putem afla adevărul". *Cerca*, provenit din latinescul *circare*, cu sensul inițial de „a încercui", „a delimita" un spațiu pe care urmează a-l supune *cercetării*, înseamnă azi, în limba vorbită mai mult, *a proba*, concurat de *a încerca* și asta din pricina sinonimului rezervat întrebuințării în domenii mai abstracte *a cerceta*. Sensul poetic-cronicăresc este însă acela de *a sonda*, cu scopul de a se încredința de un anume lucru, mai rar pe acela de *a căuta* ceva.[28] Așa îl folosește și Varlaam în *Cazania* de la 1643: „Veni păstoriul ... *cercînd* oaia cea pierdută" (ed. Byck, p. 381) și *Biblia de la 1688*: „Mîna Dumnezeului nostru preste toți ceia ce-l *cearcă* pre el ..." (p. 341). Mai clară, în sensul material, este apariția cuvîntului sub pana lui Miron Costin: „A doaă

---

[27] Vezi: Eugen Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Grigore Ureche și Miron Costin*, Ed. Minerva, 1972, p. 11—151, lucrare la ale cărei concluzii subscriem întru totul.

[28] În Moldova de nord se spune *cercătură* (sens nemenționat în dicționare) la mănunchiul de cînepă scos din apă ca probă a topirii.

Scanned with OKEN Scanner

dzi, mai sămățu Zamoyschii decît Mihai vodă, au trimis de au *cercat* mai sus pre apă despre munte și au aflat vadŭ" (ed. cit., p. 55). De la Costin, poate, pleacă sensul eminescian al acestui vocabul în versurile din *Strigoii:* „Visînd că toată lumea îmi asculta cuvîntul. / În valurile Volgăi *cercam* cu spada vad" (*O.*, I, 88), deși tot la Eminescu îl aflăm și cu înțelesul de a *încerca:* „Eu pe-un fir de romăniță / Voi *cerca* de mă iubești" *(Floare albastră)*. Valența populară și *concretă* a cuvîntului poate fi dovedită și prin apariția lui la Creangă: „Poate că nici crîșmăriței nu-i era tocmai urît a sta cu noi, de ne *cerca* așa des" (*O.*, I, p. 207). Cert este că folosit de Ureche în legătură cu cercetarea izvoarelor lucrării lui cuvîntul sugerează *materialitatea* întreprinderii, bunăoară asemănătoare cu aceea a căutării, de către romanii învingători, a tezaurului regelui Decebal — ascuns în albia unui rîu, pe cît se spune! —, informație pe care o căpătăm din *Istoria* stolnicului Constantin Cantacuzino: „Atunce deci începînd mai vîrtos și cu deadinsul a-i *cerca* avuțiile lui ..." *(Cronicari munteni*, I, p. 20). Însă chiar cu sensul de *sondarea albiei unui rîu*, pentru găsirea unei trecători convenabile, cuvîntul este prezent în letopisețul lui Ureche — cum am văzut-o la Costin —, ceea ce dovedește, din nou, apetența cronicarului pentru expresia concretă: „Văzîndu Milețchii hatmanul atîta mulțime de oaste nainte, să făciia într-o zi a *cerca* vadul la Prut, să treacă oastea lui Ion vodă" (184). [29]

Lucrurile stau la fel cu încă mai concretul *a stinge*, în fraza: „că letopisețul nostru cel moldovenescu așa de pre scurt scrie, că nici viiața domnilor nu alege, necum lucrurile den lăuntru să aleagă și pre scurt scriind și însemnînd de la început pînă la domniia lui Pătru vodă Schiopul și *s-au stinsu*, că de aciia înainte n-au mai scris nimenea pînă la Aron vodă" (58). A spune că letopisețul *s-a stins*, suprasarcina conotativă fiind aceea că nu mai era nimeni care să

[29] Compară și cu proverbul: „... că au *cercat* cămila să-și puie cercei la urechi, apoi și urechile le-au tăiat", în cronica lui Radu Popescu, proferat cu prilejul notării faptului că Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Șerban vodă, fusese numit ban al Craiovei, pe timpul ocupării de către austrieci a Olteniei (*Cron. munt.*, I, p. 520), făcut fiind, mai notează cronicarul, „din cal măgar". Cu aproximativ 15 ani mai înainte, proverbul apărea sub pana lui Cantemir: „Că cămila *cercînd* coarne, ș-au pierdut și urechile" (*Ist. ier.*, I, p. 129).

Scanned with OKEN Scanner

ţină *aprinsă* flacăra istoriei, vine în perfectă concordanţă cu ceea ce cronicarul scrie cîteva rînduri mai jos, că letopiseţerii se cade să fie *„fierbinţi* şi rîvnitori" în lucrul lor. De îndată ne vine în minte că *fierbinţi* traduce pe modernul *pasionaţi*, prea abstract azi şi tocit de atîtea întrebuinţări banale. (În definitiv şi nepotrivit pentru cine cunoaşte sensul prim, fiindcă latinescul *passio* — devenit fr. *passion*, de unde îl împrumutăm — înseamnă *suferinţă*.)

O problemă de estetică stilistică pune alăturarea pleonastică a cuvintelor *neaşăzaţi* şi *nemernici*: „... că scriitorii dentăi n-au aflat *scrisori* (*scrieri* adică, sensul cuvîntului *scrisoare* fiind astăzi acela de *epistolă*, n.n.), ca de nişte oameni *neaşăzaţi* şi *nemernici*, mai mult *proşti* decît să ştie carte" (58). Vom constata mai întîi că în cuvintele *nemernici* şi *proşti* nu există nici un fel de încărcătură peiorativă. Cum prea bine se ştie, în limba veche *prost*, provenit din slavonescul *prostŭ*, înseamnă *om simplu*, cu înţelesul mai special de *om neînvăţat, fără ştiinţă de carte*. O posibilitate de control ne-o oferă acest pasaj din *Cazania a II-a* a lui Coresi, unde se justifică traducerile în româneşte: „ca să fie mai lesne şi mai uşor a ceti şi a înţelege oamenii ceia *„proştii"*. *Nemernic*, la rîndu-i, provenit din sb. *namernik* înseamnă aici „pribeag", „nestatornic", „rătăcitor", „nomad", fără aşezare temeinică. *(Biblia de la 1688:* „Pasă tu şi casa ta şi *nemerniceşte* unde vei *nemernici*, căci a chemat Domnul foamete", p. 271.) Luat în acest înţeles, slavonescul *nemernici* aruncă o conotaţie metaforică asupra latinescului *neaşăzaţi* (lat. **assediare* > rom. *aşeza-aşezat* + *ne*), cuvînt care astăzi se referă de obicei la lucruri mai concrete. Lui *neaşăzat* îi corespunde, în cronica lui Ureche, sinonimul cel puţin tot atît de expresiv *risipit*, cu referire de asemeni la organizarea politică şi la administraţia statală: „De *răsipirea* ţărîi dentîi" (61), antonimul fiind *a aşaza-aşazat*: Venind la domnie, Ştefan cel Mare „nu cerca să *aşaze* ţara, ci de războiu să gătiia" (83). Cuvîntul este preluat de Sadoveanu, cu aproximativ acelaşi înţeles cvasi-metaforic: *„Aşezîndu-l* pre Simion la herghelia domnească, măria sa a fost încredinţat că-i face dreptate" (*O.*, 13, p. 646).

Mai interesantă este soarta lui *nemernic*, preluat din raţiuni estetice de către scriitorii următori lui Ureche exact în înţelesul lui de la început. La Ion Budai-Deleanu: „Un

Scanned with OKEN Scanner

nemernic din țară străină, / Cum s-arată din port și făptură" (*Ț.*, 89). La Eminescu: „Mînca-i-ar casa pustia / Și neamul *nemernicia*" (vezi și *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, unde traducerea cu „ticăloșie" etc. este total greșită, dacă citim cu atenție contextul). La Creangă: „Din vîrful acestui codru, mai aruncăm, *nemernicii* de noi, o căutătură jalnică spre munții Neamțului" (*O.*, I, p. 223; ne aflăm în momentul cînd povestitorul, împreună cu Zaharia lui Gîtlan, în harabaua lui moș Luca, plecau la Socola din Iași); „Și, ca băet străin ce se găsea, *nemernicind* el de colo pînă colo ..." (*Ibid.*, p. 56). E aproape sigur că Budai-Deleanu, Eminescu și Creangă au luat cuvîntul din vorbirea populară, unde astăzi sensul de care ne ocupăm a dispărut aproape cu totul, înlocuit fiind cu acela de „ticălos" — „ticăloșie", „infam", „mîrșav" etc. (Vezi și *D.L.R.M.*) Sadoveanu însă îl reabilitează pornind de la cronică, de o pildă în acest paragraf din *Hanu Ancuței*, unde comisul Ioniță de la Drăgănești se adresează cîntărețului celui orb în acest chip: „—Fiind un cerșetor *nemernic* precum ești, îți place friptura de pui în țîglă?", unde adresarea este ceremonios-ironică, ca dealtfel și în celelalte șiruri următoare: „—Vra să zică, *nemernicule* și orbule, nu știi numai să bei și să mînînci; știi să și cînți" (*O.*, 8, p. 557—558).

În sfîrșit, în ultimul paragraf al predosloviei letopisețului, de care ne-am propus a ne ocupa mai amănunțit, cronicarul cată a ne încredința că un scriitor despre lucrurile vechi poate greși, pentru că chiar „cela ce vede cu ochii săi și multe *smintește*, dară lucruri vechi și de demult, de *s-au răsuflat* atîta vreme de ani?" (58). Astăzi, *a sminti* înseamnă *a mișca un lucru de la locul lui firesc*, dar verbul apare mult mai des la diateza reflexivă, *a se sminti*, cu sensul de *a-și pierde mințile*, abstractul precumpănind și de astă dată. Nu tot așa stau lucrurile cu *a (se) răsufla*, care a rămas la stadiul său vechi, excepție făcînd — fapt semnificativ, totuși! — apariția lui în contexte cvasi-argotice de felul: „poveste, problemă, glumă, chestie etc. *răsuflată*". Metafora iscată în textul lui Ureche anticipează acest ultim sens, constatarea făcîndu-se în legătură cu „știrile" despre trecut. Prospețimea ei este însă asigurată de paralelul *smintește* și conotația care duce neapărat la ideea dispersării *esențelor* unei materii pentru care n-a existat grija păstrării

Scanned with OKEN Scanner

ei intacte: ca vinul cel tare și nobil, care dacă nu este bine păstrat în vase etanșe din lemn de stejar, ori dacă este mișcat (smintit) dintr-un loc într-altul există riscul de a se degrada (răsufla).

Pricina evoluției sensurilor cuvintelor și expresiilor cronicărești rezidă și în utilizarea, pe scară tot mai largă și pe măsura intrării tot mai intensă a culturii române în circuitul culturii europene, a cuvintelor noi, împrumutate din alte limbi, specificul limbii române permițînd aceasta cu prisosință, cum am văzut. Cum acestea erau într-o vreme, în cea mai mare parte a lor, din domeniul abstracțiunilor, cele din fondul autohton, pe care cronicarul gîndea să le folosească spre a exprima noțiuni abstracte, redevin, prin comparație, concrete. Iată un alt pasaj din cronică, deosebit de caracteristic din acest punct de vedere:

„În zilele acestui domnu [Alexandru cel Bun, n.n.] fu *săbor* mare în Florenția, în țara Italii, adunare mare de părinți, ca să să poată *împreuna* biserica Răsăritului cu Apusului, pentru multă *neîngăduință* și *price*, pentru *capeti* légii, la care săbor însuși patriiarhul Ioasaf din Țarigrad și cu împăratul Ioan Paleolog, cu mulți mitropoliți și episcopi au fostu. Și de țara noastră încă au fostu trimis pre Grigorie Țamblac. Iar de la apus sîngur papa Hristofor cu gardinalii și din multe locuri arhiepiscopi și adunare mare de părinți, la leatul 6940 [1432, n.n.] ... Unde pre urmă bun nimica nu s-au ales, că în loc de *împreunare*, mai mare *vrajbă* și *zarvă* și *dispărțire* s-au făcută, măcară că împăratul Paleolog, *de nevoia* turcilor ce-i venise *la grumazi*, că rămăsese numai cu numele de împăratu, iară afară coprinsese turcii tot, *pristănise* la toate *capetile legii* pre voia papii, numai să-i dea ajutoriu împotriva vrășmașului său, ce-i făgăduisă. Iară alții *tocmala* lor ce să făcusă le au părut că-i *strîmbătate* și asupreală bisericii răsăritului, că toate le lăsase pre voia lor, iară ei nimica din cîte au vrut ai noștri nu au priimit. Ci atîta *zavistie* lucrul au *ațițat*, că în loc de *împreunare*, nici s-auză de numele papii și a biséricii apusului, socotind-o *în loc* de călcătoare de lége. Scriu că *începătoriu* și *ațițitoriu* acestui lucru *să fie fostu* Marco episcopul de Efes, carile ca un dascal și, cum zic unii, pentru *pizma* grecească, cunoscîndu că *împresoară* pre ai noștri, de n-au priimitu, ci au dat veste

Scanned with OKEN Scanner

pretitinderile ca să nu priimească acel săbor, măcară că alții toți au fostu *pristănitu* și au fostu priimitu. Ce și acelora le da vină că au luat *mîzdă*. De care lucru, de era mai nainte de acel săbor ceva *neîngăduință* într-acéste bisérici, era și *nădejde* că să vor *tocmi* și vor veni la *împreunare*, iară după *săbor*, atîta *oțărîtură stătu* într-amîndoaă biséricile, de nu să pot vedea cu dragoste, ce una pre alta *hulește* și *defaimă* și una pre alta va să *pogoare* și să o *calce*. Răsăritul iaste *începător*, apusul va *să se înalțe* și așa una alțiia nu va *să dea cale*, cum răsăritul cu apusul n-ar fi fostu logodna lui Hristos. Ci de aceasta destulu-i, ci la ale noastre să ne întoarcem." (72)

Am marcat, în textul reprodus mai sus, prin sublinieri, faptele de stil care frapează ochiul cititorului de azi într-un fel sau într-altul. Nu ne vom referi decît la o parte din ele, cu precumpănire la vocabular, dar vom începe cu această întrebare simplă: în ce constă interesul, atracția cititorului pentru o asemenea pagină? Neîndoios, întîi și întîi, sîntem atrași de faptul de viață relatat aici, cu, din partea noastră, a celor de azi, senzația netă de a-l fi înțeles pe scriitor, în anume fel chiar mai bine decît acesta s-ar fi așteptat. Căci, grație timpului trecut de la dînsul pînă la noi, avem o experiență mai bogată și știm mai bine decît cei vechi că pe la diferite *congrese* și *conferințe* (acestea sînt cuvintele cu care traducem pe *săbor*) politice internaționale lucrurile se încurcă adesea mai rău de cum fuseseră mai înainte. Este, s-ar spune, ivirea momentului propice contemplării filozofice asupra mersului istoriei omenirii. Dar acesta este numai *liantul general* care stabilește comunicarea dintre scriitor și cititor, mai bine zis: obiectul comunicării. Mult mai definitoriu și, în ultimă instanță, mai atrăgător este *particularul* prin care se realizează comunicarea. Cronicarul are o personalitate bine marcată de modul de expunere și stăpînește aproape desăvîrșit fiecare mișcare a discursului său. Îndeajuns de discret, chiar cu o anume eleganță și distincție conținute, el impută occidentalilor faptul de a fi voit *să se înalțe*, dar cu atît mai vîrtos nu cruță pe răsăriteni ca *începători* ai disensiunilor, o aluzie abia perceptibilă la pizma grecească (a se reține că *pizmă* este un cuvînt nou pentru momentul cînd e redactată cronica, împrumutat chiar din limba greacă), fiind făcută în legătură cu episcopul Marco

Scanned with OKEN Scanner

din Efes, numit (nu direct, ci prin obișnuitul impersonal ipotetic „scriu că") și „ațițitoriu". În fine, personalitatea scriitorului — altcum spus: independența lui morală — se deduce foarte bine și din propoziția finală a acestui paragraf: „Ci de aceasta destulu-i, ci la ale noastre să ne întoarcem", cu subînțelesul că și așa evenimentul relatat s-a bucurat de prea multă atenție în raport cu o lucrare care trebuia să vorbească de istoria noastră, și nu de a altora.

Însă tocmai pentru că nu intenționează *să facă literatură*, artă adică (ceea ce, într-un anumit înțeles, e cazul tuturor marilor scriitori), ci pur și simplu *să comunice* în chipul cel mai nimerit cu putință, Ureche scrie frumos în mod *absolut*. Căci un lucru, un fenomen, o operă de artă, o carte sînt frumoase *absolut* numai în măsura în care frumosul nu este știut, altcum zis: premeditat, intenționat la creatorii lui. De altă parte, nu-i întotdeauna adevărat că suplețea instrumentului, în cazul de față limba, produce marea artă, cum nu-i adevărat că uneltele pictorului și ale sculptorului — care n-au evoluat absolut deloc secole de-a rîndul — produc marea artă a lui Michelangelo. Invenția fotografiei, a mulajelor dirijate mecanic și în serii mai mult confirmă decît neagă o asemenea observație. În multe din cazuri tocmai dificultățile, constrîngerile la care este supus artistul, ori el însuși se supune, duc la frumos. Unii admiră la scriitorii vechi *naivitatea*. Propriu-zis însă Ureche nu este un naiv, de vreme ce îl surprindem interpretînd subtil o problemă de ordin religios în strînsă relație cu o alta de ordin politic. Impresia de *naivitate* și de frumos totodată — de unde putința contemplării fenomenului, în sensul îmbrățișării cu ochii minții a unor manifestări umane mai generale — vine chiar din neajungerea limbii, dacă putem să o numim așa, din senzația aceea specifică a unui preaplin al cuvintelor.

Ureche nu are la îndemînă pe *conflict*, pe *scandal* și pe *sciziune* și de aceea zice *vrajbă*, *zarvă* și *dispărțire*. Nu cunoaște pe *injustiție* și folosește în locul acestuia pe *strîmbătate*. Nu știe de *persecuție* și spune *asupreală*, iar în loc de *invidie* (eventual, reciprocă) zice *zavistie*. Încă mai frapantă este potențialitatea verbului neaoș pe care sîntem tentați tot timpul a-l înlocui cu neologismele noastre. Zisa *zavistie* dintre cele două biserici nu este — în dezbaterile de la *săbo-*

Scanned with OKEN Scanner

rul-conferință — provocată și *alimentată*, cum am zice noi modernii, ci *aţiţată*, de parcă ar fi vorba de foc ori de ceva ce arde repede. Ni se mai spune apoi că *oţărîtura*, adică inimiciţia extremă, *stă* „într-amîndouă" (citeşte: *„între* cele două", acordînd funcţie clară complementului circumstanţial de loc) bisericile. Evident, cuvîntul cheie al propoziţiei de mai sus, *oţărîtură*, vine de la *oţet* (moldoveneşte *oţăt*), de unde senzaţia acută a unei acrimi cu totul ieşită din comun. Deloc neglijabil este verbul *stă*, care în vremea lui Ureche avea, nici vorbă, un înţeles mai aproape de etimon (lat. *stare*) [30]. Cum astăzi acest cuvînt înseamnă *a şedea, a fi situat, a se afla*, devine acum clară constituirea personificării abstracţiunii *oţărîtură*, provenind, cum am văzut, dintr-un vocabul ce designează un lucru foarte concret. Cu alte cuvinte: un soi de fiinţă nemaivăzută, fantastică şi monstruoasă, o himeră numită *acrime* se află aşezată *între* cele două biserici, biserica Răsăritului şi biserica Apusului. Verbul *a sta* este *pregnant* şi prin împrejurarea că utilizarea lui evită situaţia ambiguă a lui *a fi*, foarte frecvent ca auxiliar sau în calitate de còpulă, cînd aici era necesar un predicativ. [31]

Însă nu mai puţin semantica verbului sugerează personificări. Cele două biserici, cea catolică şi cea ortodoxă, se spune mai departe, „una pre alta *huleşte* şi *defaimă* şi una pre alta va *să pogoare* şi *să o calce*". Hulindu-se şi defăimîndu-se, voind una pe alta a se pogorî şi a se călca reciproc, cele două instituţii ale umanităţii sînt reduse stilistic, să spunem, la nivelul unor... cumetre care se ceartă necontenit. Scrutat mai îndeaproape, exemplul de faţă ne apare

---

[30] În alt loc din cronică se foloseşte verbul *a oţărî*, spre a se înfăţişa reacţia boierilor şi a ţării întregi faţă de domnia lui Iancu Sasul: „Multe lucruri spurcate şi nedumnezeieşti făciia Iancul vodă în domniia sa, că de răotăţile lui toată ţara şi boierii să *oţăria*" (199).

[31] În mai multe locuri din cronică verbul *a sta* e utilizat cu sensul de *a fi*. Iată un alt exemplu: „şi pre urma lui [Radu vodă] *au stătut* la domnie Mihnea vodă, carile au tăiat boiarii" (129). Compară cu: „Nalt la stat, / mare la sfat / şi viteaz cum n-a mai *stat*" (balada *Toma Alimoş*, apud col. Alecsandri); Creangă: „Puţin mai este şi ai să ajungi împărat cum n-a mai *stat* altul" (*O.*, I, p. 191); Eminescu: „Nici ai crede că 'nainte-ţi *stă* un stîlp de cafenele" *(Scrisoarea III)*; tot la Eminescu, participiul sub forma *stătut*: „El singur zeu *stătut-a* nainte de-a fi zeii" *(Rugăciunea unui dac)*; Sadoveanu: „Dintr-o dată în calea lor, în acea zi de august, rămasă de pomenire, au *stătut* călărimile în leafă a măriei sale" (*F. J.*, p. 192).

Scanned with OKEN Scanner

excepțional de ilustrativ pentru modul cum fondul vechi și popular al limbii române capătă în cronica lui Ureche o structură deosebit de armonioasă și echilibrată: slavonescul *hulește* (v. sl. *huliti*) este dublat pleonastic (adică întărit) de latinescul *defaimă* (lat. **diffamiare*); și, din nou, în cea de a doua parte a frazei, perfect simetrică primei, slavonescul *pogoare* (v. sl. *pogori*) își completează înțelesul prin mai vigurosul, mai durabilul și energicul latinesc *calce* (lat. *calcare*). Și în legătură cu *a călca* avem toate probele că acest verb era destinat să arate acțiuni mai abstracte. Timpul l-a *metaforizat* însă și, într-un alt pasaj din cronică, imaginea formată în acest chip este încă mai impresionantă: „Iară Suleiman împăratul turcescŭ cu oștile sale în urma lui Pătru vodă, la Moldova, multă pradă și scădere făcîndu țărei și *călcîndu* țara, au ajuns pînă la Suceava" (145).

Discuția în legătură cu *metaforizarea* cuvintelor din fondul principal al limbii — spre a se arăta că nu numai fondul periferic dă relevanța stilistică — merită o atenție specială. Astfel, spre a reveni la ceea ce s-ar putea numi un *adaos* la predoslovie, paragraful intitulat *De însemnarea anilor*, Ureche folosește adjectivul-participiu *adormiți* cu sensul popular, cunoscut dealtfel și în zilele noastre, de *leneși, greoi la minte, lipsiți de vigilență*. Era vorba de a lăuda pe cronicarii polonezi care „numai văleatul *păziia* și *socotiia*, să nu rămîie ceva *neînsemnat*, pentru ca să nu le zică vecinii lor di prin prejur că au fost *adormiți* sau neînvățați și *nestrăbătuți* cu istoriia" (67). La o cercetare atentă aflăm că de la cele mai vechi atestări și pînă în zilele noastre *a dormi* și derivatele lui au avut și au sensul utilizat de Ureche în letopisețul său: „Adecă nu *durmitează* nici *adurmi*, ce ferește Izraili" *(Psaltirea Șcheiană*, 422/12); „nu va *adormi*, nici ațipi cela ce ferește Izrailitenii" *(Psaltirea Coresi*, 355); „Nu-i venea lui să-l crează neștine mototol și *adormit*" (Ispirescu, *L.* 26); „Nu *dormiè* Ieremia vodă ..." (Miron Costin, *O.*, 45); compară și cu jocul de cuvinte: „Știu eu, să nu crezi că *doarme* Smaranda, *dormire*-ai somnul cel de veci să *dormi*" (Creangă, *O.*, I, 169). Însă, prin comparație cu toate aceste texte, Ureche avea de exprimat o idee abstractă și, mai ales, absolut nouă, fiindcă pînă la dînsul nu se mai ocupase nimeni de istorie, de unde și complexitatea frazei. În consecință, precum prea bine se vede, *adormiți*

Scanned with OKEN Scanner

atrage cu necesitate pe *păziia* (=a urmări, a fi atent), care, avînd complement direct pe *văleatul* (=trecerea anilor), cuvînt arhaic acesta, dispărut acum, trezește imaginea „materială" a *pîndirii* anilor și, ca urmare, a *socotirii* lor cu mare grijă, „ca să nu rămîie ceva *neînsemnat*". (De notat că *a însemna* = *a face semn*, eventual a ține răbojul făcînd crestături pe un băț, de unde și *a însemna la nas*[32], sintagmă frecventă la scriitorii vechi cînd trebuie menționată slutirea cîte unui pretendent la domnie.) Valoare metaforică deosebit de sugestivă capătă în acest context celălalt adjectiv-participiu, *nestrăbătuți* (noi am spune azi *nepătrunși*, *lipsiți de profunzime*, *de importanța lucrului* etc.), care dublează pe *neînvățați*, considerat, pe drept cuvînt, vag și inconcludent. Explicația stă în faptul că un asemenea determinant se aplică de regulă la lucruri concrete (de exemplu: codri *nestrăbătuți*, ținuturi *nestrăbătute* etc.).

În același chip ar putea fi considerat și verbul a *lipi*, cuvînt dintre cele mai curente, utilizat, tot în predoslovie, cu sensul de *a compila*, paralel cu *potrivind* (=controlînd, verificînd): „Și de acolo [din cronici străine multe luînd și *lipindu* de ale noastre, *potrivindu*[33] vremea și anii, de a scrie acest letopiseț" (58). Dar *lipi* metaforic are, în cronică, și un înțeles curat *popular*, total deosebit de cel *intelectual* la care ne-am referit mai sus. După toate probabilitățile, acesta de al doilea n-a mai fost făurit de scriitor, ci a fost luat din vorbirea curentă: „Mai apoi [Bogdan Lăpușneanu] *lipi* de sine lési de-i era și sfat și de a bate halcaoa cu sulița, răsipind averea părintească" (182). Cum prea bine se vede, cuvîntul are o încărcătură peiorativă, ca și în alt loc: „Décii Copițchi [tovarășul de arme al lui Potcoavă Crețul], avîndu mare cunoștință între cazaci, s-au dus la dînșii, pre unii cu făgăduințe *împlîndu-i*, pre alții cu bani *ungîndu-le ochii*, din ce au avut și el, din agonisita sa, i-au *plecat* și au mai *lipit* lîngă sine pre un moldovan ce-l chema Ceapă" (194). Lui *lipi* îi concordă, prin urmare, alte cuvinte și expresii

---

[32] Vezi pasajul: „Deaca veni Alixandru vodă Lăpușneanul în țară și *însemnă pre Joldea la nas* și-l déde la călugărie" (159).

[33] O întrebuințare similară are și *a tocmi*, cînd vine vorba de a pune în cronică amănunte care altora le-au scăpat: „Și încă și alte semne multe nu însămnează [letopisețul leșesc] carile nice unile n-am vrut să le lăsăm, ci toate care la locul său le-am tocmit" (96).

Scanned with OKEN Scanner

tot atît de populare și familiare: *a umple de bani, a unge ochii (cu bani), a pleca (=îndupleca) pe cineva* și chiar numele propriu *Ceapă*, pitoresc, o poreclă, desigur.

Unul dintre cuvintele cele mai frecvente în limbă, din chiar miezul fondului principal, este, firește, verbul *a trăi*. În lipsa altuia, Ureche îl utilizează cu sensul de *a via, a persista, a dăinui, a se menține*, cam cum îl folosesc poeții pentru a marca ideea de perenitate:

„Mai apoi, după ieșirea neprietenilor și a vrăjmașilor din țară [sîntem imediat după bătălia de la Valea Albă, în ultimile zile ale lunii iulie, 1476], daca au strînsu Ștefan vodă trupurile morților, movilă de cei morți au făcutu și pre urmă ș-au ziditu deasupra oasilor o bisérică, unde *trăiește* și astăzi întru pomenirea sufletelor" (95).

Dacă nu am ști funcția lui *unde* în stilul lui Ureche (vezi comentariul de la pag. 70 supra) și dacă ar lipsi precizarea finală „întru pomenirea sufletelor", subordonata atributivă ar putea comunica extraordinara imagine a *trăirii* lui Ștefan cel Mare, odată cu movila și cu biserica sub care zac oasele celor căzuți la Valea Albă. Însă și așa fraza impune prin solemnitate și sobrietate, pricina stînd chiar în „ambiguitatea" verbului *a trăi*. Se cade să observăm că așa o va fi citit Delavrancea, de vreme ce în *Apus de soare* motivul *oaselor* pe care *trăiește* Moldova apare într-o celebră tiradă a eroului piesei:

„Oh! pădure tînără! ... Unde sînt moșii voștri? Presărați ... la Orbic, la Chilia, la Baia, la Lipnic, la Soci, pe Teleajen, la Racova, la Războieni. Unde sînt părinții voștri? la Cetatea Albă, la Cătlăbugi, la Șcheia, la Cosmin, la Lențești. [...] Pămînt! ... Și pe oasele lor s-a așezat și stă tot pămîntul Moldovei, ca pe umerii unor uriași!" [34]

---

[34] Alte apariții asemănătoare ale verbului *a trăi*: „... le-au pîrjolit părul ca unor tîlhari, cu un hier arsu, care semnu *trăiaște* și pînă astăzi în țara Moldovei și la Maramoroș" (62); „Și mulți oameni, bărbați, muieri, copii, au scos în robie... mulți de aceia au așezat Ștefan vodă în țara sa, de și pînă astăzi *trăiaște* limba rusască în Moldova" (107). Cuvîntul apare dealtfel în vorbirea curentă de azi a țăranilor, cu deosebire la cei din Moldova de nord, avînd sensul de *a dura, a fi trainic*, aplicat însă cu

Scanned with OKEN Scanner

Iată numai o parte mică din discuțiile ce s-ar putea purta asupra artei cuvîntului din cronica lui Grigore Ureche, în cea mai însemnată parte a ei, datorată patinei timpului. Se înțelege, cronicarul nu s-a gîndit să compună în metafore și la drept vorbind stilul său e mai curînd sobru, o anume atenție asupra caracterului îngrijit al exprimării trebuind totuși să fie presupusă. Nu alta decît aceea a oricărui om ce ține un condei în mînă, cu scopul de a spune cît mai bine ceea ce are de spus. Evoluția sensurilor acordă însă calitatea de artă scrisului vechi în general, așa cum vechile construcții, bisericile și iconografia, în înțeles larg, pot fi considerate acum în afara utilității lor practice pentru care au fost făcute de arhitecții, pictorii și desenatorii de odinioară. În definitiv, informațiile lui Grigore Ureche în legătură cu conciliul de la Florența, ca și toate celelalte informații din cronică — în grade diferite, de la caz la caz —, nu mai folosesc nimănui astăzi, pentru simplul motiv că sînt eronate ori neîndestulătoare. În cazul în speță, cronicarul confundă conciliul de la Constanța (1414—1418) cu acela de la Florența și pe Grigore Țamblac, mort în 1819, cu un alt mitropolit Grigore, căruia papa Eugen al IV-lea îi trimitea o scrisoare de invitație la conciliul din capitala Medicisilor ce avea loc în 1436.[35] Ce are a face însă? Devenit *inutil* din punctul de vedere *practic*, textul lui Ureche crește în valoare artistică, asemeni unei catedrale gotice și Voronețului, care astăzi nu mai servesc ca lăcașuri de închinare, ci sînt considerate ca niște pure opere de artă. Neinformînd, cu precizia și utilitatea practică pentru care a fost gîndită cîndva, cronica închide însă în ea, ca într-o cochilie marină, sufletul unui strămoș al nostru, odată cu epoca în care a trăit și a gîndit. Mai mult încă: ea devine punctul de plecare al contemplării propriului nostru suflet în timp, obiectul de meditație asupra unor permanențe umane. Căci oricît de mult ar vorbi de epoca sa un scriitor, epocă ale cărei

---

precădere obiectelor concrete, materiale. Că nu e vorba, la cei vechi, de vreo „metaforă" intenționată se poate proba și cu acest citat din *De neamul moldovenilor* ... de Miron Costin: „... căruia împărat [Traian] numele *trăiește* între noi păn astăzi cu șanțul cela ce să dzice Troianul" (*Opere*, p. 43).

[35] Vezi informații amănunțite în comentariile lui Émile Picot, ed. citată.

Scanned with OKEN Scanner

coordonate sociale și istorice îl vor influența profund, opera lui va transcende măcar în cîteva puncte epoca și va tinde spre permanențe. Reciproca este și ea adevărată: Evocînd trecutul, în cutare sau cutare operă, scriitorul se va raporta indirect la vremea sa. Închizînd suflet omenesc în ea, o scriere literară devine oglinda sufletului generațiilor trecute și viitoare.

În afara tuturor acestor considerațiuni, nu putem trece cu vederea asupra faptului că necesarmente cititorul modern are față de textele cronicărești o atitudine diferită net de aceea a celor vechi. Individualismul modern și tendința conștientă spre originalitate cu orice preț (care nu e numai a producătorilor, ci și a consumatorilor de literatură, producător și consumator fiind, în fond, cele două laturi ale unui proces unic), conștiința, din ce în ce mai persistentă, că simpla juxtapunere de cuvinte și propoziții poate crea, în certe împrejurări, poezia, în afara limbajului riguros logic și rațional, ne face să considerăm, foarte adesea, expresia verbală în ea însăși. Cuvîntul nu mai este, pentru moderni, instrumentul de vehiculare al poeziei, ci chiar materia, carnea și sîngele, conținutul ei, așa cum culoarea, liniile, marmora și granitul poartă în ele înseși valori plastice, măcar potențiale. În consecință, cuvintele sînt savurate în singularitatea lor, fraza e admirată fragmentar, uneori complet în afara contextului, ceea ce n-ar fi fost posibil pentru cei vechi, la care limbajul era pură abstracțiune, sistem de semne organizat univoc, asemenea semnelor matematice. Tentația cititorului de azi este de a colabora cu textul altuia, imaginînd interpretări și prelungiri de idei proprii. Așa s-a născut romanul-labirint și, în genere, ceea ce se numește *opera aperta*, lipsa de griji întru cît privește echilibrul compozițional etc. Mai mult încă, din procesul colaborării cititor-autor, ca și dintr-o exacerbare a mijloacelor de comunicare — probabil peste limitele cerute de *ceea ce* trebuie comunicat —, își face loc tot mai mult tipul de *homo emitens*, insul care dorește să se afirme și să fie neapărat ne-la-fel cu semenii lui. În schimb, tot mai rar devine tipul de *homo recipiens*, insul pasiv, primitorul de idei tale-quale, fără dorința de a fi altfel decît cei din jurul său. Azi nu mai imită nimeni și rar de tot se memorează. Prejudecata cea mai răspîndită

Scanned with OKEN Scanner

este aceea că a imita e un mare păcat și a memora e ceva similar cu înregistrarea pur mecanică, uitîndu-se cît de mult datorează civilizația umană imitației și memoriei.

Constatăm numai o realitate, o atitudine în cultură și căutăm în felul acesta să justificăm demersul nostru: operele literaturii române vechi sînt puține, cîteva cărți, mai puține decît ce se tipărește la noi azi într-o săptămînă. Tot ceea ce este vechi și rar interesează, atrage și merită atenția noastră întreagă, fiindcă e vorba de o lume care a fost, complet diferită de ceea ce sîntem noi și totuși extrem de asemănătoare cu ceea ce sîntem noi.

6

Abordînd problema cuvintelor și expresiilor devenite cu trecerea timpului metafore, am purtat discuția mai ales în jurul a două fragmente din cronica lui Ureche, cel de la început (coroborat cu alte cîteva paragrafe ale predosloviei), unde se face expunerea de motive a scriitorului, și acela în care se comentează conciliul de la Florența. Le-am ales intenționat, spre a se vedea arta prozatorului în ceea ce, prin convenție mai mult, vom numi pagina dezbaterii de idei în letopisețul lui Grigore Ureche.[36] Ea se caracte-

[36] Se înțelege, cuvîntul-metaforă, în sensul indicat, poate fi întîlnit pe tot parcursul cronicii. Observăm totuși că frecvența lui este condiționată în principal de dezbaterea de idei, de notarea unei constatări de ordin moral și în general de tot ce ține de „intelectualizarea" exprimării. În anexa studiului de față am întreprins un mic dicționar estetic și selectiv al cronicii, unde am înregistrat cea mai mare parte din aceste cuvinte, studiindu-le, pe cît ne-a stat în putință, istoric și comparativ, fără nici o ambiție de specialist în lingvistică. Pentru moment însemnăm cîteva dintre ele într-o parafrază, construită de noi anume, spre a se observa mai bine nuanța și unghiul sub care citim cronica:

După *răsipa* (= năruirea, destrămarea) dintîi a țării are loc un al doilea *descălecat* (= popas) al vînătorilor maramureșeni căutînd așezări locale și *„pogorînd* pre mirodenia fumului" (senzație cinegetică sadoveniană) (64). După moartea lui Alexandru cel Bun a urmat o lungă competiție la tron între frații moștenitori. Ștefan bate pe Iliaș și *apucă scaunul* (gest de luare cu mîna a unui obiect material) (74). Sprijinit rău de poloni, lui Iliaș nu-i sosea la timp *pita craiului* (= stipendiul promis exilatului) și se *ispitiia* din nou împotriva frățini-său. Ștefan însă îl bătea mereu, *curățindu-se* (= înlăturîndu-l, îndepărtîndu-l), de dînsul (74—75). Despre

Scanned with OKEN Scanner

rizează, am arătat, prin expresia concisă și clară, fără pretenții savante anume, pe înțelesul tuturor, cu toate că nu lipsită de ținuta înalt intelectuală a umanistului iubitor de țară și de neam, profund convins în același timp de gravitatea și importanța întreprinderii sale. Farmecul ce se degajă la citirea unui asemenea text — pentru noi cei de azi, nu și pentru contemporanii lui Ureche — provine din proprietatea termenilor unei limbi pe deplin formată, dar numai vorbită pînă la acea dată. De aici plasticitatea, concretețea, caracterul metaforic pe care sîntem tentați a i-l atribui, obișnuiți cum sîntem mai mult cu neologistica franco-latină din dezbaterile ideologice ale vremii noastre.

Dacă în ceea ce privește dezbaterea de idei cronicarul își permite oarecari libertăți față de izvoare, în pagina pur informativă el adaugă prea puține lucruri de la sine. Din pricina sărăciei datelor istorice de care dispun, dar și din pricină că scriitorii noștri dintîi (cazul este mai cu seamă al lui Mihail Moxa, cu *Chronograful* său, dar și al lui Ureche) nu înțeleg să lungească inutil discursul, într-o vreme cînd, se vede, scris-cititul era o preocupare mai mult secundară. Apar astfel paginile-răboj, pomelnice avînd farmecul laconismului lingvistic și sugerînd plastica săpăturilor în piatră.

Bogdan, fiu nelegitim al lui Alexandru cel Bun, ni se spune că „s-au *lovit* (= înfruntat în luptă) cu tată-său, Alexandru vodă, la Tămășani, aproape de tîrgul Romanului, avgust 22 dni" (78). Bogdan, tatăl lui Ștefan cel Mare, prevestea pe gloriosul său fiu. Neîncrezător în pacea cu leșii, „*să ascuțiia* (= prepara sulițele și săbiile) ca să poată undeva vîna" (80). Practica tactica hărțuielii, *ținea pădurile* și obliga și pe adversari a *umplea pădurile* (81), astfel încît, o dată, hatmanii leși s-au îngrozit „*ș-au pus și ei capetile* (= au riscat totul)", ca *să deie inimă celor peitori* (= să-i încurajeze) (81). Pe Ștefan cel Mare îl *trăgea inima* spre *vărsare de sînge* și chiar din al cincilea an al domniei, „*să sculă* den domnia sa, în anii 6969, *rădicîndu-să* cu toată *puterea* sa (= forța armată de care dispunea) și s-au dus la Ardeal" (84). Între el și Radu vodă al Munteniei și-a făcut loc ... *zavistia*, un fel de himeră urîtă la vedere. Personificarea e sugerată de verbul *a intra* și de adverbul complement de loc *între*, repetat: „vă leato 6978 ... *intră* zavistiia *între* Ștefan vodă și *între* Radul vodă" (88). Astfel încît Ștefan, nemulțumindu-se *a sprijini* numai ale sale și voind *să coprinză* ce nu era al lui, *a strîns țara* (= a mobilizat oastea) și a prădat *marginea* (= granița), *arzînd* apoi și Brăila. În fine, Radul vodă *năzuiește* (= caută scăpare) la turci, de unde își *scoate* (= obține) ajutor, *răzbind* (= bătîndu-l) pe Laiotă cel întronat de Ștefan (88) ș.a.m.d.

Scanned with OKEN Scanner

Volutele frazei în care se înseamnă legenda pastorală și cinegetică despre întemeierea țării are dinamica hieratică și heraldică a unui basorelief în granit:

„... că umblîndu păstorii de la Ardeal, ce să chiiamă Maramoroș, în munți cu dobitoacele, au dat de o hiară ce să chiamă buor și după multă goană ce o au gonit-o prin munți cu dulăi, o au scos la șesul apei Moldovei. Acolea fiindu și hiara obosită, au ucis-o la locul unde să chiamă acum Buorenii, daca s-au discălicat sat. Și hierul țării sau pecetea cap de buor să însemneadză. Și cățeaoa cu care au gonit fiara aceia au crăpat, pre carea o au chiemat-o Molda, iară apei de pre numele cățelii Moldii i-au zis Molda, sau cumu-i zic unii, Moldova. Așijdirea și țării, dipre numele apei i-au pus numele Moldova." (60)

Vechimea cuvîntului și a propoziției contrase, simple, formată de obicei numai din subiect și predicat, izbește printr-un soi de lirism inedit, conținut, involuntar, rezultat din stereotipii și repetiții de poem și de baladă. Iată șirul domniilor de după Dragoș, de un laconism cu totul ieșit din comun, de unde și o anume cadență poematică:

„Pre urma lui Dragoș vodă au stătut la domnie fiiu-său, Sas vodă, și au ținut domniia 4 ani și au murit.
După moartea lui Sas vodă, au ținut domniia fiiu-său Lațco vodă 8 ani.
Pre urma lui Lațco vodă au domnit Bogdan vodă 6 ani.
După domniia lui Bogdan vodă au domnit Pătru vodă, feciorul lui Mușatu, 16 ani.
După dînsul au domnitu frati-său, Roman vodă, trei ani." (66)[37]

---

[37] Izvoarele (Cronica lui Ștefan cel Mare în variantele ei) nu oferă nimic în plus. Iată de o pildă textul slavon cel mai apropiat din *Letopisețul de la Putna*, nr. 1:

По немъ [Dragoș] же господства сын его Гасъ воевода $\widetilde{А}$. лѣта и оумрѣт.
И господства Богданъ воевода $\overline{А}$. лѣта и оумрѣт.
Сын его Лацко воевода господствово $\overline{и}$ лѣтъ и оумрѣтъ.
Петръ воевода, сынъ Моушатинъ, $\overline{зї}$ и оумрѣтъ.
Братъ его Романнъ воевода $\overline{г}$. лѣта.

Cum se vede, textul slavon este încă mai laconic. Traducătorii, Ioan Bogdan și P. P. Panaitescu, care-l reeditează, se lasă influențați ei înșiși

Lipsa de informații și laconismul din letopisețul slavonesc, principalul izvor intern al cronicarului, mai ales în partea unde se vorbește de epoca de dinaintea domniei lui Ștefan cel Mare, la care se adaugă oralitatea inevitabilă și familiarismele noii limbi în care se face transpunerea, produc unele efecte hilare, ca în paragrafele ce consemnează competițiile la domnie dintre urmașii lui Alexandru cel Bun. Iată cîteva specimene:

„Iliiașu vodă știindu-să căzut jos, nu perdu nădejdea, ci de iznoavă strînsă oaste și au întrat în țară la anii 6945 și s-au lovit al cincilea rîndu cu Ștefan vodă [celălalt fiu al lui Alexandru cel Bun, n.n.], într-o joi, martie 8 zile. Ce nimica n-au folosit, că norocul lui cel prostu iarăși îl lasă de zminteală, de perdu războiul, de i-au căutat iarăși a să întoarce înapoi în Țara Leșască" (75).

„Domnindu țara Iliiașu vodă înpreună cu frati-său, Ștefan vodă, apoi cînd au fostu anii 6952, mai, înaintea rusaliilor, află vreme Ștefan vodă ca să să curățească de frati-său Iliiașu și să ție toată țara însuși; l-au prinsu și i-au scos ochii, după ce au domnitu țara amîndoi șapte ani. Și décii au domnitu singur Ștefan vodă nu multă vréme, numai 5 ani." (76)

„Roman vodă, ficiorul lui Iliaș vodă, neputîndu răbda atîta nedumnezeire a unchiu-său, s-au vorovitu cu o samă din

---

de stilul lui Ureche: „Și după el [Dragoș], a domnit fiul lui, Sas voevod, 4 ani și a murit. / Și a domnit Bogdan voevod 4 ani și a murit. / Fiul lui, Lațco voevod, a domnit 8 ani și a murit. / Petru voevod, fiul Mușatei (a domnit) 16 (ani) și a murit. Fratele lui, Roman voevod, (a domnit) 3 ani." (Apud *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, Ediție revăzută de P. P. Panaitescu, Ed. Academiei R.P.R., 1959, p. 45 și respectiv 48.)

La urma urmelor, vom spune că modelul stilistic de bază al letopisețului slavon, el putînd să fie totodată și al lui Ureche, este, întru cît privește însemnarea cronologiei succinte a domniilor, chiar Biblia, la capitolul *Facerea*:

„Și au fost zilele lui Adam, cîte le-a trăit, nouă sute treizeci de ani, și a murit. Și a trăit Sit ani două sute și cinci; și a născut pre Enos. Și a trăit Sit după ce a născut pe Enos ani șapte sute și șapte; și a născut fii și fete. Și au fost zilele lui Sit ani nouă sute și doisprezece și a murit" etc. (Vezi *Biblia*, ed. Sf. Sinod, Buc., 1914, Cap. 5, v. 4—7).

Scanned with OKEN Scanner

curtea domnească și au prinsu pre unchi-său, pre Ștefan vodă, și i-au tăiatu capul și s-au apucatu Roman vodă de domnie, leatul 6956." (77) [38]

Progresiv, începînd cu domnia lui Ștefan cel Mare, pe măsură ce informațiile se înmulțesc, pentru că însuși letopisețul slavonesc le înmulțește — dovadă că acest letopiseț slavonesc a fost scris pe timpul lui Ștefan —, laconismul prea de tot sec începe să dispară, fără însă o trecere la expuneri mai analitice. Caracterul sintetic al cronicii rămîne constant și, din cînd în cînd, ne întîmpină din nou cîte un paragraf de o placiditate dezarmantă, precum acesta:

„De tăiarea capetilor a nișteboiari, 6979 ghenarie 16 zile

Tăie Ștefan vodă pre Isaiia vornicul și pre Negrilă păharnicul și pre Alexa stolnicul în tîrgul Vasluiului [39]" unde ritmarea frazei abia de suplinește secăciunea și

---

[38] În mediile scriitoricești ieșene din epoca interbelică, la *Viața românească*, prin Topîrceanu ori Al. O. Teodoreanu, se gusta parodia cronicărească. Pasaje întregi din parodia *Domnia lui Ciubăr vodă* sînt deduse din cronica lui Ureche și prezintă oarecare interes pentru studiosul limbii care era Topîrceanu. Metoda constă în umflarea familiarismelor de care vorbeam mai sus, pînă la punctul unde balonul parodic se sparge. De exemplu:

„Și știindu-se Iliaș-vodă căzut gios, nu pierdu nădejdea, ci de iznoavă strînse oaste și, intrînd în țară după un an, s-au lovit cu frate-său la Podagra, martie în 8 zile. Ce nărocul lui cel prost iară l-au lăsat la sminteală, că hîind săptămîna babei și lapoviță tiutinderea..." etc... „Iară dacă s-au încrezut Ilie și au venit, nimica rău nu i-au făcut Ștefan vodă, fără numai cît i-au scos ochii și i-au tăiat nasul"... „Rădicatu-s-au atunci de iznoavă Roman, feciorul lui Iliaș-vodă, carele văzînd la unchiu-său Ștefan atîta cuviosie și rîvnă bisericească n-au mai putut răbda, ce s-au vorovit cu o samă de curteni și, prinzîndu-l, i-au tăiat capul."

(Apud, G. Topîrceanu, *Opere alese*, II, p. 65, E.S.P.L.A., 1959.)

[39] În *Letopisețul anonim al Moldovei*: „În anul 6974, ianuarie 16, marți, au fost tăiați Isaiia vornic, cu Negrilă ceașnic și Alexa stolnic" (Cf. traducerea lui Ion Bogdan, în *Cronicile...*, ed. cit., p. 17). În *Cronica moldo-germană* se pomenește numai de tăierea vornicului Isaia, „cumnatul" domnului (*Ibid.*, p. 30). Tot de aici, din *Cronica moldo-germană*, mai aflăm că marele vornic Isaia nu s-ar fi îndreptat cu corpul lui de cavalerie „acolo unde i se poruncise" (*Ibid.*, p. 29), în lupta de la Baia, în decembrie 1467, fapt pentru care au scăpat mai mulți unguri decît ar fi trebuit să scape. Această încălcare a poruncii domnești a putut fi cauza tăierii vornicului. Însă Ureche, anticipînd propoziția „de multe ori la ospețe omorîea fără județ", justificînd-o și stilistic, preferă să însemne laconic tăierile, fără a mai discuta cauzele lor.

Inv. 109310

Scanned with OKEN Scanner

răceala informativă, cu lipsa absolută a oricărei motivații în legătură cu grozăviile respective. Abia la capătul relatării domniei și faptelor lui Ștefan, cînd i se creionează portretul, ne întîmpină un comentariu, sumar și acesta, la informația de care e vorba: „de multe ori la ospețe omorîea fără județ" (111) [40].

Cu acestea ne apropiem de pagina pur epică din letopisețul lui Grigore Ureche. Prima și una dintre cele mai caracteristice este aceea în care se povestește campania lui Matei Corvinul în Moldova din anul 1467, în lunile noiembrie și decembrie, soldată cu înfrîngerea de la Baia. O citățm în întregime spre a o supune unei analize mai amănunțite:

„Mateiașu, craiul ungurescu, *bizuindu-să puterii* sale și *meșterșugului* său cu carile pre mulți din vecinii săi i-au *surpat* și i-au supus, carile de multe ori războaie făcea cu turcii și cu noroc izbîndiia, neavîndu nici o pricină direaptă *asupra* lui Ștefan vodă, ci numai ca să-l supuie, să fie *suptu ascultarea* lui, ca să-i fie cuvîntul deplin, de care lucru de multe ori să lăuda Mateiaș crai, că cîte izbînde face Ștefan vodă cu puterea lui le face și *de suptu ascultarea* lui face izbîndă și vrîndu de ce să *făliia* ca să arate cum iaste ade-

---

[40] Impasibilitatea aristocratică, calmul cu care se spun grozăvii, scoateri de ochi și tăieri de capete, atît de obișnuite în evul mediu, își are virtuțile ei în stilul artist al unor scriitori. Se cunoaște plăcerea cu care Odobescu înșiră inscripțiile cu „tăiații" îngropați la Snagov:

„+ *Tăiat* a fost jupîn Udrea de către Mircea voievod..."; „+ *Tăiat* a fost jupîn Radul stolnicul de către Alexandru voievod..."; „ + *Tăiat* a fost jupîn Barbu de către Alexandru voievod în orașul București..."; „+ *Tăiat* a fost jupîn Cracea..." etc.

Nu mai puțin Mateiu Caragiale, din atîtea puncte de vedere înrudit cu *estetul* Odobescu, pune ca moto la unul dintre sonetele din ciclul *Pajere* cuvintele cronicărești: „*Tăiat-au* de Rusalii pre jupan...", spre a justifica strofa:

Și tocmai de Rusalii, cînd plin de veselie
Așteaptă să-i sosească fermanul de domnie,
Îl prind cu pîri ascunse și-armașu-i *taie* capul.

Aceleași valențe estetice îl are cuvîntul în chestiune la G. Călinescu, pentru cine nu ia *Istoria literaturii*... drept numai o operă... științifică:

„... un clucer Ianache Văcărescu, cumnat al Brîncoveanului, *fu tăiat* la Constantinopol odată cu domnul său" (începutul capitolului despre poeții Văcărești, *Op. cit.*, p. 71).

Scanned with OKEN Scanner

văratu, au trimis sol ca să i să închine Ştefan vodă, *ce Ştefan vodă n-au priimitu. Mai apoi*, văzîndu Mateiaş craiul volniciia lui Ştefan vodă că nu o poate supune, strîngîndu multă oaste a sa şi luîndu ajutoriu şi de la alţii, *au purces* în anii 6975 şi *au tras* spre Moldova. *Şi zicea* că cu cale merge, ca să ducă la scaun la Moldova pe Pătru vodă. *Şi trecîndu* muntele, *au trecut* la Trotuş, noembrie 19. *De acolo* luînd drumul, *au sosit* la Roman, noembrie 29, şi acolo *s-au odihnitu* pînă a şaptea zi, prădînd şi jecuind. *Iar a opta* zi, dichemvrie 7, *au arsu* tîrgul Romanului şi décii *au luat* drumul spre Suceava, prădîndu şi arzîndu şi siliia la scaunul Sucevii. *Mai apoi*, socotind ca să nu rămîie vreun unghiu nepipăit de dînsul, *au lăsat* drumul Sucevii, unde-l aştepta Ştefan vodă, şi la Bae *ş-au întorsu* calea şi *au sosit* la Bae, luni, dichemvrie 14 zile şi acolea, cum nu vrea avea nici o grijă de nici o parte, lăsîndu-ş oastea fără de nici o grijă, nici pază, ci la băuturi şi la prăzi. *Unde avîndu* Ştefan vodă ştire şi prinzîndu limbă, marţi noaptea, dichemvrie 15, *au aprins* tîrgul *asupra* lor, cîndu ei era fără nici o grijă. *Şi fiind* şi beţi şi negătiţi de război, i-*au lovitu* Ştefan vodă cu oaste tocmită în răvărsatul zorilor, de multă moarte şi perire *au făcut* într-înşii. *Că ei nefiind* tocmiţi de război, nimica de arme nu *s-au apucatu*, ci de fugă, nici urma să ia carii scăpa, că fiind noaptea, de nu ştiia încătro vor merge, în toate părţile rătăciia, de-i vîna ţăranii în zăvoaie, prin munţi, unde vreo 12.000 periţi *s-au aflatu. Mai apoi* şi însuşi craiul, rănitu de săgeată foarte rău, de abiia *au hălăduitu* pre poteci, de *au ieşitu* la Ardeal." (85)

Vom observa mai întîi, şi aici, prezenţa cuvintelor-metafore, atunci cînd se designează atitudini morale: Matei Corvinul *se bizuia puterii sale* şi *meşterşugului* (cuvînt de origine maghiară!) — verbul cu complementul în dativ, arhaic şi popular, serveşte, din nou, concreteţea acţiunii — cu care *surpă* (<lat. **subrupare* = *sub*+*rupes* — idee de săpare pe dedesubt, precum apa malurile înalte şi lutoase) pe vecini voind să-i aducă *suptu* (<lat. *suptus* = *sub*+*pone* — pus dedesubt, subordonat) ascultarea sa, *fălindu-se* ca un înfumurat oarecare. E clar cum conotaţia vine în sensul că războiul pornit împotriva lui Ştefan nu avea nici un temei serios, ci numai — precum în cazul lui Baiazid din *Scri-*

Scanned with OKEN Scanner

soarea III a lui Eminescu — setea de mărire. De altă parte, ideea personalităților ca factor determinant al evenimentelor istorice — atît de caracteristică lui Ureche — se strecoară printre rînduri și reiese din chiar construcția frazei. Ea se compune din două părți, foarte inegale și contradictorii, demarcația efectuîndu-se prin adversativul *ce* ... Prima, neobișnuit de amplă, ramificată și rezolvată prin anacolut — din cauza tendinței spre oralitate a stilului —, are un debit precipitat și acumulează o lungă serie de subordonate gravitînd în jurul subiectului din principală: „Mateiaș crai", repetat la distanța cerută de rememorare. Cea de a doua, o propoziție simplă, formată numai din subiect și predicat, încheie scurt și definitiv aceste considerațiuni introductive: „... ce Ștefan vodă n-au priimit". De aici înainte, pagina devine pur epică, propozițiile, din ce în ce mai scurte, sînt introduse prin iterative populare de tip Creangă: „Mai apoi văzînd ...", „Și zicea ...", „Și trecînd ...", „De acolo luînd drumul ...", „și acolo s-au odihnit ...", „Iar a opta zi ...", „și décii au luat ...", „Mai apoi socotind", „Unde avînd Ștefan vodă știre ..." etc. Gerunziile figurează stilistic *continuul*, fundalul mișcării lui Matei Corvinul de-a lungul Moldovei. Perfectul compus introduce cu cea mai mare consecvență complementele circumstanțiale de loc și de timp, exprimînd maximum de grijă pentru precizie. Pus totdeauna, sau aproape totdeauna, în propoziții principale, el convine graiului moldovean în narațiune. (Sadoveanu va fi atent la procedeu și-l va aplica în romanele istorice îndeosebi.) Nu însă dinamismul verbal realizează deplin pagina epică în cronica lui Ureche, ci *siguranța* cu care se crestează pe răboj *timpul* și *locul* acțiunilor: „au purces *în anii 6975*", „au trecut *la Trotuș, noembrie 19*", „au sosit *la Roman, noembrie 29*", „*acolo* s-au odihnit *pînă a șaptea zi*", „*a opta zi, dichemvrie 7*, au ars tîrgul Romanului", „au sosit *la Bae, luni, dichemvrie 14 zile*", „*marți, noaptea, dichemvrie 15*, au aprins tîrgul asupra lor".

Confuzia dintre pers. a III-a sing. cu pers. a III-a pl. a verbului — curentă în limba secolului al XVII-lea și preluată ca atare de moderni cînd au a evoca trecutul istoric — nu ne poate induce în eroare. Stilistic vorbind, Matei Corvinul este cel ce *se bizuie, se fălește, purcede, trece muntele, sosește la Roman, se odihnește, arde tîrgul, silește* (=se gră-

Scanned with OKEN Scanner

beşte să ajungă) *la Suceava, nu vrea să lase* nici un unghi de ţară „nepipăit de dînsul". De parcă toată oastea ungurească şi toţi ceilalţi căpitani nici n-ar fi fost, într-atît *personalitatea* e făcută să covîrşească. Abia în final, cînd se produce dezastrul, dezagregarea monolitului armatei maghiare, îşi face apariţia expresia verbală la plural: „Că *ei* nefiind *tocmiţi* ..., *carii scăpa* ..., de nu *ştiia* încătro *vor* merge ..., în toate părţile *rătăciia* de-*i* vîna ţăranii ..., vreo *12.000 periţi* ..." [41]

Lucru demn de notat, izvoarele, mult prea seci în comparaţie cu cronica, nu fac nici o consideraţie de ordin moral şi politic referitoare la îndrituirea lui Matei Corvinul de a invada Moldova la 1467. Aceasta poate fi şi una din cauzele pentru care Ureche, operînd aceste consideraţii, se menţine totuşi la strictul necesar şi, sobru fiind, lasă să i se strecoare părerile mai mult în subtext. Cît priveşte informaţia propriu-zisă, cu toate că foarte pe scurt, izvorul slavon conţine totul. Iată în traducere românească varianta cea mai completă pe care cronicarul a trebuit s-o aibă în faţă:

„Şi după doi ani, în anul 6975 [1467], s-a ridicat craiul unguresc numit Matiaş şi a coborît la Trotuş cu toată puterea ungurească, noembrie 19. Iar la 29 noembrie au venit la tîrgul Romanului şi în a 7-a zi a lunii decembrie, au ars tîrgul. Şi apoi au venit la Baia. La 14 ale lunii decembrie, luni spre marţi, s-au împlinit gîndul lui Dumnezeu cu Ştefan voievod şi au năvălit noaptea asupra ungurilor la Baia. Şi i-a dat Dumnezeu în mîinile lui Ştefan voievod şi ale oştii lui şi au fost ucişi dintre dînşii mulţime mare. Şi craiul atunci a fost săgetat în luptă." *(Letopiseţul anonim al Moldovei)* [42]

Precum se poate lesne vedea, păstrînd întru totul informaţiile culese din izvorul slavon, Ureche *interpretează* evenimentele în sens patriotic şi, am spune, umanist, accentuînd asupra caracterului nedrept al războiului pornit de Matei Corvinul împotriva lui Ştefan. În acelaşi timp, textul

---

[41] Acum sîntem absolut siguri că pluralele de pers. III *scăpa, ştiia, rătăciia* provin de la copistul muntean, respectivele solecisme fiind imposibil de aflat în graiul moldovenesc.

[42] Apud *Cronicile slavo-române...*, ed. cit., p. 16.

Scanned with OKEN Scanner

lui Ureche ne apare, față de letopisețul slavonesc, mult mai *laic*, mai puțin impregnat de misticism religios. Ureche renunță la menționarea ajutorului lui Dumnezeu *(decența* scriitoricească îl determină a-l face ca subînțeles) și, mai realist, ne spune cîte ceva în legătură cu motivarea *adevărată* a victoriei moldovenilor (buna tocmire a oștirii, istețimea comandantului suprem, defecțiunea ungurilor plecați în pradă, ori luați prin surprindere în vreme ce chefuiau fără grijă și fără străji (etc.).

Într-o altă variantă a cronicii lui Ștefan cel Mare, aceea cunoscută sub numele de *Cronica moldo-germană*, misticismul religios este ca și inexistent, amănuntele de ordin tactic și strategic sînt mult mai numeroase, venite ca din partea unui martor al epocii, eventual chiar un participant la acea bătălie. Ureche a putut cunoaște o asemenea variantă, se înțelege, tot în slavonește. Reproducem pasajul care ne interesează, pentru comparație:

„Item [de asemenea, n.n.], în luna noembrie, în ziua de 19, într-o joi, a venit Matiaș, craiul unguresc, cu mari forțe și multe tunuri la Trotuș, unde sînt munții Slănicului. În ziua de 29 sosiră ungurii la Roman și în ziua de 7 decemvrie arseră cu desăvîrșire tîrgul Roman și porniră cu toate forțele asupra Moldei [43], capitală a Moldovei. În ziua de 14 decemvrie, într-o luni spre marți, noaptea, căzu Ștefan cu oastea sa peste unguri și omorî pe foarte mulți dintre ei, ale căror oseminte mai zac și în ziua de azi acolo și vor zăcea veșnic. Atunci a nimerit pe Matiaș crai cu două săgeți, pe care le-au luat cu el în țară." [44]

---

[43] *Molda* sau *Mulda*, denumirea săsească a orașului Baia, vechea capitală a Moldovei. Cf. și *Muldener land* = Moldova. Vezi imediat mai jos. Aceasta ar fi o dovadă că varianta germană a cronicii lui Ștefan cel Mare a fost redactată de un mercenar sas, eventual chiar de căpitanul Herman sau Hrăman, comandantul artileriei din armata moldovenească de atunci.

[44] Apud *Cronica lui Ștefan cel Mare, versiunea germană a lui Schedel*, București, Casa Școalelor, 1942, p. 60. Istoricul textului și toată documentația necesară se află aici, ca și în *Cronicile slavo-române...*, ed. cit., dealtminteri. Reproducem citatul care ne interesează și în original, după ediția din 1942 datorată lui I. C. Chițimia:

„It. in dem mond Nouembris, an dem 19 tag, an eynem donerstag kam Mathyasch ungerischer kunyck mit grosser Macht des folkess und mit

Scanned with OKEN Scanner

Așadar, după exemplul cronicarilor poloni, Ureche „păziia văleatul", să nu fie „smintit" cu ceva, informațiile stricte, de timp și de loc, coincizînd, precum se vede, întru totul, în toate cele trei texte pe care le-am reprodus mai sus: la 19 noiembrie 1467 Matei coboară la Trotuș, la 29 ale aceleiași luni se afla la Roman, unde stă să facă popas pînă la 7 decembrie, cînd arde tîrgul și pornește spre Baia, ciocnirea decisivă între beligeranți avînd loc în noaptea de 14, luni, spre 15, marți. Dacă din textul slavonesc se elimina balastul mistico-religios, din cel după care a fost făcută versiunea germană (pierdut acum) se lăsau la o parte unele amănunte de ordin strict tehnic, cum ar fi acela referitor la artileria lui Matei Corvinul. Adaosurile lui, în primul rînd introducerea care-i aparține integral, vin în sensul observațiilor de ordin moral și politic, făcute de pe poziția patriotului și umanistului, cu toată sobrietatea cerută de împrejurări.[45] Limba maternă servește din plin țelurile scriitorului: Matei *trage* (= e atras de pofta de glorie și de jaf) spre Moldova, la Roman *se odihnește* (conotația implică ironie) de oboseala drumului, *jecuind* și *arzînd* la plecare tîrgul. *Silind* apoi spre Suceava, își ia seama și cîrmește spre Baia, *socotind ca să nu rămînă vreun unghiu nepipăit de dînsul* etc. Cu toate acestea, cum s-a văzut, repeziciunea epică nu este cu nimic stînjenită, pentru că scriitorul a aflat măsura exactă a rostului intervențiilor și adaosurilor ce avea de făcut.

---

grossem zeyge an dem Throtusch, do das Salczberck is. An dem 29 tag kamen dy Ungern an dem Romass margk, und an dem 7 tag Decembris, do verbrenten dy Unger den Romass margk gar und zogen mit aller gewalt af die Mulda, eyn haubt stat Muldener land. An dem 14 tag Decembris an eynem montag auff den dinstag in der nacht do fyl Stephan voyvoda mit seinem volck auff dy Unger und der schlug yr ser vil, we cher gebeyn noch heytess tagess lygen und ewyg lygen werden. Do wurde auch Mattyas der Kunyg geschossen myt zweyen pfeylen dy er auss dem land bracht." (p. 38)

[45] Un alt amănunt de tactică militară, lăsat cu drept cuvînt la o parte, este acela prin care versiunea germană informa de necredința marelui vornic Isaiia, care, dacă ar fi alergat cu corpul lui de oaste acolo unde i se poruncise, „atunci n-ar fi scăpat teafăr nici picior de ungur" (*Ibid.*, p. 61). Expresia „keyn fuss" (= nici picior) figurează chiar în original (*Ibid.*, p. 39). Cum ea este neobișnuită în germană, s-ar putea deduce că traducătorul știa foarte bine românește și se lăsa astfel furat de un decalc.

Scanned with OKEN Scanner

Lucru interesant iarăși, în final, misticismul religios, inexistent în versiunea germană, dar foarte accentuat în cea slavonă, cu citate pedante din scripturi, este atenuat în mod considerabil și dirijat spre moralizarea laică de tip umanist. Acum fraza curge fără nici o piedică — dovada importanței cărților bisericești în formarea stilului cronicăresc —, propozițiile alunecă ritmic, fără poticniri, asemenea psalmilor și versurilor libere moderne. Mustrarea adresată regelui Matei capătă astfel semnificații largi și implică privirea dintr-un unghi filozofic înalt a condiției umane, scriitorul oficiind cu solemnitate:

„Așa norocește Dumnezeu pre cei mîndri și falnici,
ca să să arate lucrurile omenești cîtŭ sîntŭ de fragede
și neadevărate,
că Dumnezeu nu în mulți,
ce în puțini arată puterea sa,
ca niminea să nu nădăjduiască în puterea sa,
ce întru Dumnezeu să-i fie nădejdea,
nici fără cale război să facă,
cărora li-i Dumnezeu împotrivă." (86) [45 bis]

Cam după același tipar epic se povestește în cronica lui Ureche și bătălia de la Soci, la 1471, dintre Ștefan cel Mare

---

[45 bis] Iată, spre comparare, pentru a se putea aprecia eliberarea cronicarului în limba română de izvorul slavon, odată cu începutul laicizări observației morale, paragraful respectiv din *Letopisețul anonim*, reprodus în traducere:

„Și așa s-au întors rușinați pe altă cale mai scurtă și n-a fost cum s-au gîndit ei, ci a fost precum era voia lui Dumnezeu, părintele atotțiitorul. Pentru că zice: « Să nu să laude prea înțelepții cu înțelepciunea lor și să nu să laude puternicii cu puterea lor, să nu să laude bogații cu bogăția lor ». Și într-alt loc iar zice: « Precum au căzut cei puternici și neputincioșii s-au încins cu putere, astfel să pricepem că războaiele nu să biruiesc cu ajutor de la nimeni, ci numai de la Domnul Dumnezeul puterilor »."

(*Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 16)

Deosebit de interesant ni se pare a produce un fragment din capitolul IV din *Viața lui Ștefan cel Mare* de M. Sadoveanu, unde se vede modul cum scriitorul modern citește și interpretează documentele la care ne-am referit mai sus:

Scanned with OKEN Scanner

și Radu cel Frumos al Munteniei (1462—1475, cu unele întreruperi). Introducerea vine cu moralitățile de rigoare, fără cruțarea eroului preferat, lucru demn de relevat, la mijloc intrînd obiectivitatea scriitorului și conștiința răului pricinuit de luptele între frați:

„Vă leato 6978, într-aceia vreme întră zavistiia între Ștefan vodă și între Radul vodă, domnul muntenesc, pre obiceiul firei omenești, de ce are, de aceia poftește mai mult, de nu-i ajunse lui Ștefan vodă ale sale să le ție și să le sprijenească, ci de lăcomie, ce nu era al lui, încă vrea să coprinză" (88).

„Și în 1467 un tînăr rigă de douăzeci și cinci de ani era cel mai frumos și mai viteaz bărbat al timpului. Trupul său, împodobit cu brocart și matasă, are o fumegare plăcută după danțurile prea desfătatei lui curți. Armura îi dă înfățișarea cea mai înfricoșată, cînd măria sa binevoiește a încăleca pentru război. Toți scriitorii îi admiră iscălitura; numai pentru întorsătura ei unică, osîndiții la moarte trebuie să se socotească fericiți. Cine cutează a-i găsi un cusur?"

E foarte clar că ironia, de fapt umorul, „umorul istoric" al lui Sadoveanu vizează înfumurarea lui Matei. Însă cu nu s-ar putea ști ce umbră de simpatie, cumva, pentru regele maghiar de origină română, spre a slăvi, poate, puterea rasei în epocă. Stilul este, în continuare, cel indirect liber:

„Cine îndrăznește să bîrfească, insinuînd că asemenea om s-ar trage din niște munteni valahi?" ... „Măria sa își scoase catastiful, făcu în el semne, socoti și văzu că mai era un datornic, mai greu împovărat către măria sa decît alții. Își încruntă sprînceana, apoi pofti zîmbind să i se aducă pribeagul care de mult așteaptă, Petru Aron-vodă..."

Așadar, întreaga observație morală a cronicarului intră în interpretarea scriitorului modern, minus poate gravitatea și sobrietatea expresiei. Cam același lucru se întîmplă și cu partea pur epică:

„Oastea craiului, puternic adaosă, avînd stolurile viteazului Giskra înainte, parcurile de bombarde și convoiurile de căruțe îndărăt, străpunse pasul Oituzului la 19 și 20 noemvrie ... Muntele dădea sunet din culme. Giskra își risipi bandele asupra satelor și tîrgurilor. Cerul se înroșea în fiecare sară și din popas în popas regele vedea vîlvori spre miazănoapte. În săptămîna întîie a lunii dechemvrie, măria sa Matiaș stătu la Roman, punînd la cale cu căpitanii săi atacul Sucevei ..." etc., etc.

(*Opere*, vol. 12, p. 279—284.)

Scanned with OKEN Scanner

Urmează apoi obișnuitele precizări de timp și de loc, scurte și repezi:

„Strîns-au țara și slujitorii săi și au întratŭ în Țara Muntenească, de au prădat marginea, fevruarie 27 dni, și au arsu Brăila în săptămîna albă, marți" *(Ibid.)*.

Tot așa, izvodul slavon nu prezintă nici un fel de considerații privitoare la „firea omenească", ci pura și simpla însemnare a faptului:

„În anul 6978, luna februarie 27, marțea brînzei, a fost prădarea și nimicirea Brăilei". [46]

În timp ce versiunea germană vorbește și despre niște cruzimi ale voievodului moldovean, trecute și acestea cu vederea de Ureche:

„În luna februarie, în ziua de 27, porni Ștefan vodă asupra Brăilei, în Muntenia, și vărsă din plin și mult sînge și arse cu desăvîrșire tîrgul și n-a lăsat viu nici pe copilul din pîntecele mamei și spintecă sînul mamelor și smulse copiii din el". [47]

Nu mai puțin Ureche are grijă a creiona caracterul lui Radu cel Frumos reacționînd la agresiunea domnului Moldovei. Prădată și călcată fiindu-i țara, acesta „nu vrea să lase să nu cerce strîmbătatea sa". Însă, observă cronicarul, mai bine ar fi făcut să se astîmpere, deoarece „pururea să întîmplă, cela ce va să-și întoarcă bătaia de doao ori îl bat" (88).

Notația mai amănunțită, analitică oarecum, în pagina epică a lui Ureche, apare în locurile unde se povestesc marile bătălii ale moldovenilor cu turcii. Însă e cazul să spunem că și aici virtuțile artei prozatorului stau în conciziunea și sobrietatea exprimării. Impresia de frescă pe care sînt îngrămădite mai multe imagini decît ar îngădui spațiul, concentrarea faptelor într-un cadru anume dat, constrîngerea la care scriitorul se supune, fac tot farmecul acestei proze.

---

[46] *Cronicile slavo-române...*, ed. cit., p. 16.
[47] I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, ed. cit., p. 61—62.

Scanned with OKEN Scanner

Ceremoniile și misticismele din textele slavone, ariditatea tehnicistă din versiunea germană sînt biruite de expresivitatea limbii naționale. Nicolae Iorga ori Mihail Sadoveanu vor fi reflectat îndelung asupra pasajului care povestește bătălia de la Podul Înalt, înainte de a fi dat ei înșiși cîte o descriere [48] a acelei încleștări crîncene, neîndoios avînd fiecare din ei sentimentul că opera lor nu va putea înlocui pe aceea a înaintașului, deoarece în artă și în literatură, ca și în domeniul științei pure, ceea ce s-a spus și s-a făcut ori s-a descoperit mai întîi are o importanță capitală, adesea indiferent de perfecțiunea în sine a operei. Numai în domeniul tehnicii și în acela al artizanatului lucrurile stau invers, interesînd întotdeauna ultima realizare. Faptul că Ștefan a poruncit să fie distruse toate posibilitățile de aprovizionare ale turcilor odată intrați pe pămîntul Moldovei, de a fi *pîrjolit* pînă și iarba, de a se fi ivit norocul cu *negura* coborîtă asupra luncii Bîrladului [49], în acea zi de pomină atît de propice pentru o oaste inferioară numeric adversarului, dar cunoscătoare a locurilor, amăgirea inamicului cu sunet de *trîmbițe*, spre locul anume ales pentru lovitura de grație, debandada care-i cuprinde pe invadatori, ajungînd *să se taie în sine*, *lunca* plină de *mîgle de cei morți*, *perirea* mai multor *pași* și *sîngeați*, chiar prinderea feciorului lui Isac pașa, *de viu*, dobîndirea de *pușci* și de multe *steaguri* etc., toate acestea sînt însemnate în numai cîteva rînduri de cronică. Spre deosebire de pasajele moralizatoare, unde se poate ghici studierea din partea cronicarului a retoricii, fraza epică pare mai greoaie, însă tocmai această lipsă de calofilie lasă impresia de învălmășeală a omenirii cu elementele naturii favorabile apărătorilor, de autentic și vibrație abia conținută a sentimentului celui care povestește:

„Că întăiu au fost învățatu de au pîrjolitu iarba pretutindenea, de au slăbitu caii turcilor cei gingași. Décii ajutorindu

---

[48] Vezi: N. Iorga, *Pagini alese*, E.P.L., Antologie și studiu de M. Berza, vol. II, p. 217—222; M. Sadoveanu, *Opere*, vol. 13 *(Frații Jderi)*, E.P.L., 1958, p. 1014—1017.

[49] La Sadoveanu, în *Frații Jderi*: „Spuneau bătrînii că niciodată nu s-ar fi văzut astfel amestecate cețurile de jos cu norii de sus, și a binevoit Domnul Dumnezeu să fie asta tocmai în acel răstimp de greu cumpăt" (*Opere*, ed. cit., vol. 13, p. 1017).

Scanned with OKEN Scanner

puterea cea dumnezeiască, cum să vrea tocmi voia lui Dumnezeu cu a oamenilor, așa i-au coprinsu pre turci negura, de nu să vedea unul cu altul. Și Ștefan vodă tocmisă puțini oameni preste lunca Bîrladului, ca să-i amăgească cu bucine și cu trîmbițe, dîndu semnu de războiu, atuncea oastea turcească întorcîndu-să la glasul bucinelor și împiedecîndu-i și apa și lunca și negura acoperindu-i, tăindu lunca și sfărîmîndu, ca să treacă la glasul bucinilor.

Iară dindărăpt Ștefan vodă cu oastea tocmită i-au lovitu joi, ghenarie 10 zile, unde nici nu era loc de a-și tocmirea oastea, nici de a se îndrepta, ci așa ei în sine tăindu-să, mulți periră, mulți prinși de pedestrime au fost. Ce și pre aceia, pre toți i-au tăiatu, unde apoi mîgle de cei morți au strînsu și mulți pași și sangeați au perit. Și pre ficiorul lui Isac pașa, după ce l-au prinsu viu, l-au slobozit. Și pușcile le-au dobînditu și steaguri mai mult de o sută au luat." (92)

Ascuns cu mare grijă sub relatarea sobră a faptelor se află sentimentul iubirii de țară, odată cu admirația virtuților oștirii lui Ștefan, în povestirea bătăliei de la Valea Albă. Frumusețea pasajului rezultă din strunirea foarte atentă — sau cel puțin aceasta este impresia care se degajă pentru cititorul de azi — a condeiului de a nu spune altceva decît adevărul, fără nici o exagerare în sensul unei eventuale pledoarii pro domo. Abia din loc în loc, pitite sub alte relatări, apar observații, făcute în treacăt mai mult, cum că moldovenii *s-au pedestrit ca să nu nădăjduiasă în fugă, ci întru arme* (situație impusă și de Cezar ostașilor lui în fața lui Vercingetorix), că turcilor li se adăuga mereu *oaste* proaspătă, în timp ce moldovenii, *obosiți și neviindu-le ajutor de nici o parte, au picat, nu fiește cum, ci pînă la moarte să apăra, nici biruiți dintre arme, ci stropșiți de mulțimea turcească ... cît au înălbit poiana de trupurile celor periți*. Grăbindu-se să ne spună că Ștefan nu a fost cu totul înfrînt, cronicarul informează că după ieșirea din țară a turcilor voievodul porunci adunarea oaselor celor morți și zidirea deasupra mormîntului comun a unei biserici. Pasajul excelează prin discreția cu care se propune cititorului cultul morților:

„Mai apoi, după ieșirea nepriietenilor și a vrăjmașilor din țară, daca au strînsu Ștefan vodă trupurile morților, movilă

Scanned with OKEN Scanner

de cei morți au făcutu și pre urmă ș-au ziditu deasupra oasilor o biserică, unde trăiește și astăzi întru pomenirea sufletelor" (95) [50]

---

[50] Vezi comentariul stilistic detaliat al pasajului la p. 94 supra.

În linia generală a modului cum concepem studiul nostru nu greșim afirmînd că, în înțeles strict, literatura română cultă, exprimată în limba slavonă mai întîi, ar trebui să înceapă cu pisania de pe zidul bisericii de la Războieni, pusă de Ștefan cel Mare în anul 1496, la 20 de ani de la istorica bătălie cu turcii întîmplată în acel loc. Aceasta pentru că ne aflăm în fața primului document literar păstrat *în original*, redactat, se poate bănui, direct sub supravegherea marelui domn, posibilele adaosuri, tăieri și coruperi ale textului fiind, în acest caz, cu totul excluse. Într-adevăr, textul săpat în piatră este deosebit de altele cu aceeași destinație. Un epos concentrat la maximum, în formulele consacrate, o conciziune și o sobrietate făcute a emoționa numai dacă evenimentul se păstrează *și în amintirea* vie a oamenilor, din generație în generație, sînt, se înțelege, condițiile estetice ale unei asemenea opere. Însă, dacă ne gîndim bine, acestea sînt condițiile viabilității cronicii lui Ureche însăși și, la urma urmei, ale oricărei opere literare. Căci una din condițiile literaturii naționale este de a se înscrie în memoria colectivității, în istorie, factorul determinant în nașterea, dar și în ratificarea ei. Citățm în traducere textul inscripției, fie și numai pentru faptul că el putea intra între izvoarele lui Grigore Ureche, dacă nu și printre modelele lui de stil:

„În zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului domn Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, în anul 6984 (1476), iar al domniei sale al 20-lea curgător, s-a ridicat puternicul Mohamet, împăratul turcesc, cu toate puterile sale răsăritene; și încă și Basarab voievod, numit Laiotă, a venit cu el, cu toată țara sa basarabească. Și au venit să prade și să ia Țara Moldovei; și au ajuns pînă aici, la locul numit Valea Albă. Iară noi, Ștefan voievod și cu fiul nostru Alexandru, am ieșit înaintea lor și am făcut mare război cu ei, în luna iulie 26; și cu voia lui Dumnezeu au fost înfrînți creștinii de păgîni. Și au căzut aici mulțime mare de oșteni ai Moldovei. Tot atunci și tătarii au lovit Țara Moldovei din ceea parte. De aceea a binevoit Io Ștefan voievod și a zidit acest lăcaș în numele arhistrategului Mihail și întru rugă sieși și doamnei sale Maria și fiilor săi Alexandru și Bogdan și întru amintirea și pomenirea tuturor pravoslavnicilor creștini care au pierit aici. În anul 7004 (1496) iar al domniei sale 40 curgător, în luna noiembrie 8."

(Apud M. Berza și colab. *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, Buc., Ed. Academiei, 1958, p. 139—144.)

Că textul de mai sus *este* literatură a spus-o Nicolae Iorga:

„Ce nu încape în cîteva cuvinte numai! A venit Mahomed din «țara păgînilor» și l-a biruit pe dînsul acolo, la Războieni, la Valea Albă: una din cele mai frumoase pagini de literatură. Căci *aceasta* (subl. în text) este literatură. Aici nu mai este subiect de împrumut și nici formă copiată,

Scanned with OKEN Scanner

Precis și sec, fără considerațiuni laterale, cu mai multe elemente de ordin tehnic de astă dată, este povestită bătălia cu polonii la Codrii Cosminului. Izvorul îl afla în cronica lui Bielski, însă interpretarea vine în sensul că Ioan Albert nu avea nici un temei spre a porni războiul. Impresia de campanie făcută la iuțeală — grație istețimii comandantului suprem — e dată de instrumentele gramaticale acumulative de tipul lui *și*, *pre loc*, *îndată*, *acolea*, impuse de oralitatea limbii, ca la Creangă:

„*Și acolea* veni veste lui Ștefan vodă că vine și altă oaste leșască într-ajutoriu craiului. *Atuncea* au chematu pre Boldur vornicul și i-au datu oaste deajunsu *și* au trecut Prutul împrotiva acei oști, sîmbătă sara. *Și* duminecă dimineața, octovrie 29 zile, le-au datu război *și pre loc* i-au răsipit *îndată* și i-au topit cu ajutoriul lui Dumnezeu *și* cu norocul lui Ștefan vodă *și* mare moarte *și* tăiere s-au făcut atuncea în oastea leșască, la locul ce să chiiamă Lențăștii satul. *Și* nimica n-au știut craiul ...“ (105)

Mult mai amănunțit este povestită bătălia de la Cahul, fără îndoială cu informații culese de la participanții la războiul decisiv al lui Ion vodă Armeanul cu turcii, din 10 și 11 iunie 1574, aflați încă în viață în timpul cronicarului, unul dintre aceștia putînd fi chiar tatăl său, Nistor Ureche. Aspectul de frescă al paginii epice cedează locul tentei memorialistice. Apar amănunte pe care documentele scrise, atît de zgîrcite de obicei, nu le-ar fi putut înregistra: oamenii se băteau așa de aproape, „cît și mîinile le obosisă și armile scăpa“, praful iscat făcea să nu să cunoască „care de care-i iaste“, trăsnetul tunurilor nu se știa din care parte vine și „nici pușcașii nu mai știia în cine dau“. Ion vodă dirijează pe ai săi „dinapoia pușcilor să să odihnească puținel“, turcii fac și ei la fel. Între timp vine o bură de ploaie care moaie praful de pușcă, și luptătorii stau un moment „privind unii la alții“. Deși cronicarul nu este deloc favorabil lui Ion vodă, simpatiile lui mergînd în direcția lui Petru

---

ci subiectul este durerea unui popor întreg și forma aceea care se creează în însuși focul acestei dureri.“ (*Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, Buc., 1929, p. 41.)

Scanned with OKEN Scanner

Șchiopul, protectorul familiei Ureche și adversarul celui dintîi, condeiul nu trece totuși cu vederea vitejia moldovenilor în această ultimă mare bătălie cu turcii: „Ci moldovenii așa sta, cum s-ar fi găsit să moară au să izbîndească". Acum verbul de acțiune e mult mai abundent și stăpînește întreaga mișcare epică. Iată un fragment dintre multe altele caracteristice:

„Așa scăpîndu-să de oastea cea călărășască, Ion vodă ș-au dat glas cu cazacii, să să pedestrească toți, că pedestrimea moldovenească, ce era adunați în dobîndă decît pre leafă, era aproape de 20.000 de oameni. Și năvălind cu dînșii însuși Ion vodă, au luat pușci ușoară de la turci și legîndu tabăra, s-au dus înapoi și s-au tras înapoi, la un sat, la Roșcani, de s-au îngropat, unde mare nevoie avea de apă. Iar turcii, daca s-au strînsu cu toții, cu cei de la goană, i-au înconjurat, mai înainte de apusul soarelui, și toată noaptea i-au străjuit, să nu iasă dintr-acela loc. Dacă s-au făcut zioă, cu toate pușcile au început a bate într-înșii, ci nimica nu le strica, că să îngropasă bine în șanțuri, unde trei zile s-au apărat." (191)

7

De personaje, în sens cît de cît modern, nu poate fi vorba în cea mai mare parte din cronica lui Ureche, ceea ce nu va fi cazul cu Miron Costin și Neculce, care scriu, în bună măsură, despre oameni și fapte din epoca lor. Observația moral-caracterologică (Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, scoate ochii frățini-său Iliaș; fiul acestui din urmă, văzînd „nedumnezeirea" unchiului, îl prinde și-i taie capul; Bodgan al II-lea „să ascuțiia" necontenit la război; Matei Corvinul „să făliia" ca avînd vasal pe Ștefan vodă al Moldovei; Radu cel Frumos „nu vru să lase să nu cerce strîmbătatea sa" etc.) nu înlocuiește comportamentul, singurul mod de creare a personajului. Nici chiar mulțimea știrilor despre Ștefan cel Mare nu conturează un personaj: „ca un leu gata spre vînat" (88), cu „inima aprinsă de lucrurile vitejești" (89), „înhierbîntat" cînd află că Ioan Albert încalcă țara fără motiv (104) etc. Cum se vede, ne aflăm în fața unor carac-

Scanned with OKEN Scanner

terizări prea generale, potrivite mai curînd frescei, portretului în linii ferme, dar fără acele nuanțe imponderabile care dau impresia de om viu, văzut cu ochii. Așa este făcut vestitul portret al voievodului, foarte asemănător dealtfel, schimbînd tot ce se cere, în sensul accentuării puternice a caracterului moral, cu fresca de la Voroneț:

„Fost-au acestu Ștefan vodă om nu mare de statu, mînios și de grabu vărsătoriu de sînge nevinovat; de multe ori la ospețe omorîea fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, nelenești, și lucrul său îl știia a-l acoperi și unde nu gîndiiai acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși să vîrîea, ca văzîndu-l ai săi, să nu să îndărăptieze, și pentru aceia raru războiu de nu biruia. Și unde biruia alții, nu perdea nădejdea, că știindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor. Mai apoi, după moartea lui, și ficiorul său, Bogdan vodă, urma lui luasă, de lucruri vitejești, cum să tîmplă din pom bun, roadă bună iase." (111)

După cum se poate constata cu ușurință, portretul lui Ștefan cel Mare are, în ansamblul cronicii, un rol ilustrativ, de gravură, menită să emoționeze pe cititor și să strîngă într-un mănunchi toate impresiile ce s-ar putea degaja din citirea tuturor capitolelor anterioare care povestesc cei 47 de ani de glorioasă domnie. Nu e vorba, cum s-a spus de către unii, de un moment apoteotic, pentru că afirmațiile cronicarului rămîn mereu sobre, cumpănite și controlate cu cele spuse anterior. Dar cu atît mai vîrtos statuia ridicată pare mai solid înfiptă în solul cărții. E pagina cea mai atent lucrată și aceasta se vede din ritmarea debitului verbal, a cezurilor calculate anume. Inversiunea verbală „Fost-au" servește de copulă în primele trei propoziții, pentru concizione maximă, inculcînd din capul locului structura sintetică a paragrafului. Aceasta atrage după sine construcția prin negație „nu mare la stat" — singurul indiciu de ordin fizic, cules din tradiția orală ori, poate, și din icoane — care vine să înlocuiască pe inconvenabilul în contextul dat „mic" (de statură sau de fire!). „Mînios și de grabu vărsătoriu de sînge nevinovat" (unde „vărsătoriu" contrage o atributivă) pare a fi dominanta caracterului propusă de portretist eroului său, cu adaosul „de multe ori la ospețe omorîea fără

Scanned with OKEN Scanner

judeţu", observaţii în perfect acord cu concepţia lui Ureche despre domnii autocraţi, care nu cer sfatul boierilor în momente decisive. De o mare expresivitate sînt propoziţiile arătînd trăsăturile lui Ştefan, prin chiar calitatea lor de limbă vorbită curent în epocă. A fi „întreg la fire", „neleneş" (cuvînt rar, adus în context anume pentru caracterul lui sintetic şi însemnînd de fapt „iute în mişcări"), a şti să-ţi „acoperi lucrul", a fi la locul potrivit în orice clipă, a fi „meşter" (în cazul în speţă: la războaie), a da exemplul tău personal şi altora mai slabi de vîrtute, iată o serie de însuşiri deloc excepţionale la prima vedere — dintre acelea pe care le cerem în mod obişnuit oamenilor —, emoţionînd însă puternic pe cititor, pentru că e vorba de Ştefan cel Mare. Arta lui Ureche stă în a spune cuvinte obişnuite, dar îndelung cîntărite, despre fapte şi oameni mari.

De altă parte, prin vechime multiseculară, vocabulele au prins patina arhaicităţii, subiectivă desigur, şi au devenit adevărate metafore. Ştefan ştie să-şi *acopere* (=să stăpînească) lucrul său. Cînd se ştie *căzut jos* (impresie de cădere de pe cal, în luptă: „Într-acel război [la Valea Albă] *au căzut* Ştefan vodă de pre cal jos" (95), *să rădică deasupra* biruitorilor (şi Dumnezeu l-au feritu şi nu s-au vătămat", 95). Simple şi de aceea expresive, prin caracterul lor spontan, popular, sînt cuvintele prin care ni se spune că „ficiorul" Bogdan „luasă urma" tatălui în faptele cele vitejeşti, aşa cum glăsuieşte proverbul: „din pom bun, roadă bună iase".

Demnă de luat în considerare este şi ceea ce am putea numi *rama* portretului lui Ştefan cel Mare în letopiseţul lui Ureche:

„Iară pre Ştefan vodă l-au îngropat ţara cu multă jale şi plîngere în mănăstire în Putna, care era zidită de dînsul. Atîta jale era, de plîngea toţi ca după un părinte al său, că cunoştiia toţi că s-au scăpatu de mult bine şi de multă apărătură. Ce după moartea lui, pănă astăzi îi zicu sveti Ştefan vodă, nu pentru sufletu, ce iaste în mîna lui Dumnezeu, că el încă au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejeşti, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după aceia l-au ajunsu. Fost-au mai nainte de moartea lui Ştefan vodă într-acelaşi anu iarnă grea şi geroasă, cîtu

Scanned with OKEN Scanner

n-au fostu așa nici odinioară, și decii preste vară au fostu ploi grele și povoaie de ape și multă înecare de apă s-au făcut." (112)

Creștin pravoslavnic fiind, cronicarul ține să atragă atenția celor ce ar fi căzut în eroare de a diviniza pe Ștefan. Căci deși se obișnuia să i se spună *sveti Ștefan*, voievodul avusese păcate asemeni unui om de rînd. Dar tocmai aici îi stătea tăria, că nefiind supraom a făcut minuni de vitejie. Pasajul este intuit de artiști, precum Delavrancea ori Sadoveanu, chiar în acest sens: contradicția dintre *sfîntul Ștefan* și *omul plin de păcate* dă toată forța unor capodopere precum *Apus de Soare*, *Viața lui Ștefan cel Mare* și *Frații Jderi*.

Providențialist și prin urmare pe deplin convins că Dumnezeu hotărăște mersul lumii, arătîndu-și din cînd în cînd *semnele*, scriitorul vechi, asemeni lui Shakespeare în dramele lui uimitoare, notează evenimentele meteorologice ieșite din comun care prevesteau moartea lui Ștefan: „iarnă grea și geroasă", „ploi grele și povoaie de ape" etc. Cititorul modern are însă libertatea de a imagina, ca în proza sadoveneasc, acompaniamentul naturii autohtone la moartea marelui erou. De aceea Delavrancea aduce furtuna în culise, în preajma morții voievodului.

Un alt portret-frescă, lucrat anume și așezat în textura cronicii după același procedeu, dar cu păzirea proporțiilor cerute de importanța mai mică a modelului, este portretul lui Bogdan cel Orb:

„Bogdan vodă cel Grozavu, ficiorul lui Ștefan vodă cel Bun, s-au pristăvitu în anii 7025, aprilie în zile 18, în ceasul cel dintăi al nopții, în tîrgul în Huși, *nu cu puțină* laudă [să se observe reticența sugerată de construcția prin negație și să se compare cu sintagma pandant din pagina unde se anunță moartea lui Ștefan: « *cu mare laudă* au muritu, marți, iulie 2 zile », 111, n. n.] pentru lucrurile cele vitejăști ce făciia, că nu în beții, nici în ospețe petreciia, ci ca un strejar în toate părțile priveghiia, ca să nu se știrbească țara ce-i rămăsese de la tată-său" (133).

Un prim semn a ceea ce am putea numi, în înțeles modern, personaj apare în paginile care povestesc pribegia lui Petru

Scanned with OKEN Scanner

Rareș. Cronica-izvor, îndeajuns de amănunțită, redactată în slavonește, dar în stilul bizantinului Manases, de către episcopul Macarie, cu tot bombasticismul ei, este patetică și a putut da un ton anume, o mișcare din care să se poată întrezări zbaterea unui suflet și drama omului încolțit de dușmani, părăsit de sfetnici și de ostașii săi, în momente de grea cumpănă pentru țară, cînd armatele turcești, conduse de Soliman Magnificul, în 1538, invadaseră Moldova, odată cu tătarii și polonii. Iată un mic fragment numai, din amintita cronică slavonă, unde, cu tot retorismul și maniera impusă de modelul tiranic, se simte palpitînd un grăunte de viață:

„Oare nu suspini tu, dreptate? Care cuvinte vor descrie cele ce s-au întîmplat? Mi se pare că li s-a dus vestea despre acestea de la capetele de la apus la cele din urmă de la răsărit. Și cum mergea, fugind înspăimîntat, cu toată graba, trecînd pe la spatele turcilor, se îndrepta, fără să-și abată privirile de la munții cei cu vîrfuri ascuțite și a fost primit fără împotrivire, de către seară, înlăuntrul mănăstirii Bistrița, voind să-și afle odihnă oboselilor.“ [51]

Părăsind retorismul și manierismul baroc al lui Macarie — nepotrivit limbii vorbite în care acum se scria, nepotrivit, în definitiv, temperamentului scriitorului și tonului general al operei — , culegînd apoi informații și din alte surse, între care un loc important îl ocupă tradiția orală — consemnată mai tîrziu de Neculce în *O samă de cuvinte* —, Ureche introduce amănuntul semnificativ care vorbește de comportamentul omenesc al eroului. Îndeosebi pasajul în care se narează pribegia lui Petru peste munți, „flămîndu și truditu“, primit și ospătat la „otacul“ lor de niște pescari, impresionează asemenea unui fragment de nuvelă. Apar pentru prima dată în cronică — și pentru prima dată în proza românească — șiruri dialogale, notate spontan, desigur:

„Și întrîndu în munte, într-adîncu, fără drum, fără povață, au dat la strîmtori ca acelea, de nu era nici de cal, nici de pedestru, ci i-au căutat a lăsa calul. Și așa 6 zile învăluin-

[51] *Cronicile slavo-române...*, ed. cit., p. 99.

du-să prin munte, flămîndu și truditu, au nemerit la un rîu ce cura spre săcui. Și mergîndu pre pîrîu în jos, au datu priste niște păscari, carii daca i-au luat sama, cu dragoste l-au priimit. Iară Pătru vodă înfricoșîndu-să de dînșii, s-au speriiatu. Iară ei cu jurămîntu s-au jurat înaintea lui, cumu-i vor fi cu dreptate și nimica să nu să teamă. Iară el le-au dat lor 70 de galbeni și daca au văzut ei galbenii, cu bucurie l-au priimitu și l-au dus la otacul lor, de l-au ospătat cu pîine și cu pește fript, ospățu păscăresc, de ce au avut și ei. Și daca au înserat, l-au îmbrăcat în haine proaste de a lor și cu comănac în cap și decii l-au scos la Ardeal. Și fiindu oastea ungurească tocmită de strajă, la margine, i-au întrebatu pre dînșii: « Ce oameni sînteți? » Ei au zis: « Sîntem păscari ». Și așa au trecut prin straja ungurească și niminea nu l-au cunoscut." (144)

Întrîndu în munte, fără povață (=călăuză), *strîmtori ca acelea, învăluindu-se* (=pierzîndu-se, rătăcind), *flămîndu și truditu, ospătat cu pîine și pește, de ce-au avut și ei*, iată cîteva cuvinte și expresii din vorbirea de toate zilele, populare, cu care se înfățișează drama lui Petru, ajuns un biet om de rînd, hăituit de dușmani și vitregit de soartă. Scriitorii și dramaturgii moderni au exploatat pasajul în rememorările lor. N-a observat însă nimeni valoarea psihologică a ceea ce am putea numi *realismul istoric*. Fiindcă dramaturgul sau romancierul evocînd pe Petru Rareș rătăcind prin munți în ruptul capului n-ar consimți să facă pe erou a se *înfricoșa* și a se *speria* și mai ales n-ar pune pe acei oameni simpli, pescarii, să-l primească *cu bucurie* la otacul lor și să-l ospăteze numai la vederea celor 70 de galbeni. Din pricina romantismului care ne-a lăsat prejudecata că eroii sînt neînfricați și oamenii simpli nemaipomenit de buni și dezinteresați, cel puțin pe măsura eroilor!

Tot din cronica lui Macarie își culege Ureche informațiile pentru portretul — negativ de astă dată — pe care îl face lui Iliaș Rareș. Iată pasajul din izvor în traducerea românească:

„Și îndeletnicindu-se cu acestea [cu prinderea păsărilor, n.n.], îngîmfatul ziua asculta sfatul fiilor lui Agar, iar noap-

tea își apleca urechile și inima necuratelor turcoaice, pînă ce și-a dobîndit locuință cu desăvîrșire într-însul diavolul“ [52].

Lui Ureche îi cade sub condei comparația paremiologică cu pomul înflorit și lacul împuțit, la care se adaugă vioiciunea graiului bătrînesc în a picta negativ, ca și în cazul zugrăvelilor din pridvorul vechilor biserici, unde peretele din stînga, cu iadul, cu dracii, cu păcătoșii zvîrcolindu-se în gura balaurului etc., este totdeauna mai interesant decît cel din dreapta, cu raiul, cu sființii aureolați și aliniați în grupuri simetrice, nemișcate. De fapt, întru cît îl privește pe Iliaș Rareș Turcitul, nu e vorba neapărat de un portret propriu-zis, ci tot de un început de personaj, muiat în culori negre și pus de moralist să se comporte ca un scelerat:

„Pre urma lui Pătru vodă Rareș cu dragoste rădicară boierii cu toată țara pre Iliașu, fii-său cel mai mare, la domnie, sîmbătă septevrie 3, că și firea și fața îl lăuda să fie blîndu și milostivu și așăzătoriu, gîndindu-să că va sămăna tătîni-său. Ci nădejdea pre toți i-au amăgitu, că dinafară să vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împuțit. Că avîndu lîngă sine sfetnici tineri turci, cu carii zioa petrecea și să dezmierda, iar noaptea cu turcoaie curvind, din obiceiele creștinești s-au depărtat. În vedere să arăta creștinu, iară noaptea în slobozenie mahmetenească să dideasă.“ (156)

Fapt deosebit de interesant, cronicarul nu uită a nota semnele cerului, prin care Dumnezeu „certa“ vremile în care pe tronul țării se afla un asemenea om: „Ci Dumnezeu în zilele lui atîta certare lăsase că și copacii și pomii și viile secase de geruri mari“ (156), tot calamități naturale crezute, din punctul de vedere al unui agricultor, drept cea mai mare pacoste. Se înțelege, „biografia“, ca exemplu negativ propus cititorilor cronicii, e dusă pînă la capăt. După ce s-a turcit cu totul, primind „legea lui Mohametu, lepădîndu-să de Hristos“, turcii „l-au îndulcit cu bine“ și l-au pus pașă la Dîrstor, culmea, dîndu-i și numele de „Mahmet“, arată cu mare scîrbă cronicarul. Pe urmă, „îmbucîndu-l“ mulți cu vorbe rele, pierdu acea funcție, pierdu toată averea și

[52] *Op. cit.*, p. 103.

nimeri în închisoare, la Brusa, unde muri „de inimă rea", dîndu-și „sufletul său în mînile diavolului" (157). Ureche se exprimă mult mai potolit, mai realist, de unde și impresia puternică de suferință la patriotul care condamnă dezerțiunile de asemenea natură, mai dăunătoare decît orice pentru ființa neamului. Dincolo, în izvorul slavonesc, Macarie pare mai nesincer — punînd la socoteală și faptul că știm cum Iliaș îl dăduse afară din scaunul episcopal — cu retorica lui zgomotoasă:

„O, vai de sărăcia noastră, ce am îndurat! O dragoste, o soare, cum ai putut răbda o astfel de fărădelege, pe cel ce a batjocorit pe Hristos, care a fost înșelător al creștinilor, care a fost încătușat la minte de înșelători, de trei ori nenorocitul, cel care s-a dat blestematului Mahumet al turcilor, căruia numele l-a primit, precum și diavolului." [53]

Un adevărat personaj de dramă istorică, de nuvelă sau roman, este însă Alexandru Lăpușneanu, în paragrafele care prezintă cea de a doua domnie a acestuia. În bună măsură, izvoarele scrise despre Lăpușneanu contraziceau concepția lui Ureche despre domnul ideal. Eftimie, cronicarul oficial al tiranului, dar și urmașul său, Azarie, au numai cuvinte de laudă. Ca atare, Ureche se îndepărtează în acest caz mult de izvoarele slavonești și apelează la tradiția orală, unde ficțiunea se află la largul ei, fiindcă aceasta este una dintre condițiile memoriei nescrise. Lăpușneanu e pus să se manifeste prin comportament, eventual în stil direct, ca în scena în care este întîmpinat de solii lui Tomșa. Fraza reproducînd cuvintele tiranului, deosebit de cursivă (ceea ce înseamnă că a circulat mult pînă la a fi fost așternută pe hîrtie), e construită pe contrarii sarcastic concesive și disjunctive, cu o mare economie de mijloace, denotînd voință și hotărîre de neînfrînt la cel care o pronunță:

„Deaca au mersu solii Tomșii și-i i-au spus, zic să le fie zis Alixandru vodă: « De nu mă vor, eu îi voiu pre ei și de nu mă iubescu, eu îi iubescu pre dînșii și tot voiu merge, ori cu voie, ori fără voie »". (177)

---

[53] *Op. cit.*, p. 104.

Tot așa, invocînd impersonalul „zic", consemnînd deci din nou tradiția orală, care se aseamănă cu literatura beletristică mai mult decît documentele oficiale — cum erau cronicile călugărești slavone —, Ureche povestește călugărirea lui Lăpușneanu, căderea la cuvioșie părînd a fi însemnată cu un fel de amară ironie. Textul însă e susținut mereu prin acele „zic unii", „zic să fie zis", cele mai spontane și mai la îndemînă instrumente de marcare a stilului direct și indirect liber, lăsînd impresia de punere în scenă și eliberînd, într-o măsură, pe autor de a se angaja:

„*Zic unii* că și moartea lui Alixandru vodă au fost cu înșălăciune, că el mai înainte de moartea lui, văzîndu-să în boală grea ce zăcuse și neavîndu nădejde de a mai firea viu, au lăsat cuvîntu episcopilor și boiarilor de-l vor vedea că iaste spre moarte, iară ei să-l călugărească. Decii văzîndu-l ei și leșinîndu și mai mult mort decît viu, după cuvîntul lui, l-au călugărit și i-au pus numele de călugărie Pahomie. Mai apoi, daca s-au trezit și s-au văzut călugăr, *zic să fie zis* că de să va scula va popi și el pre unii." (181)

Atîtea amănunte privind un caracter pus în împrejurări cheie au fost suficiente pentru un artist ca Negruzzi, care dădea, la 1840, vestita-i nuvelă.

Mulțimea amănuntelor despre domnia lui Despot vodă ar putea face și din acesta un personaj în sens literar. Alecsandri le-a valorificat cu mult tact și inteligență de artist în drama sa istorică. Numai că în ansamblul cronicii capitolul respectiv, interpolat, cum s-a dovedit, de către Simion Dascălul, după cronica lui Alessandro Guagnini, are un caracter disproporționant față de restul cărții. Mult mai interesant, pe deplin închegat în context, ne apare caracterul lui Ion vodă Armeanul, contradictoriu, s-ar zice, complex, în orice caz. Cronicarul nu-l iubește, dar fiindcă respectă adevărul mai înainte de orice, este nevoit să recunoască faptul că Ion vodă „era de minte ascuțit" și „de cuvînt gata", „harnic nu numai de domnie" la Moldova, ci capabil „și altor țări să fie cap" (182). După izbînda-i cu noroc asupra lui Bogdan Lăpușneanu, așezat la domnie, „covîrșea cu vrăjmășia", făcea „morți groaznice" și multe „belituri", băga în temniță pe călugări, ardea pe unii de vii, ca să le

Scanned with OKEN Scanner

ia avuțiile, cum s-a întîmplat cu vlădica Gheorghe de la Roman, „lacom și foarte zgîrcit acesta", cum informa cronica lui Azarie.[54] Își rîdea de legea creștinească însurîndu-se în postul cel mare, lucru nemaiauzit pe atunci. De altă parte însă, gîndea „să ție țara cu sabia", s-o elibereze de sub apăsarea turcilor, strîngea țara, pe boieri adică, și se ruga lor „cu multe cuvinte blînde, ca să le poată întoarce inimile spre dînsul, și arăta nesațiul turcesc și lăcomia lor (că a lui nu o vedea, *notează foarte lucid și critic cronicarul*; cuvintele subliniate sînt ale noastre, I.R.), zicîndu că turcii toate schimburile le fac pentru mîzdă, de-i îngreuiază ca să-i sărăcească și să-i slăbască" (185). Observațiile sînt ascuțite și se vede de departe contradicția dintre atitudinea apăsat antiturcească a cronicarului, odată cu respingerea lui Ion vodă, dușmanul de moarte al lui Petru Șchiopul, ca domn al Moldovei. Căci, pe de o parte, scriitorul nu poate să nu manifeste, măcar în subtext, admirația pentru viteazul care avea curajul împotrivirii — sub acest semn este descrisă, cum am văzut, bătălia de la Cahul și Roșcani —, iar pe de alta, să nu-l respingă pe Ion vodă ca tiran și mai cu seamă ca dușman al protectorului familiei Ureche, Petru Șchiopul. Oricum, concesia în favoarea celui din urmă pare minimă, la mijloc intrînd principiile scriitorului. Așa se explică și notația sobră, neutră s-ar zice, în episodul morții eroului de la Roșcani. Dramatismul ce se degajă stă tocmai în această sobrietate: Ion vodă se „gătește să meargă la pașa, în tabăra turcească", după făgăduința ce avusese de la inamic, „își împarte tot al său ce au avut între cazaci", aliații săi, își ia „iertăciune" de la toți, ca un om ce se pregătește de moarte. Fără absolut nici un comentariu lateral, lăsați fiind să tragem concluzia pe care o voim, e povestită scena execuției, cu însemnarea ultimelor cuvinte ale lui Ion vodă Cumplitul:

„Acolo daca l-au dobînditu, cu multă mînie l-au mustrat și l-au dat de viu, de l-au legat de coadele a doao cămile și l-au slobozit prin tabără di l-au fărămat. Atuncea zic să fie zis Ion vodă: « Caută că eu multe feliuri de morți groaz-

[54] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 149.

nice am făcut, iară această moarte n-am știut să o fi făcut».“ (191)

Ceea ce am numit *realismul istoric* e prezent și aici. Dar nici unul dintre scriitorii moderni care au evocat pe Ion vodă cel Cumplit nu le-au exploatat artistic pînă în prezent.

Întru cît privește sfîrșitul bătăliei de la Cahul și moartea lui Ion Vodă cel Viteaz nu este lipsit de interes să vedem cum sînt configurate în cronica lui Ureche unele știri din epocă, în primul rînd izvorul intern, letopisețul slavonesc al lui Azarie. Azarie este prea sumar, rece, fără nuanțe — lucrul se poate vedea cu ușurință chiar și din traducerea românească a textului —, fără simț analitic și interpretativ. Situat pe poziția de panegirist al lui Petru Șchiopul, din ordinul căruia scria, călugărul cronicar așterne pe hîrtie aceste șiruri brutale:

„Și a fost o luptă cu război tare la iezerul Cahov (Cahul). Și învălmășindu-se unii cu alții a fost o bătălie cumplită. O, vai, tiranul a fost biruit și rușinat și mulțime de oșteni au pierit, mulți au fost prinși și de vii. Și a fost prins și Ioan și pe dreptate a fost făcut de rușine, căci a fost tîrît de două cămile și rupt în două bucăți și astfel și-a dat în chinuri sufletul lui de ucigaș“.

În esență, Ureche nu contrazice pe Azarie, el însuși fiind, cum s-a arătat, un adept al politicii lui Petru Șchiopul, „matca fără ac“, dușmanul de moarte al lui Ion Vodă și al urmașilor acestuia, protector al boierimii de care înțelegea să asculte în guvernarea țării. Totuși, ca scriitor independent, el pune multă nuanță — în capitolele consacrate domniei lui Ion Vodă mai mult decît în altele — atenuează ici, apasă dincolo, evită cu mare grijă calificativul drastic, violent negativ, de felul celor utilizate de cronicarul slavon: *tiranul, rușinat, ucigaș* etc. Rezultatul este că cititorul rămîne pînă la urmă cu o impresie aproape diametral opusă celeia pe care o lasă parcurgerea textului lui Azarie. La Ureche, comunicarea are un caracter complex, obiectivitatea cărturarului umanist se impune de îndată, ca și sentimentul patriotic al moldoveanului dorind eliberarea țării de sub jugul turcesc, sentiment absorbit însă total în țesătura epică a paginii. Era doar pagina de cronică în care se povestea unul dintre

Scanned with OKEN Scanner

episoadele cele mai cutremurătoare din istoria luptelor pentru independență a românilor, destinată de cel care o compunea să fie un exemplu pentru cititorii săi, fără nici un fel de paradă totuși. Chiar față de Ștefan cel Mare, eroul cărții sale, Ureche avea, cum am văzut, unele rezerve, neaprobînd pe „vărsătoriul de sînge nevinovat", fără județ. Cu atît mai mult atitudinea lui boierească iese la iveală cînd povestește de multele „belituri și morți groaznice, fără dumnezeire" (185), făcute de Ion Vodă printre marii boieri și printre capetele clerului. Dar nu uită deloc să însemne că viteazul domn luase hotărîrea înfricoșată de a se opune turcilor, nemaiputînd „să le intre în voie și să-i umple" (186). Și chiar printre boieri, ne asigură cronicarul, s-au aflat destui care să-l urmeze pe domn în politica lui antiotomană: „Așa Ion Vodă umplîndu pre toți cu nădejde, cu glas mare striga că lîngă dînsul vor peri, cum s-a și întîmplat" *(ibid.)*. Așa se explică nervul epic deosebit și simpatia inclusă cu care e povestită lupta de la Cahul. Deși mai mult decît bănuită în subtext, participarea afectivă rămîne mereu inaparentă. Paragraful ultim, despre moartea lui Ion Vodă cel Viteaz, rămîne magistral din acest punct de vedere:

„Văzîndu Ion Vodă tocmala și făgăduința mare și jurămîntul tare de la turci, că-i vor face pre voie de toate cîte scrie mai sus, cum au pohtit el, s-au gătit să meargă la pașa, în tabăra turcească; și au împărțit tot al său ce au avut între cazaci și di cătră toți ș-au luat iertăciune și însuși al treilea la tabăra turcească au mersu. Acolo daca l-au dobînditu, cu multă mînie l-au mustrat și l-au dat de viu, de l-au legat de coadele a doao cămile și l-au slobodzit prin tabără di l-au fărămat. Atuncea zic să fie zis Ion Vodă: „Caută că eu multe feliuri de morți groaznice am făcut, iară această moarte n-am știut să o fi făcut". Mai apoi s-au lăsat la ceialaltă spuză, de i-au snopit și i-au sfărămat. Văzîndu cazacii spre ce stă lucrul și viiața lor, au silit să între iară în șanțuri, ci n-au putut, că coprinsese turcii. Ci văzîndu așa, au întrat în tabără și în grămada turcească, tăindu și oborîndu, de au perit pînă într-unul. Așa au fost sfîrșitul lui Ion Vodă. Acest Ion Vodă au domnit trei ani." (192)

Scanned with OKEN Scanner

Revenind însă mai aproape de ideea generală și călăuzitoare a studiului nostru, se cade să mai observăm un lucru. În timp ce Azarie era *constrîns* a fi laconic, de un laconism dur și insuficient motivat, pe lîngă toate celelalte circumstanțe arătate, *și* prin limba moartă și oficială în care scria, Ureche ne apare infinit mai favorizat. Pe lîngă formația umanistă și poziția lui morală de scriitor independent, el are marele privilegiu de a se exprima în limba poporului de a cărui istorie dă seamă, o limbă vie, pe deplin formată, limba sa maternă.

În sfîrșit, pagina la care ne referim — și, se înțelege, multe altele similare pot fi aduse în cadrul aceleiași discuții — este *și frumoasă*, chiar ca scriere literară-beletristică, prin ceea ce am putea numi echilibrul și discreția cu care se face comunicarea, prin acea detașare și prin acel quantum de impersonalitate, pe care le-am mai întîlnit și în alte împrejurări. Ele sînt oferite, într-o măsură însemnată, impuse, de idiomul național, de structura lui dată o dată pentru totdeauna. Vorbind de moartea năprasnică a lui Ion Vodă cel Cumplit, Ureche este *silit* de însăși limba în care scrie să povestească sobru totuși, cu anume învăluiri și tăceri necesare momentului. E vorba deci de un specific național reflectat în stil, amintind, pe departe desigur, de *Miorița* și de *Baltagul*. Observația aceasta o putem fundamenta mai ales dacă aducem spre comparație lîngă paragraful citat mai sus unele posibile izvoare externe, fie ele și indirecte, ale cronicarului, de o pildă cartea lui Leonhard Gorecki, apărută la Frankfurt pe Main, în 1578, la numai doi ani de la evenimentele petrecute la Cahul. În acea *Descriptio belli Ivonae Voivodae* ... — utilizată de cronicarii polonezi pe care i-a avut la dispoziție Ureche — moartea eroului de la Roșcani e povestită foarte amănunțit, cu o crîncenă insistență asupra masacrului, a torturii, un fel de naturalism avant la lettre, s-ar zice, cum nu poate fi vorba în cronica noastră cea dintîi. Scriind la epoca romantică, dar la mijloc intrînd și temperamentul său, ardent și impulsiv, Hasdeu putea să se lase influențat de scrierile polonezilor Leonhard Gorecki și Bartosz Paprocki [55], în monografia istorică *Ion Vodă cel*

[55] Vezi: *Ion Vodă cel Cumplit*, Ediție și studiu de I. C. Chițimia, Scrisul românesc, Craiova, 1942.

Scanned with OKEN Scanner

Cumplit (1865), unde nu aflăm măsura și echilibrul din cronica lui Ureche. Absolut vorbind, Hasdeu nu și-a întrecut înaintașul în arta de prozator.

8

Din cele arătate pînă acum a reieșit că originalitatea cronicii lui Ureche, noutatea ei față de izvoarele care-i stau la bază e dată în primul rînd de limba în care este scrisă, limba națională vorbită în acel moment de poporul a cărui istorie se cerea fixată în memoria colectivității etnice. Într-o ordine mai clară și mai concretă a lucrurilor, această originalitate constă în coroborarea și *interpretarea* informațiilor de care se putea dispune atunci, cu tendința permanentă de a strecura observația morală. Moralizarea — în înțelesul major al cuvîntului — se face din unghiul de privire al umanistului cu respect pentru adevăr: „ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dereptate". Dar și din acela al iubitorului de țară și de neam: „Laud osîrdia răposatului Ureche vornicul, carele au făcut de dragostea țării letopisățul ... cît poate să zică fiecine că numai lui de această țară i-au fost milă, să nu rămîie întru întunerecul neștiinții ..." [55 bis] Abstracție făcînd, un moment, de arta în sine a primului prozator român, frumusețea cronicii mai stă și în ținuta ei etică înaltă, de aristocratică demnitate spirituală, în măsura cu care patriotismul se exprimă strict între marginile adevărului. Literatura română din secolele următoare, prevestită în caracteristicile ei fundamentale de cronica lui Ureche, nu va abunda totuși în opere care să întreacă cu mult probitatea etică a primilor noștri istoriografi. Abia în două locuri din cronică se găsește nimerit a se tăcea: cînd nu se menționează, după Bielski, jurămîntul omagial al lui Ștefan cel Mare față de regele Cazimir al IV-lea Jagello, în 1468, la Colomeea (pentru că, pe drept cuvînt, cronicarul socotește că la mijloc era un tratat de alianță de la egal la egal, impus de împrejurări, numai formal un act de vasalitate din partea domnului moldovean) și faptul că în campania din vara și toamna anului 1497 împo-

---

[55 bis] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 242.

triva invaziei polone condusă de Ioan Albert, Ştefan ar fi avut în ajutor două mici corpuri de oaste străine, cum informa acelaşi izvor leşesc.

Acestea fiind zise, moralizarea conferă cronicii un anume stil, o ţinută, caracteristice, cum am avut deja prilejul să observăm în cîteva rînduri. Nici una din faptele relatate nu rămîne fără comentariul participativ al scriitorului, altfel spus, judecata de valoare. Acest lucru nu vine în sensul ştirbirii valorii estetice a operei, ca la moderni, întîi pentru că scriitorul nu poate fi suspectat de rea-credinţă, şi în al doilea rînd, din pricină că depărtarea în timp a estompat complet omul individual, în favoarea unui prototip în care ne recunoaştem. Astfel, noi înşine sîntem tentaţi a face o observaţie ca aceasta, aflînd că întemeietorul Moldovei a domnit numai doi ani:

„Pre acesta semnu dintăiaşi dată ce să arată domniia fără trai, să putea cunoaşte că nu va fi aşezarea bună între domniia Moldovei, ce cum fu pre scurtu viaţa domnului dintăi, aşa şi domnii ce vor fi înainte adesea să vor schimba şi între domnia Moldovei multă neaşezare va fi“ (66).

Pasajul mai este apoi grăitor şi din punctul de vedere al scriitorului reacţionînd în felul său specific faţă de desele schimbări de domnie la care asista în vremea lui. Voind a moraliza cu orice preţ, deoarece cartea nu avea alt scop decît a fi un „izvod“ care „să rămîie feciorilor şi nepoţilor, să le fie de învăţătură“, cronicarul face gestul bătrînesc al opririi în loc, pentru ceea ce el numeşte „nacazanie“, „învăţătură“ sau „certare“. Evident, acum, după trecerea timpului atît de îndelungat, aceste „certări“ şi-au pierdut orice utilitate practică imediată. Ele s-au încărcat însă de farmecul vechimii, introduse fiind prin cîte un: „Iani socoteşte ....“, „Aicea să socotim ...“, „Nacazanie silnim, adecă certarea celor puternici ...“ etc., sugerînd clătinarea din cap care însoţeşte dojana mai blîndă ori mai aspră, totdeauna susţinută de fapte. Acum fraza curge în volute impecabile, ca de la amvon, mai atrăgătoare chiar decît în *Cazania* contemporanului mitropolit Varlaam, constrîngerile omileticei nefiind în acest caz obligatorii:

„Mulţi vor să zică cum au fost boiarii şi capetile ficleni, de au omorît pre cel mai mare, că pre cel mare Dumnezeu l-au

Scanned with OKEN Scanner

lăsat și județul său cel cerescu pre pământu i-au dat, cum iubește să vază judecătoriu blîndu în ceriu, așa să arate blîndu și el pre pământu acelora ai săi și cum nu sufere Dumnezeu strîmbătatea, așa și el să nu facă altuia. Carele poate să fie om ca acela să-și vază muiarea silită și batjocurită și să sufere, carile nu va suspina văzîndu fecioara sa din sînul său, ce o au cruțat-o, să o ia și să-și rîză de dînsa, carile mai apoi slujitoriu și boiariu va primi să ia fămeia spre pofta sa cea neastîmpărată și nu-i va gîndi rău? Ci vom putea da vină acelui ce nu va putea suferi amarul inimii sale, că nu el, ce Dumnezeu îi semețește pre unii ca aceia, umblători și certători de păcate ca acelea, ci nu ei de la sine, ci Dumnezeu i-a trimis sfîrșenie, ca să nu să mai adaogă păcatul. Că cei buni vedem că s-au săvîrșitu bine și lăudat, iară cei răi rău s-au săvîrșitu. După cuvîntul proorocului la Psalom 33, zicîndu: «Moartea păcătoșilor iaste cumplită».“ (158).

E vorba, în pasajul de mai sus, de comentariile prilejuite de moartea năprasnică a lui Ștefan Rareș, asasinat la Țuțora, la 1 septemrie 1552, de un complot de boieri sprijinit de generalul austriac Gian Battista Castaldo. Informația o găsea în cronica lui Eftimie, unde de asemeni se aprobă omorul. Ce are a face că Ureche se contrazice în modul cel mai flagrant, o dată ce se declarase adeptul ideii că domnul este unsul lui Dumnezeu? Tot el este acela care, precum se vede, ne spune că boierii au fost conduși spre fapta lor nu prin propria-le voință, ci prin voința divină. Pasajul rămîne interesant prin verva moralizatoare, prin meșteșugul argumentării bizuită pe apelul, în mod egal, atît la demnitatea umană jignită de purtarea tiranului, cît și la voința divină care nu iartă cruzimile, totul sacadat în întrebări retorice și încheiat printr-un citat din Biblie.

Invocarea voinței divine, care hotărăște de mai înainte mersul lucrurilor, nu este neapărat făcută în spirit pedant creștin, ca la scriitorii religioși, ori ca în *Învățăturile lui Neagoe*, ci în termenii mai obișnuiți în limba obștii, unde providența se confundă cu fatalitatea ciobanului din *Miorița* și din atîtea alte împrejurări ale vieții de toate zilele. Așa se comentează lupta dintre Despot vodă și Alexandru Lăpușneanu, care avusese loc la Verbia, în 18 noiembrie 1561. Stilul cazaniilor

Scanned with OKEN Scanner

vine numai să șlefuiască fraza unde este vorba de soarta cea schimbătoare:

„Zic unii că și acolea să fie fostu războiul cu viclenie, că cela ce pierde, fiește cîndu nu va să afle vina sa, ci mută la altul, iară acestea de la Dumnezeu sînt tocmite ca nimica să nu fie stătătoare pre lume, ci toate de răsipă și trecătoare: pre cei de jos îi suie și pre cei suiți îi pogoară, ca să fie de pildă și de învățătură noao, să cunoaștem că nu avem nimica pre lume, fără numai lucruri bune" (162).

Cum se vede, mai ales din citatul produs imediat mai sus, conciziunea și tendința moralizatoare duc la formulările apodictice, la maxime, o altă trăsătură a stilului lui Grigore Ureche și a stilului cronicăresc în genere. Iată o serie de asemenea maxime, împrumutate sau făcute ad-hoc: „Că mai bine iaste a să apăra de turci de după păretile altuia decît de după al său" (79): ziceau leșii, plănuind înscăunarea lui Alexăndrel (1449, martie-octombrie; 1452—1454), vasalul lor, în locul lui Bogdan al II-lea, tatăl lui Ștefan cel Mare. „Celui fricos și înspăimat, știindu-și moartea de-a pururea înaintea ochilor, nici un loc de odihnă nu-i, nici inima de război" (136): se spune despre boierii care au încercat un complot împotriva lui Ștefăniță (1517—1527), nepotul lui Ștefan cel Mare. „Ci sfatul, măcară cîtu-i de bun, un lucru ce iaste din voia lui Dumnezeu nu să poate schimba" (143): este gîndul fatalist în legătură cu inutilitatea consiliilor pe care Petru Rareș le auzea din gura boierilor de divan, în 1538, cînd este nevoit să părăsească tronul și să fugă peste munți. „Că turcul bucurosu-i pe fiește carele să-l priimească, numai să i să plece și să-i dea bani" (148): e reflecția prilejuită de împrejurarea că același Rareș a trebuit să mituiască pe mai marii turcilor. „Ci cei puțini de cei mulți și cei negata de cei gata n-au putut suferi, ce au dat dosul": se spune despre ostașii lui Alexandru Lăpușneanu în lupta de la Verbia cu Iacob Eraclid Despotul. „Că vasul cel fără fund, măcară cîtă apă ai turna într-însul, nu-l mai poți umplea" (179): se spune într-o altă „învățătură și certare" destinată a caracteriza lăcomia turcească. Și mai departe: „așa și turcul, de ce dai mai mult, de aceia îți face mai multă nevoie, că el darul îl scrie obicină" (*Ibid.*). Metafora *umplerii* — sugerînd nesațiul — revine în

Scanned with OKEN Scanner

legătură cu aceeași lăcomie turcească, cînd ni se spune cum Petru Șchiopul „tot pentru turci au făcut, să le intre în voie și să-i *umple* și nu i-au putut sătura" (186).

În sfîrșit, verva retorică a moralistului atinge punctul ei de vîrf în *Nacazanie, adecă învățătură și certare celor mari și puternici*, care urmează imediat paragrafului unde se povestește omorîrea celor 47 de boieri de către Alexandru vodă Lăpușneanul. Începînd prin a denunța obiceiul local de a omorî fără judecată și a vărsa sînge nevinovat, pentru că cei ce pîrăsc sînt tot cei care „împlu legea", și continuînd cu întrebările retorice de rigoare: „Dară cui nu-i iaste urît a muri? Cine n-ar pofti să veţuiască? Place-le lor viața? Alții încă nu o ar lepăda. Crezu mai bine pentru dragoste decît de frică să-i slujască" (179). Cronicarul revine des la ticul său preferat, de bătrîn amator de parabole și apologuri:

„Iani, de s-ar învăța cei mari de pre niște muște fără minte, cumu-ș țîn domniia cum iaste albina, că toate-ș apără căș-cioara și hrana lor cu acile și cu veninul său. Iară domnul lor, ce să chiamă matca, pre niminea nu vatămă, ci toate de învățătura ei ascultă." (*Ibid.*)

În pasajul de mai sus e conținut chiar nucleul concepțiilor politice și sociale ale marelui boier Ureche, care ar fi voit ca domnul să conducă țara după sfatul boierilor. Ele vor fi însușite aproape întru totul de Costin și de Neculce. Deocamdată observăm meșteșugul scriitorului de a se face înțeles în chipul cel mai plastic cu putință, prin compararea statului cu stupul de albine, anticipare spontană a teoriei fiziocraților din secolul imediat următor, s-ar zice, în frunte cu medicul și economistul francez François Quesnay, teorie împărtășită, cum prea bine se știe, de Eminescu.

Urmează apoi, în chipul cel mai firesc, o serie de considerațiuni ieșite parcă din pana lui Machiavelli, care atrăgea atenția principilor de modul cum trebuie ținut seama de psihologia supușilor. Tonul discursului tinde spre maxima peremptorie, cu neputință de contrazis, într-un fel de crescendo verbal:

„Mai bine ar fi pentru blîndețe să-l asculte și să-l iubască și cu dragoste să-l slujască decît de frică și de groază să i să

plece. Că cel ce-i iaste voia să să teamă atîta norod di un om trebuiaște și el să să teamă de toți, că tot vărsătoriu de sînge de frică face să-i ia spaima și să să teamă toți de dînsul, ci ar putea face cu blîndețe." (179)

La urmă de tot, oratorul din pagină, scriitor atît de concis, își ia parcă seama adresîndu-se sieși: „Ci de aceasta destulu-i!"

9

Descrierile ocupă în cronica lui Ureche un loc minim. Și e firesc să fie așa, dat fiind caracterul ei de frescă, de îngrămădire de figuri și fapte memorabile aduse mereu în prim-planul tabloului, astfel încît spațiul dintre ele, cît mai rămîne, poate fi lăsat într-o singură culoare. Afară de cazul cînd cele cîteva pagini, așezate în chiar centrul cărții — între domnia lui Ștefan cel Mare și Bogdan cel Orb — conținînd ceea ce cronicarul numește *Povestea și tocmala altor țări ce sîntu prin prejur, cum nu să cade să nu pomenim*, ar putea fi considerate descrieri. De fapt, ele reprezintă o serie de informații cu caracter geografic și istoric, politic, administrativ și etnografic — un soi de micromonografii de țări și popoare, cum se făceau în epocă și cum va întreprinde, la proporții mari, Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*, la începutul secolului următor — trase din *Cosmografia* sau *Atlasul* lui Gerard Mercator.[56]

Polonia, cu care se începe, era o țară cunoscută de Grigore Ureche și pe cale directă, de vreme ce stătuse acolo o bună parte din viața sa. Mulțimea informațiilor nu-l împiedecă a fi însă și de această dată concis și metodic, umanistul începînd prin explicații etimologice:

„Țara Leșască, sau cumu-i zicu pre limba lor Polsca Zemlea, adecă țara cîmpului îi zicu, pre loc tinsu i-au pus nume așa, ci nu pentru că doară iaste cîmpie multă, că fără

[56] Pe numele adevărat Gerard Kremer (1512—1594), olandez de origine și, cum se poate deduce, negustor. Cartea sa *Atlas sive cosmographicae meditationes* se tipărea pentru prima dată la Duisburg, în 1595. Ulterior a cunoscut numeroase alte ediții, prelucrări în manuale școlare și fel de fel de ghiduri pentru negustorii care traversau Europa în lung și-n lat.

Scanned with OKEN Scanner

cîmpii Dașovului, cîmpu slobod și pustiu în Țara Leșască nu să află, pentru mulțimea de oameni, ce sîntu sate pretutinderilea și tîrguri, ci numai pentru că-i loc tinsu" (112).

Hidrografia e făcută iarăși foarte pe scurt, pentru ușoară ținere de minte. Denumirile românești arhaice ale rîurilor și orașelor poloneze întăresc impresia de putere a limbii naționale la data respectivă, neobișnuită pe atunci cu cosmopolitismul numelor proprii străine, ca azi, cînd chiar dicționarele oficiale îndeamnă la ortografierea și pronunțarea ca în limba de origine, în foarte multe din cazuri:

„Țara Leșască are ape mari: Visla care trece pe la Cracău și să pogoară pre la Varșav și la Torunea, și la Gdansca dă în Marea Albă, și șăici umblă pre dînsa. Iaste San apă mare, care dă în Visla, iară dispre Moscu Niprul, iară apă mare". (115).

Dar Tartaria, necunoscută direct și vag cunoscută din cărți, prilejuiește o descriere cvasi-fantastică, de tărîm de dincolo, misterios, ostil, nedefinit precis, cu o toponimie mitologică parcă și îndeajuns de confuză, cu contraste meteorologice catastrofale și cu o geografie haotică, derutantă pentru spiritul latin:

„Tartariia, sau cumu-i zic unii Țara tătărască, iaste împărățiia mare, că nu numai ceasta ce iaste la Crîm, ce în toate părțile să lățește și cu putere mare, de coprinde loc multu, o parte mare de Evropa și Sarmațiia toată de la Asia cu Știțiia sau Sireca ce-i zic acum Cataio. Numele ș-au luat țara de la apa ce-i zic Tartar, care cură într-acele părți ce-i zic Magog. Iară lăcuitorii își zicu Mongul. Stă această țară spre miazănoapte. Dispre răsăritu au împărățiia cea puternică a Hinneai, dispre amiazăzio, Indiia cu apa Ganghes, ce-i zicea cartea noastră Fison și apa Oxus, iară dispre apus marea Caspium și Țara Leșască, de acolo să apropie de Moscu și dispre apus cu Marea de Ghiață. Văzduhul aceștii țări iaste neastîmpăratu, că vara acele tunete de groaznice sîntu, cît de frică mulți mor din oameni și sîntu și călduri mari și aciiași frigu și omeți mari și acelea vînturi sînt de mari, cît de multe

Scanned with OKEN Scanner

ori să tîmplă de oprescu pre om călătoriu cu calul și-l surpă jos, copacii din rădăcină oboară și multe pagube fac." (115)

Nu sînt deloc neglijabile amănuntele de ordin economic, izvorul principal de informație *(Atlas sive cosmographicae meditationes)* fiind opera unui ... „negustor", Gerard Mercator, pseudonimul olandezului Gerard Kremer, un reprezentant al burgheziei industriale și comerciale europene la începuturile înfloririi ei, sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea:

„Rodește acea țară grîu, orez și de altă pîne, mătasă să face, imbir, scoarță dulce, piper, raventu, zahar, mușcatinu, smoală, pre alocurea și aur și argintu... Află-să și stînci negre de piiatră de facu focu cu dînsa deacă o sapă și arde în loc de lemnu..." (116)

Problemele administrative și politice pun limba română din cronica lui Ureche la încercări dintre cele mai semnificative. Precizia și claritatea se realizează prin introducerea promptă și corectă a neologismului. Iată, expusă pe scurt, condiția nobilimii poloneze așa cum, ghicim printre rînduri, cronicarul o dorea și pentru boierimea moldavă, expusă pe îndelete, cu tact:

„Și nemeșii carei le zicu șleahtă, nu așa de crai ascultă, cum de lege, carele le-au făcut ei, de să judecă la scaunile cetăților, cineși la ținutul său. De acolo, cine nu va să-și ție de lege, volnicu-i fieștecine să-și îndelunge legea la alt scaun mai mare, alese în doao locuri, la Lublin vara și la Petricov iarna, unde zic acelor legi trubunal. Acolo de va avea și de crai ceva asupreală, fără nici o frică are voie să-l tragă la judecată, unde procuratorii vor răspunde pentru crai și, de va avea strîmbătate, afla-va județu și direptate..." etc. (113)

Datele privitoare la turci și la împărăția turcească trebuiau să intereseze îndeaproape pe cititori. Mai cu seamă vor fi fost necesare instrucțiuni clare în legătură cu protocolul foarte complicat de la Poarta musulmană, pe care orice mare dregător moldovean, cum fusese Nistor și Grigore Ureche, trebuia să le cunoască în cele mai mici amănunte. (Protocolul a

Scanned with OKEN Scanner

preocupat de-a lungul timpurilor atît de tare pe români, încît, trecînd peste *Învățăturile lui Neagoe* și peste atîtea din paginile letopiseților consacrate ca atare, la un moment dat s-a ivit chiar necesitatea întocmirii, de către Gheorgache Logofătul, pe la 1672, în plină epocă fanariotă, a unei *Condici ce are întru sine obiceiurile vechi și noi a prea înălțaților domni...* etc. — titlul este kilometric — destinată exclusiv protocolului.) Iată numai un fragment din cronica lui Ureche cu descrierea unui alai la curtea sultanilor: *cu alinieri de grupuri compacte, simetrice,* ca pe peretele de la Voroneț:

„Iar înaintea împăratului 200 sau și mai mulți mergu, ce să chiamă mutaferachi, carii pentru slujba lor cea aleasă i-au scos la cinste și iau leafă mare, altul și un taler pe zi, alții mai puțin, cumu-i omul și cumu-i slujba. După aceștia mergu treizeci de cauzilari, carii deschid calea împăratului și oprescu năvala de la împăratul și iau arcele, cele ce-s jalbe la împărăției. După aceștia, mai aproape mergu soldații, carii poartă arcile pre umăr cu cămăși albe pînă jos, de să văd de suptu haine — și în scofii, pînă cîte 200 oaste. Și denainte și denapoi sînt și paici pînă la 100, aceștia toți nu lipsesc de lîngă curtea împăratului ...“ (122)

Partea cea tare a moralistului rămîne însă, și aici, portretul colectiv, dacă putem să-l numim așa, caracterizarea morală globală a cîte unui popor, așa cum va proceda și Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*. Leșii, bunăoară, sînt oameni războinici și mîndri, cu tragere de inimă pentru învățătura de carte (doar cronicarul în școlile lor învățase!), cu mare dispreț pentru bani, foarte risipitori, pînă într-atît încît:

„Nu iaste la dînșii rușine a fi datoriu, că nici unul, nici cei de frunte, nu iaste să nu fie datoriu și la jidovi ocinele le zălojăscu și odoarăle lor zălojăscu la niguțitori și le orînduiescu altora și mulți și de totu le perdu, hrănindu gloate după sine, că pre cel ce strînge îl numesc jidov“ (114).

Românii, moldovenii cu deosebire, au avut de păgubit de pe urma tătarilor, năvăliri crîncene, jafuri, robii. Dacă întru cît privește țara tătărască lămuririle din cronică par

Scanned with OKEN Scanner

cumva fabuloase, nu fără subînțelesul că a fi nevoit să vieţuieşti în acele părţi înseamnă o adevărată nenorocire, ştirile culese despre firea tătarilor au un caracter practic direct. Tătarii sînt războinici şi rabdă de multe, mai cu seamă de foame:

„Tătarii sîntu oameni războinici, suferitori la toate nevoile, nu grijăscu de avuţie, ci de izbîndă şi de foame rabdă cu săptămîna. Şi unde va să facă oaste de grabu şi nu-i locu direptu hrana să să zăbovască şi de o săptămînă mănîncă, ca să fie sătul, să nu flămînzască." (117)

A mînca astăzi pentru a-ţi ajunge pentru o săptămînă, iată o caracterizare întru totul potrivită pentru nişte neamuri nomade, care obişnuiesc să se îndoape peste măsură cînd le vine la socoteală şi apoi să doarmă fără grija zilei de mîine. Între multe alte elemente din care se compune capitolul al XIII-lea din primul volum al *Fraţilor Jderi*, închinat unei caracterizări globale a tătarilor nohai, aflăm şi acest pasaj ce nu putea fi sugerat decît de cronica lui Ureche:

„Ieşirea lor la lume se făcea năpraznic, pentru dobîndă, după care se întorceau în pustie, ca să să aşeze cu foalele în sus sub cort şi să mistuie în lenevie grînele semănate şi secerate de alţii ..." [57]

Despre unguri părerea cronicarului e mai curînd rea: „Ungurii sîntu oameni iscoditori şi necredincioşi, vicleni, prieteşugul nu-l ţin la loc de nevoie" (125). Caracterizare globală făcută cam în modul cum ţăranii şi în genere oamenii simpli emit păreri morale pe naţionalităţi, cînd insul modern şi cult înţelege să introducă diferenţieri în funcţie de caracterele individuale, indiferent de apartenenţa la un grup etnic. Se precizează — lucru crezut absolut necesar pentru românii de dincoace de munţi — că „în ţara Ardealului nu lăcuiescu numai unguri, ce şi saşi peste samă de mulţi şi români peste tot locul, de mai multu-i ţara de români lăţită decît de unguri"

[57] M. Sadoveanu, *Op. cit.*, p. 241.

Scanned with OKEN Scanner

(124). În sfîrșit, tot aici, se află înscrisă și fraza memorabilă privitoare la originea comună a tuturor românilor:

„Rumânii, cîți să află lăcuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sîntu cu moldovenii și toți de la Rîm să trag" (124).

Pasajul, din chiar centrul letopisețului, este ecoul, *corespondența* celui de la început, unde se vorbea de „limba noastră moldovenească":

„Așijderea și limba noastră din multe limbi iaste adunată și ne iaste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prin prejur, măcară că de la Rîm ne tragem ..." (61).

Iată unul din semnele *unității* și structurii prin excelență coerente și echilibrate a primei cărți scrisă în limba românească.

10

Cu aceasta ne apropiem de ultima problemă ce ne-am propus a discuta aici referitor la cronica lui Grigore Ureche: compoziția.

Se înțelege, într-o asemenea carte și la timpul cînd ea a fost scrisă nu poate fi vorba de niște reguli de compoziție aplicate ca atare, chiar dacă autorul nu este complet străin de așa ceva. Simplu de tot, el își propune respectarea strictă a cronologiei domniilor țării Moldovei, *tăind* lucrarea sa exact la mijloc, după domnia lui Ștefan cel Mare, spre a face loc descrierilor neamurilor și țărilor de prin prejur, fiindcă așa „se cade". Însă de ar fi fost numai atît, Ureche n-ar fi depășit cu nimic stadiul hronografelor de tipul celor slavonești, ori ca acela al lui Mihail Moxa. Scriind o cronică independentă, în sensul că nu i-a fost comandată, impusă, de vreun patron, cum se întîmplase cu letopisețele lui Macarie, Eftimie și Azarie, cum e cazul, în bună măsură, cu cronicile muntenești, cea a Cantacuzinilor și cea a Bălenilor, el înțelege să interpreteze *liber* faptele, astfel încît limba în care scrie *cristalizează* în chipul cel mai firesc, conferind operei o structură, o coerență organică, asemeni unui fenomen al naturii.

Scanned with OKEN Scanner

De ar fi să apreciem lucrul din punct de vedere strict cantitativ, statistic-numeric numai, vom observa proporția justă a acordării numărului de pagini cuvenit importanței fiecărei domnii în parte, excepție făcînd paragrafele interpolate, îndeosebi cele referitoare la domnia lui Iacob Eraclid Despotul, datorate lui Simion Dascălul. Astfel, lui Ștefan cel Mare i se acordă, cum e și firesc, numărul cel mai mare de pagini, 30 după ediția cu care lucrăm, lui Bogdan Orbul, 8, lui Ștefăniță, 4, lui Petru Rareș, 12, fiilor acestuia, Iliaș, și Ștefan, numai cîte una, lui Lăpușneanu, 6, lui Ion vodă Armeanul, 10 etc. Totul este rezultatul unui bun-simț care-l îmbie pe scriitor la aceste aprecieri convenabile.

De tot interesul este să băgăm de seamă cum, din cînd în cînd, și anume atunci cînd i se pare că s-a extins prea mult într-un domeniu ce s-ar fi cuvenit atins numai în treacăt, își ia seama prin cîte un „Ci de acestea destulu-i, ci la ale noastre să ne întoarcem" (73), frază cu care se încheie considerațiile în legătură cu conciliul de la Florența. Sau:

„Ci de acestea a tătarilor destul am pomenitu, ci iarăși de altile să arătăm, că multe am avea a scrie de dînșii, că de multe ori am pățit și nevoie de către dînșii și nu numai noi, ce toate țările, cîte-s prin prejurul lor, mai apoi să nu ne arătăm istorici de lucrurile altor țări" (117).

Așadar, bunul-simț, mai exact spus, simțul proporțiilor și al coerenței, al necesității păstrării în subiect îl fac pe scriitor să nu se întindă disproporționat asupra unor chestiuni străine. Mărturisirea ca atare a „temerii" devierii de la subiect ține însă de tendința spre oralitate a stilului. Nu altfel trebuie interpretate asemenea *gesturi*, de fapt semne de segmentare compozițională, la Creangă. Liber și independent, în chipul cel mai natural, Ureche povestește istoria țării sale, după cum liber de orice constrîngeri, în chipul cel mai firesc, Creangă povestește istoria copilăriei lui. Deosebirea dintre cele două opere e numai de subiect, esența, semnificația lor, literar-estetică, măcar în mare, rămîne aceeași. Iată-l pe Creangă luîndu-și seamă că s-ar putea depărta de subiect, într-un moment cînd i se întîmplă să se lățească totuși prea mult vorbind de importanța împrejurimilor Humulești lor, cu mănăs-

Scanned with OKEN Scanner

tirile și locurile de pelerinaj ale vlădicilor, ale fețelor boierești de mare vază, chiar ale domnitorilor:

„Dar asta nu mă privește pe mine, băiet din Humulești. Eu am altă treabă de făcut; vreu să-mi dau samă despre satul nostru, despre copilăria petrecută în el, și atîta-i tot." [58]

Sau în alt loc:

„Dar ce-mi bat eu capul cu craii și cu împărații, și nu-mi caut de copilăria petrecută în Humulești și de nevoile mele? [59]

Cum s-a observat, „nacazaniile", „învățăturile" sau „cercările" care urmează cu regularitate capitolelor mai importante sînt ele înseși un element de *reglare* a compoziției, moralizări bătrînești și popasuri retorice ivite sub condei din necesitatea organică a creării unui ritm cît mai variat și armonios al expunerii, nemonoton, oglindă a mișcării spiritului autorului. Le vom întîlni la aproape toți cronicarii, deseori în forme mult mai puțin sobre, prin comparație cu Ureche, făcute din mustrări vehemente și din invocări profetice, adevărate ieremiade, unele puse în scenă cu meșteșug, cum ar fi cazul la Neculce, de o pildă.

Dar fiindcă veni vorba de oglindirea mișcării sufletului scriitorului în volutele operei, văzută în desfășurarea ei compozițională, mai bine zis, de mișcarea sufletului colectiv în prima carte în care limba română se realizează în scris, datori sîntem a observa un alt element de coerență, cu atît mai interesant, cu cît el se manifestă absolut spontan, izvorît fiind din mentalitatea epocii. E vorba de menționarea de către cronicar, la intervale anume, a *semnelor premonitorii*, care anunță sau însoțesc evenimente istorice importante, cum ar fi cutremurele de pămînt, ivirea unei comete ori vreun alt fenomen astronomic, apariția fantomei cîte unui sfînt, în vis sau aievea, mai ales menționarea fenomenelor meteorologice ieșite din comun, cum ar fi iernile grele și geroase, ploile potopitoare, verile secetoase, cînd mor vitele și pier fiarele din codri. Am arătat mai înainte cum, între altele, menționa-

[58] Ion Creangă, *Op. cit.*, I, p. 193.
[59] *Ibid.*, p. 194.

Scanned with OKEN Scanner

rea unor semne, „iarnă grea și geroasă", ori „ploi grele și povoaie de ape", ține de ceea ce prin convenție ne-am permis să numim *rama* portretului lui Ștefan cel Mare, cronicarul înțelegînd să sublinieze importanța evenimentului morții voievodului prin arătarea participării providenței. Căci, el, Ureche, asemeni tuturor contemporanilor săi, este un providențialist în gîndire și în simțire. Noi modernii găsim într-o asemenea pagină numai prilej de contemplare a ceea ce s-ar numi *corespondențe* ale condiției umane în cosmos. În opera lui Shakespeare — dar nu la vremea compunerii ei, ci în epoca romantismului și a neoromantismului care se numește simbolism — s-a făcut descoperirea „atmosferizării" prin semnele rău sau bine prevestitoare care acompaniază viața și faptele omului, așa cum în epopeile clasice planul supranatural al desfășurării acțiunii *comentează*, mergînd paralel, planul real al întîmplărilor omenești, ori ca în tablourile lui El Greco, unde de fiecare dată registrul de jos, terestru, are o replică deasupra, supranaturală. Nu altfel se explică, în fond, prezența naturii, la romantici și la simboliști, ca fundal și acompaniament al vieții omului, exemplul cel mai concludent fiind atît de neștiut și nebănuit de mulți *modernul* Sadoveanu, scriitor de esență populară-tradițională, rapsod, ivit însă în plină epocă simbolistă.

Astfel, între primul și cel de al doilea război al lui Ștefan cel Mare cu Radu cel Frumos, se face însemnarea foarte laconică a unui cutremur:

„Într-acelaș an [6979=1471, n.n.], avgust 29, fu cutremur mare de pămîntu peste toată țara, în vremea ce au șezut domnul la masă, la prînzu" (89).

(De notat faptul că Ureche se abate într-o măsură de la izvorul slavon, *localizînd* evenimentul, legîndu-l de realitățile istoriei Moldovei. Căci în *Letopisețul anonim* se vorbește de un cutremur care s-a întîmplat în toată lumea, făcut să coincidă cu șederea la masă a... țarului. [60]

---

[60] *Cronicile slavo-române...*, ed. cit., p. 17.

Sadoveanu citește atent cronica lui Ureche și, adăogînd impresii personale directe de la un cutremur din 1934 (vezi Profira Sadoveanu în *Note*, vol. 13, *Opere*, ed. cit., p. 1033), construiește *atmosferizarea* din primul capitol din cea de a doua parte a trilogiei *Frații Jderi*, *Izvorul*

Scanned with OKEN Scanner

Propoziția imediat următoare din cronică informează, parcă fără nici o legătură cu cea de mai înainte, cum că, „Vă leato 6980, au adus Ștefan vodă pre Mariia de Mangop, de au luat luiș doamnă“ (*Ibid.*). Iată însă că sub anul 6985 (=1477), cinci ani mai încoace, după relatarea bătăliei de la Valea Albă, vine paragraful intitulat „Răspunsul altor semne“, cu rapel foarte clar la cel de mai înainte: „Într-acelaș an, dichemvrie 19, pristăvitu-s-au doamna Maria ce era de la Mangop“ (96).

Deosebit de caracteristice pentru modul de gîndire al epocii, dar și pentru modul de constituire în general a miturilor, în conștiința colectivă, ca și în artă, ne apar notațiile referitoare la aparițiile unor sfinți războinici ajutînd pe Ștefan cel Mare în bătălii. Astfel, în războiul de la Rîmnic, contra lui Basarab cel Tînăr zis și Țepeluș, în 1481, 8 iulie, cînd domnul muntean era secondat de un puternic detașament turcesc condus de pașii Ali-beg și Skender-beg, un sfînt Procopie, călare și înarmat, fu zărit plutind ca o fantomă deasupra oștirii moldovene, „dîndu vîlhvă“ luptătorilor lui Ștefan:

„Zic să să fie arătat lui Ștefan vodă sfîntul mucenicu Procopie, umblîndu deasupra războiului călare și întrarmatu ca un viteazu, fiindu într-ajutoriu lui Ștefan vodă și dîndu vîlhvă

Alb, publicată în 1936. Data e păstrată, 29 august, ziua „Tăierii Cinstitului Cap al lui Ion Botezătorul“, precizează Sadoveanu în plus. Vodă stă la masă, bucuros de știrea pe care i-au adus-o soli trimiși anume să pețească pe Maria de Mangop. Descrierea cutremurului e făcută, se înțelege, mai în amănunt, cu arătarea înfricoșării seimenilor ieșiți în grabă de la odăile lor, în frunte cu căpitanul Hrăman, cu arătarea stăpînirii de sine a voievodului mustrînd pe vitejii speriați numai dintr-atît etc. Inserarea faptului nu are alt scop decît crearea impresiei de epocă, o dată cu un fel de potențare a misterului pe care semnul ar putea să-l poarte cu sine. O reminiscență eminesciană vine să se adauge de asemeni sub pana prozatorului modern. Iată un mic fragment:

„Al doilea val al cutremurului scutură pămîntul a doua oară cu mai multă putere și mai îndelung decît întîia oară, cu aceleași detunete subpămîntene. În cornul dinspre răsărit al Cetății, turnul numit al Nebuisei își lepădă în rîpă o aripă, cu mare sunet, și clopotul lui dădu zvon prelung, atins ca de zimții unei aripi a Demonului.“ (*Op. cit.*, p. 355.) În *Melancolie* de Eminescu: „Și străveziul demon, prin aer cînd să treacă / Atinge-ncet arama cu zimții-aripei sale, / De-auzi din ea un vaer, un auit de jale“.

Scanned with OKEN Scanner

oștii lui. Ci iaste de a-l și credere acestu cuvîntu, că daca s-au întorsu Ștefan vodă cu toată oastea sa, cu mare pohfală, ca un biruitor la scaunul său, la Suceava, au zidit biserică pre numele sfîntului mucenicu Procopie, la satu la Badeuți, unde trăiește și pănă astăzi" (97).

Apelul la tradiție, prin acel „zic să să fie arătat" ipotetic, precum și nu mai puțin ipoteticul „ci iaste de a-l și credere acestu cuvîntu", indică din nou tendința de laicizare a povestirii, odată cu impresia de diversificare compozițională, de vreme ce izvorul slavon informează numai pe un ton apodictic și sec, de carte de rugăciuni:

„În anul 6989, luna iulie 8, duminecă, a fost război cu muntenii și cu Țepeluș la Rîmnic și a biruit iarăși Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu și cu rugăciunile preacuratei maicii lui Dumnezeu și ale tuturor sfinților și cu rugăciunea sfîntului și slăvitului mare-mucenic Procopie".[61]

Cu menționarea apariției unui sfînt, de astă dată Dimitrie, se încheie și povestirea campaniei de la Codrii Cosminului, la 1497. Tradiția orală e invocată din nou, însă într-o frază foarte apropiată de cea referitoare la sfîntul Procopie, ca un lait-motiv:

„Zic unii să să fie arătat lui Ștefan vodă la acest război sfîntul mucenic Dimitrie, călare și întrarmatu ca un viteazu, fiindu-i întru ajutoriu și dîndu vîlhvă oștii lui, ci iaste de a și credere, de vreme ce au zidit biserică" (106).

Același sfînt Dimitrie se mai arată, în vis, și sîngerosului Lăpușneanu, înspăimîntîndu-l și cerîndu-i să-i ridice biserică la Pîngarați, formă aceasta de a nota remușcările tiranului pentru fărădelegile săvîrșite și mod specific de a explica într-un fel faptul că totuși a zidit și el biserici, nu din evlavie, ci de frică:

„Mai apoi și Pîngarațul au făcut, mai mult de frică, decît de bună voie, că de multe ori arătîndu-i-să în vis sfîntul mucenicu Dimitrie, de-l îngroziia ca să-i facă biserică pre acel loc, s-au apucat cu toată osîrdiia și o au făcut" (160).

---

[61] *Cronicile slavo-române...*, ed. cit., p. 19.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă moldovenilor, la Codrii Cosminului, le venea în ajutor un sfînt, în tabăra polonă se arătau numai semne rele. „Cuprinși de atîta nevoie", leșii încep a cîrti împotriva craiului Ioan Albert, la început pe ascuns, apoi pe față, învinuindu-l că pornise războiul „fără cale", dovadă semnele de rău augur ce se iveau la tot pasul, prevestind pieirea și „concenia" lor:

„Că întâi în țara lor, într-un pîrău de nimica, i s-au înecatu craiului un pohodnic (= cal de povară) și cîndu au ieșitu din Liovu, boii carii purtau ierbăria (= praful de pușcă, munițiile etc.), de vîntu mare s-au răsipitu, de nu-i putea să-i strîngă. Așijderea un țăran nebunise de cap, au fostu strigîndu în gura mare: «Duceți-vă spre perirea voastră, că nu veți mai veni!». Și pre un șleahtici l-au dătunatu (= trăsnit) suptu cortu și doisprezece cai ai lui; mai apoi și pre un preot al lor, slujind liturghia, au scăpatu cuminicătura jos. Și alte semne rele să arătau, de-i prorociia toți că va fi sfîrșitul lor rău și amar, cum s-au și întîmplatu." (103)

Înaintea morții lui Bogdan Orbul, la 1517, se arătă pe cer o lumină mare cu chip de om:

„Vă leato 7025 noemvrie 8, semn mare s-au arătatu pre ceriu, că au strălucit dispre miiazănoapte ca un chip de om, de-au stătut multă vreme și iară s-au ascunsu în văzduh" (133).

Fenomenul este urmat de un alt cutremur de pămînt:

„Așijderea, curundu după același semnu, într-aceiaș lună, au fost cutremur mare de pămîntu, într-o luni" (*Ibid.*).

Moartea episcopului Macarie de Roman, cronicarul slavon, ori venirea la tronul Moldovei a aventurierului Iacob Eraclid Despotul sînt prevestite de alte fenomene meteorologice ieșite din comun:

„Pre aceia vreme fost-au iarnă grea, mare și friguroasă, de au înghețat dobitoacele și hieri prin păduri" (161).

O asemenea însemnare mai e făcută, cum spuneam, și din punctul de vedere al agricultorului autohton, cum era și

Scanned with OKEN Scanner

descrierea secetei din vremea lui Petru Șchiopul.[62] Nu mai puțin însă ele *vîrstează* fundalul pe care evoluează expunerea generală, o contrapunctează asemeni unui comentariu-acompaniament, *ritmează* fluxul povestirii. În fine, turburările din timpul domniei aceluiași Petru Șchiopul, pricinuite de venirea cu oști în Moldova a lui Ivan Potcoavă Crețul, fratele lui Ion vodă Armeanul, par a fi anunțate de ivirea unei comete:

„Într-acesta an s-au arătat în văzduh stea cu coadă sau cumu-i zic unii cometha, noiembrie" (193).

Această tendință de a pune istoria și faptele oamenilor *în corespondență* cu divinitatea și mișcările cosmosului e cauzată de concepția providențialistă, dar, totodată, și populară a cronicarului. Ea nu se produce sistematic, deliberat, ci are un caracter cu totul spontan, de ar fi să privim lucrurile sub aspectul stilistic. Supranaturalul nu e gîndit a avea o funcție estetică precisă, ca în epopeile clasice. Cu toate acestea, efectul pentru cititorul modern rămîne oarecum același, de vreme ce, cum s-a văzut, imitatorii procedeelor shakespeariene la noi, în primul loc Delavrancea, au utilizat semnele premonitorii menționate în cronică și au construit atmosferizări de epocă dintre cele mai sugestive.[63]

---

[62] Vezi analiza pasajului respectiv la p. 66 supra.

[63] Ion Budai-Deleanu este însă primul scriitor român care intuiește posibilitatea construirii unui plan supranatural al acțiunii epopeii sale plecînd de la cronica lui Ureche. Povestind lupta lui Vlad Țepeș cu turcii, poetul introduce la un moment dat strofa:

Atuncea, spun că și-n văzduh să văzură
Cerești călărași în văstmînte
Albe, în strălucită-armătură,
Mergînd muntenilor înainte
Și hărțuind ca sabii de pară
Pîntre păgînești ciopoară.

Se înțelege, Budai-Deleanu este perfect conștient de valoarea procedeului în ficțiunea artistică, de vreme ce cunoștea, de o pildă, acest pasaj din *Gerusaleme liberata*, VIII, 84, 1—4 (reprodus ca atare de Florea Fugariu în comentariile la excelenta ediție din col. „Lyceum", Ed. Tineretului, 1969, vol. II, p. 30, de unde am citat și versurile de mai sus):

E fama che fu visto, in volto crudo
Ed in atto feroce e minacciante
Un alato guerrier tener lo scudo
De la difesa al pio Buglion davante.

Scanned with OKEN Scanner

Ajunși la capătul tuturor acestor considerațiuni, vom conchide că lucrarea lui Grigore Ureche, ca operă de artă a cuvîntului, este mai puțin rodul unor eforturi dirijate anume de către scriitor spre un asemenea scop și incomparabil mai mult rezultatul cristalizărilor spontane ale formelor limbii naționale, prilejuite de împrejurări istorice, sociale și culturale specifice, ca și de faptul că autorul, avînd a se referi la timpuri revolute față de epoca sa, nu pomenește nimic despre sine. Tocmai de aceea, prin caracterul ei profund popular și național, această primă carte în limba patriei ne apare a fi dat tonul întregii literaturi române viitoare, mai ales a prozei. Vechimea și calitatea de unicat, originalitatea, altcum spus — — accentuată mereu cu trecerea anilor, în anume chip subiectiv, cum am încercat să demonstrăm — atrag interesul cititorului cultivat filologicește, cu deosebire, interesul rafinatului iubitor de autentic, dar și al oricărui intelectual cît de cît fin și în curs de perpetuă instruire, dornic a-și contempla propriu-i suflet în ea ca într-o oglindă. Aceasta pentru că letopisețul lui Grigore Ureche este primul document, oficial și solemn, al existenței și afirmării spiritului românesc în istorie.

Ancorarea în spațiul românesc, prin utilizarea tradiției cronicărești locale, se vede mai ales din autocomentariul poetului *Țiganiadei*. În spirit iluminist, *Apistos* este pus să judece strofa respectivă în acești termeni: „Ce basnă! Și pentru ce? dacă fără această ajutorință Vlad vodă putea să biruiască. Apoi Dumnezeu putea să ajute într-al chip [...] nicăieri nu să află scris de aceasta." Replica vine însă prompt din partea lui *Evlaviosu*, de unde se vede clar că Budai se gîndește chiar la paginile din cronica lui Ureche comentate de noi anterior: „Întîi: Scriptura învață și în Viețile sfinților arată că arătări de acest feliu a sfinților au fost nu o dată. A doao: s-află și la cronica Moldovei de aceste." *(Ibid.)* Mai înainte, în *Cîntecul IV*, apariția Sfîntului Spiridon și a altor sfinți înarmați provoacă notele lui *Apologhios*, ce nu mai lasă nici o îndoială cu privire la sursa de inspirație: „Și ce rău au scris poetul aici? Toate cu cuviință... Că au vrut să ajute sfinții creștinilor, acesta nu-i nimic rău, căci asemenea tîmplări sînt și la *Biblie*, unde împotriva necredincioșilor ajută îngerii. Ba se află și la cronicile noastre, unde zice că lui Ștefan Vodă celui Bătrîn au ajutat un călăreț sfînt mergînd asupra oștilor." (*Ibid.*, I, p. 224.)

Scanned with OKEN Scanner

MIRON COSTIN ȘI CRONICA SA

Dacă — așa cum s-a văzut pînă acum — autorul primei cronici în limba națională, Grigore Ureche, dispare complet, sau aproape, „absorbit" de operă — operă ce poartă caracteristicile unei creații rezultată prin forța de cristalizare în scris a idiomului — *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace* ... [1] de Miron Costin, într-o măsură apreciabilă și celelalte lucrări ale sale (poemul filozofic *Viiața lumii, De*

[1] ... *de unde este părăsită de Ureche vornicul de Țara de Giosŭ, scosŭ de Miron Costinŭ vornicul de Țara de Giosŭ, în orașŭ în Iași, în anul de la zidirea lumiei 7183, iară de la nașterea Mîntuitorului lumii, lui Iisus Hristos, 1675 meseța ... dni.* Scrierea a fost elaborată în decurs de mai mulți ani. Dintr-un document și din titlu, reiese că o avea gata la vîrsta de 42 de ani, în 1675, cînd o dădea la „prescris". Ca în foarte multe cazuri din epocă, nu s-a păstrat un manuscris original, cronica circulînd în diferite còpii și compilații (cca. 52 la număr, cele mai vechi datînd de la finele secolului al XVII-lea), în primul rînd în aceea a fiului Nicolae. Nimeni însă nu s-a îndoit de paternitatea lui Miron Costin asupra letopisețului, la mijloc intrînd faptul că autorul vorbește despre sine în mai multe locuri, ca martor contemporan cu faptele pe care le notează. Fără îndoială, numai moartea năpraznică, venită pe neașteptate, a făcut ca Miron Costin să nu continue mult letopisețul, pînă la o dată imprevizibilă acum. Prima tipărire o datorăm, alături de toate celelalte cronici moldovene, tot lui Kogălniceanu, în *Letopisețele Țării Moldovii*, tom. I, Iași, 1842, cu litere chirilice. A doua, apărută la București în 1872, este cu litere latine. Cronica e cuprinsă apoi în *Opere complete* de Miron Costin, editate de V.A. Urechiă, în 1888. Ediția cea mai completă însă și care răspunde tuturor exigențelor științifice moderne — o folosim și noi în studiul de față — a dat-o P. P. Panaitescu în 1958, la Editura de stat pentru literatură și artă. Demnă de menționat este și ediția selectivă, însă elaborată după criterii riguros științifice, întreprinsă de Liviu Onu la Editura Științifică, București, 1967. Întru cît privește problemele ridicate de tipărirea textelor, trimitem din nou la lucrarea aceluiași Liviu Onu, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi*, Ed. Minerva, 1973.

Scanned with OKEN Scanner

neamul moldovenilor ... și chiar scrierile în limba polonă) poartă pecetea clară a unei personalități și pun în lumină *omul*, odată cu epoca în care a trăit. Făcînd „cap și începătură", cronica lui Ureche vorbește în numele unei colectivități și de aceea propozițiile ei sînt *impersonale*, concentrate la maximum în tiparele vorbirii de obște, constatative și peremptorii, ca însăși evidența lucrului ce se cerea consemnat. Mai curînd sobră, ea are eleganța și rafinamentul impunător al pisaniilor de pe vechile biserici voievodale. Din contră, fiindcă vorbește *în numele său* — firește, afirmînd și el o atitudine colectivă, fiindcă altminteri lucrarea nu ar avea sens, dar exprimîndu-se *pe sine* — Costin recurge la fraza amplă, adesea studiată în cadența ei, pe alocuri întortochiată, încîlcită chiar, cînd conținutul nu mai poate fi încăput în lanțurile cuvintelor. Aceasta pentru că el are *patos*, exultă de cumpănită mîndrie cînd arată descendența nobilă a neamului său, se întristează cînd constată răutatea, nepăsarea și ignoranța, devine sceptic și, nu o dată, se detașează filozoficește.[2] Cu un cuvînt, Miron Costin este un fiu al epocii sale, și nu ar fi o surpriză, pentru cine cunoaște lucrul, să i se facă o biografie spirituală bazată exclusiv pe operă, îndeosebi pe letopiseț, un „Miron Costin prin el însuși".

2

Scriitorul răsare din operă nu numai și nu neapărat din paginile unde se povestesc fapte contemporane cu el, la care a putut fi martor, mențiunile autobiografice fiind destul de frecvente în cazul scrisului său. De la început chiar, în *Predoslovie, adecă voroavă cătră cetitoriul*, ne întîmpină moralistul istoriei și filozoful social, plin de o demnă amărăciune, o atitudine patriotică asemănătoare, într-o privință, cu aceea a lui Bălcescu de mai tîrziu, tipică pentru intelectualul cuprins de scepticism în fața spectacolului degradant pe care îl avea imediat în față: desele schimbări de domnie (nu mai puțin de 21 în cei 40 de ani la care cronicarul a putut să asiste și să

[2] De stilul lui Miron Costin ne-am mai ocupat, în treacăt, studiind un fragment reprezentativ din *De neamul moldovenilor*... (Vezi: *Analize literare și stilistice*, Ed. revăzută, Editura Ion Creangă, 1974, p. 259 și următ.)

Scanned with OKEN Scanner

le ia în seamă ca fiu al poporului său), cauzate de intrigile unei boierimi corupte, lacomă de averi și de ranguri, pămîntul țării călcat de armate streine, independența statală pe punctul de a fi pierdută cu totul.

Am arătat în altă parte[3] cum coordonata fundamentală a spiritului costinian, *moralismul*, se îmbină perfect cu responsabilitatea pe care scriitorul și-o asumă în fața posterității. Reluînd acum problema din punctul de vedere al meșteșugului prozatorului, vom observa că, asemeni lui Ureche și altora, fraza moralizatoare a lui Costin — mult mai personală ca *stil* — apare deosebit de cursivă în comparație cu restul textului. Aceasta ar putea să însemne că atari paragrafe erau meditate îndelung, neapărat după unele reguli și modele, cristalizate în gîndul scriitorului înainte de a fi fost așternute pe hîrtie. Mai mult decît în meșteșugul retoricii vremii — de care, firește Costin, nu este deloc străin —, explicația stă în *preocuparea* deosebit de intensă de problemele morale. Într-o vreme cînd Vasile Lupu fusese capul unui complot și pîrîse la Poartă pe Miron Barnovski cel omorît de turci, ca unealtă a polonilor; cînd același, ajuns domn, urmărea anexarea Țării Românești și a Ardealului, indiferent la mijloacele cu care ar fi acționat; cînd apoi Gheorghe Ștefan logofătul îl sapă, spre a-i ocupa tronul, tot pe atît de indiferent și el la uneltele de care se slujea, cărturarului moralist nu-i rămînea decît atitudinea scepticului nepărtinitor adresîndu-se urmașilor: „Eu voi da samă de a mele cîte scriu" (243).[4] Aceasta este chiar deviza *scriitorului* Miron Costin. Propoziția de mai sus apare în *De neamul moldovenilor* ..., în legătură cu responsabilitatea istoricului. Iată și declarația expresă a nepărtinirii în cronică:

„Acest războiŭ cum au fostŭ și cum s-au prilejit, nici unii părți nefățărindŭ, că nemică nu strică credința așè celora ce scriu létopisețele ca fățăriia, cîndŭ veghe voia unuiè și coboară lucrul cu hula altuia; noi, măcară că am hi datori cu pomenire lăudată mai multŭ lui Ștefan vodă, de la care multă milă am

---

[3] Vezi: *Idei despre scris și scriitori în literatura română veche*, supra.

[4] *Opere*, ed. citată îngrijită de P. P. Panaitescu, p. 243. Toate cifrele din paranteze trimit la paginile acestei ediții.

Scanned with OKEN Scanner

avut, decît lui Vasilie vodă, de la carele multă urgiie părinții noștri au petrecut, iară dreptatea socotindŭ, nu poci scrie într-altŭ chip" (157).

A scrie istoria *sine ira et studio*, iată ce i se potrivește umanistului Miron Costin înaintea tuturor cronicarilor și, în definitiv, înaintea oricărui alt scriitor român. Într-un singur caz „părtinirea" lui e vizibilă, cauzată însă de credința fermă — credință care era și a lui Ureche — că domnul este unsul lui Dumnezeu, persoană inviolabilă, trebuind să fie, în consecință, respectată și ocrotită mai înainte de orice. Concepție tipic feudală, nu prea mult rămasă în urmă însă față de cea europeană în general, dacă ne gîndim la întîmplări petrecute la curțile Franței sau Angliei, în secolul precedent, cînd nobilimea se străduia, în vederea propriilor interese, a declara sacră persoana regelui. Astfel, aventurierul Gaspar Grațiani (1619—1620) era un domn pentru care cronicarul nu are cuvinte bune, de vreme ce-l denunță a fi mîncat carne în post: „ce pre ascunsŭ în toate posturile mînca carne" (72). Cu toate acestea, omorîrea lui de către boieri, la 19 septembrie 1620, după ce oștile moldo-polone sînt înfrînte de turci în lupta de la Țuțora, este arătată ca o faptă „scîrnavă", calificativul atît de drastic și pitoresc-popular fiind însoțit de un citat adus cu multă metodă din Biblie: „Scîrnavă și groadznică faptă și neaudzită în toate țările creștine. Domnul, ori bun, ori rău, la toate primejdiile feritŭ trebuiește, că, oricum este, de la Dumnezeu este." (*Ibid.*)

Influență din partea lui Ureche — de fapt, la mijloc intervine concepția boierească tipică — este și atitudinea lui Costin față de domnitorii crezuți buni, cu milă pentru țară. Abdicarea din prima domnie a lui Miron Barnovski-Movilă e prezentată în exact aceiași termeni cu care primul cronicar povestea plecarea din domnie a lui Petru Șchiopul, amintit aici pentru comparație:

„Pentru 40 de pungi ce-i cerea vezirul de la Barnovschii vodă, ferindŭ țara de obicei, i-au venitŭ mazilie, neîmplîndŭ bine patru ani la domniie... N-au vrutŭ nice într-un chip să priimască, pentru obicei să nu să facă asupra țării, urmîndŭ pe Pătru vodă, carele au făcut Galata de Sus,

Scanned with OKEN Scanner

care avîndŭ dodeiale totdeauna de la turci cu dările, au strînsŭ boierii și țara și le-au dzis că nu mai poate să sature pîntecele turcilor fără fundŭ. Și luîndu-și dzua bună de la toți, au lăsatŭ domniia și s-au dus pen Țara Leșască la Veneția, unde-și s-au săvîrșit și viiața sa, cu vecinică pomenire pentru țară." (95)

Însă — și aici vine elementul strict *personal*, omenesc — povestirea morții tragice a lui Barnovski, domnitor de orientare filopolonă și protectorul Costinilor, rudă cu aceștia (unchiul Saftei, mama cronicarului), e făcută cu o pană deosebit de vibrantă. Cum s-a mai spus, cu drept cuvînt, Miron are simțul sublimului [5], uneori faptele și oamenii apărînd în cronică sub semnul unui destin. Părîndu-i-se „dulce domnia la Muldova", Barnovski veni și a doua oară la tron, cu toate sfaturile contrarii ale unui prieten leah, care-i vorbea de „lunicoasă lucrurile" și de faptul că „obedzăle turcești încă sintŭ grele". Dar, comentează cronicarul în spiritul filozofiei din *Viiața lumii*, gîndul omului este „neștiutor", nu poate prevedea „singur de sine la ce merge și la ce tîmplări apoi sosește" (100), căci — mod de a anticipa tipic relatărilor moralizatoare — „au ieșitŭ cuventele leahului cum au dzis" (100). Ademenit cu vorbe blînde de Abaza pașa, Barnovski e dus la Țarigrad și, în cele din urmă, executat, la 22 iunie 1633. Tatăl cronicarului, postelnicul Ioan Costin, îl însoțise și avusese trista îndatorire de a-i astruca oasele la Patriarhia constantinopolitană, noaptea, în mare grabă și frică. Nu lipsește ceea ce numim „atmosferizare" în relatarea morții lui Barnovski vodă, prin consemnarea semnelor supranaturale, și anume faptul că „un cal al lui Barnovskii vodă ducîndu-l la grajdurile împărătești, după perirea lui, în ceieș dzi s-au trîntitŭ calul gios și au muritŭ în locŭ" (102). Povestind și el întîmplarea, la distanță de aproximativ 60 de ani față de Miron Costin și la aproape 100 de ani de la eveniment, în legenda a XXIII, Neculce [6] e mult mai rece, detașat și *impersonal*, totodată mai concis și mai fluent, ca într-o mică schiță,

---

[5] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* p. 24.

[6] Evenimentele au loc în 1633, Miron Costin scrie, în orice caz, înainte de 1675, iar Neculce după 1732.

Scanned with OKEN Scanner

de fapt o culegere folclorică, o spunere *a altora* „așè vorbăscŭ oamenii". Reproducem textul lui Neculce, pentru comparație:

„Cînd i-au tăiat capul lui Barnovschii-vodă, calul lui au și început a sări, cît n-au mai putut să-l ție comisul în mînă. Și scăpîndu-l din mînă, pe loc au căzdut de au murit. Și văzdînd turcii, mult s-au mirat și au dzis: « Nevinovat au fost acest om ». Și au cunoscut pre Barnovschii-vodă turcii, că au fost drept, și s-au căit că l-au tăiat. Și s-au giurat ca să nu mai taie de acum domnu de Moldova. Numai letopisețul de aceasta nu scrie nimică. Iară oamenii așè vorbescu, că au apucat unii dintru alții."[7]

Comunicarea lui Neculce nu diferă prea mult de aceea a lui Costin, din punctul de vedere al conținutului. E clar însă că stilul celui din urmă respiră mai multă autenticitate și încredere, e mai *personal*, informația controlată aproape de sursă, printr-un martor ocular, postelnicul Ioan Costin, tatăl celui ce scrie.

3

Se înțelege, Miron Costin cunoștea procedeele retorice ale vremii. Altcum spus, compoziția, ordinea expunerii etc. sînt supravegheate după o anume logică. Aceasta se vede, de o pildă, din metoda cu care este făcută teoria celor cinci simțuri, așezată fiind ca introducere la partea din cronică unde autorul urmează a povesti ca martor ocular. [8] Deliberarea intelectuală, livrescă, în meșteșugul scriitoricesc, iese mai clar în evidență dacă ne gîndim că Neculce, pus exact în aceeași situație, se exprima simplu, sintetic, aproape țărănește, în *Predoslovia* la letopisețul său: „ce au scris singur, dintru a sa știință, cît s-au tîmplat în viiața sa. Nu i-au

[7] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită, cu glosar, indice și o introducere de Iorgu Iordan, Editura de stat pentru literatură și artă, 1955, p. 113.

[8] Vezi comentariul acestui paragraf în *Idei despre scris și scriitori în literatura română veche*, supra p. 25 și următoarele.

Scanned with OKEN Scanner

mai trebuit istoric strein, să cetească și să scrie, că au fost scrisă în inima sa." [9]

Metodică și studiată este apoi gesticulația moralistului — ecou al citirii cărților profeților — prin acele exclamații care, imitate și de Neculce, pot deveni numai niște văicăreli populare, cum s-a mai spus, cam exagerate [10]. La Costin ele au însă gravitatea mustrătoare și impun prin chiar unda filozofică, înalt intelectuală, care le guvernează:

„O! nestătătoare și niceodată încredințate lucrurile a lumii, cum vîrsteadză toate și turbură și face lucruri împrotivă! Cîndŭ cu cale să fie frică celorŭ mai mici de cei mari, iară cursul lumii aduce de este de multe ori celui mai mare de cei mici grije." (98—99)

Fraza retorică de mai sus este făcută să introducă episodul în care se narează linșarea de către gloată a boierului Batiște Veleli, la Iași, pe șesul Bahluiului, în vremea celei de a doua domnii a lui Alexandru Iliaș (1631—1633), episod transpus apoi de Costache Negruzzi în cunoscuta nuvelă. Tot așa, cu atentă supraveghere a condeiului este făcută mustrarea lăcomiei domnilor din toate timpurile și din toate locurile, ca o introducere la ceea ce cronicarul avea să povestească despre războaiele iscate de Vasile Lupu, din ambiție și lăcomie de putere. După exclamația de rigoare, ce ar putea fi însoțită de ridicări profetice de mîini la cer, în propoziții scurte, marcînd bine pauza și respirația:

„O! nesățioasă hirea a domnilor, spre lățire și avuției oarbă. // *Pre cît* să mai adaoge, *pre atît* rîhnește.// Poftile a domnilor și a împăraților n-au hotar...",

vin afirmațiile în cascadă, ritmate de anaforă și, în genere, construite pe o schemă sintactică recurentă:

„*Avîndŭ* multŭ, cum n-ari avea nemică le pare. // *Pre cîtŭ* îi dă Dumnedzău, nu să satură. // *Avîndŭ* domnie, cinste, și mai mari și mai late țări poftescŭ. // *Avînd* țară și țara

---

[9] Ion Neculce, *Op. cit.*, p. 104.

[10] *Ibid.*, p. 167. Foarte caracteristic pasajul în care se condamnă domnia lui Dumitrașcu Cantacuzino.

Scanned with OKEN Scanner

altuia a cuprinde cască // și așea lăcomindŭ la a altuia, sosesc de pierdŭ și al său." (113)

Am marcat, în textul citat mai sus, revenirile în laitmotiv și pauzele retorice. Urmează, tipica pentru Costin cel din poemul filozofic *Viiața lumii*, exemplificare a *fortunei labile*:

„Multe împărății în lume, vrîndŭ să ia alte țări, s-au stînsŭ pre sine. Așea s-au stînsŭ împărățiiea lui Darie împăratŭ de Alexandru Machidon; vrîndŭ să supuie țările grecești și toată Machidonia, Darie au stînsŭ împărățiia sa, de au căzdutŭ pre mînule lui Alexandru Machidon. Așea împărățiia Cartaghinii, vrîndŭ să supuie Rîmul, au căzdutŭ la robiia rîmlenilor. Așea Pirŭ împăratŭ, vrîndŭ să ia Italiia, au pierdutŭ țările sale. Așea și Mihai vodă, vrîndŭ să hie crai la unguri, au pierdutŭ și domniia Țării Muntenești." (113)

Pandantul paragrafului comentat mai sus apare, cu o clară conștiință a echilibrului compoziției, în momentul în care cronicarul pregătește atmosfera povestirii căderii lui Vasile Lupu. De astă dată aflăm comparația — homerică neapărat — inspirată din lecturi, livrescă, cum spunem astăzi, îndelung gîndită și lucrată. Așa cum cere procedeul retoric respectiv, prima parte a perioadei, designînd elementele cu care se compară fenomenul pus în discuție, este mai amplă, rămuroasă, propozițiile urcînd treptat spre un punct de vîrf, în timp ce versantul dimpotrivă este mai abrupt, retezat anume pentru mergerea la țintă, cu scopul evident de a convinge și impresiona:

„Precum munții cei înalți și malurile cele înalte, cîndŭ să năruiescŭ de vreo parte, pre cîtŭ sintŭ de înalți, pre atîta și durăt facŭ mai mare, cîndŭ să pornescŭ și copacii cei înalți mai mare sunetŭ facŭ, cîndŭ să oboară, așea și casele cele înalte și întemeiate cu îndelungate vremi, cu mare răzsipă purcegŭ la cădere, cînd cadŭ. Într-acela chipŭ și casa lui Vasilie vodă ..." (135)

Că o asemenea comparație homerică își are originea în cărți se poate dovedi prin trimiterea la romanul popular

Scanned with OKEN Scanner

Alexandria, unde „un boier" consolează pe Darius împărat, pentru căderea lui, cu aceste cuvinte:

„Așa iaste împărăției, ca și copaciul mare cînd cade, mare sunet face. Și vîntul copaciul mare surpă și-l sparge." [11]

---

[11] *Alexandria*, Ediție îngrijită, cu o prefață, glosar și note de Dan Simonescu, Editura de stat pentru literatură și artă, 1956, p. 103. Pentru circulația textelor *Alexandriei*, vezi: N. Cartojan, *Cărțile populare în lit. rom.*, Editura Enciclopedică Română, Buc., 1974, I, p. 269 și următoare.

Comparația cu munții, stîncile, malurile cele înalte, copacii gigantici și torentele căzînd impetuoase, cu efecte catastrofice, se află în toate epopeile clasice: „Precum un puhoi umflat de zăpadă coboară de pe munți în cîmpie, cînd Zeus îl urmărește cu ploaie, și tîrăște cu el numeroși stejari..." (*Iliada*, XI, 492—495); „Cum o stîncă aducătoare de moarte, desprinsă dintr-un munte [...] coboară și zboară în sus și pădurea sună sub ea..." (*Ibid.*, XIII, 137—142); „... Sau cum puhoiul năvalnic cu ape de munte culcă ogoare și vesele semănături [...] și tîrăște copaci prăvăliți..." (*Eneida*, II, 305—308); „Și precum un puhoi înspumat cu rupte zăgazuri a ieșit din albie și a învins stăvilarele..." (*Ibid.*, II, 496—499); „Precum o stîncă cînd cade din vîrful unui munte se rostogolește smulsă de vînt sau cînd ploaia vijelioasă o împinge [...] cu mare avînt în prăpastie și saltă de la pămînt tîrînd cu sine copaci și vite și oameni..." (*Ibid.*, XII, 684—689).

În fragmentul de epopee *Aprodul Purice*, Costache Negruzzi se conforma tradiției clasice antice, avînd un model și în *Henriada* lui Voltaire, cînd scrie:

Precum cînd o stîncă mare dintr-un munte s-a surpat
Zdrobește, oboară, farmă, orice-n drumu-i a aflat;
Casele de pe costișă, grădini, saduri, livezi, vii,
Prăvale, rostogolește cirezi, turme, herghelii,
Pînă ce se întîlnește cu niște-nvechiți stejari.
.....

El a putut însă avea ca model și pe Costin, din *Letopiseț*, judecînd după compararea oștilor invadatoare ale lui Hroiot Ungurul cu un nor de lăcuste:

Precum norul de lăcuste soarele întunecînd
Vine pre sus cu iuțeală țarinile-amenințînd,
Încît tremurînd așteaptă spărietul muncitor
Neștiind unde-a să cadă acel nor îngrozitor;
.....
Sau după cum primăvara omătul cel adunat
Printre rîpi, și de-a lui Febus calde raze săgetat
Se topește și s-azvîrle, șiroi iute furios,
.....

(Cf. C. Negruzzi, *Opere*, I, Ediție de Liviu Leonte, Ed. Minerva, 1974, p. 67, 72.)

Scanned with OKEN Scanner

Punînd pasajul din *Alexandria* alături de acela din cronică, voim a constata și pe această cale elaborația intelectuală a paginii respective. Fără îndoială, Costin citise și cunoștea bine *Alexandria*, de vreme ce o repudia ca operă istorică, recomandînd pe Plutarch care, zice el în letopiseț, „au scris *Alexandria* cea adevărată, nu basne cum scrie o *Alexandrie* den grecie ori den altă limbă scoasă pre limba țării noastre, plină de basne și scornituri" (89). Însă este foarte clar că sugestia primă i-a venit în mod involuntar, din subconștient s-ar zice, ca în cazul tuturor adevăraților mînuitori ai condeiului. Imaginea urmărise o vreme pe cronicar, fiindcă o vedem anticipată cînd se relatează sfîrșitul domniei lui Moise Movilă (1630—1631) — ceea ce ar însemna că aproximativ peste o sută cincizeci de pagini, cuprinzînd anii 1630—1653, au fost scrise dintr-o undă:

„.... cum copacii cei mai nalți mai multe vivoară și mai mare vînturi sprijenescŭ, așea și Moysei vodă ..." (96).

Originalitatea unor asemenea procedee retorice stă întîi de toate în *autohtonizare*. Iată și această sugestie de pomicultură într-o climă aspră, cu schimbări bruște, cînd vine vorba de sfîrșitul domniei lui Radu Mihnea (1623—1626, a doua domnie) — personaj, în treacăt spus, prezentat îndeajuns de contradictoriu în cronica lui Costin — și începutul celeia a lui Miron Barnovski (1629—1630, prima domnie), cu tot izul ei psalmic:

„Ce, cum floarea și pometii și toată verdeața pămîntului stau ovilite de brumă cădzută peste vreme și apoi, după lină căldura soarelui, vinŭ iară la hirea și la frîmsețele sale cele împiedecate de răceala brumei, așea și țara, după greutățile ce era la Radul vodă ... au venitŭ fără zăbavă țara la hirea sa..." (93).[12]

[12] Și mitropolitului Varlaam i se întîmplă să prindă sub condei cîte o comparație construită din elemente autohtone, de obicei de meteorologie, cum vom întîlni multe, mai tîrziu, în proza sadovenească. Iată o mostră scoasă din *Cazania* de la 1643, apărută deci cu 30 de ani înainte de elaborarea cronicii lui Costin și citită cu siguranță de către acesta:

„Cumu-s iarna vicole și vînturi răci și vremi geroase, de carile să îngreuiază oamenii și sîntu supărați, în vremea iernei, iară deaca vine primăvara ei să iușureadză de acelea de toate și să vesălesc, căce c-au trecut iarna cu gerul și s-au ivit primăvara cu caldul și cu seninul, așea și în vremea de demult au fost vicole și vînturi de scîrbe și de dosădzi pre oameni..." (Ed. Fundațiilor, 1943. p 30.)

Scanned with OKEN Scanner

Evident, originalitatea în comparație se realizează — la Costin într-o mai mică măsură decît la Ureche ori la Neculce — și prin recurgerea la expresia populară. Astfel, lui Alexandru, „feciorului Radului vodă celui Mare", i se dăduse domnia „în vestea tătîni-său"; însă, „cu cît ceriul de la pămîntŭ, cu atîta de hirea tătîni-său departe, om și de trup și de hire slabŭ și boliacŭ" (95). Autohtonă, rezultat al unei îndelungate observații, nepărtinitoare și cu deosebire îndreptată spre aspectul social-istoric, este, în fine, comparația situației politice a Moldovei după instalarea la tron a lui Gheorghe Ștefan (1653—1658) cu o casă lipită de peretele alteia care arde în flăcări:

„După acestea toate ce s-au lucrat în Țara Muntenească, aicea domniia lui Ștefan vodă au fostŭ în pace, de să poate dzice că are casa aceia pace lîngă carei alta de părete arde. Așea și țara noastră nu să poate dzice că au fostŭ cu pace temeinică, cîndŭ răutățile din Țara Leșască și den căzaci nu ieșiia." (174)

O observație care s-ar putea face, în legătură cu unele valori expresive ale limbii lui Miron Costin, asemeni celei remarcată imediat mai sus, ar fi că împrumuturile din limba populară, vorbită în mod curent, au loc în chip mult mai spontan decît cele de proveniență cultă. Studiate meticulos ne apar discursurile propriu-zise prezente în cronică. Astfel, între altele, Bogdan Hmielnițki, hatmanul căzăcesc, este pus să vorbească în fața hanului tătărăsc de la Crîm cu intonații ciceroniene, scopul urmărit fiind acela de a atrage pe tătari la răscoala împotriva polonilor. [12bis] Iată cîteva fraze caracteristice:

„... Iar ce bine au căzacii și ce volnicii de la dînșii? (de la poloni, n.n.) Robii în Crîm au mai bună viiață! Ce-ți adu

---

12 *bis* Stilul retoric baroc era curent în epocă la scriitorii polonezi, și una dintre caracteristicile scrisului lui Costin ar putea fi și aceea că el se lasă, relativ, puțin influențat de confrații săi leși. În discursul hatmanului căzăcesc însă — la mijloc intrînd și subiectul tratat — Miron a putut avea un model chiar direct în marele poet Samuel Twardowski, autor al unui vast poem homeric în patru părți povestind campaniile regelui Ioan Cazimir, între care în primul rînd luptele împotriva cazacilor. Cronicarul moldovean era contemporan cu evenimentele și participase la una din bătăliile dintre polonezi și cazaci, la Berestecico, în 1651.

Scanned with OKEN Scanner

aminte, luminate hane, slujba noastră care o am făcut moșului tău, lui Șaan Ghieri sultan. Nu lepăda de la tine mare izbînde și vestite în toată lumea, nu te lăsa de mare avuție și dobînde, care în puțină vreme pren noi ț-or veni la mînă. Nu lăsa să să întărească neprietenul tău și călcătoriul de volniciile noastre, leahul. Au nu vedeți că v-au început a vă călca și pre voi leșii? ..." etc. (128)

Un model de artă retorică ni se dă, tot în stil direct, prin vorbirea polcovnicului polon Kondracki (Condrațchii) în fața sfatului de război de dinaintea bătăliei de la Sîrca (15—16 iulie 1653) cu cazacii conduși de Timuș Hmielnițki, în prezența lui Gheorghe Ștefan, care avea să devină foarte curînd domn, și Petki Istvan (Petchi Ișticoan), comandantul delegat al oștilor ardelene trimise în ajutor de Rakoczy al II-lea. Miron Costin era de față și servea de interpret: „Eu carile scriu acestea m-am prilejitŭ la acest tălmăcitŭ și la alte, mai pre urmă" (159). E greu de ghicit în ce măsură, traducînd din polonă, cronicarul suferă influența limbii respective. Cert este însă că personajul lui Kondracki (căci se poate vorbi de un personaj, în acest caz și în alte cîteva, cînd limbajul trădează psihologii) are ceva din comportamentul foarte protocolar al personajelor sadoveniene din *Hanu Ancuței*, din *Baltagul* și din romanele istorice. Polcovnicul s-a bucurat de marea cinste de a fi fost ales comandant suprem al aliaților în respectiva bătălie, de față fiind totuși domnitorul Moldovei. Ca atare, el afișează o mare demnitate, nu neapărat în numele său, cît în numele stăpînului său, regele polonilor. Iată începutul acelui discurs, reprodus cu mare grijă de Costin, care, fără îndoială, îl aprecia pe comandantul leah ca bun ostaș și bun orator:

„Împărații între împărați, craii între crai, domnii între domni boierii între boieri, slugile între slugi au osebire unii decît alții cu scaune mai sus și slugile între sine unii decît alții cinstea să osebăscŭ. Craiul, stăpînul mieu, cu scaunul său, măcară că ieste mai sus decît luminatul cneadzul de Ardealŭ, iară dumnealui Petchii Ișticoan este la mai mare cinste la stăpînul său. Eu la stăpînul mieu sîntŭ mai de gios; dumisale să va cădea să ia cîrma asupra dumisale și noi după porunca dumisale omŭ face ..." (159)

Scanned with OKEN Scanner

Trei sute de ani, și condeiul lui Sadoveanu cu greu va putea depăși fluența unui asemenea fragment. Transcriem, spre comparație, un crîmpei din vorbirea arhimandritului Amfilohie din *Frații Jderi*:

„Să nu socotiți domniile voastre că, din cîți boieri sînt în Țara Moldovei, vodă s-a gîndit la domniile voastre, ca să vă aleagă anume, iar eu să vin și să lămuresc toate cîte am lămurit. Taina asta a început a să vădi de mult și eu m-am ostenit a o lămuri multor boieri ai măriei sale. Măria sa însuși a mărturisit în fața lui Dumnezeu ..." etc. [13]

Un discurs de război, dar de o cu totul altă natură, deloc protocolar, este cel pus în gura lui Săidi pașa, seraschierul oștilor otomane — însoțite de cele muntenești și moldovenești — în bătălia de la Gilău, împotriva lui Gheorghe Rakoczy al II-lea, la 22 mai 1660. Miron putea fi și aici de față, cînd cuvintele pașei, răstite, repezite, cu instrucțiuni foarte precise însă, dovedind forță de convingere și insuflare de curaj, vor fi fost ascultate de căpeteniile românilor cu sufletul la gură, imediat înaintea primei șarje a cavaleriei:

„Cîinilor! Iacă eu oi purcede direpț asupra ghiaurului și nu cu altă armă, numai cu sabia. Den voi carele să va apuca, ori de arcŭ, ori de altă armă, aceluia capul îi voi tăia și întîi voao, capetenilor. Deci, eu cum oi purcede și oi începe războiul, voi să treceți preste pedestrime și să loviți oastea neprietenului den dosŭ. Dacă oi înfrînge, că știu că oi înfrînge, unul den voi să nu cumva să să apuce de jacŭ, să descalice cineva la vreo boarfă sau să alerge după cai slobodzi cineva, să prindză, ce să goniți strînși pre neprietenul, că de goană sînteți voi mai buni decît oastea a mea ceastălaltă. Și această

---

[13] M. Sadoveanu, *Opere*, vol. 13, E.S.P.L.A., p. 476. De admirația cronicarului pentru comandantul polon vorbește și portretul moral pe care acesta i-l face:

„Omŭ ales la lucrurile războaielor, că cine să va îndemna la bunătăți, de nu să vor lăuda oamenii harnici în lume den carii unul era ales acest omŭ? Tăcut, îți părea că nu știe nemică, iară unde trebuia să sfătuiască, izvor și toate cu mare inemă și pre cale; treaz, neînspăimat la războaie, cap oștenilor deplin, singur, unde trebuia, în frunte, cu deplină tocmeală învățătoriu." (165)

Scanned with OKEN Scanner

învățătură să țineți, cum vă dau poruncă. Iară că nu oi bate pre neprietenul, nime den voi să nu gîndească, că eu știu că oi bate." (199).

Spre deosebire de pasajul comentat anterior, discursul polcovnicului Kondracki, ceremonios, supravegheat îndelung, cu multe ocolișuri, prudent față de susceptibilitatea ascultătorilor, acesta de aici, al comandantului turc, se face într-o avalanșă de imperative, precis, fără vreo reticență, fără prisosuri: *voi să treceți, să loviți, să nu cumva ..., să goniți, să țineți, nime... să nu gîndească*. Interjecțiile de felul *Cîinilor ! Iacă !* sînt completate de construcțiile emfatice recurente ca: *eu oi purcede, oi purcede și oi înfrînge, că știu eu că oi înfrînge* etc. — sugerînd autoritatea, curajul, bărbăția și perfecta stăpînire de sine a șefului într-un moment critic. Ele sînt *garantate* de amenințări, în propoziții scurte, drastice, cu elementul principal pus totdeauna sub accentul retoric: *den voi care, și nu cu altă armă, capul îi voi tăia* etc. Sînt puține paginile, în toată proza românească, în care dinamismul limbii să fi fost mai bine marcat ca aici. Evident, în cazul acesta ultim nu e vorba numaidecît de meșteșugul retoric al lui Costin ca atare, cum arătam în comentarea fragmentelor de mai înainte, cît mai ales de tactul prozatorului care, avînd foarte vie în minte scena respectivă și voind a o comunica în chipul cel mai convenabil, se supune legilor limbii în care scrie.

4

În concepția scriitorilor vechi — modernii încă n-au hotărît pe deplin lucrul —, meșteșugul retoricesc și acela al scrisului au scopuri utilitare foarte precise. Nu numai că „înseamnă" pentru ținere de minte, dar istoricul, cronicarul mînuitor de condei, cărturarul în genere mai este și un „dascal", un învățat care *moralizează*. Mai mult decît Grigore Ureche, înaintașul său, și mai mult decît urmașul Neculce, Miron Costin este un moralist, în sensul superior pe care îl dăm acestui cuvînt — cam în felul în care este utilizat în istoriografia franceză — cu totul departe de accepția vulgară și vulgarizatoare, am zice, atît de des întîl-

Scanned with OKEN Scanner

nită la vorbitorii de rînd. „A face morală cuiva", iată o expresie și urîtă și banală, o inadvertență în plan intelectual-filozofic. A te ocupa de *moralități* și de *moraliști*, iată o îndeletnicire nobilă.

În linie generală, moraliștii sînt niște sceptici (nu întotdeauna și pesimiști), copii ai veacului lor, ceea ce este, cu prisosință, și cazul cronicarului Miron Costin, trăitor în acele „cumplite vremi" de la mijlocul sutei a 17-a. Unghiul de privire care ne interesează aici este „arta scriitorului" în a moraliza, modul cum dojana filozoficească — acum, pentru cititorul de azi, rămasă fără obiect — cristalizează în formele limbii naționale, ca document omenesc și de epocă, oglindă în care ne privim, odată cu efectuarea unor asemănări și deosebiri, propriul nostru spirit în mișcare, prilej de reflecții asupra condiției umane și de desfătare intelectuală prin contemplarea istoriei.

Depășind considerabil „nacazaniile" bătrînești ale lui Ureche — îndeajuns de schematice, preparate după șabloane anume, dar avînd farmecul lor tocmai prin aceasta, după cum s-a văzut —, Costin moralizează mult mai „argumentat", prin coborîri dese la amănuntul faptic și prin acea impresie, plăcută cititorului, că ideile rezultă întotdeauna din întîmplări reale, din experiențe trăite, și nu invers, că s-a căutat cu lumînarea cazul care să satisfacă schema ideologică gata pregătită. Maxima, luată din cărți, ori din înțelepciunea populară, adesea elaborată de însuși scriitorul, este precedată sau urmată de un raționament în marginea întîmplării expuse de cronicar. Spontaneitatea, de tip Neculce sau Creangă, nu-l caracterizează pe Costin. Firescul, naturaleța impun însă de îndată, prin patosul iubitorului de adevăr și de dreptate.

Am văzut mai sus declarația de nepărtinire în legătură cu expunerea domniilor lui Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan. Nu mai puțin obiectiv, mai exact spus: afirmînd adevărul pe care îl gîndește el, este Costin și cînd povestește fapte din timpurile revolute față de momentul de la care scrie. Spre a lua un exemplu dintre cele frapante, cînd povestește întîmplările legate de domnia lui Mihai Viteazul, Miron admiră bravura învingătorului de la Călugăreni. Însă lui îi lipsește perspectiva istorică de a vedea în Mihai pe întregitorul de neam, iar pe deasupra, apologetica nu este partea lui tare,

Scanned with OKEN Scanner

ca în cazul tuturor moraliștilor. (Cînd o practică, foarte rar, de fapt o singură dată, cînd expune domnia lui Miron Barnovski, o face cu oarecari rezerve și, în genere, ca o bază de contrast pentru criticile din rest.) Scepticul asistase la ambițiile, mărirea și apoi dezastrele lui Vasile Lupu, care și el „căsca" asupra Ardealului și a Țării Românești și cunoștea foarte bine resorturile tuturor acestor demersuri politice, pe care de asemeni cronicarul nu le trece cu vederea. Aceasta îl face, probabil, să filozofeze — iarăși în spiritul ideii din *Viiața lumii* — asupra soartei lui Mihai, cu preacunoscutele cuvinte devenite un fel de tic:

„Neștiutoare firea omenească și de primejdiile sale, că apoi peste nu îndelungată vreme așea au pățit și Mihai vodă de Baște Giurgiu, cum au făcut el lui Bator Andreieș. Bine dzice sfînta Evanghelie: « Cu ce măsură măsuri, măsura-ți-să-va »" (49) [14]

Ceea ce pentru cititorul de azi pare o nedreptate făcută lui Mihai Viteazul, prin pana lui Miron Costin, la o primă ochire, vine să fie îndreptat prin garanția obiectivității gîndirii cronicarului. Încheind cele ce avea de spus în legătură cu domnul muntean, el nu uită a menționa complotul odios țesut în jurul eroului, complot în care banii (întotdeauna banii au format obiectul învierșunării moraliștilor!) au avut un cuvînt greu de spus. Dacă Mihai poate fi bănuit de oarecare trufie, în schimb generalul Basta apare ca un asasin plătit, în primul rînd de Ieremia Movilă, domnul Moldovei, despre care ne-am fi așteptat — dat fiind că familia Costineștilor s-a bucurat de protecție din partea Movileștilor filopoloni și rude ale lor — să fie vorbit de bine. [15]

---

[14] Sintagma revine în cîteva rînduri pe parcursul cronicii: „Neștiutoare firea omenească de lucruri ce vor să fie pre urmă" (p. 48, ed. cit., tot în legătură cu Mihai Viteazul); „Neștiutor gîndul omenescŭ, singur de la sine la ce merge și la ce întîmplări apoi sosește" (*Ibid.*, p. 100), în legătură cu Miron Barnovski, care fusese ademenit să vină, în 1633, din nou la tronul Moldovei, neștiind că-l așteaptă mazilirea și tăierea de către turci, la Țarigrad etc.

[15] Înrudirea Costinilor cu Movileștii se face mai întîi prin Safta, mama cronicarului, nepoată a lui Miron Barnovski-Movilă; apoi prin soția sa Ileana, care era fiica lui Ion Movilă, feciorul lui Simion vodă, avînd deci ca unchi pe Ieremia vodă și pe Petru, mitropolitul Kievului.

Scanned with OKEN Scanner

Tactul scriitorului și, totodată, arta sa constă în a pune în acest caz știrea pe seama a ceea ce „spunŭ oameni bătrîni" (una dintre sursele de documentare ale istoricului) și de a încheia toate aceste considerațiuni cu o maximă referitoare la puterea aurului:

„Spunŭ oameni bătrîni de pre acele vremi cum să fie agiunsŭ în cîteva rînduri cu dare Ieremie vodă la Baște Giurgiu, pentru moartea lui Mihai vodă, care lucru poate să hie (că ce nu lucreadză în lume avuțiia). Banii răscolescŭ împărățiile și mare cetăți le surupă, cum să dzice cu un cuvînt leșescŭ: Sula de aurŭ zidiul pătrunde." (56)

Asemenea maxime, unele populare, altele trase din cărți, apar consecvent în scrisul lui Costin, consacrîndu-l printre cultivatorii paremiologiei, atît de caracteristică pentru întreaga dezvoltare a literaturii române. Însă la dînsul sentența, proverbul, citatul autorizat etc. nu sînt menite a concentra expresia și nici nu sînt făcute pentru a o plasticiza neapărat, cît au rolul de a pune punct unei argumentări, ori, din contră, a deschide o demonstrație ce se vor infailibile. Să ne oprim la o serie de fapte, situații și personaje apreciate prin asemenea sentențiі:

Cînd Ștefan Potocki, cumnatul lui Constantin Movilă, fiul lui Ieremia și domnul Moldovei între 1607—1611, venise cu oaste spre a cuprinde țara, guvernată acum de Ștefan Tomșa al II-lea (1615—1616), lucrurile n-au mai mers ca în alte dăți, cu dobîndă pentru poloni. Comentariul se produce printr-un proverb local: „Ce, cum dzice muldovanul, nu sintŭ în toate dzilele Paștile" (59). Mai trebuie să punem la socoteală faptul că Ștefan Tomșa nu era deloc în favorurile cronicarului, ci, dimpotrivă, era văzut ca un tiran, în orice caz mult mai urît decît polonezii, rude și susținători ai Movileștilor. Însă, precum se vede, observația populară cum că nu în toate zilele sînt Paștile, ori că, printr-un echivalent, să zicem, „urciorul nu merge de multe ori la apă", impune și îndeamnă condeiul la consemnarea expresă a adevărului. Tot așa, maxima populară „Șerpele pînă nu ridică capul din iarbă să-l lovești" (129), pusă în seama hatmanului Calinovski, care ar fi spus aceste vorbe trecînd cu oști polone prin orașul Bar, grăbind să potolească răscoala

Scanned with OKEN Scanner

cazacilor conduși de Bogdan Hmielnițki. Zicala „acela ce să înecă de sabie goală să apucă" ilustrează situația deosebit de critică a lui Gheorghe Rakoczy, aflat fără aliați și sub amenințarea turcilor.

Însă, întru cît îl privește pe Miron Costin, mai caracteristice sînt citatele scoase din cărți și așezate la locul cerut de economia expunerii. Ele impun prin caracterul lor savant, am zice, căutat anume. Astfel, justificarea principiului inviolabilității persoanei domnului — fie el chiar veneticul, aventurierul și ereticul mîncător de carne în post Gașpar Grațiani — se face printr-o maximă din Biblie prezentată în context ca o adevărată dogmă, pentru mai multă autoritate chiar în originalul slavon: нѣ ест ни єдина власт тъкмо шт Бога, tradusă de îndată, fiindcă — se vede și cu acest prilej — scriitorul nu mai putea conta pe cititori cunoscători de slavonește: „adecă: Nu-i nici o putere fără numai de la Dumnedzău" (72) [16]

Tot printr-un citat slavonesc, extras din textele sacre, se pregătește povestirea domniei lui Radu Mihnea (1616—1619; 1623—1626), la începutul „capului al unsprădzăcilea", ca spre a întări ideea — cu totul îndrăgită de moralistul Costin — că dreptul este înțelept și spune întotdeauna adevărul: Изѣ оустъ праведнаго исходитъ разѣм. Urmează, evident, traducerea: „Den rostul direptului izbucnește înțelepciunea" (89).[17] Proverbul popular curat, echivalentul sau, dacă vrem, *paralelul* celui de mai sus ar fi „Gura prostului adevăr grăiește", explicabil prin *răsturnarea dialectică* a unui raport, ori prin ceea ce numim atingerea și identitatea contrariilor. Cum însă Costin este un scriitor grav, el preferă prima formulare, total lipsită de comic — ceea ce nu este cazul celei de a doua — și mai îndepărtată de mentalitatea populară.

Firește, trimiterea la citatul slavonesc și biblic — semnificînd nu neapărat gîndirea mistic-religioasă a cronicarului, cît tendința consolidării unor principii morale absolut necesare societății medievale românești — nu este procedeul

---

[16] Vezi și supra, p. 150.

[17] „Rost" (lat. *rostrum*), mult mai frecvent în limba română veche, traduce pe v. sl. оѣстъ și este echivalentul arhaic pentru *gură*. Iată traducerea pasajului respectiv după Biblia oficială, ed. Sf. Sinod, Buc., 1914: „Din gura dreptului pică înțelepciune" *(Pildele lui Solomon*, 10/32*)*.

Scanned with OKEN Scanner

livresc unic în scrisul lui Costin. Cărturarul posedă o bogată informație în domeniul culturii antice greco-latine, receptată tîrziu și în forme specifice umanismului din centrul și sud-estul Europei, în special a celui polonez. Mai ales tendința de a cita latinește apare la Costin caracteristică, cînd vine vorba de chestiuni privind tactica războiului, de o pildă: „Și bine a dzis unul: *Bella momentis constant*, adecă: Războaiele în clipala ochiului stau" (115). Remarcăm de îndată traducerea foarte exactă a lui *momentis* cu *clipala ochiului*, neologismul, mult prea inexpresiv, cel puțin pentru zilele noastre, pătrunzînd în română foarte tîrziu, în secolul al XIX-lea, prin intermediul francezei. Citatul latinesc este făcut să introducă pagina în care, cu un ochi de tactician foarte versat, cronicarul descrie lupta din noiembrie 1639, pe Prahova, între satele Nenișori și Ojogeni, unde Vasile Lupu fu învins de Matei Basarab, pur și simplu dintr-o nebăgare de seamă. Exact în momentul cînd cea mai mare parte a ostașilor moldoveni se afla „în pradă", bine informat, adversarul ia inițiativa, forțează trecerea rîului și atacă fulgerător. Ideea revine — nu însă și citatul latinesc — în comentariul ciocnirii oștilor lui Gheorghe Ștefan cu cele ale lui Vasile Lupu, în 15—16 iulie probabil, la Sîrca, înainte de ocuparea Sucevei de către cel dintîi:

„În mică cumpănă stau lucrurile omenești și răssipele a mare case și domnii și bine au dzis un dascal că lucrurile războaielor în clipala ochiului stau" (164).

Cum se vede, lucrurile omenești aflate totdeauna „în mică cumpănă", „răssipile a mari case" și războaiele care stau „în clipala ochiului" vin în consensul ideii centrale din poemul filozofic *Viiața lumii*, ca și următorul citat latinesc, prin care se comentează începutul decăderii „vîrtuții" politice și militare a Poloniei, subminată de răscoala cazacilor:

„Pentru aceia bine a dzis un dascal: *Si qui sunt in superiore valetudinis gradu, dum in eodem permanere non possunt, cadunt in deterius*, adecă: Ceia ce sintŭ în scara vîrtuții acea mai de sus, neputîndu a sta tot într-acele stepene, cad foarte la mare slăbiciune. Așea toate împărățiile, cîndŭ prea să suie la mare tărie, neavîndŭ loc să să mai sus suie, cad și purced îndărăptŭ, cum vedem și crăiia leșască." (125)

Scanned with OKEN Scanner

Hotărît lucru: analiza internă a textelor costiniene arată scrierea „pe parcurs" a cronicii, pasajul de mai sus, ca și altele [18], putînd fi așternut pe hîrtie paralel cu elaborarea poemului *Viiața lumii* (pusă de P. P. Panaitescu în 1671—1672, prin deducțiile rezultate din împrejurările tipăririi *Psaltirii în versuri* a lui Dosoftei, în epilogul căreia se află inserate versuri de Miron Costin pe tema *fortuna labilis*) [19]. Iată corespondentul poetic al pasajului din cronică:

Unde-s ai lumii împărați, unde iaste Xerxes,
Alixandru Machidon, unde-i Artaxers,
Avgust, Pompeiŭ și Chesar? Ei au luat lume,
Pre toți i-au stinsŭ cu vremea, ca pre niște spume.
etc. (321)

Încă mai interesante, profund definitorii pentru modul de a gîndi al moralistului și pentru arta prozatorului Miron Costin, sînt ceea ce am putea numi maximele create de el însuși. E adevărat, fie din pricina expresiei mai contrase a limbii, fie din pricina aspectului popular-arhaic, fie dintr-altele încă mai subiective — de înțeles pentru cititorul zilelor noastre care parcurge cărțile celor vechi —, sîntem tentați a găsi maxime destul de multe prin cronici. Totuși, anume propoziții cu aspect sentențios, puse să introducă ori să încheie cîte un comentariu, sînt deosebit de frumoase în formularea lor cadențată, concentrată, sugestivă în gradul cel mai înalt, memorabile prin lapidaritate: „Datoria omenească" — altcum spus: moartea — l-a împiedecat pe Ureche să ducă la capăt opera, fiindcă *„moartea lucruri taie și să obîrșască nu lasă"* (43). Ca în versurile din *Viiața lumii*: „Moartea, vrăjmașa, într-un chip calcă toată casă/ Domnești și-împărătești, pre nimeni nu lasă" (322). Ștefan Tomșa al II-lea (1615—1616) guverna țara ca un tiran, umblînd — lucru aproape incredibil! — la plimbare cu călăul său, un țigan negru, buzat, fioros la vedere, în văzul lumii, spre a înfricoșa pe boieri. Din cînd în cînd țiganul zicea, arătînd spre boieri: „S-au îngrășatŭ, doamne, berbecii, buni

[18] Vezi și comentariul nostru de la p. 154 supra.
[19] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 433 și următoarele.

Scanned with OKEN Scanner

sintŭ de giunghiat". Iar vodă rîdea și dăruia bani țiganului (61). Situația prilejuiește reflecții ca acestea:

„*Și hiecîndŭ unde este frica, nu încape dragoste*. Pentru aceia, întrebîndŭ un împăratŭ pre un dascăl: cum ar fi împăratŭ să hie drag tuturora? Au răspunsŭ: « De nu vei hi, împărate, groznic nemăruie ». *Fericiți sintŭ aceia domni cărora țările lor slujescŭ din dragoste, nu din frică, că frica face urîciune și urîciunea, cîtŭ de tîrdzîu, tot izbucnește.*" (61) [20]

Dacă față de tirani supușii manifestă frică, nu-i mai puțin adevărat — situație machiavelică! —, tiranii au frică, la rîndu-le, de supuși, altcum spus *siială*. Cronicarul se vrea, nu mai încape nici o îndoială, el însuși un *dascal* sfătuitor în pilde și maxime, de vreme ce pune atîta metodă în cîntărirea vorbelor sale: „*Fericiți sintŭ împărații, craii, domnii, carii domnescŭ așea, să nu le hie de cei mai mici nice o dată siială*. Un craiŭ de Englitera, de cîte ori să îmbrăca diminețile, de atîtea ori dzicea sîngur șie: « Adu-ți aminte că a multe gloate de oameni ești stăpînŭ». *Domnii cei buni și drepți fără grije și desfătați stăpînescŭ, iară cei răi tot cu siială.*" (99) Această moralizare însă e introdusă în pagină printr-o exclamație profetică: „O! nestătătoare și niceodată încredințate lucrurile a lumii, cum vîrsteadză toate și turbură și face lucruri împrotivă!" (98). Imediat apoi ne dăm seama că totul prepara atmosfera pentru nararea unei grozăvii: linșarea de către mulțimea dezlănțuită a boierului venetic și spoliator al poporului Batiște Veleli, în șesul Bahluiului, în fața curților domnești și sub ochii îngroziți ai lui vodă, Alexandru Iliaș (1620—1621; 1631—1633). Cu procedee specifice modernilor, Costache Negruzzi transporta scena în timpul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu (1564—1568) și schimba pe Batiște cu Moțoc. Nuvela romanticului rămîne magistrală, dar, privită în sine, pagina lui Costin impresionează mai mult, prin *autenticitate* și prin *participarea nedisimulată*, naivă în anume chip și filozofic-afectivă, a scriitorului la cele relatate, lucruri inexistente la Negruzzi, care își face un merit atît din *ficțiune* (este per-

[20] Iar în legătură cu bunătatea lui Miron Barnovski: „Milele domnilor pot așădza țările, nemila și lăcomiia facŭ răsipă țărîlor" (93).

Scanned with OKEN Scanner

fect conștient de dreptul pe care-l are de a nu respecta adevărul istoric în litera lui), cît și din detașarea de obiect. Se poate spune, fără teamă de a greși față de cine cunoaște caracteristicile prozei celei mai noi din zilele noastre, că, printr-o revenire dialectică în evoluția fenomenului literar, Costin este *mai modern* decît Negruzzi, tocmai pentru că participă afectiv la cele ce spune și pentru că păzește adevărul istoric ca un reporter. Părăsind generalizările apoftegmatice, cronicarul cade dintr-o dată asupra particularului, în chipul cel mai natural. Pagina care înfățișează pentru prima dată în proza noastră mișcarea gloatei este atrăgătoare prin aglomerarea verbelor de acțiune și prin apariția neașteptată a șirului dialogal ori a propoziției scurte, nesupravegheată anume de vreo calofilie, cum se întîmplă cu maxima și apologul din fraza retorică, atît de dragi cronicarului:

„Dacă au agiunsŭ în șesul Bahluiului domniia, aproape de mănăstirea Balicăi, locul era tot plin de oameni, nu să vedea șesul deșertŭ necăiuri. Striga: « Dă-ne, doamne, pre greci ». Unii hăicăia, alții suduia și jecuia ». Și acolo au strigatŭ pre Batiște, să le dea, carele era tot aproape de Alexandru vodă, văzîndŭ strigarea pre sine. Ce, nu sta domniia de grijea lui, ce de grijea sa și numai ce i-au dzis să să depărtédză de dînsul. Și așea l-au apucat și l-au dat pre mîna țăranilor. Nespusă vrăjmășiia prostimei! Și așea, fără de nice o milă, de viu, cu topoară l-au făcut fărîme. Și pănă într-atîta s-au amestecat unii, anume Bosie Lăpușneanul, cît nici ermulucul din spinarea lui Alexandru vodă, că bura ploaie, atunce n-au hălăduitŭ.“ (99)

Paragraful continuă cu o serie întreagă de alte amănunte, devenite, fără voia scriitorului, „semnificative“, fixînd extraordinar de exact locul acțiunii în timp și în spațiu și relevînd psihologiile prin comportament. E foarte clar acum că Miron auzise toate acestea din gura tatălui său, pe atunci postelnic la curte. De n-ar fi fost încadrată într-o ideologie, care este aceea a marelui boier prudent în fața furiei gloatei dezlănțuite, ideologie exprimată în maximă și apolog, pagina ar fi rămas seacă, simplă însemnare pe răboj.

Metafora norocului — prezentă mai întîi în folclorul național — apare, cum prea bine se știe, asociată *soartei*

Scanned with OKEN Scanner

schimbătoare și timpului care fuge ireparabil: „Norocului i-au pus nume cei bătrîni din lume / Elu-i cela ce pre mulți cu amar să afume. / El suie, el coboară, el viața rumpe, / Cu soția sa vremea toate le surpe. / Norocul la un loc nu stă, într-un ceas schimbă pasul, / Anii nu pot aduce ce aduce ceasul." (321) Miron Costin a demonstrat practic, primul în literatura română, că expresia poetică, în certe împrejurări, este redundantă, prin chiar împrejurarea constrîngerilor prozodice la care e supus discursul, ca și prin obligativitatea metaforei deliberate. În timp ce proza, dimpotrivă, poate oferi, într-un chip mai spontan, natural, uimitor de neted uneori, tipare foarte exacte ale gîndului mergînd direct la țintă. Iată, după părerea noastră, unul dintre cele mai strălucite exemple de stil apoftegmatic din cîte avem și în care ceea ce am putea numi metafora norocului zvîcnește ca un pește de aur în apele clare ale limbii: *„Orbŭ nărocul la suiș și lunecos a stare la un loc, grabnicŭ și de sîrgŭ pornitoriu la coborîș"* (173) [21]. Oricît am privi cu lupa cuvintele și spațiile dintre ele (antepunerea elementului predicativ, lipsa copulei, juxtapunerea — necesare contragerii —, simetriile, jocul antonimic, farmecul arhaismelor în personificare etc.), nu vom putea explica în ce stă secretul acestei frumuseți de limbă veche. Ea a cristalizat pe neașteptate, într-un moment cînd contemplația filozofului asupra evoluției evenimentelor istorice a fuzionat cu observația ascuțită a caracterologului și psihologului social. Căci cugetarea în chestiune e prilejuită de faptul că Gheorghe Rakoczy, serbîndu-și victoriile, se veselea la banchete împreună cu prietenul și aliatul său Gheorghe Ștefan, punînd la cale planuri, „înghițind mari și înalte gînduri", neștiutor de dezastrele care-l așteptau, uitînd că „turcii prăviia cu coada ochiului aceste tovărășii țărîlor acestora" (173).

Celebrul adagiu: *„nu sînt vremile supt cîrma omului, ci bietul om supt vremi"* (144), impunător prin conciziunea frazării și prin recurența simetrică a celor două vocabule cheie, *vremi-om*, prin cezura la care obligă flexiunea geni-

---

21 Iată și metafora *binelui*, într-o maximă conchizînd asupra domniei aceluiași Barnovski pe care-l propune drept unul dintre domnii buni: „... ce binele pururea este gingaș și, pentru păcatele oamenilor, nu în multă vreme stătătoriu" (94).

Scanned with OKEN Scanner

tivală și accentul scurt pe silaba ultimă — apare în legătură cu faptul că Vasile Lupu ar fi procedat bine dacă, acoperindu-și retragerea spre cazaci, ar fi ordonat întărirea cetății Hotinului cu oameni și bucate, în vederea unui asediu de durată. Ca și în cazul precedent, maxima răsare sub condei în chipul cel mai natural, abia cînd cronicarul își ia seama că sfaturile lui vin post festum: „Dzicem că de ar hi cutare și cutare, acmu ar hi într-alt chip. *Iară nu sînt vremile supt cîrma omului, ci bietul om supt vremi.*"

Exact același lucru s-a întîmplat cu vorbele: *„nasc și în Moldova oameni"*, ieșite de multă vreme din contextul original și folosite la cele mai diverse ocazii. Ele provin din portretul făcut de cronicar lui Gheorghe Ștefan, cam convențional, ne pare nouă astăzi, pus la sfîrșitul povestirii domniei respectivului voievod, remarcabil însă prin aceeași strunire a condeiului în vederea conciziunii: „Om deplin, cap întreg, hire adîncă, cît poți dzice că *nascŭ și în Moldova oameni*" (180). Tendința, spre a nu zice metoda, de a caracteriza personalitatea printr-un portret concentrat în maxime, cumva eliptic și în raccourci, este plutarchiană, cum s-a mai observat, și cititorul de azi încearcă numai regretul că Miron Costin nu a avut totuși — măcar în această privință — materie pe potriva condeiului său.

Cînd însă se caracterizează un fapt, o situație, un adevăr evident etc., maxima impresionează puternic prin deplina atingere a țintei propuse. Una dintre ele, prilejuită umanistului iubitor de cultură și cărți, îndemnînd la aceasta și pe cititorii săi, apărea în predoslovia la *De neamul moldovenilor*: „... că nu este alta și mai frumoasă și mai de folos în toată viața omului zăbavă decît cetitul cărților" (244). În fond, scrutînd lucrurile mai îndeaproape, exprimarea concentrată, în maxime (altcumva decît aceea în proverbe populare, care nu presupune neapărat conciziunea, cît pitorescul metaforic), vine la Miron Costin din formația lui umanistă. Ea nu ni se pare (cum se crede: vezi studiul introductiv la *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 17—18, ed. cit. și monografia lui Enache Puiu, *Viața și opera lui Miron Costin*, Ed. Academiei R.S.R., 1975, p. 153—154), atît de săracă, cel puțin judecînd după efectele de substanță, oglindite în stil și implicit în modul de a gîndi al scriitorului. Astfel, în legătură cu „nu sînt vremile supt cîrma omului

Scanned with OKEN Scanner

ci bietul om supt vremi", o sentență eminamente de esență umanistă, s-ar putea întreprinde comparația cu o alta scoasă direct din Plutarh, tot pe atît de... fatalistă: „Cu anevoie este hiecăruia a să feri de ce ieste să hie" (136). Sînt cuvintele spuse de Pirus „împăratul epiroților" ca replică la sfatul unui soldat din garda sa care, într-o luptă cu romanii, îi atrăgea atenția să se ferească de un anumit soldat inamic, „cel rîmplean pre un cal negru", care urmărea anume să-l ucidă. Însă toată relatarea se face, în scop moralizator-cărturăresc, în momentul în care se povestesc împrejurările trădării aceluiași Vasile Lupu de către Gheorghe Ștefan și de Ciogolești:

„Așea să poate dzice și de Vasilie vodă, domnŭ cu paza în toate părțile și pe la toate porți, nu s-a putut feri de ce-i era să-i vie asupră și mai ales de primejdia den casă foarte cu anevoie a să feri hiecăruia" (136).

Digresiunea cu comparația pe care am făcut-o între cele două pasaje are ca scop să arate că în cazul cel de al doilea, cînd maxima se produce spontan, prin absorbția de substanță a unei idei rezultată din experiența de viață, *stilul este mai direct și mai pătrunzător*, impresionant prin laconism, prin echilibru și profunzime de gîndire, față de primul caz, cînd cronicarul se mulțumea cu citatul din cărți.

5

În ceea ce privește tehnica portretului, iarăși, constatarea generală pe care o facem cînd comparăm pe Costin cu Ureche și cu Neculce este aceea că la dînsul domină, mai mult ca la ceilalți doi, atitudinea morală, însă cu o atenție sporită la nuanțe, o dată cu o vizibilă tendință de a sparge tiparele consacrate. Această tendință nu este deliberată anume, spargerile de tipare consacrate producîndu-se dinlăuntru spre în afară, determinate adică de conținutul comunicării. Căci ceea ce izbește pe cititorul de azi, care parcurge cu un ochi atent și anume avizat textele literaturii vechi, este lipsa oricărui efort din partea autorilor în direcția originalității. Dimpotrivă, s-ar zice, cei vechi imitau, colportau și uneori

Scanned with OKEN Scanner

chiar se copiau între dînșii fără nici o jenă, ori vreo prejudecată legată de dorința realizării unicatului. Și cu toate acestea, ei sînt, trebuie s-o recunoaștem, mult mai originali decît modernii — privind, se înțelege, lucrurile pe ansamblu — tocmai pentru că nu caută originalitatea cu orice preț, cum se întîmplă în literatura modernă, cam de pe la jumătatea secolului trecut pînă în zilele noastre, cînd această prejudecată a depășit marginile îngăduite de rațiune și de bunul-simț, măcar în cîteva din cazurile cele mai caracteristice.

Capitolul 11 din cronica lui Miron Costin, spre exemplu, povestind domnia lui Radu Mihnea (1616—1618; 1623—1626), începe foarte protocolar și după tipic: „Domnia Radului vodă celui Mare împărăției, nu domniei sămănătoare; și pentru lucrurile și tocmelile casei lui i-au dzis Radul vodă cel Mare“ (89). Din pricina acestui ton cu care debutează o asemenea pagină, cam convențională, nu ne surprinde deloc faptul că portretul propriu-zis al lui Mihnea este executat după tiparul consacrat de Ureche în cunoscutul portret pe care i-l face lui Ștefan cel Mare, la care Miron nu se poate să nu fi fost atent:

„Fost-au acestŭ domnŭ, Radul vodă, deplin la toate și întreg la hiire. Cuvîndul ce-l grăiia ca o pravilă era tuturora, giudețele cu mare dreptate și cu socoteală, fără fățărie, cu cinste, iară nemăruia cu voie veghiată ...“ (89)

De îndată ne dumirim însă că Radu vodă Mihnea plăcuse lui Costin numai într-o singură privință, și anume într-aceea că — păzind cu grijă mare treptele sociale — la judecăți și în multe alte împrejurări se purta, zice el, „cu boieriul ca c-un boieriu, cu slujitoriul ca c-un slujitoriu, cu țăranul ca c-un țăran...“ *(Ibid.)*. Cînd cei din preajmă-i îl împing să acorde, cam fără voia lui, boieria unei prea credincioase slugi (intervine deci povestirea cu amănunte caracterizante), care mai pe urmă se obrăznicește, dovedindu-se nedemnă de rangul primit (motiv literar foarte frecvent la noi, unde ariviștii cu fumuri abundă: la Negruzzi, Alecsandri, Filimon, Caragiale, Sadoveanu etc.), domnul nu pregetă a ordona administrarea bătăii tradiționale, zicînd: „« Eu, măre, încă pre boierie nu am apucat să-ți dzicŭ! ». Și au dzis armașului de au luat gîrbaciul și au pus de i-au dat 300 de toiege.“

Scanned with OKEN Scanner

(90) Nedeclarată anume, satisfacția scriitorului, mare boier, se simte plutind între șiruri. Ceea ce voim să subliniem, însă, e faptul că la portretul „generalizant", bine executat prin întoarcerea din scurt a condeiului, cum făcea și înaintașul (inversiunea solemnă, juxtapunerea, eliminarea copulei, antepunerea complementului drept etc.), se adaugă un element „particularizant", rezultat din aducerea în pagină a comportamentului personajului portretizat.

Mai mult încă, tendința de a spune adevărul cu orice preț, autosupravegherea strictă și cu totul expresă în această privință — lucru greu de aflat la ceilalți cronicari, măcar nu în aceeași măsură — , îl pune pe Costin în situația de a nu lăsa uitării părțile rele, negative, cum se zice, ale lui Radu Mihnea, inaugurînd, într-o privință, ceea ce numim personajul complex în proza românească. Radu Mihnea fusese „cu mare pustietate țării", prin cheltuielile „zburdate" ce făcea pentru fastul curții. (Moraliștii, din toate timpurile și din toate locurile, au fost dușmani înverșunați mai cu seamă ai luxului, ai cheltuielilor necumpătate pentru aparat.) Cel ce admira păzirea ierarhiei sociale la Mihnea se miră foarte „cum au încăputŭ într-o înțelepciune ca aceia o vină ca aceasta", cum de nu și-a dat seama „că ieste domnul să să poarte cumŭ biruiește venitul țării" (90). Ca atare, prin moartea lui Mihnea și venirea la tron a lui Barnovski, s-a făcut pentru Moldova ca o schimbare de la iarnă la primăvară. (Vezi comentariile la comparația „Ce cum floarea și pomeții ...")[22]

În portretizarea lui Miron Barnovski-Movilă abia de apare o vagă notație referitoare la aspectul exterior al omului — „la portul hainelor mîndru" — de atîta grijă ce are scriitorul pentru partea morală: „Era la hirea sa Barnovschii vodă foarte trufaș și la portul hainelor mîndru, iară la inimă foarte direptŭ și nelacom și blîndŭ ..." etc. (103). Portretul, făcut numai în treacăt, feciorului slăbănog al lui Vasile Lupu e un prilej de a scoate în evidență, prin contrast, vrednicia tatălui. Ideea, pe care am aflat-o la Ureche, cum că bătrînii au fost mai în vîrtute decît tinerii, e prezentă deci și la Costin: „că era Ion vodă omŭ slabu și deznodatŭ și de mîni și de picioare, cum n-ari hi fostŭ feciorul lui Vasilie vodă,

22 Vezi supra, p. 156, note.

Scanned with OKEN Scanner

care era ca un leu și la hire și la trup" (117). Un contrast frapant, foarte caracteristic și tipic pentru epoca citirii *Esopiei* — într-o vreme cînd frumusețile corpului omenesc nu se cultivau —, oferă portretul pîrcălabului Ștefan de la Soroca, unul dintre sfetnicii cei mai importanți ai lui Vasile Lupu. Personajul a atras atenția lui Sadoveanu, care l-a reluat în romanul *Nunta Domniței Ruxanda* (1932), făcînd din el unchiul lui Bogdănuț, iubitul prea romantic al fiicei voievodului, surghiunită prin căsătorie fără voia ei, din calcule politice, cu Timuș Hmielnițki:

„Omŭ de miratŭ la întregiia lui de sfaturi și de înțelepciune, cît pre acele vremi de-abiia de era pementean de potriva lui, cu carile și Vasilie vodă sîngur, deosebi de boieri, făcea sfaturi și cu multe ceasuri voroavă, așea era de deplin la hire. Iară la statul trupului său era gîrbov, ghiebosŭ și la cap cucuiatŭ, cît puteai dzice că este adevăratŭ Essopŭ la chipŭ." (141)

În ciuda unei înrădăcinate tradiții în istoriografia noastră, este aproape impropriu a vorbi de „arta portretului" la cronicari, mai ales la Costin. Cum era de așteptat și cum dealtfel s-a și văzut în parte din cele arătate mai sus, Costin este un fin, pătrunzător chiar pe alocuri, observator psihologic, în cel mai propriu înțeles al cuvîntului, însă absolut fără nici o ostentație, cum, vai, întîmpinăm în paginile ultimilor romancieri moderni de plan secund. Ca la romancierii moderni cei mari însă, cronicarul notează comportamentul, spontan adesea, dar cu atît mai atrăgător. Astfel, după lupta de la Cornul lui Sas, din 19 iulie 1612, după ce înfrînge pe Constantin Movilă (1607—1611), Ștefan Tomșa al II-lea trece la represalii drastice, poruncind tăieri de capete boierești. Logofătul Vasile Stroici se bucurase însă de grația domnului, fără s-o știe, pentru că tiranul voia să-l aducă să asiste la masacrarea celor din partida sa, să se înspăimînte, crezînd că-i vine și lui rîndul. Fiind însă un om „din hirea lui inimos", Stroici face un lucru disperat, încercînd a smulge sabia unui dărăban, spre a muri „cu răscumpărare" cum zice cronicarul, plătindu-și adică bine pielea. Firește, moralistul este prezent tot timpul în pagină, dar ceea ce ne interesează de astă dată este notația, deloc meșteșugită și tocmai pentru aceasta impresionantă, a ceea ce cu o expresie franțuzească s-ar putea numi

Scanned with OKEN Scanner

„la soudaineté dans le geste". Verbele de acțiune capătă intensitatea necesară *suspensului* și mișcarea psihologiilor se simte numaidecît:

„Iară pre Vasile Stroici îl iertase Ștefan vodă, numai învățase pre Nicoriță armașul să-l ducă să vadză perirea celorlalți, să-i hie grije mai pre urmă de moarte, că era om tînăr Stroici și din casă mai vechiŭ și cinsteș decît toate casele în țară. Ce dzilele lui cele fîrșite, cum să dzice cuvîntul, văzîndŭ că merge la perire și nu-i spusesă armașulŭ povestea, s-au apucatŭ de sabiea unui dărăbanŭ, să moară cu răscumpărare, că era om den hirea lui inimos. Ce l-au împresurat îndată dărăbanii și n-au apucatŭ să scoață sabiia. Care lucru dac-au spus armașul lui Ștefan vodă, îndată au pus de l-au omorît și pre dînsul, răcnindŭ: « Ai, cînele, au vrutŭ să moară cu soții! »" (60)

E adevărat că Miron Costin vedea încă în Polonia un aliat al Moldovei pentru o eventuală eliberare a țării de sub dominația turcească. Faptul nu e de natură însă a-i adormi spiritul critic, nu numai în ceea ce privește cutare sau cutare șleahtic de care vine vorba în cronică, dar chiar în ceea ce privește psihologia nației leșești luată în totalitatea ei. (O tendință comună tuturor cronicarilor, mai ales însă lui Ureche, lui Costin, Stolnicului Constantin Cantacuzino, Neculce și Cantemir este de a formula psihologii globale, ale popoarelor despre care vorbesc.) Mai cu seamă Miron nu poate suferi (lucrul era de așteptat) înfumurarea leșească tipică, observată la unii. Ca un fel de anecdotă, cu mult tîlc în această direcție, ni se povestește cum un sol leșesc la Poartă, pe timpul domniei lui Ștefan Tomșa al II-lea (1611—1615), pusese să i se potcovească telegarii, ca-n poveștI!, cu „potcoave de argint prinse numai cîte cu un cuiŭ, anume ca să cază pre ulițe", ca să se minuneze turcii din Țarigrad de asemenea „zburdate cheltuiele". (Din nou, deci, moralistul nu suportă luxul, pe care diplomații din toate timpurile l-au practicat și-l practică sub diferite forme.) Primit în serai, la sultan Mustafa, leahul cel mîndru se face a căuta un scaun pe măsura făloșeniei lui și a neamului pe care-l reprezenta. Neaflînd așa ceva, pentru că, așa cum se știe, obiceiul turcesc cere să stai pe divan, eventual direct pe

Scanned with OKEN Scanner

covor, cu picioarele puse cruciș, ambasadorul se dezbrăcă de prea scumpa-i hlamidă, o făcu ghem și șezu pe ea în chip de scaun, lăsînd-o apoi acolo, cu mare ironie și dispreț, să fie în palatul sultanilor prețul unui scaun pentru solii leșești. Știrea e dată prin ipoteticul *spun*, dar gesturile sînt notate cu o tehnică perfectă, anume în scopul scoaterii la iveală a înfumurării personajului:

„Spunŭ de solul acela, dacă l-au dus la împărăție, după adunare, n-au vrut să dzică nimică, căutîndŭ pe după sine vreun scaun să șază și șezîndŭ, să-și dea soliia. Și așteptîndŭ cîtva, văzînd că nu-i dau scaun, cabanița ce era pe dînsul, învăluind-oă, au pus și au șezut în loc de scaun. Și după soliie n-au vrut să mai priimască haina, răspundzîndŭ să hie prețul ei la visteriia împărătească de un scaun, să hie de solii leșăști. Și aceasta poveste au rămas de aceia soliie și alte cheltuiale desfrînate peste măsură." (88)

Un alt leah „simăț și fără crieri" era hatmanul Korecki, comandant în locul lui Mihail Wisznowiecki, ginerele lui Ieremia Movilă, mort între timp, care numai cu 600 de oameni rămăsese să înfrunte pe Skender pașa în lupta de la Drăcșani, la 3 august 1616, cînd Alexandru Movilă, fiul lui Ieremia, și mama sa Elisabeta sînt capturați de către turci. Corespondentul polonez al adagiului „mintea românului cea de pe urmă" este „după pagubă, leahul înțelept", cu care se comentează în cronică situația lui Korecki, înfrînt de Skender pașa. Mult prea interesantă apoi, sub raportul observației psihologului și moralistului, este scena care urmează, cînd doamna Elisabeta, ambițioasa care provocase toate amestecăturile, aducînd oști polone conduse de ginerii ei, voind a-și pune pe tronul Moldovei fiul și provocînd astfel de dezastre pentru țară, prinsă de otomani, se adresează boierilor moldoveni cu cuvintele: „Boieri, m-au rușinat păgînul!". E posibil ca doamna lui Ieremia să fi voit a trezi în compatrioții ei mîndria țării jignite de păgîn. Însă de astă dată moralistul e părăsit de simțul sublimului și trage concluzia lui preferată:

„La această ocară au sositŭ casa Ieremiei-vodă și poate hi pentru răutățile ei, că era o fămeie răpitoare, precum spunŭ

Scanned with OKEN Scanner

și de vreme ce au otrăvit pe cumnatu-său, pre Simion-vodă (de va hi așea) și de frica lui Dumnedzău depărtată" (64).

Scena a inspirat pe Nicolae Iorga, în cea mai bună piesă de teatru a sa, *Doamna lui Ieremia* (reprezentată acum cîțiva ani, cu frumoase decoruri de Demian), ca și în memorialul de călătorie *Românismul în trecutul Bucovinei* (1938), unde marele istoric — trecînd peste resentimentele lui Costin — evoca într-o pagină vibrantă amintirea Elisabetei, dusă într-un harem și moartă în captivitate, dar lăsînd să i se aducă și să i se păstreze frumosu-i păr blond-roșcat, la Sucevița, în globul de aur de sub policandru.

O altă scenă ce ar putea intra într-o dramă romantică tipică este și aceea în care marele vornic Bucioc, chemat la curte de către Gaspar Grațiani (1619—1620), soarbe din pocalul pe care stăpînul său i-l oferea „cu veselie", știind prea bine că i se dădea otravă. Avea însă de mai înainte pregătit un antidot, de la „un doftor priiatin", cu ajutorul căruia își salvează viața. Mai interesantă este observarea comportamentului lui Gaspar care a doua zi, după ospăț, se făcea bolnav, „dînd vina stolnicilor că au fost bucatele coclite":

„Iară pre Bucioc pusesă gîndŭ să-l otrăvască și într-o dzi oprindu-l la masă și-au scornit voie bună, închinîndŭ la Bucioc cu veselie și au pus de i-au dat otravă. În loc s-au simțit Bucioc otrăvit și s-au și sculat de la masă și s-au dus la gazdă, avînd ierbi împrotiva otravei, date de un doftor priiatin, că aștepta elŭ una ca aceea de la Gaspar-vodă. Îndată au luat ierbi și au început a vărsa otrava, cu mare cumpănă de viață. A doua dzi s-au făcut războlit și Gaspar vodă, dîndŭ vina stolnicilor că au fost bucatele coclite." (68)

Cu toate acestea, aflăm din alte documente [23], vornicul Costea Bucioc (sau Băcioc) ar fi comandat armata moldovenească într-una din răscoalele lui Gaspar Grațiani contra turcilor, retrăgîndu-se apoi în Polonia, unde fu prins de tătari și tras în țeapă, în septembrie 1620.

---

[23] Cf. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII*, Editura Enciclopedică, 1971.

Scanned with OKEN Scanner

Comportamentul, notat adesea cu mare finețe de scriitor, dezvăluind psihologia fricii și a suspiciunii (cu totul caracteristice epocii cînd trădările și comploturile, pîrile și mozaviriile de tot felul, dezertările fără scrupule dintr-o tabără politică într-alta erau lucruri obișnuite), este partea cea mai interesantă în proza lui Costin. Astfel, fuga prin vicleșug a logofătului Gheorghe Ștefan la unguri, de unde avea să vină cu ajutor armat, provoacă în Vasile Lupu o panică ce-l face deosebit de viu, convingător, ca personaj de cronică. Încă în Polonia fiind, în acel moment, sau pe cale spre Moldova, cronicarul nu era de față și, prin urmare, primea informații de la alții, probabil de la Iordache și Toma Cantacuzino cu care se văzu scurt timp după întîmplare. De aceea folosește și aici, cu rezerva cuvenită, impersonalul *spun*. Vasile Lupu avea adevărate halucinații:

„Spun de Vasilie-vodă că den biserică l-au lovit gînduri de purcesul logofătului, așea fără nădejde. Și așea-și de a doa dzi după purcesul lui, au început a vedere a suna glas de unguri și de munteni." (137)

De altă parte, Ciogoleștii, comparșii lui Gheorghe Ștefan, care plecase arătînd „hîrtie scornită", cum că i-ar fi fost „giupîneasa pe moarte", lăsați oarecum de izbeliște de către patronul lor, pînă una alta tremură și ei de frică. Însemnarea devine acum demnă de pana celui mai iscusit prozator modern, cu toată exprimarea populară:

„La care sunet văzîndu-să Ciogoleștii cuprinși și lăsați de logofătul, cu care își știia voroava, au stătut la grije ca aceea, *cît pri pășitul lor și pre căutătură*, cine le-ar hi luat sama, le-ar hi cunoscut îndată vina" *(Ibid.)*.

Mai ales prin cuvintele pe care le-am subliniat, în citatul de mai sus, asistăm la unele dintre cele mai ascuțite notații de comportament unde se pot citi psihologii. Oameni de nimic și suflete de rînd, pre cum se vede, Ciogoleștii sînt acum gata să-și trădeze șeful, închinîndu-se lui Vasile Lupu, nu fără a trage totuși cu ochiul și cu urechea la zvonurile despre venirea celuilalt cu puterea. E reprodusă în cronică — se deduce, după un document ce l-a avut la îndemînă scriitorul —

Scanned with OKEN Scanner

chiar și jalba unuia dintre ei către Vasile Lupu, cu dezvinovățiri ipocrite. Stilul este obsecvios și delatoriu fără nici o rușine, milog la culme, de ai zice că ai în față un fel de Pristanda în anteriu și cu căciula în mîini, gata să dea în genunchi, pîndind cu agerime de partea cui va cădea puterea și gîndind numai la pielea și la chiverniseala proprie:

„Milostive Doamne! Eu, unul den slujitorii cei streini, mîncînd pînea și sarea măriei tale dentr-atîția ai, ferindu-mă de osîndă, să nu-mi vie asupră, pentru pînea și sarea măriei tale, îți facŭ știre pentru Ștefan logofătul cel mare, că-ți este adevărat hiclean și s-au agiunsu cu Racoții și cu domnul muntenescŭ și sintŭ gata oștile, și a lui Racoții și a lui Matei-vodă, să vie asupra mării tale. De care lucru adevărat, adevărat să crezi măria ta, că nu este într-altŭ chip" *(Ibid.)*

Intrigile seamănă cu cele obișnuite în romanele polițiste, avînd însă și implicații de dramă shakespeariană. Cuprins de furie și de o imensă obidă, dar și de groaza de a se fi descoperit domnind peste un cuib de vipere, Vasile Lupu ordonă, la 3 mai 1653, tăierea capetelor fraților Constantin spătarul și Pătrașcu stolnicul Ciogolea.[24] Mai aflăm că pomenitul răvaș delatoriu nici nu fusese semnat, ci trimis anonim la vodă, printr-un egumen pe nume Iosafat, de la mănăstirea Aron-vodă, legat, acesta din urmă, „cu ispovedanie" și „mare jurămînt", să nu divulge pe autorul misivei. Se vede că iminența pericolului trecea peste prejudecățile religioase și îndată ce vodă luă cunoștință de cele spuse în scrisoare, „au stătut cu strînsoare asupra călugărului, să spuie" cine i-a dat-o (138). La obișnuitele munci la care e supus mesagerul se mai adăogă, informează cronica, și „dezlegarea" mitropolitului Varlaam și astfel egumenul mărturisi totul.

În general, fără a se depărta de la adevărul istoric pe care îl cunoaște, Miron Costin realizează în cronica sa chiar un fel de roman. G. Călinescu este acela care făcea pentru prima dată o asemenea observație.[25] Aceasta pentru că, într-un fel sau într-altul — la mijloc intrînd stilul scriitorului moralist — persoanele devin personaje prin studierea caracterelor puse în împrejurări. Cît timp nu este la putere,

---

24 Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*
25 G. Călinescu, *Istoria literaturii* ..., ed. cit., p. 23—24.

Scanned with OKEN Scanner

boierul de mare vază, foarte bogat, născut dintr-un tată grec și o mamă româncă, Vasile Lupu, face opoziție antigrecească (cum se întîmplă cu toți alogenii în curs de asimilare) și instigă mereu împotriva stăpînirii, folosindu-se de împrejurarea că țara „hierbea în greutăți și netocmele". Doborîrea lui Gaspar Grațiani, mai apoi răscoala din vremea lui Alexandru Iliaș, cînd pierea linșat boierul Batiște Veleli, poate chiar săparea lui Miron Barnovski la Poartă nu par streine de uneltirile Lupului. Cînd vine la tron, prin nu s-ar putea spune anume ce mister al mutațiilor psihologice, Vasile Lupu devine tot mai credul, intrigantul și vicleanul fiind de astă dată logofătul Gheorghe Ștefan. Cum s-ar spune, rolurile se schimbă. E aproape de necrezut cum „vicleanul" de altădată este dus de nas cu „hîrtia scornită" a logofătului său, în care stătea scris cum că i-ar fi fost jupîneasa bolnavă pe moarte. Ba încă ne sînt reproduse, ca într-o scenă de teatru, cuvintele de compătimire ale lui vodă, aflînd de întîmplarea cea tristă din casa boierului său:

„Și întrebîndŭ Vasilie-vodă de postelnici cine din boieri este afară, au spus postelnicii că ieste logofătul cel mare, dvorește să-și ia dzua bună, că i-au venit veste de boală foarte grea giupînesăi. Să hie dzis Vasilie-vodă: «Ce om fără cale logofătul! Știindu-și giupîneasa boleacă și nu o ține aicea cu sine.»" (136)

Culme a potrivirii dintre realitate și cvasi-roman, în sensul că interesele și ciocnirile conflictuale din planul politic își au necesarmente corespondentul la nivelul trăirilor strict individuale ale persoanajelor, între care primul loc îl ocupă eternul *chercher la femme*, mai deducem că logofătul Gheorghe Ștefan și-ar fi urît stăpînul și pentru că ar fi „îmblat cu giupîneasa lui", adică chiar cu femeia crezută bolnavă pe moarte și căinată în vorbele lui vodă. În fine, pentru ca totul să fie la locul său, se zice că, la rîndu-i, Gheorghe Ștefan și-ar fi luat revanșa asupra adversarului, cînd prilejul se ivi, în preajma ocupării tronului și a fugii lui Vasile Lupu peste Nistru, la cazaci, nevasta rămînîndu-i prizonieră la Suceava. Una din două: ori cea mai nimerită schemă a romanului este chiar realitatea, ori cronicarul, prin al său ipotetic *spun*, colportează zvonuri de la unii și de la alții, la o distanță

Scanned with OKEN Scanner

oarecare de timpul la care s-au petrecut evenimentele (cca. 20—25 de ani), suficientă pentru ca faptele să se aşeze în tipare destinate ţinerii de minte colective. E vorba, în fond, de nişte imanenţe ale discursului literar propriu-zis. Aceste modele după care se ordonează materia memorialistică a colectivităţii sînt mai numeroase şi mai clar constituite la scriitorii populari, la Neculce ori la Radu Popescu, mai puţin supravegheaţi în stil şi nu atît de interesaţi a nota adevărul istoric în litera lui, precum Miron Costin. Anecdota cu Gheorghe Ştefan logofătul zicînd din fluier în divanul domnesc, ca şi zvonul după care acelaşi ar fi voit să-şi rîdă de doamna lui Vasile Lupu revin sub condeiul lui Neculce şi Radu Popescu. (Legendele a XXX-a şi a XXXII-a din *O samă de cuvinte* şi respectiv paragrafele *Gheorghe logofătul moldoveanul ficleneşte pă domnu-său* şi *Timuş piere la Suceavă şi prind pe doamna lui Vasilie-vodă* din *Letopiseţul Bălenilor*.) Însă, cum vom avea prilejul să constatăm, mai ales la Neculce dialogurile şi scenele în care intră personajele tind spre o anume cadenţă narativă proprie snoavei şi schiţei [26].

Contemporan cu evenimentele şi călăuzit de ideea că trebuie să dea seamă de ce spune, Miron Costin e un spirit mai analitic, mai profund şi cu înclinaţia cultivării autenticului, caută tot timpul motivarea logică a întîmplărilor, asemenea scriitorilor moderni. Ceea ce voim să observăm este faptul că, în ciuda tuturor acestor considerente, memoriile lui tind să se constituie în literatură beletristică, măcar în parte. Oricum cronica lui Miron Costin, mai ales din acest punct de vedere, rămîne extrem de interesantă în istoria

---

[26] Vezi comentariile noastre la *O samă de cuvinte*, infra, p. 200—202. Nu trebuie trasă de aici concluzia că lăsîndu-se furaţi de aceste tipare narative Neculce ori Radu Popescu, asemeni mai tîrziu unor Anton Pann ori Creangă, şi-ar pierde ceva din originalitatea şi personalitatea lor scriitoricească. Dimpotrivă: Tocmai *asemănările* dintre toţi aceşti scriitori populari, trăsătura care-i caracterizează pe toţi, devin condiţia principală a originalităţii şi individualităţii lor. Căci, într-alt chip privind lucrurile, Neculce e tot atît de diferit de Radu Popescu ca şi de Creangă şi de Sadoveanu, în ciuda tuturor asemănărilor. Aceasta pentru că legile după care se constituie ficţiunea literară — şi la scriitorii cei vechi fenomenul poate fi surprins la punctul lui de origine — funcţionează în toată libertatea.

Scanned with OKEN Scanner

prozei, în speță a romanului românesc. Căci romanul începe exact la incidența dintre realitate și colportarea de zvonuri. Romanul? Mai curînd memoriile, memoriile cu caracter romanesc.

6

În cazul lui Miron Costin, primul între prozatorii români care notează comportamentul uman observat pe viu și din care se pot deduce psihologii, putem vorbi de construcția mai mult sau mai puțin conștientă a unor adevărate scene și tablouri de epocă destinate memoriei scrise. Lucrul s-a văzut deja din cele cîteva exemple comentate anterior. Concis și el în stil — așa erau timpurile și așa erau pe atunci posibilitățile limbii române: scris-cititul — o ocupație secundară a omului de obște, limba nediluată de neologisme —, el este totuși mult mai analitic decît Ureche, părăsește aproape cu totul economia sintetică a răbojului și analizează îndeajuns de complicat.

Dar spre deosebire de Neculce — Ureche nu poate intra aici în discuție decît într-o foarte mică măsură—, spre deosebire de toți ceilalți cronicari care au consemnat faptele contemporane lor, precum și de o serie întreagă de scriitori români din epocile mai apropiate de noi — îndeosebi memorialiștii în opera cărora rămîne preponderent caracterul popular de tip Creangă, ori, într-alt fel, Sadoveanu —, Miron Costin se arată prea zgîrcit în ceea ce privește persoana sa ca martor ocular al faptelor povestite în cronică. Obiectivitatea, după cum arătam, ținuta intelectuală înaltă, sobrietatea discursului, cîntărirea îndelungă a ideii înainte de a fi așternută pe hîrtie sînt tot atîtea motive care ne fac să nu ne așteptăm la o etalare a eului scriitorului în operă. În consecință, rămîne deosebit de instructivă concentrarea atenției asupra cîtorva locuri din letopiseț unde cu totul în treacăt și parcă fără voia lui scriitorul vorbește și despre sine. Ne vom da seama în felul acesta de specificul memorialisticii lui Miron Costin, care țintește întotdeauna să consemneze faptele de interes general, spre deosebire de mulți dintre urmașii lui, Neculce sau Radu Popescu, printre alții.

Scanned with OKEN Scanner

Pomenind ici sau dincolo despre sine, Miron Costin o face numai spre a dovedi că a fost de față la întîmplarea respectivă, fiind adică în tonul demonstrației de la începutul capitolului al 18-lea: „Iară vederea singură așadză în adevăr gîndul nostru și ce să vede cu ochii nu încape să hie îndoială în cunoștință" (142).[27]

Pentru prima dată Miron Costin vorbește despre sine în cronică la capitolul 17, zaciala 11, cînd consemnează începuturile răscoalei cazacilor.[28] Pe atunci, tînărul boier moldovean și nobil polon, în vîrstă de 14—15 ani, se afla la școala din Bar, capitala Podoliei. După cîteva generalități privind probleme de politică interstatală de epocă, ne spune cum a fost de față cînd marele cancelar Ossolinski, „om foarte de inima craiului și mare cap" (126), trecea prin localitate. Zvonurile umblau că demnitarul coroanei polone ar fi fost la cazaci, spre a-i ridica alături de regele său și împotriva șleahtei cu care acesta se afla în conflict, plănuind o campanie antiotomană căreia nobilimea se împotrivea. Consemnarea, sobră, mărginită la strictul necesar, dar foarte exactă, se face ca atare:

„*De față am fostŭ la Bar, îmblam la școală*, la carte, cîndŭ au trecut pe la Bar canțelierul cel mare, anume Osolinschii, om foarte de la inima craiului și mare cap, întorcîndu-se de la Chievŭ, unde s-au făcut a merge la moaștile sfinților ce sîntŭ la Chievŭ pentru boala lui la picioare. Și de la Chievŭ au îmblat pe la cîteva orașe căzăcești și la întorsŭ au venit pe la Bar, unde era scaunul hătmănii. Era hatman mare, pre urma lui Conețpolschii, Nicolai Potoțchii. Au ședzut vro trei dzile acolo la ospățŭ, la hatmanul, canțelariul și să mira oamenii ce era mai căpetenii, cum nu țin minte să vie un

---

[27] În același sens vine și însemnarea din *De neamul moldovenilor* ..., operă de care nu avem a ne ocupa aici, privind atestarea ruinilor podului lui Traian de la Drobeta-Turnu Severin:

„... spun istoricii cîndŭ au făcut și podul, căruia *cu ochii noștri* am privit pragurile prin apa limpede a Dunării, cîndŭ am mersŭ cu Dabija vodă cu oștile la Uivar" (257).

[28] Bogdan Hmielnițki, conducătorul răscoalei cazacilor, ajunge mare hatman în 1648, odată cu urcarea pe tron a regelui polon Ioan Cazimir (1648—1668).

cantelar, să îmble pen Ucrainã. De ieste așea, c-au îmblat cu aceia treabă, nu știu, *iară la ce am fostŭ de față scriu.*" (127)

Cam în aceeași vreme, tot la Bar, sau în preajma acestui oraș, Costin a fost de față la o calamitate naturală, năvala lăcustelor. Nu o pomenește la locul cronologic potrivit din cronică, ci mai încoace, cînd are de povestit începuturile căderii lui Vasile Lupu, abia acum luîndu-și seama că la mijloc fusese un semn al providenței, marcînd începutul răscoalei cazacilor de a căror mărire, în frunte cu Hmil hatmanul lor, era legată și soarta voievodului moldovean. Se arătaseră și alte semne: „cometa, adecă steaoa cu coadă", precum și „întunecarea soarelui... în postul Paștilor" (165). Poate că din această pricină, rememorînd după trecerea unui mare număr de ani de la eveniment, pana cronicarului pare înfiorată ca de un suflu dantesc, cu toate că nimic din mișcarea stilului unui reporter modern nu-i lipsește. Sîntem în fața unei pagini în care se îmbină într-o sinteză aproape perfectă fantasticul provenit din naivitatea bătrînească (naivitate numai din punctul nostru de vedere) crezînd în semnele cerești prevestitoare de rău și relatarea foarte precisă a fenomenului, în vederea instruirii cît mai exacte a cititorilor. Reproducem in extenso prea cunoscutul paragraf — subliniind și aici șirurile care indică prezența povestitorului — spre a se vedea mai bine *participarea* mereu ținută în umbra relatării de fond:

„Cu un anŭ mainte de ce s-au rădicat Hmil hatmanul căzăcescŭ asupra leșilor, aproape de secere, *eram pre atunce la școală la Barŭ*, în Podoliia, pre cale fiindŭ de la sat spre oraș. *Numai ce vădzum* despre miadzădzi unŭ nuor, cum să rădică de o parte de ceriŭ, un nuor sau o negură. *Ne-am gîndit* că vine o furtună cu ploaie, deodată, pănă ne-am tîmpinat cu nuorul cel de lăcuste, cum vine o oaste stol. *În loc ni s-au luat soarele* de desimea mușchelor. Cele ce zbura mai sus, ca de trei sau patru sulițe nu era mai sus, iară carile era mai

Scanned with OKEN Scanner

gios, de un stat de om și mai gios zbura de la pămîntŭ. Urlet, întunecare, asupra omului sosindŭ, să rădica oarece mai sus, iară multe zbura alăturea cu omul, fără siială de sunet, de ceva. Să rădica în sus de la om o bucată mare de ceia poiadă și așea mergea pe deasupra pămîntului, ca de doi coți, pînă în trei sulițe în sus, tot într-o desime și într-un chip. Un stol ținea un ceas bun și dacă trecea acela stol, la un cias și giumătate sosiia altul și așea, stol după stol, cît ținea de la aprîndzŭ, pînă îndesără. Unde cădea la mas, ca albinele de gros zăcea; nice cădea stol preste stol, ce trecea stol de stol și nu să porniia pînă nu să încăldziia bine soarele spre aprîndzŭ și călătoriia pănă îndesară și pănă la căderea la mas. Cădea și la popasuri, însă unde mînea, rămînea pămîntul negru, împuțit. Nice frundze, nice pai, ori de iarbă, ori de sămănătură, nu rămînea. Și să cunoștiia și unde poposiia, că era locul nu așea negru la popas, ca la masul aceii mînii a lui Dumnedzău. Cîteva dzile au fostŭ aceia urgie; den părțile de gios, în sus mergia. Și tot atuncea au fostŭ și aicea în țară lăcuste și după acela anŭ, și la al doilea, însă mai puține. Și apoi în dzilele lui Ștefan vodă, au fost lăcuste, însă pre une locuri și nu cu aceia desime, ca în cela anŭ, de care s-au scris. Iarna să găsiia în pămînt îngropate pre multe locuri." (166)

E clar acum că cititorii, ca niște oameni ai pămîntului ce se aflau, ca agricultori, urmau să ia seama la un lucru la care se puteau aștepta oricînd, însemnarea memorialistului apărîndu-ne a avea un scop pur practic. Însă, așa cum remarcasem mai sus, Costin pune evenimentul pe seama providenței, cum făceau totdeauna vechii agricultori. În plus, textul pare ajutat și de anume vocabule și expresii arhaic-populare cu totul proprii sugerării stihiilor în acțiune: „semn", „întunecare asupra omului", „negură" [29], „urlet", „furtună",

---

[29] În cronica lui Grigore Ureche apare de asemenea comparația invaziei turcești în Europa cu o *negură*: „Mai apoi turcii carii să vedea că ca *o negură* toată lumea acoperea" (ediția P. P. Panaitescu, 1955, p. 64). La Podul Înalt osmanlîii pierd lupta și din pricina unei *neguri* adevărate: „... i-au cuprins *negura*, de nu să vedea unul cu altul" (*Ibid.*, p. 92).

Scanned with OKEN Scanner

„pămînt negru", „mînia lui Dumnezeu" [30] etc. Cronicarul ar fi voit să pună descrierea cu năvala lăcustelor înainte de nenorocirile abătute asupra Poloniei, cînd cu răscoala cazacilor, și asupra Moldovei, cînd cu războaiele dintre Vasile Lupu și Matei Basarab și apoi dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan. Dar apucase a da cronica la prescris, vremurile erau grele și nu-i dădeau răgaz să reia lucrarea. Copiștii („scriitori care izvodesc") erau puțini, iar tiparul era ca și inexistent, cum însuși ne spune, cerîndu-și iertare față de cititori cu o deferență rar întîlnită la alții, mărturisind din nou despre gravitatea și cumpăneala gîndirii istoricului: „Mă vei ierta, iubite cetitoriule, căci nu ț-am scris aceste semne la locul său. Crede neputinții omenești, crede valurilor și cumplitelor vremi, întreabă pe ce vremi am scris și cît amŭ scris. Aș hi lipit aceste semne la rîndul său, ce amu era trecut rîndul la izvodul cel curat și scriitorii carii izvodescŭ puțini să află, iar tipar nu-i. Deci aicea de aceste semne îți dau știre și ales povestea lăcustelor, *care cu ochii cumŭ veniia am prăvit*. (165)

Am produs citatul de mai sus din două motive. Mai întîi ca să se vadă că Miron Costin era interesat îndeaproape de echilibrul compozițional al cărții, căutînd să corecteze, măcar parțial, ceea ce vremurile grele în care lucra nu-i permiteau să facă la timpul potrivit. În al doilea rînd, ca să întărim încă cu un argument afirmația ce am făcut cum că letopisețul e scris în cel puțin două etape, una pînă la pasajul care povestește năvala lăcustelor, cea de a doua de aici încolo. Dealtminteri, imediat după acest episod, zaciala a 6-a, din capitolul al douăzecilea, începe cu o frază tipic cronicărească, fiind vorba de o reluare: „Ne întoarcem acmu iară la povestea de unde am părăsît" etc. (166).

Această a doua parte a letopisețului, încă mai interesantă și mai valoroasă din punct de vedere memorialistic, povestește evenimentele petrecute în Moldova la care autorul a fost

---

[30] Descrieri asemănătoare, cu năvala lăcustelor, vezi în *Pseudo-Nicolae Costin* și în letopisețul lui Enaki Kogălniceanu, *Letopisețele*, ed. cit., tom. III, p. 214, de unde se poate deduce că această pagină din Miron Costin a avut un mare ecou la scriitorii care i-au urmat.

Scanned with OKEN Scanner

de față mai tot timpul. Așa, spre exemplu, participarea afectivă a cronicarului la necazurile lui Iordache și Toma Cantacuzino, care era cît pe ce să fie tăiați de către Gheorghe Ștefan, imediat după venirea sa la tron, este cît se poate de clară. Norocul fusese că, îndată după moartea lui Matei Basarab, la tronul Țării Românești venise Constantin Șerban, aliatul și prietenul lui Gheorghe Ștefan. Astfel încît Toma și Iordache au putut fi salvați datorită fratelui lor din Muntenia, sfetnicul tronului și cumnatul domnului, marele postelnic Constantin Cantacuzino:

„Și aceia domnie a lui Constantin-vodă au dat dzile Tomei vornicului și lui Iordache vistiernicului. Toma vornicul căzduse pre mîna lui Ștefan-vodă de la cetatea Sucevei, iară Iordache vistiernicul au venit singur de bunăvoie, ca un miel spre giunghiere, den țara căzăcească, că fusese cu Vasilie-vodă scăpat acolea. Era numai de perire amîndoi frații în Buciulești, închiși amîndoi și porunca mergea una după alta, să-i omoară." (169)

Povestind și el întîmplarea, Neculce nu are deloc fiorul dramatic al memorialistului contemporan cu marea cumpănă a vieții celor doi boieri, și în legenda a XXXIII-a făcea ca totul să se concentreze asupra căpitanului Ușurelu, poreclit așa pentru că izbutise performanța rar întîlnită de a face drumul de la Iași la București și înapoi numai într-o zi și într-o noapte, aducînd scrisoarea salvatoare de la Constantin Șerban.

O pagină deosebit de vie a memorialistului este aceea în care, ca martor ocular și ca participant la acțiunea de reprimare, povestește răscoala seimenilor din Țara Românească, în 1657. Alături de moldovenii lui Gheorghe Ștefan erau și ostașii ardeleni ai lui Rakoczy, ca aliați ai lui Constantin Șerban. Iată tabloul înfrîngerii răsculaților, *văzut* de cel ce scrie:

„Nu era altă, fără direaptă osînda pentru faptele lor și nu război sau vreo apărare, ce direaptă meserniță (=distrugere).

Scanned with OKEN Scanner

Trupurile dzăcea polog pre șleah și spinii de pe laturi plini de trupuri oamenești. Și multe bulucuri încă nesosite, pre carii, cum și unde-și i-au tîmpinat, așa dzăcea, pînă în Ploiești." (172)

De la martorul ocular vine și descrierea ziafetului aliaților victorioși; nu lipsește informația privind prezența cimpoiașului cu zicături și a surlarilor:

„Tot într-aceiași dzi, după descălecatul lui Racoții, au poftit Racoții îndată pre Ștefan-vodă la masă, vesel și voios de izbîndă ce au făcut. Cimpoiașul cu cimpoi de urșinic la dvorbă cu dzicături. Și apoi, dacă s-au mai veselit, au poftit pre Ștefan-vodă pentru surlari să dzică și au dzis surlarii. Era lîngă Ștefan-vodă un mîrzac, anume Rusten mîrza, pre acela au poftit Racoții să-l vadză și dacă l-au vădzut om sprinten, cu dzea îmbrăcat și cu cojoc îmbrăcat cu soboli peste dzea, că-l purta Ștefan-vodă bine, cum și pre alți slujitori [...] l-au pus pre mîrzacul Racoții la masă. Și au petrecut aceia dzi cu masa, pănă aproape de sară. A doua dzi au purces oștile pre Praova în gios. Și aproape de Gherghiță, a triia dzi ..." (173)

Un viitor romancier evocator al acestei epoci nu va putea să nu țină seamă de o asemenea pagină deosebit de vie, scrisă parcă imediat după ce au avut loc întîmplările.

Relatări de întîmplări la care cronicarul a fost de față sînt multe, în aceasta de a doua parte a cronicii. Între altele, și aceea a misiunii lui pe lîngă Constantin Șerban, în Țara Românească, din însărcinarea lui Gheorghe Ștefan, spre a-l consulta de este oportun să meargă, la porunca turcilor, cu oaste împotriva lui Rakoczy, aliatul lor. Căci turcii practicau acest, ca să zicem așa, sadism diplomatic, de a-și atîța supușii unii asupra altora, în momentul în care prevedeau pericolul unirii lor:

„Care poruncă dacă au venit la Ștefan-vodă aicea și pre atuncea purcesese Ștefan-vodă la munte, să aleagă loc de

Scanned with OKEN Scanner

mînăstire care să cheamă acmu Cașinul, *de la Răcăciuni m-au trimis pre mine* (s.n.) în Țara Muntenească, sfătuindu-să cu Constantin-vodă ce răspuns vor da ..." (179).

Cu amărăciune, constată filozoful istoriei, Constantin Șerban își apăra capul de către turci „apucîndu-se de pungi" și părăsindu-și astfel prietenii care-l scăpaseră din ghearele seimenilor.[31] Moralizarea apare inevitabil: „Iară nestătătoare și lunecoase hirile omenești! La greu și la nevoie cineși de sine să stea și apoi cela și celalaltu mai lesne pierŭ!" *(Ibid.)*.

Povestirea unui eveniment la care cronicarul a fost de față, ca și moralizarea cititorului pus să învețe din pățirile altora, privește, nu o dată, chiar și pe domni. Dacă pentru Gheorghe Ștefan, Miron Costin pare a avea admirație, dată fiind „hirea lui adîncă" (cuvinte sub care trebuie să înțelegem însă nu altceva decît „curajul", „bărbăția", „tăria de caracter" — cum spunem astăzi — cu care domnul înfruntase ordinul turcilor de a ataca pe Rakoczy, riscînd mazilirea, cum s-a și întîmplat), pe Gheorghe Ghica (1658—1659) pare a-l disprețui. Iată-l amestecat unde nu trebuia, printre ostașii de rînd, într-o „palancă", la o învălmășeală:

„Într-una den cele pălănci, gîndindŭ Ghica-vodă că va hi multă avuție în cetățuie, cînd era amu tecsită oastea, plină palanca de tătari, au întrat și el cu mare nevoință înlontru, unde nu era locul unui domnŭ să între. Puțin au lipsit de nu s-au nădușit de desime acolea și cu puțin suflet de-abia au ieșit și lovit de un tătar în cap. Nime să nu bănuiască, căci pomenescŭ acestea, că letopisețele nu sîntŭ scrise numai să le cetească omul, să știe ce au fostu în vremi trecute, ce mai multŭ să hie de învățătură, ce ieste bine și ce ieste răŭ și de ce-i să să ferească și ce va urma hie cine: domnul den faptele domnilor, care cum au fost și cu ce veste și pomană, să ia urmă de viiață, boierii urmîndŭ pre boierii

[31] Cu toate acestea, va fi mazilit și el, chiar mai înainte de Gheorghe Ștefan, la 29 ian. 1658.

Scanned with OKEN Scanner

cei cinstești și înțălepți, slujitoriul a slujitoriu, că cinești după breasla sa, cine urmează pre cel rău, rău iaste și rău să va săvîrși." (184)

Sîntem în Ardeal, în campania ordonată de turci contra lui Rakoczy. Costin urmase acolo, ca militar și dregător ce era, pe Gheorghe Ghica, succesorul lui Gheorghe Ștefan. Parcă îl și vedem, din descrierea făcută, cum privește cu dispreț viermuiala omenească ahtiată după avuție.

Arătam mai înainte că lui Costin îi este străin ceea ce numim atacul la persoană, cum nu este cazul cu nici unul dintre scriitorii cei vechi. Atunci cînd, foarte rar, lucrul se întîmplă totuși, invocarea împrejurărilor și a principiilor etice acoperă totul. Așa stau lucrurile în pagina citată mai sus, cînd Gheorghe Ghica e arătat a fi greșit intrînd în învălmășeala iscată de prada de război. Atenuarea, aparentă numai, a acuzației se produce prin acel prea ceremonios „nime să nu bănuiască", urmat de morala făcută la modul foarte general. Însă nu mai încape nici o îndoială că Miron îl ținea pe Gheorghe Ghica de rău și de lacom de avuție, oportunist și lingușitor pe lîngă turcii cei mari. Cînd, capuchehaie fiind la Poartă, auzi pe marele vizir Uzun Ali-bei că ar fi voit să-l pună domn în locul lui Gheorghe Ștefan, făcu un gest dintre cele mai urîte cronicarului și lumii întregi: „Spun de Ghica vornicul, cum au dzis vezirul acestŭ cuvîntŭ, el au și alergatŭ de au sărutatŭ poala vezirului" (179). Urîte năravuri!

Prin garanția notării adevărului, dar și prin arta de prozator cu care o face, Miron Costin este un exemplu de scriitor patriot, iar cronica sa un document de neînlocuit pentru epoca la care se referă. Nu mai puțin, el premerge cu strălucire literaturii române din epoca modernă, de la 1848 și a celei clasice de ceva mai tîrziu. Și nu e deloc întîmplător că Nicolae Bălcescu îi închina, primul, un studiu monografic.

Încheind, vom spune că scrisul lui Miron Costin — atît de revelator pentru temperamentul și spiritualitatea omului în *Letopiseț* — se impune posterității printr-o înaltă demni-

Scanned with OKEN Scanner

tate și frumoasă decență cărturărească de umanist patriot, iubitor de țară și de neam. Aceasta se va putea constata cu atît mai mult în celelalte opere ale sale — *De neamul moldovenilor* ..., scrierile în limba polonă, poemul *Viiața lumii* în chip anume — dată fiind structura și destinația lor. Am preferat însă să analizăm sub acest raport *Letopisețul* pentru că de aici ni se pare a se desprinde mai cu ușurință și în forme mai concrete sufletul omului, discreția și distincția intelectualului, „cumpăneala gîndului", cum ar zice el, ale unei conștiințe din epocă, mult superioare tuturor celorlalți cronicari și umaniști ai literaturii noastre vechi, inclusiv stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir, temperamente impulsive, dinamice, de o imaginație și un comportament baroce, cu toate că de o mare forță în manifestările lor de viață și în operă, în linii mari prin nimic inferioară aceleia a lui Miron Costin.

Cum am încercat să demonstrăm în capitolul anterior, cronica lui Ureche este „impersonală", din împrejurări și cauze independente de voința și caracterul autorului ei, mai ales dacă este să ținem seamă de interpolările care i s-au adus. Din cronica lui Neculce răsar figuri și personaje, în primul rînd acela al lui Neculce însuși, foarte particularizante, cu toată culoarea epocii pe care graiul moldovenesc popular vorbit atunci a înregistrat-o, odată cu aerul de povestire bătrînească și țărănească prevestind pe Creangă. Cronicile muntenești se țin minte mai ales prin tonul lor vindicativ, polemic, într-un limbaj nu numai popular, dar încărcat uneori de invective, provenit din pana muiată în otrăvuri a cîte unui partizan de politică egoistă, facționară, colcăind de zavistuiri, mozavirii și mîncătorii dintre familiile boierești avide de putere. Nimic din toate acestea la Miron Costin. Personalitatea lui se conturează cu fermitate și armonie, mai ales din cronică, însă nu în aspectele ei de rînd, zilnice, cu micile mizerii legate de mîna de pămînt a insului uman. Toate acestea vor fi existat, fără îndoială, însă în scrisul său el le lasă în urma și în umbra intereselor obștești. Ca pentru Bălcescu mai tîrziu, pentru Costin dușmanii lui sînt dușmanii neamului și prietenii lui sînt prietenii țării. Totul e spus fără vreo urmă de paradă, în tonuri stinse aparent, dar de o

Scanned with OKEN Scanner

mare forță lăuntrică. Ardența vizibilă, furia, putem spune, a marelui luptător democrat revoluționar de la 1848 nu o aflăm la Miron Costin. Îi bănuim numai mîndria de cărturar umanist, ascunsă cu mare grijă, fiindcă demnitatea cere ca sentimentele proprii să fie jertfite în folosul grupului social din care faci parte. Este aceasta o atitudine omenească exemplară și unică între toți scriitorii români de pînă acum. Noi am făcut aici încercarea descifrării ei din stil.[32]

---

[32] Pe lîngă studiile citate ale lui G.G. Ursu și Eugen Negrici, a se vedea monografiile D. Velciu, *Miron Costin*, Ed. Minerva, 1973, și Enache Puiu, *Viața și opera lui Miron Costin*, Ed. Academiei, 1975; de asemenea, Doina Curticăpeanu, *Orizonturile vieții în literatura română veche*, Ed. Minerva, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

ION NECULCE CRONICARUL ARTIST

1

Grigore Ureche oficia începutul istoriografiei în limba națională, Miron Costin exprima prin scrisul său drama unei epoci în care era implicat cu toată ființa sa, în efortul intelectual de a consolida permanența spirituală a poporului pe care îl reprezenta. Ca structură a modului de a gîndi și în cele din urmă chiar ca stil, Neculce nu este fundamental deosebit de cei doi înaintași iluștri. Cronica sa, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* [1], vine să se așeze pe o tradiție foarte solidă, scriitorul fiind perfect conștient de aceasta, cunoscîndu-și cît se poate de bine predecesorii, lăudîndu-i pe cei pe care îi socotește vrednici de laudă, pe Ureche, pe Miron și pe Nicolae Costin, adoptînd o cuminte atitudine

---

[1] Trimiterile noastre la textul neculcian (prin cifrele dintre paranteze care vor apărea în text de aici înainte) se fac la ediția științifică și critică, cu glosar, indice și introducere, pe care o datorăm acad. Iorgu Iordan, apărută la E.S.P.L.A., în 1955. Repetată apoi, la aceeași editură și la altele, în întregime sau prescurtată, după cum a fost cazul (1959, 1960, 1963, 1968, 1972), această ediție este cea mai bună din cîte avem pînă în prezent, ea venind de la un mare specialist lingvist, cu deosebire preocupat de opera lui Neculce. Lucrarea a avut la bază manuscrisul cel mai indicat, nr. 253, păstrat în Bibl. Academiei (odată cu alte 9; încă 2 manuscrise se mai află la Biblioteca Universității din Iași, unul la Arhivele Statului tot de acolo și încă unul într-o colecție particulară). Acest manuscris, 253, poartă numeroase intervenții făcute de mîna lui Neculce, chiar pagini întregi în cîteva locuri, adaosuri, corecturi etc., avînd deci valoare de autograf.

Pentru prima dată letopisețul lui Neculce a fost tipărit de M. Kogălniceanu în 1845, la Iași, cu litere cirilice, în vol. II din seria *Letopisețele Țării Moldaviei*, ediție repetată în 1872—1874, la București, cu litere latine. Toate tipăririle ulterioare, pînă la ediția Iorgu Iordan, au folosit textul pus în circulație de M. Kogălniceanu.

Scanned with OKEN Scanner

critică față de Simion Dascălul și ceilalți care, zice el în predoslovie, „poate-fi, au fost oameni neînvățați, de n-au cetit bine la istorii, că au defăimat pre moldoveni ...“ (103)

Trei sînt condițiile unui mare povestitor artist: să aparțină unui grup etnic a cărui *limbă*, printr-o îndelungată tradiție orală sau scrisă, să fi devenit clară și expresivă, să aibă neapărat *ce* povesti — cu alte cuvinte, să posede o mare experiență de viață, susținută de o memorie excepțională — și să aibă *talent*. Dacă viața-i îndelungată și atît de bogată în evenimente, strîns legate de istoria țării, îl îndreptățea pe Neculce să scrie cronica pe care a scris-o, cu atît mai mult îl îndreptățea talentul său de povestitor înnăscut, ivit acolo unde graiul moldovenesc de multiseculară vechime se așezase în tipare perfecte, căpătase fluență și muzicalitate, ritm expresiv și plasticitate, verificabile printr-o cultură oral-folclorică pe care cercetătorul de azi o bănuiește a fi fost excepțională, dar și printr-una scrisă, perfect armonizată celei dintîi. Eminescu, Creangă și Sadoveanu, care s-au născut tot aici, vor confirma și vor întări, prin opera lor, arta lui Neculce, dînd expresie, prin limbă, sufletului autohton.

E drept, Neculce nu poate avea conștiința clară a modernilor cu privire la scopurile artei cuvîntului. Pragmatic, am spune, urmărind o pedagogie care era și aceea a predecesorilor săi, el consideră că însemnarea anilor istoriei trebuie *să folosească* la ceva:

„Deci, fraților cetitorilor, cu cît veți îndemna a ceti pre acest letopisăț mai mult, cu atîta veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oștire, ori de voroave, la domni și la noroade de cinste“ (104).

Însă, cum am mai arătat,[2] Neculce nu este atît de intransigent cît privește „basnele“. Chiar aceea, calomnioasă, desigur, pusă în circulație de Simion Dascălul, nu-i provoacă accente prea grave, precum lui Miron Costin, și nu-i smulge fulgere de sub condei, ca lui Dimitrie Cantemir în *Hronic*. Ce poți face dacă acești oameni, Simion, Misail și Eustratie,

[2] Vezi *Idei despre scris și scriitori în literatura română veche*, supra.

Scanned with OKEN Scanner

s-a întîmplat să fie „neînvățați, de n-au cetit bine la istorii", la urma urmei? Ca în povestea cu mincinosul care nu mai este crezut de lume nici chiar cînd spune adevărul: „Pentru aceasta dară nimene din scrisorile lor, nici cele ce ar fi fost adevărate, audzite sau vădzute a lor, nu le pot oamenii crede" (103). Conștient de acest risc, Neculce nu poate lăsa totuși nescrise „o samă de istorii", trecute cu vederea de înaintași, povestiri auzite din bătrîni, ce ar putea să nu fie tocmai „basne" și ca atare le înfățișează cititorului fără obligația din partea acestuia de a le crede în litera lor. Atitudinea este aceea a artistului din toate timpurile și din toate locurile, care nu te obligă să-l crezi, de vreme ce nu ți-a smuls adeziunea pe calea emoțională a contemplării frumosului. Iată aici prima intuiție, în istoria esteticii românești, a ceea ce am putea numi condiția ficțiunii literare, exprimată într-o frază deosebit de cursivă, densă, perfect echilibrată:

„Ce cine va vré să le creadă bine va fi, iară cine nu le va crede iarăși bine va fi, cine cum îi va fi voia, așa va face" (105).

2

În *O samă de cuvinte*, așezate în fruntea letopisețului și în ordine strict cronologică — ceea ce înseamnă că autorul le prezenta și ca un fel de „addenda" la istoria generală a Moldovei —, Neculce excelează prin conciziune epică, prin simplitate și naturalețe, spontaneitate orală altcum spus, adesea prin alăturarea amănuntului semnificativ, anecdotic, planului general al relatării. Impresia e de rafinament extrem în compoziție, cînd de fapt tiparele limbii călăuzesc condeiul spre locuri de mai înainte stabilite, unde cuvintele și frazele se așază în formule inextricabile, definitive, fixate înaintea coborîrii lor pe hîrtie, de prea multă spunere. Detașarea povestitorului, de glas care vorbește în numele unei colectivități, obiectivarea artistică s-ar zice, e dată de acele inefabile propoziții devenite aproape un tic: „dzic", „precum dzic unii", „așè vorbăscŭ oamenii", „iară oamenii așè vorbăscŭ că au apucat unii de la alții" etc. Aproape toate cele 42 de le-

Scanned with OKEN Scanner

gende sînt introduse sau încheiate, uneori segmentate medial, de cîte un asemenea tic suav de povestitor oral.

Unele dintre ele — în primul rînd cele referitoare la Ștefan cel Mare, Bogdan cel Orb și Petru Rareș — au fost reluate și dezvoltate în poeme romantice, de către un Negruzzi, un Bolintineanu sau Alecsandri, la epoca unor necesare evocări patriotice ale trecutului de luptă glorioasă a poporului nostru. Însă numai relativ tîrziu, odată cu maturizarea deplină a prozei românești, prin Sadoveanu, a fost bine înțeleasă arta spontană a lui Neculce, elementaritatea narativă, de spunere cvasi-impersonală, rapsodică, cvasi-folclorică, prin excelență concisă și sobră. Ba, încă, chiar la Sadoveanu se poate întrezări, în reluarea unor motive neculciene, tendința lungirii simbolist-romantice și poetice, cu pierderea a ceea ce am putea numi *realismul istoric*, acea artă, prin excelență prozastică, greu de întîlnit în literatura noastră de după cronicari, a relatării seci, scurte, lipsită de comentarii marginale. Astfel, toată povestea romantică și de dragoste, înfățișată magistral de către Sadoveanu în *Istorisirea lui Zaharia Fîntînarul*, din ciclul *Hanu Ancuței*, este scoasă din aceste șiruri de letopiseț:

„Avînd Radul-vodă o fată din trupul lui, să fie fugit cu o slugă, ieșind pre o fereastră din curțile domnești din cetatea Hîrlăului. Și s-au ascunsŭ în codru. Și au făcut Radul-vodă năvod de oameni și au găsit-o la mijlocul codrului, la o fîntînă ce să cheamă Fîntîna Cerbului, lîngă podul de lut. Deci pre slugă l-au omorît, i-au tăiat capul, iar pre dînsa au dat-o la călugărie, de au călugărit-o."

(Legenda a XX-a, p. 112)

Gerunziul *avînd* sugerează continuul temporal istoric, pe care se inserează mai particularul *ieșind pre o fereastră*, în timp ce impersonalitatea spunerii e dată de ipoteticul *să fie fugit*. Precizările de loc: *la mijlocul codrului, la Fîntîna Cerbului, lîngă podul de lut* sînt ca de nuvelist ori de romancier. Dintr-o dată, însă, din pricina zgîrceniei extreme cu care se povestește sfîrșitul eroilor și din pricina lipsei comentariului, aceste amănunte fulgurante creează în imaginația noastră contururile extraordinar de clare ale unui tablou, cu nepu-

Scanned with OKEN Scanner

tință totuși de redat altcum decît prin cuvinte. Aceasta se întîmplă din cauză că textul, e de bănuit, a circulat multă vreme pe cale orală, ca basmele și baladele care, contrar literaturii narative culte, nu admit digresiunea lirică ori descriptivă. Unul dintre exemplele cele mai caracteristice de epic pur, concentrat la maximum și cu absorbția totală a comentariului în relatarea întîmplării, este cunoscutul pasaj din legenda a VIII-a, unde se arată caznele prizonierilor leși după bătălia de la Codrii Cosminului:

„Și așê vorbăscu oamenii, că, cînd au fost arînd cu dînșii, cu leșii, i-au fost împungînd cu strămurările, ca pre boi, să tragă. Iar ei să ruga să nu-i împungă, ce să-i bată cu biciușcile, iar cînd îi bătea cu biciușcile, ei să ruga să-i împungă." (109)

De „neînțeles", lăsînd la urmă senzația netă de ceea ce critica modernă numește „frustrare", prin aceeași modicitate a informațiilor suplimentare, mai analitice, cît și prin lipsa totală de opinie din partea povestitorului, este și legenda a XIX-a, pe care de asemeni ne putem permite a o cita în întregime:

„Cînd au bătut turcii pe Gașpar-vodă la Țuțora, întorcîndu-să leșii înapoi, tăiat-au un tătar pre Jolcovschii, hatmanul leșescu, lîngă Movilău, precum scrie și letopisățul. Numai tătarul nu l-au știut că este Jolcovschii, hatmanul leșilor. Ce după ce l-au omorît, au găsit ceasornicul în sîn, de aur cu diiamanturi. Și aflînd tătarul că au fost hatmanul leșescŭ să fie dzis tătarul acela că nu trebuiește să trăiască omul în lume, dacă nu va avè năroc, și să să fie giunghiat sîngur."(112)

Pasajul din cronica lui Miron Costin, pe care Neculce îl știe prea bine, se referă în termeni mult mai potriviți stilului raportorului istoric, relatînd moartea hatmanului polon Stanislaw Zolkiewski după bătălia de la Țuțora din 19 septembrie 1620:

„Iară pre Jolcovschii, numai cu o slugă a lui rătăcitŭ, pedestru, l-au găsitŭ o drîmbă de tătari și pînă a înțelege cine este, văzîndu-l om bătrîn, l-au tăiatŭ. Și apoi din sluga lui înțălegîndŭ că este Jolcovschii, i-au dus capul la Schinder

Scanned with OKEN Scanner

pașea și au stătut toată dzua într-o suliță înaintea corturilor lui Schinder pașea capul lui Jolcovschii."[3]

Din compararea celor două texte rezultă că Neculce are tendința imperioasă — ca orice artist — de a completa istoria cu amănunte senzaționale. El trece cu ușurință peste informația, cu multe șanse de a fi fost exactă, cum că acel tătar a aflat cine este victima sa de la chiar slujitorul care-l însoțea pe hatmanul leșesc rătăcit printre dușmani, și *inventează*, sau ia de bună invenția altora, cum că acel tătar l-ar fi identificat pe Jolcovschii după ceasornicul găsit în sîn. Aceasta pentru ca *scena* să-i izbutească cu efect mărit. Efectul stă tocmai în impresia de frustrare a cititorului. De ce să se fi înjunghiat singur acel tătar? Fost-a cumva cuprins dintr-o dată, la vederea morții unui om mare, moarte la fel ca a tuturor muritorilor, de o grea melancolie, de sila de a trăi, cum se spune? Ori poate, gîndind la obiceiurile vremii, s-a sinucis de necazul, mai prozaic, că nu l-a lăsat în viață pe acel mare hatman, pierzînd astfel o răscumpărare bogată? Căci, se înțelege (acum, cînd comparăm textul cu pasajul respectiv din cronica lui Miron Costin), rudele mortului ar fi oferit o răsplată mai mare decît Schinder pașa. Nu știm! Și, în orice caz, sinuciderea ucigașului lîngă victimă impresionează puternic. Cu atît mai mult, cu cît *analiza* acestei situații ambigue lipsește cu desăvîrșire din partea celui ce informează.

Tendința lui Neculce însă — nu numai în *O samă de cuvinte*, dar și în letopisețul propriu-zis, cum vom vedea — este de a colporta anecdote, de cele mai multe ori cu insistență pe amănuntul picant, revelator. Astfel, un egumen de la Putna poartă numele hilar de Misail Chisăliță. Și nici că i s-ar fi potrivit altul, de vreme ce îl aflăm a fi scos dintre odoarele cele mai de preț ale mănăstirii pocalul „de iaspis" din care însuși Ștefan cel Mare băuse, spre a se grozăvi la un benchet oarecare:

„Și scoțîndu-l din turnu un egumen, pre nume Misail Chisăliță, și vrînd să să fălească, au băut la masă cu acel pahar a lui Ștefan-vodă, cu niște slugi boierești, ce era zlotași. Și bînd

[3] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 75.

mult cu acel păhar, s-au îmbătat și, fiind beți, au stricat un lucru scumpu domnescu și de minune ca acela." (106)

Logofătul Tăutu, boier de țară ridicat pe vremea lui Ștefan cel Mare și ambasador la Poartă al lui Bogdan cel Orb, nu cunoaște eticheta levantină — spre deosebire de contemporanii lui Neculce — și e arătat înfățișîndu-se în saraiul marelui vizir „numai în colțuni", neavînd „mestei" în ciubotele ce trebuiau lăsate afară la intrare. Și tot acela nu cunoștea ritualul băutului cafelei,crezînd de cuviință a închina cu ceașca, în dreapta și-n stînga, după obiceiurile de la Moldova: „Și au început a închina: « Să trăiască împăratul și vizirul! ». Și închinînd, au sorbit felegeanul ca altă băutură." (Legenda a X-a, p. 109.) Însă acesta este numai comentariul nostru. Neculce tace complet întru cît privește caracterul personajului și-l lasă să se manifeste deplin numai prin comportament. O reluare modernă, lăsînd să se vadă mirarea turcilor de faptul că moldoveanul nici clipește din ochi cînd dă peste cap băutura fierbinte, nu este superioară povestirii originale, bănuită fiind tendința evocării.

Însă nu în legendele evocînd întîmplări din secolul al XV-lea sau al XVI-lea, din vremea lui Ștefan, Bogdan sau Rareș, se află arta lui Neculce la largul ei. Fiindcă autorului, cu tot respectul pentru trecutul glorios, îi lipsește, spre deosebire de Ureche și Costin, solemnitatea și simțul sublimului. Abia mai încoace, începînd cam de la domnia lui Barnovski-vodă și mai ales după aceea a lui Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan, cînd amintirile „celor bătrîni boieri" — bunăoară poveștile bunicii Alexandrina, Iordăchioaia, soția marelui vistier Iordache Cantacuzino, în preajma căreia Neculce a stat pînă la vîrsta de 18 ani — pot fi mai cu ușurință colportate. Mai cu seamă cele conținînd anume picanterii. Astfel, ni se spune cum că Gheorghe Ștefan, încă de pe vremea cînd era boier, murindu-i soția, s-a însurat cu o „giupînească săracă, frumoasă, tînără, anume Safta, de neamul Boieștilor", pe care însă ar fi răpit-o cumva romantic — deducem noi —, „tîmpinînd-o pe drum", spre Iași, și suind-o în rădvan „cu sila, fără voia ei" (Legenda a XXIX-a). Mai tîrziu, aflăm din legenda a XXXV-a, pe vremea cînd, scos din domnie, rătăcea în străinătăți, pe acea Safta „o urîsă Gheorghii Ștefan-vodă" și o trimisese în țară. „Și

el ș-au fost luat o slujnică țiitoare dintru aceli țări streine" (118), mai informează Neculce, fără a avea aerul că aprobă sau dezaprobă faptul în sine. O clipire șireată și complice către cititor, a bătrînului care povestește istorisiri picante, se poate totuși bănui, fără însă implicarea unei atitudini morale și moralizatoare anume. Lucrul se deduce dintr-o altă anecdotă referitoare la modul cum același Gheorghe Ștefan ar fi voit „să-și rîdă" de doamna lui Vasile Lupu, atunci cînd prilejul se ivi, spre a-și întoarce o presupusă jignire similară din partea dușmanului său:

„Georghie Ștefan-vodă, după ce au luat pre doamna lui Vasilii-vodă din Suceavă la mîna lui și pre Ștefăniță-vodă, pre fiiul său, l-au însămnat puținel la nas, și pre doamna au vrut să-și rîdă de dînsa. Ce doamna lui Vasili-vodă l-au probozit și au început a-l blăstăma și a-l sudui și a-i dzice dulău fără obraz, cum nu să teme de Dumnedzeu, că i-au fost domnu-său stăpîn, și i-au mîncat pita."

(Legenda a XXXII-a, p. 117.)

Întru cît îl privește, în cronica sa, binecunoscută, cum am văzut, lui Neculce, Miron Costin se ferește de asemenea relatări... pitorești. Că nu a avut știre de întîmplări ca acestea e puțin probabil, de vreme ce era contemporan cu evenimentele, în cazul în speță aflîndu-se chiar în preajma lui Gheorghe Ștefan, la asediul Sucevei (18 septembrie 1653). Miron este însă un scriitor *decent*, pe de o parte, iar pe de alta, e posibil ca anecdota respectivă să se fi *scornit* după această dată, tîrziu, rotunjindu-se, prin adăogiri și scoateri, pînă la a ajunge în această formă sub pana lui Neculce, [4] deloc dispus a face din Gheorghe Ștefan, cum nu face cu nici unul dintre domnii de după Ștefan și Rareș încoace, o personalitate eroică. Ceea ce nu era tocmai cazul lui Cos-

[4] Știrea ajunge și la urechile lui Radu Popescu, cronicarul muntean, scriitor în cîteva privințe asemănător lui Neculce, departe însă de finețea moldoveanului, pentru că iată forma crudă în care ni se prezintă povestea: „Decii doamna nu mai avea ce să facă, ci au dat cetatea [Sucevei, n.n.] și i-au luat avuțiia Ștefan-vodă. Zic unii să să fie culcat Ștefan-vodă cu doamna, să-și întoarcă aceia ce făcuse Vasilie-vodă, de să culcasă cu jupîneasa lui, în boierie." (*Cronicari munteni*, ed. cit., vol. I, p. 365.)

Scanned with OKEN Scanner

tin, dacă ne gîndim la portretul cunoscut al rivalului lui Vasile Lupu. Nu mai puțin totuși, o anume tărie de caracter, ambiția și sfidarea, ceva din „hirea adîncă“ [5], cum se exprimă Costin, a omului transpare la nivelul anecdotei dialogate în care Gheorghe Ștefan e arătat punînd la cale răsturnarea lui Vasile Lupu. Circumstanțele exacte ale întîmplării erau date de Costin, Neculce vine ca de obicei numai cu completarea ilustrativă a unei scene menită să puncteze artistic epoca și oamenii:

„Gheorghii Ștefan-vodă, cînd era logofăt mare, au fost ședzînd o dată în divan cu toiagul în gură. Iar Iordachi Cantacuzino cel bătrîn, vel-visternic (e vorba de bunicul dinspre mamă al autorului, n.n.): « Ce dzici în fluier, dumneata, logofete? » Iar el au răspunsu: « Dzic în fluier, să mi să coboare caprile de la munte, și nu mai vin ». El au răspunsu în pildă, și alții nu s-au priceput. Că el aștepta oștile ungurești să vie de preste munte.“ (116)

(Legenda a XXX-a)

Și această anecdotă ajunge să fie cunoscută de Radu Popescu, care o pune în *Istoriile*... lui, într-o formă foarte asemănătoare cu a lui Neculce, ceva mai aspră în sunet, cu mai multe intenționalități și cu inevitabile perfecte simple, dar tot atît de vie în schimbul de replici, ceea ce denotă circulația ei în mediile boierești, în primul rînd în familia Cantacuzineștilor, de unde Neculce a auzit-o probabil:

„Ci dar pînă a veni oștile, era (cum spun unii) Ghiorghe logofăt în mare grijă: șăzînd în spătăriia lor, ținea toiagul la gură (că la Moldova logofătul cel mare poartă toiag), iar Toma vornic și Iordache vister, vrăjmașii lui, în chip de batjocură îi ziseră: « Logofete, ce ții toiagul la gură, pare că zici în fluier? » El le răspunse: « Așa este, că zic în fluier să-mi pogoare caprele de la munte ». Deci nu trecură zile multe, într-o zi mare, șăzînd cu Vasilie-vodă la masă,

---

[5] Vezi comentariul nostru la capitolul închinat lui Miron Costin, 169—170 supra.

Inv. 109310

Scanned with OKEN Scanner

îi veni veste la ureche că oștile ungurești și rumânești au intrat în țară ..." [6]

De domeniul senzaționalului și cu neputință de trecut cu vederea, evenimentul ținînd de istoria familiei Cantacuzineștilor moldoveni, este și performanța sportivă și hipică a căpitanului poreclit Ușurelul, care parcursese distanța de la București la Iași într-o zi și-ntr-o noapte, aducînd cărțile prin care postelnicul Constantin, intervenind pe lîngă domnul Țării Românești, salva viețile fraților săi Iordache și Toma, ținuți sub pază la moșia Buciuleștii, pe apa Bistriței, de către Gheorghe Ștefan, stînd tocmai gata să-i taie (Legenda a XXXIII-a). Anecdotică în felul ei este și povestea pătimirii spătarului Nicolae Milescu din partea lui Ștefăniță Lupu (1659—1661), crede Neculce, care i-ar fi tăiat nasul marelui învățat, de unde și porecla de *Cîrnul* (Legenda a XLI-a). Într-adevăr, cum aflăm dintr-o altă legendă (a XXXVIII-a), Ștefăniță Lupu cam avea năravul de a pune pe boieri la cazne, încălecîndu-i cu sila pe cai neînvățați și fără frîie, „de cădè boierii gios de-ș sfărîma capetile" (Coșbuc avea să compună una din „baladele" sale pornind de la acest motiv). În realitate, însă, Iliaș Alexandru (1666—1668) este acela care taie nu nasul Milescului, ci numai cartilagiul dintre nări, drept pedeapsă că ar fi uneltit împotrivă-i. Ce are a face însă? Anecdota este anecdotă și nu i se poate cere precizie istorică. Miraculoasă ne apare, oricum incredibilă, vindecarea Cîrnului cu ajutorul unui doftor neamț: „După acee, Nicolai Cîrnul au fugit în Țara Nemțască și au găsit acolo un doftor, de-i tot slobodziè sîngeli din obraz și-l boțiè la nas și așè din dzi în dzi sîngeli să închega, de i-au crescut nasul la locŭ, de s-au tămăduit" (121).

Subiect de nuvelă sau chiar de roman de aventuri este istoria celor doi copii sărmani din Țarigrad, un arbănaș (albanez) și un turc, niște picarros de epocă, plecați în lume

---

[6] *Cronicari munteni*, ed. cit., p. 361. Expresia: „... șăzînd Vasilie-vodă la masă, îi veni veste la ureche că oștile ungurești și rumânești au intrat în țară..." ar putea trimite la următoarea frază din letopisețul lui Costin, pe care cronicarul muntean l-ar fi consultat deci: „Și așea-și de a doa dzi după purcesul lui [Gheorghe Ștefan, n.n.] au început a vedere a suna glas de unguri și de munteni" (*Op. cit.*, p. 137).

Scanned with OKEN Scanner

să-și facă un rost. Ajutat de noroc și fiind un om vrednic, turcul avea să ajungă puternicul vizir Küprüli, în stare acum să-și miluiască vechiul tovarăș din copilărie, care nu-i altul decît Gheorghe Ghica, cu domnia Moldovei, nici mai mult, nici mai puțin (Legenda a XXXVII-a). Și pentru că veni vorba aici de legenda întemeietorului vestitei familii a Ghiculeștilor, nu este deloc lipsit de interes a pune în paralelă una dintre „legendele" colportate în ale sale *Scrisori* de către strănepotul din secolul al XIX-lea, Ion Ghica, scriitor în mai mult de o privință asemănător cu Neculce. În *Introducțiune*, care nu e o introducere, ci tot o „scrisoare", aflăm, între altele, despre prietenia dintre Badea Niculae, „clăcaș din satul Băilești din Dolj", cu un turc Mustafa de la Vidin. Ca și omologul său din povestea lui Neculce, angajîndu-se a potoli o răscoală a ienicerilor contra sultanului Selim III și izbutindu-i lucrul, turcul ajunse „tare și mare" la Poartă, „acel fioros vizir Mustafa Bairactaru". Și, asemeni lui Gheorghe Ghica de pe vremuri, Badea Niculae, olteanul din Dolj, se duce să ceară miluire de la vechiul amic care deocamdată nu-l poate pune domn în Țara Românească — treaba fiind totuși prea gingașă —, dar vrea să-l facă mitropolit, ceea ce Badea Niculae, om cu frica lui Dumnezeu, nu primește, rămînînd pînă la urmă cu numirea lui în funcția de mare ban, o funcție mai mult sau mai puțin onorifică, speriind însă la început pe cei de la București, care se uită cu uimire la fermanul marelui vizir. Ion Ghica ne încredințează, pe jumătate în glumă, pe jumătate serios, ca toți povestitorii de acest soi, că a stat de vorbă, în călătoria sa din munții Olteniei, făcută împreună cu Grigore Alexandrescu, cu „Banul Niculae, țăran cuițari și cu cojoc, dar cu barba mare și ras la cap, ceea ce-i da aer de boier", de la care află și povestea.[7]

Cert este deci că există niște *scheme* de anecdote sau de legende, pe care se brodează diferite întîmplări, situații și personaje, povestitorul manifestînd indiferență față de situarea exactă în timp și în spațiu. Edificatoare este în acest sens istoria cu grecul Mavrodin, paharnicul, pus de către armașul Fliondor să încalece pe cal de-a-ndăratele,

[7] Vezi: Ion Ghica, *Opere*, Ediție îngrijită, glosar, bibliografie și introducere de Ion Roman, E.S.P.L.A., vol. I, p. 103 și următ.

Scanned with OKEN Scanner

în semn de batjocură, și silit să spună anumite vorbe greu de pronunțat pentru un fanariot mai proaspăt:

„« Dzi, grece, cal murgu la fîntîna Bordii », iar el nu putè dzice « cal murgu la fîntîna Bordii », ce dzicè « alogo murgo sto fîntîna Bordii ». Iar slugile lui Fliondor îi da palme și-i dzicè: « Dzi, grece, bine; nu dzice așe ». Acest fel de zeefet frumos i-au făcut." (171)

Anecdota de mai sus este strecurată în letopiseț, ca multe altele, dealtminteri, la domnia a doua a lui Dumitrașco Cantacuzino (1674—1675), în chip de a sublinia aversiunea localnicilor față de grecii din Fanar, cu ocazia unei răscoale cauzată de spolierea fără milă din partea regimului de atunci. Interesant este să se observe că Neculce cunoștea întîmplarea ca petrecîndu-se pe timpul domniei lui Constantin Mavrocordat, la 1743 [8], dar, din rațiuni compoziționale și literare — mai punînd la socoteală și faptul că nu-și putea permite să ponegrească în acest chip domnia Mavrocordatului —, o așeza cu 68 de ani mai devreme.

Și mai interesant, pentru ceea ce urmărim aici, este să băgăm de seamă preluarea din nou a schemei anecdotice de către același Ion Ghica, în *Din timpul Zaverei* (1880), unde de asemenei cei bănuiți a nu fi români de baștină erau supuși unei testări lingvistice anume:

„În Iași asemenea o anecdotă răspîndită spune că toți cei suspecți de greci erau chemați pe cîmpia de la Frumoasa și că trebuiau să rostească fraza: « Ciritei de tei pe mirişte de mei ». Cel care zicea: « Tiritele tela pe miristela mela » era executat la moment. De la o vreme, văzîndu-se că grecii, după multe încercări, izbutesc a rosti binișor fraza de mai sus, semnul de recunoaștere se schimbă. Grecii trebuiau să zică: « Capră neagră în piatră calcă, piatra crapă în patru, crape capul caprei negre, precum piatra crapă în patru ». Cei întîi greci, cari fusese chemați să rostească această frază nouă, ziceau înspăimîntați: « Ma țe piatra, capra, e țiritei de tei ... »" [9]

---

[8] Vezi: I. C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Ed. Academiei R.S.R., 1972, p. 321 și următ. Vezi și: Valeriu Cristea, *Introducere în opera lui Neculce*, Editura Minerva, 1974, p. 182—183.

[9] Ion Ghica, *Op. cit.*, p. 168, nota de la subsolul paginii.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru a pune bine în evidență principala trăsătură a stilului lui Neculce, este necesar să observăm din capul locului că limba pe care acesta o vorbește și o scrie, aceeași, se mulează perfect pe temperamentul scriitorului. Sau, spre a fi consecvenți ideii conducătoare a studiului nostru, vom spune că limba stăpînește atît de mult pe povestitor, încît cronica pare a se scrie ca de la sine. Chiar atunci cînd vrea cu tot dinadinsul să laude pe cineva, pagina lui Neculce se situează la polul opus solemnității encomiastice și cade, invariabil, în obișnuita-i proză de causerie și colportaj. Ne vom referi la un exemplu luat tot din *O samă de cuvinte*.

Din rațiuni politice lesne de înțeles pentru oricine, Șerban Cantacuzino, de ar fi să ne referim mai întîi la acesta, grec după tată, se va supraintitula cu insistență *Basarab*, apăsînd deci pe ascendența sa maternă, și va pune să figureze pe stema muntenească, peste „gripsorul" bicefal împărătesc, corbul lui Negru-vodă, cîntat ca atare în versurile figurînd pe frontispiciul *Liturghierului* de la 1680, a *Evangheliarului* de la 1682, a *Apostolului* de la 1683, în fine, a *Bibliei* de la 1688. După el, Constantin Brîncoveanu va lăsa să se pună în stema Țării Românești numai corbul cu crucea în gură și se va intitula și el insistent *Basarab*, cu mai multă îndreptățire încă, la mijloc intrînd ascendența paternă. Urmînd acestora, domnii fanarioți de mai tîrziu, de astă dată cei mai mulți de origine pur grecească, vor căuta să-și găsească ascendenți în familiile domnitoare autohtone. E cazul și al Mavrocordaților, Neculce luîndu-și, s-ar zice, sarcina să le *cînte*, în legenda a XXI-a, originea ... mușatină. Iată cum:

„Radul-vodă făcînd nuntă cu fiul său Alecsandru-vodă, domnul muntenescu, au luat pre fata lui Scarlat celui bogat de la Țarigrad. Carele să pomenește într-alt rînd mai sus (legenda a XIV-a, n.n.) că au ținut Scarlat fata lui Ilieș-vodă celui turcit. Și avînd fata lui Scarlat albață pre un ochiu, n-au avut viiață bună cu Alecsandru-vodă. Și au trimis Scarlat ferman împărătescŭ de ș-au luat fata de după Alecsandru-vodă, de au dus-o la Țarigrad și au dat-o după un grammatic anume Mavrocordat. Și acel Mavrocordat au făcut pre Alecsandru Ecsaporitul, și Alecsandru Ecsaporitul au făcut pre Nicolaie-vodă, și Nicolaie-vodă

Scanned with OKEN Scanner

au făcut pre Constantin-vodă, careli au fost domnu aice la noi în Moldova în anii de la zidirea lumii 7242. Careli să trage de pre strămoașă-sa neam din domnii cei vechi moldovenești." (112)

Firavă genealogie! Primul Mavrocordat cunoscut s-ar fi însoțit cu fiica fiicei lui Iliaș Rareș turcitul, soție, aceea, a altui grec din Țarigrad. Pe deasupra, tonul relatării e prea de tot țărănesc-popular, prozaic, fără pic de elevație, cînd ni se spune că acea strămoașă a Mavrocordaților, numai pe jumătate moldoveancă, n-ar fi avut casă bună cu Alexandru Iliaș din pricină că suferea de cataractă sau glaucom, altfel spus, „albață pre un ochiu".

Hotărît lucru: limba română populară, adevărata limbă română, nu e potrivită deloc stilului encomiastic. Neculce abia poate pune pe seama lui Ștefan cel Mare cîteva întîmplări dacă stăm să le analizăm fără prejudecata pe care ne-au inculcat-o Bolintineanu și Alecsandri. Ștefan cel Mare al lui Ion Creangă este Cuza-Vodă, pe care povestitorul abia de-l poate surprinde făcînd un gest, puțintel cam sentimental, în povestirea *Moș Ion Roată și Cuza Vodă*.

Într-un alt loc din cronică, Neculce pare a voi să facă un mic panegiric familiei Mavrocordat, înfățișînd, chipurile, jalea care-l cuprinde pe Alexandru Exaporitul la auzul veștii cum că fiul său Nicolae a primit să fie domnul Moldovei, în 1709. Însă, lăsînd la o parte faptul că tatăl, mare terziman al Porții otomane, nu disprețuia deloc onorurile pămîntești și făcuse tot ce-i sta în putință pentru ca fiul să obțină tronul, cum arată documentele, văicăreala de care se lasă cuprins e o adevărată comedie sub pana lui Neculce. Ori, poate, stăm și ne întrebăm, optica noastră de azi este atît de diferită de modul oriental de a concepe suferința? Iată pasajul în chestiune:

„Atunce tată-său, Alicsandru Ecsapărîtul, șădzînd la gazdă, nemic nu știè de fii-său, că au luat domnia. Și cum au înțăles, au și început a plînge cu amar *ș-aș da palme peste obraz, ș-aș smulge părul din cap și din barbă*, ș-a blăstăma pe fii-său, căci au priimit domnia, și a dzice că din ceasul acela este casa lui stînsă, de vreme ce s-au amestecat la domnie." (250)

Scanned with OKEN Scanner

Un lucru ne apare cu claritate: acest soi de povestiri, din care Neculce prinde o parte — cu specific istoric-cronicăresc numai — în *O samă de cuvinte*, circulau din gură în gură, ca o adevărată literatură orală, cumva folclorică. Căci oamenii maturi, chiar cei mai vechi și din rîndurile poporului, nu se pot nutri spiritual toată viața lor numai cu basme, cu balade și celelalte, mai potrivite pentru copii și pentru tineret în genere, pentru șezători și împrejurări festive oarecum, ritualice, cînd este cazul. Întotdeauna a existat și continuă să existe o literatură orală, atîta timp cît aceasta se comportă ca ficțiune artistică și nu coboară în trivialitatea practică, de ponegrire tendențioasă —, un soi de proză realistă, esențial deosebită de ceea ce îndeobște numim folclor, nefantastică și fără simboluri poetice. În timpurile moderne, ea se absoarbe treptat în literatura scrisă, gen Negruzzi, Filimon, Ghica mai ales, Creangă[10] chiar Carageale și mulți alții mărunți. Fără să vrea, din instinct artistic — cum se spune cu o expresie cam improprie —, Neculce este precursorul tuturor acestora.

3

Asemănător cu *O samă de cuvinte* în unele privințe, cum vom vedea, letopisețul lui Neculce diferă de acestea mai întîi prin faptul că povestitorul nu mai este atît de impersonal, abstras, reproducînd „ce zic oamenii", ci, dimpotrivă, pe alocuri măcar, foarte personal, arătînd participare afectivă mult mai intensă. Cînd, paradoxal, făcînd istorie, s-ar fi cuvenit a fi pe deplin absent din operă, obiectiv, cum se spune. Cu toate acestea, urmînd exemplul

---

[10] Un exemplu frapant de schemă epică recurentă, determinată de tiparele constituite ale limbii vorbite, în acest fragment reproducînd cuvintele Popei Duhu în fața mitropolitului Calinic Miclescu, anecdotă colportată de Creangă în schița de portret făcută profesorului său:

„— Dragul mamei Cînilic, bine-ți șade mitropolit! Unde-i neneacă-ta să te vadă" (*Op. cit.*, II, p. 38).

De comparat cu vorbele bivolarului adresate lui Gheorghe Ștefan în legenda a XXXI-a din *O samă de cuvinte*:

„— Dragul badii Ștefan-vodă, mai bine îți șade în domnie decît în boierie" (116).

Scanned with OKEN Scanner

lui Ureche și al lui Costin, în predoslovie afirmă și el garantarea obiectivității istoricului, eventualele greșeli de pe icicolo fiind puse mai mult pe seama unei defectuoase țineri de minte a anilor:

„Deci vă poftescu, cetitorilor, pre unde ar fi greșit condeiul mieu, să priimiți, să nu gîndiți că doară pre voia cuiva sau în pizma cuiva, ce precum s-au tîmplat, cu adevăr s-au scris. Doar niscaiva veleaturi a anilor de s-or fi greșit, iară celelalte întru adevăr s-au scris." (104)

Această declarație, fermecătoare ca stil, prin adresare directă și simplă către cititori, trebuie oare suspectată? Avem destule motive să credem că nu. Neculce trecuse de vîrsta de 60 de ani cînd se apuca să scrie letopisețul și se afla, probabil, dincolo de 70, cînd îl termina și-i făcea predoslovia din care am extras citatul de mai sus. Era un om plin de demnitate, ni-l închipuim, și, la urma urmei, apropiat de sfîrșitul vieții, pe care, cum arată documentele [11], îl aștepta lucid. Numai cu greu putem admite că ar fi făcut afirmații false, încredințîndu-ne cu atîta liniște că nu sînt. Cu toate acestea, cum am mai văzut deja — cînd cu punerea unei întîmplări din timpul domniei lui Constantin Mavrocordat pe seama celeia a lui Dumitrașco Cantacuzino —, Neculce nu respectă întotdeauna adevărul istoric în litera lui, dintr-un motiv sau altul, uneori cu bună știință. Înverșunarea împotriva grecilor spoliatori ai țării, care nu este o xenofobie pură și simplă, îl face să creioneze în letopiseț cîteva figuri de domni și de boieri în cele mai negre culori, printre ele, și poate chiar în primul loc, Dumitrașco Cantacuzino, rudă a cronicarului dealtminteri, vărul mamei sale. De altă parte, Constantin Mavrocordat și mai ales tatăl acestuia, Nicolae Mavrocordat — prin mijlocirea căruia, precum se știe prea bine, lui Neculce îi ieșise de la Poartă fermanul de întoarcere în țară și de retrocedarea averii, după 9 ani de exil —, trebuiau oricum cruțați, dacă nu chiar lăudați în cronică. Legat apoi de rolul său politic avut sub Cantemirești, îndeosebi sub Dimitrie, e cazul să spunem

[11] Vezi: Dumitru Velciu, *Ion Neculce*, Ed. Tineretului, 1968, p. 201 și următ.

Scanned with OKEN Scanner

că scriitorul se află adesea nevoit — și trebuie să-i înțelegem dificultatea — de a acoperi unele lucruri, acum, după 1730, cînd lucra cronica și cînd colaboraționiștii filo-ruși de altădată nu erau bine văzuți. Într-un loc ni se pare a observa chiar, în stilul prea retoric și plin de invocări insistente ale providenței, o undă de necesară nesinceritate, cînd cronicarul afirmă a fi fost cu totul străin de tratativele secrete ale lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare al Rusiei, la începutul verii anului 1711. Îi era doar lui Cantemir — odată cu Ștefan Luca vistierul, împuternicitul domnului să semneze tratatul de la Luțk, cu rușii — nepot de soră și fusese dăruit de către acesta cu funcția de mare hatman. Iată pasajul respectiv, revelator pentru cine știe controla surse convergente asupra evenimentelor de atunci, înfățișînd, chipurile, surpriza cronicarului la darea pe față a planurilor lui Dimitrie Cantemir și străduința lui, ca sfetnic, de a-l întoarce de la ele:

„Atunce au sosit ferman de la veziriul la Dumitrașco-vodă să încalece să margă să prindză pre Brîncovanul-vodă. Și au scris cărți și la soltanul de Bugeag, să dè lui Dumitrașco-vodă oricîți tătari i-ar trebui. *Atunce am știutŭ și eu c-au fostu scris să vie moscalii*, că eu gîndièmŭ că om purcede în gios spre Huși, precum sfătuisem. Iar dac-am înțăles c-au sosit moscalii, *mult m-am mirat și am dzis luĭ vodă să scrie să să întoarcă moscalii înapoi*, și să mergem, precum scrie veziriul, să prindem pre Brîncovanul, și să să lasă de moscali, că poate să-i bată turcii, și tătarii or robi țara. *Puiu pre Dumnedzeu martur că așè i-am dzis, și tare am stătut, că doar l-oi întoarce, și* n-am putut.“ (269) (subl. ns., I.R.)

Asemenea pasaje, nu atît de revelatoare însă, mai pot fi aflate în cronică și par a contrazice, pînă la un punct, cele afirmate de autor în predoslovie cu privire la obiectivitatea istoricului. Cu toate acestea, credem că subiectivitatea sa *ca istoric*, cîtă este, nu trebuie exagerată. Un bun-simț al măsurii în toate, demnitatea boierului bătrîn, retras în singurătatea conacului de la moșia Prigorenii, lîngă Tîrgu-Frumos, unde se crede că-și redacta (noi socotim că dicta unui secretar, revizuind apoi, cu propria-i mînă textul)

Scanned with OKEN Scanner

memoriile, *retrăind* un trecut așezat acum în straturi luminate de amintirea anilor tineri, cu patimile stinse, transfigurate, în sfîrșit, talentul de mare povestitor, plăcerea vizibilă de a povesti l-au făcut să spună, *în fond*, numai adevărul. [12] Adevărul istoriei țării sale și adevărul vieții sale proiectate pe fundalul acestei istorii. Cronica lui Neculce este, ca și acelea ale lui Ureche și Costin, în prelungirea cărora vine să se producă, o cronică *personală*, nu comandată de vreun patron ori pusă în serviciul vreunei partide boierești, cum erau atîtea în epocă. Pe scurt, aici, în caracterul de cronică *personală*, stă calitatea *literară* a operei lui Neculce,

---

[12] Faptul că mai întîi G. Călinescu, în *Istoria literaturii române* ... (1941), ar fi observat pe „bîrfitorul" Neculce — ridicat prea mult în slăvi pentru, se zice, „bunătatea", „blîndețea", „seninătatea" și „obiectivitatea" sa de către sămănătoriștii „idilizanți", în frunte cu Nicolae Iorga — nu îndreptățește, credem, saltul la extrema opusă. În articolele-studii *La bicentenarul lui Neculce* și *Ion Neculce și Cantacuzinii* (vezi: volumul *Varietăți critice*, E.P.L., 1966, p. 70—85 și respectiv 86—92), Șerban Cioculescu produce într-adevăr cîteva probe, strîns comentate, privitoare la subiectivitatea lui Neculce. Reluînd însă problema și folosindu-se în plus de unele date puse la dispoziție de bine documentatul studiu al lui Dumitru Velciu (vezi: *op. cit.*), Valeriu Cristea (studiul citat anterior) exagerează totuși lucrurile. După d-sa, Neculce ar fi fost chiar un *mistificator*, dublat, ni se mai spune, de un *ipocrit* (p. 101 și 109, *op. cit.*), practicînd un fel de *tartuffism* local și de epocă (p. 127), cu o mare „capacitate de simulare și disimulare" *(Ibid.)*, ar fi fost chiar un soi de demagog sui-generis, cu totul abil în a crea *aparența simpatiei pentru poporul de jos*, avînd în plus darul previziunii epocilor democrației moderne, dorind a măguli, dragă doamne, posteritatea: „S-ar spune că scriitorul intuia schimbarea de mentalitate ce urma să survină și să facă din *conceptul de popor* (subl. în text) criteriul etic suprem. Punînd în primul plan simpatia pentru cei de jos, cronicarul își cîștiga anticipat sufragiile viitorului." (*Op. cit.*, p. 102.) Neculce ar mai dori, scrie Valeriu Cristea, „ca propria sa nemulțumire să se absoarbă în nemulțumirea amplă a poporului. Această « dizolvare » (citește, în spiritul celor afirmate anterior: *falsă, disimulată dizolvare*, n.n.) a unor refractare și precise interese de clasă în șuvoiul aspirațiilor maselor, de cu totul altă natură, nu reușește întotdeauna, așa cum ar fi vrut scriitorul." (*Ibid.*, p. 109) etc. Iată într-adevăr cum poate duce la exagerări nedorite, din speculație în speculație, simpla observare călinesciană că Neculce ar fi un temperament *bîrfitor*, uitîndu-se prea ușor criteriile marelui istoric literar, odată cu faptul că bîrfa suavă, fără obiect imediat (în orice caz, referitoare la niște oameni și fapte de demult), e numai o formă de manifestare a artei cuvîntului. Uitînd, în a doua parte a studiului său, *procesul* intentat lui Neculce, e cazul să spunem de îndată că Valeriu Cristea a dat aici o excelentă interpretare estetică a textului cronicii, cu intuiții dintre cele mai sigure.

Scanned with OKEN Scanner

raportul subiectiv-obiectiv, prin excelență dialectic, putînd fi dat numai de unitatea stilistică a scrierii, cu alte cuvinte, de independența artistului. Aceasta va fi fost, în fond, și cauza pentru care, la bătrînețe, avînd ceva de spus, Neculce începe să scrie cronica sa, deși știa foarte bine de existența măcar a altor trei sau patru letopisețe care reluau istoria Moldovei din exact punctul unde o lăsase Miron Costin, anul 1661, în fața domniei lui Istratie Dabija.[13] În predoslovie, cronicarul pare a prefera să tacă asupra izvoarelor

---

[13] În primul rînd, e vorba de ceea ce cunoaștem astăzi sub denumirea convențională de *Pseudo-Nicolae Costin*, cronică tipărită întîi de M. Kogălniceanu în ediția de la 1845, sub denumirea de *Letopisețul Țării Moldovei de la Ștefan sin Vasile-vodă, de unde este părăsit de Miron Costin logofătul de pre izvoadele lui Vasile Damian, a lui Tudosie Dubău și a altora*. Cîteva fragmente din această cronică au mai fost tipărite de G. Ioanid în *Istoria Moldo-Romaniei* (București, 1858). O a doua ediție se datorează lui C. Giurescu (București, 1913) și o a treia lui Ioan Șt. Petre (București, 1942). Kogălniceanu o atribuia lui Nicolae Costin, însă mai tîrziu, cercetările unor I. G. Sbierea și mai ales C. Giurescu (vezi pentru acesta din urmă: *Contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Damian)*, în *Analele Academiei Române*, s. II, tom. XXX, mem. secț. istorice, Buc., 1907); și: *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron Logofătul și Vasile Damian*, în *Buletinul Comisiunii istorice a României*, I, Buc., 1914) contestă această paternitate și consideră că lucrarea este opera unui anonim, alcătuită pe la 1712, după o serie de izvoare aparținînd la rîndu-le altor scriitori de cronici anonimi. Numai de la 1709 pînă la 1711, continuarea acestei cronici, este, afirmă C. Giurescu, de Nicolae Costin.

Cronica numită, tot prin convenție, *Pseudo-Muste* (1661—1709), publicată mai întîi într-o variantă, de către N. Bălcescu și A. T. Laurian, în *Magazin istoric pentru Dacia pe 1845* și apoi — varianta în chestiune și textul principal — de către Kogălniceanu, în *Letopisețele* ... (tom. III, Iași, 1846), sub titlul *Letopisețul Moldaviei atribuit lui Nicolae Muste și varianta la cronica lui Nicolae Muste*, este, cum s-a dovedit, o compilație a altui anonim, om de casă al domnitorului Mihail Racoviță și admirator al boierului Alexandru Buhuș (1661—1705). Nicolae Muste, care a trăit pînă în 1731, era numai copistul acestei cronici, mult mai restrînsă, rezumativă în unele locuri, față de cea dintîi.

A treia, numită *Pseudo-Amiras* (1661—1733), este și mai sumară, publicată fiind numai de către Kogălniceanu în *Letopisețele*..., tom. III, Iași, 1846, București, 1874, cu titlul de *Cronica anonimă a Moldovei tradusă în grecește de A. Amiras*. Și aceasta este, măcar parțial, o compilație făcută de un anonim moldovean, cu dezvoltări mai ample privind domnia lui Grigore Ghica al II-lea, din ordinul căruia probabil și scrie. Recent, *Pseudo-Amiras* a apărut într-o excelentă ediție critică datorată lui Dan Simonescu, sub titlul *Cronica anonimă a Moldovei, 1661—1729*, Ed. Academiei R.S.R., 1975.

Scanned with OKEN Scanner

sale, pomenind numai vag despre „neşte izvoade ce au aflat la unii şi alţii" (104). În realitate, măcar unul dintre acestea, ceea ce cunoaştem astăzi sub denumirea de *Pseudo-Nicolae Costin*, a fost utilizat insistent de către Neculce, pe alocuri chiar copiat, şi nu numai pînă la domnia (fie şi cea de a treia) lui Duca vodă cel Bătrîn, cum declară în predoslovie, ci şi mult mai încoace, pînă aproape de domniile lui Antioh şi Dimitrie Cantemir. Faptul însă de a ni se spune că istoricului nu i-au mai trebuit izvoare — „Nu i-au mai trebuit istoric strein, să cetească şi să scrie, că au fost scrisă în inima sa" (104) — este cu totul revelator. Neculce face parte din categoria acelor scriitori care, cu voia sau fără voia lor, îşi ascund cultura de carte. Cazul cel mai tipic pentru literatura noastră naţională este Ion Creangă. Ca şi Creangă însă, Neculce avea o cultură a tradiţiilor populare şi o extraordinară cunoaştere a limbii. Şi mai avea, asemeni emulului său neştiut de peste un secol şi mai bine, o irezistibilă dorinţă şi plăcere de a spune istorisiri, inventate sau auzite de la alţii, ceea ce, în cazul lor, revine cam la acelaşi lucru.

4

Ceea ce surprinde ochiul cititorului obişnuit, de la primele pagini ale letopiseţului neculcian este — revenim — tendinţa foarte accentuată a *istoricului* de a colporta amănuntul pitoresc, individualizant în modul plastic, cum procedează romancierii, preferinţa pentru anecdota şi istorioara „din audzitele celor bătrîni boieri" (104), pusă la loc de cinste, cu ţinerea oarecum în umbră a informaţiilor din izvoade scrise. De altă parte, asemănarea cronicii lui Neculce, mai ales în primele capitole şi în anume paragrafe, cu amintitele „izvoade" este în afara oricărei discuţii. Considerăm ca deosebit de instructivă o mică oprire chiar asupra începutului letopiseţului:

„După moartea lui Ştefăniţă-vodă, ficiorul lui Vasilie-vodă, în anul 7170, au trimes boierii la Poartă pe Chiriţă Drace cu rugăminte de la boieri şi de la ţară, pre cine ar vrè ei să le dè domnu de ţară..." (123)

Acesta e textul lui Neculce, prima frază a capitolului I, care vorbeşte de domnia Dabijii-vodă. Impresia şi pînă la

Scanned with OKEN Scanner

urmă certitudinea celui care privește lucrurile mai îndeaproape este că ne aflăm abia în fața unei stilizări mai fluente după *Pseudo-Nicolae Costin*. Iată textul respectiv, spre comparație:

„După moartea lui Ștefăniță sin Vasile-vodă, sosind boierii la Țarigrad, Chiriță Dracu Ruset și Alexandru Costin postelnicul, cu veste de moartea lui Ștefăniță-vodă, trimiși de la țară cu mare rugăminte țerei pentru domn de țară să le dea împărăția, la care îndată au pomenitu de Dabija vornicul“ [14].

Așadar, cronicarii se copiază între ei! Iată și pasajul în chestiune din *Pseudo-Muste*:

„După moartea lui Ștefăniță vodă, feciorul lui Vasilie vodă, au trimisŭ boierii pre Chiriță Drace la Poarta împărăției cu rugăminte să le dea domnu de țară, pre cine-ș voru alege ei dintre sine“ [15].

Și cel din *Pseudo-Amiras*:

„După moartea lui Ștefăniță vodă, fiul lui Vasilie vodă, au stătut domn Evstratie Dabija vodă, din pementiani, carele sciindu starea pemintenilor aveau toți dreptate de la dînsul“ [16].

Se înțelege, asemănarea între aceste texte nu este atît de frapantă ca în fragmentele citate mai sus, pe tot parcursul lor. Paralelismele rămîn oricum izbitoare, și gîndul nostru merge în sensul că acești scriitori erau absolut indiferenți la ceea ce astăzi numim *originalitate*, ca dealtminteri la orice ambiție de paternitate și de autorlîc, lucru aproape de neconceput pentru scriitorii moderni. Neculce nu face deloc excepție de la regulă, cu toate că personalitatea lui se simte în pagină mai mult ca a oricăruia dintre ei. Se simte, dar nu se vrea impusă cu orice preț. Iar originalitatea, puternică în comparație cu atîția, chiar cu modernii care o caută

14 Ediția Kogălniceanu, 1874, tom. II, p. 3.
15 *Ibid.*, tom. III, p. 4.
16 Ed. Dan Simonescu, p. 43.

Scanned with OKEN Scanner

cu lumînarea, se impune peste voința lui, prin talentul de povestitor. Pînă la urmă tot cititorul *obișnuit* — vrem să spunem cititorul de literatură *obișnuită*, capabil în orice moment a o distinge de altfel de scrieri, de cele istorice, bunăoară — are dreptate, dacă comparăm letopisețul lui Neculce cu paralelii săi. Astfel, spre a ne opri tot la capitolul despre domnia lui Dabija, vom observa că toți patru insistă pe ideea de „domn de țară", adică dintre pămînteni, și ales de către aceștia, idee ce vine în sensul păstrării, pe cît cu putință, a neatîrnării Moldovei față de turci. Toți patru, inclusiv Neculce, vorbesc de originea putneană a lui Dabija, de priceperea lui în domeniul viticulturii, ca podgorean din moși-strămoși, de faptul că ar fi înființat darea pe vie, altcum spus, „pogonăritul". Ba încă *Pseudo-Nicolae Costin* îl denunță și ca „bețiv", ordonînd, cînd i se suia vinul la cap, abuzuri, trimițînd pe unii vinovați sau chiar nevinovați „la armași să-i spînzure". „Iar dacă se trezea, nimic nu scie, nici mai întreba.". Altminteri, ne încredințează anonimul, „Dabija-vodă au fostu omu de țară, om bun". [17] Nici unul dintre acești anonimi însă nu se poate compara cu Neculce, fie, deocamdată, și pentru faptul că, spre deosebire de ei, autorul legendelor din *O samă de cuvinte* notează amănuntul auzit din bătrîni, pitoresc și definitoriu din atîtea puncte de vedere asupra caracterului lui Dabija, anume acela că i-ar fi plăcut să bea vinul numai din oală roșie de lut:

„Așijdere el bè vin mai mult din oală roșie decît din păhar de cristal, dzicînd că-i mai dulce vinul din oală decît din păhar" (124).

Un voievod, un cap încoronat, avînd asemenea tabieturi, de a bea vinul din oală? Iată un lucru cam curios, ieșit din comun, dar și, din partea *istoricului*, o informație îndeajuns de gratuită. Imaginea este însă poetică, Eminescu (care, pornind de aici, scria oda bahică închinată *Umbrei lui Istratie Dabija Voievod*), Creangă și Sadoveanu, cu deosebire cel din *Hanu Ancuței*, ar fi aprobat-o. Prin ea, Dabija vodă, podgoreanul de la ținutul Putnei, trăiește în cronică asemeni unui personaj de roman.

---

[17] Ed. Kogălniceanu, tom. II, p. 4.

Scanned with OKEN Scanner

Se înțelege, ca la toți scriitorii, din toate timpurile și din toate locurile, și lui Neculce îi izbutesc mai mult personajele — dacă putem să le numim așa — negative, după cum, în genere, esteticește vorbind, iarăși ca la toți scriitorii, îi izbutește mai bine *negația*. (Nu-i oare peretele din stînga bisericii, unde sînt pictați tot felul de păcătoși munciți de demoni în focul Gheenei, mai interesant, mai variat, mai expresiv și mai atrăgător, decît cel din dreapta, cu sfinți aliniați stînd cuminți în rai, unde curge lapte și miere? Și dintre toate cărțile *Divinei Comedii* nu-i oare *Infernul* cea mai izbutită?) Mai ales pe seama domnilor răi, pe care nu-i aprobă, Neculce colportează fel de fel de știri și povești denigratoare, pe care nu le aflăm în documente, pentru că sînt de natură pur *literară*. O primă victimă este Duca-vodă cel Bătrîn, om lacom de avere, spoliator al țării pînă într-atît, încît, vrînd să-și scoată banii pe care-i cheltuise pentru obținerea hătmăniei Ucrainei, pe lîngă tronul Moldovei, pusese cele mai grele biruri.

Amănuntele privitoare la portretul, la fizionomia, dacă vrem, lui Duca-vodă cel Bătrîn sînt dintre acelea care înnegresc, în perfect acord cu dezaprobarea jecmănitorului țării: „Era om nu prè nalt și gros, burduhos și bătrîn. Numai își cernè barba“ (162), ultimul indiciu prilejuind o apreciere moralizatoare țărănească: „Pe atîta să cunoștiè că n-are acătare minte sau frica lui Dumnedzău“. Cam aceeași părere are despre Duca și anonimul din *Pseudo-Nicolae Costin*, care, nu cu mult mai prejos decît Neculce, după ce denunță și el pe lacomul de averi, se arată meșter în a produce pe seama lui și a doamnei sale o ironie dintre cele mai subtile, de origine populară-țărănească și aceasta:

„Doamna sa, de altă parte, cîrciumărea bucatele din casă, pînea ori pe unde avea, și băutura și pocloanele ce le veniau la beciŭ; încă făcea boi de negoțŭ și mînca iarna fînațele oamenilorŭ, seracilor, cu boii lor, pînă să vindea aceia și să apuca de alții. *Numai o bunătate aveau amîndoi între dînșii, că erau foarte curați, cum să grăiesce, în casa lor să vrea cînta sfînta leturghiă.*“ [18]

---

18 Ediția Kogălniceanu, tom. II, p. 19.

Scanned with OKEN Scanner

Atîta insistență pe amănunt, urmată de considerații morale și insidioase, cum se vede din exemplul citat mai sus, arată că izvodul lui Neculce era și el interesant, încadrîndu-se într-un stil cronicăresc de epocă, un chip de a vorbi despre oameni, în memorii mai mult sau mai puțin destinate a circula pe sub mînă, asemănătoare întrucîtva cu acelea ale contemporanului lor francez ducele de Saint-Simon. Neculce însă rămîne superior, din nou, pentru că la informațiile strict istorice, controlabile documentar, adaugă, întrucît îl privește pe Duca-vodă, și o întîmplare *semnificativă*, auzită din om în om, anume aceea că, pe cînd îl duceau leșii în exil — după ce-l prinseseră la Domnești, lîngă Focșani, în ziua de Crăciun, anul 1683 — „într-o sanie cu doi cai, unul albu și unul murgu, și cu hamuri de tei, ca vai de dînsul" (să se observe insistența pe amănuntul plastic, destinat a sublinia nenorocirea lui Duca, — „au poftit puțintel lapte să mănînce. Iar femeia, gazda, i-au răspunsu că «n-avem lapte să-ți dăm, c-au mîncat Duca-vodă vacili din țară, de-l va mînca viermii iadului cei neadormiți». Că nu știè femeia acie că este sîngur el Duca-vodă. Iar Duca-vodă, dacă au audzit că este așè, îndat-au început a suspina și a plînge cu amar." (162)

Am insistat analitic, în altă parte,[19] asupra acestui pasaj, comparîndu-l cu versiunea sadoveniană din *Hanu Ancuței* (povestirea *Orb sărac*), arătînd acolo cum marele prozator modern, pornind de la ipoteza mai mult decît probabilă că legenda a subzistat în memoria poporului, de unde, în definitiv, a cules-o și Neculce, îngroașă liniile tabloului în direcția fantasticului. Duca e văzut ca un vîndut diavolului, cu sufletul, pe care acesta vine să i-l ia, într-o noapte cu vifor conform pactului ce încheiaseră. În fine, profitînd că Neculce lăsase un loc gol în cronică, acolo unde trebuia să figureze numele satului din preajma Sucevei, unde poposise convoiul care-l trasporta pe Duca-vodă în Polonia: „Și ajungînd la un sat anume..." (Neculce n-a mai apucat să se informeze și să umple lacuna), Sadoveanu

[19] Vezi: *Analize literare și stilistice*, Editura Ion Creangă, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, 1974, p. 350—351, nota de la subsol.

Scanned with OKEN Scanner

pune pe cîntărețul Orb să confunde satul cu Hanu Ancuței și pe femeia de gazdă cu Ancuța cea de demult. Aceasta pentru ca, după toate legile artei, compoziția să se rotunjească perfect.

Nu mai puțin, fără o deliberare anume, Neculce are simțul necesității compoziționale. În cazul în speță, destinul lui Duca este urmărit pînă la sfîrșit. După ce ni se spune că, dus în Polonia și nemaiavînd prilejul de a se răscumpăra, Gheorghe Duca își sfîrșea viața: „l-au lovit cataroia de voie rè ș-au murit în loc" (163) — *cataroia* este ceea ce se numește *dambla*, *apoplexie*, în limbaj neologistic (să se observe concepția țărănească despre cauza bolii: *de voie rè*) — cronicarul insistă cu informații privind pe doamna Nastasia, văzută cu oarecare compătimire, ca o biată femeie de rînd, asaltată de datornici din toate părțile, jefuită, închisă, ajunsă la mare „osîndă și ocară" mai cu seamă cînd se lăsă „amăgită" de un grec cu care se remărită: „avînd è doi ficiori și patru fete, n-au socotit cinstea ei, că era mai mult bătrînă decît tînără" (164). Acel grec, ni se mai spune, a ademenit-o pentru bani, cu care urmărea să obțină de la turci postul de „beiu la Mana". Apoi o părăsi, „păn' ș-au făcut cheful", mai adaugă cronicarul, gîndind și vorbind ca un țăran oarecare. Tot țărănească este și formula de încheiere a povestirii:

„Iar è, la bătrînețe, au rămas și săracă, și ocărîtă de voroava oamenilor, și cu o casă plină de copii. Așè au plătit și Dumnedzău Ducăi-vodă, pe cum au făcut și el altora" (164), unde invocarea lui Dumnezeu este un automatism stilistic popular, finalul semănînd, dacă schimbăm ce trebuie schimbat, cu nu importă care altul din poveștile și povestirile lui Creangă.

E drept, continuînd punerea în paralelă a textelor, izvodul principal al lui Neculce insistă și el destul de amănunțit asupra sfîrșitului lui Duca-vodă, dînd detalii dintre cele mai frapante. Cu o mare deosebire însă: în timp ce Neculce înregistrează cu predilecție anecdota, legenda, istorisirea tipic populară și de colportaj, cum s-a văzut mai sus, anonimul arată a deține informații foarte precise de la un oarecare Alexe Balaban, unul dintre oamenii cei mai apropiați

Scanned with OKEN Scanner

ai lui Duca, cel care s-a îngrijit și de înmormîntare. Arătînd și el că „l-au lovitu palizu, adecă cataroi", mai aduugă — interesul devenind acum de domeniul istoriei chirurgiei și a medicinei în genere — că spintecîndu-l doftorii pe Duca „spun că au găsit în herea lui 27 de petre roșii, așa de late și de groase într-un chip cumu-i această figură ce scrie aicea: ◇. Iară deosebi de acestea spun că au mai aflat și la rărunchii lui, de către stînga, alte două petre, încă mai mari de cîtu acele din here, cumu-s aceste doă figuri 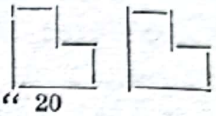 Iară plămînele cele albe au fostu arse de sete ..." [20]

O a doua victimă a lui Neculce în letopiseț este Dumitrașcu Cantacuzino. Nu insistăm asupra cauzelor, prea bine cunoscute, pentru care cronicarul urăște pe grecii fanarioți. Emitem numai ipoteza că acest Dumitrașco, vărul mamei lui Neculce, va fi fost văzut rău chiar în familie, de o pildă de către bunica Alexandrina, soția vistiernicului Iordache, în preajma căreia scriitorul a stat pînă la vîrsta de aproximativ 18 ani și de la care putea auzi fel de fel de povești și zvonuri referitoare la cutare sau cutare membru al clanului Cantacuzineștilor, unde ea, coborîtoare dintr-o veche familie de boieri autohtoni [21] și rămasă văduvă de timpuriu, nu va fi fost bine primită. Mai mult decît în oricare alt caz, aici, în paginile care vorbesc de Dumitrașco Cantacuzino, colportorul și „bîrfitorul" se află la largul său:

„Dumitrașco-vodă era om bătrîn, grec țarigrădean de neamul lui, de Catacozonești. Și mai nainte vreme fusesă vistiernic mare și-n Țara Muntenească, la Gligori-vodă. Și era om nestătător la voroavi, tălpiz, amăgitor, geambaș de cei de la Fener din Țarigrad. Și dup-aceste, după toate, era bătrîn și curvar. Doamna lui era la Țarigrad, iar el aice își luasă o fată a unei rachierițe de pe Podul Vechi, anume Arhipoaie, care o chema Anița, țiitoare, de o purta în vedeală între toată boierimea, de-o ținè în brați, de-o săruta și o purta cu sălbi de galbeni și cu haine de șahmarand, cu șlic de sobol și cu multe odoară împodobită. Și era tînără și frumoasă și plină de suleiman, ca o fată de rachieriță. Și o trimetè cu carăta dom-

[20] Ediția Kogălniceanu, tom. II, p. 32—33.
[21] Vezi: D. Velciu, *op. cit.*, p. 9—24.

Scanned with OKEN Scanner

nească, cu siimeni și cu vornici și cu comiși dzuoa amidzidze mari pe uliți, la feridiu și pe la mănăstiri și pe la vii, în primblări. Și făcè și pe boieri de-ș triimitè giupînesăle cu dînsa. Și după ce viniè de la primblări, triimitè giupînesălor daruri, canavețe, bilacoase, căce i-au făcut cinstea de-au mărsu cu dînsa în primblare. Și după ce s-au mazilit, au luat-o cu dînsul ș-au dus-o în Țarigrad cu dînsul ș-au măritat-o dup-o slugă a lui, după un grec. Căutați, frați iubiți cetitori, de videți ce este omenia și curvia grecească! Că el, de bătrîn, dinți în gură n-avè. Dimineața îi încleiè de-i punè în gură, iar sara îi descleiè cu încrop și-i punè pe masă. Carne în toate posturile cu turcii depreună mînca. Oh! oh! oh! săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpîni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viață ț-au cădzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atîtea spurcăciuni de obiceiuri ce să trag pănă astădzi în tine, Moldovă!" (166—167)

Tălpiz (din turcescul *telbis*, cu sensul de *viclean* și *intrigant*, cuvînt dispărut azi din limbă), *geambaș* (din turcescul *cambaz*, cu sensul de *hoț de cai*, *bandit* etc.), *bătrîn și curvar*, după toate acestea, iată un șir de epitete foarte drastice introducînd „bîrfa" cu amănunte șoptite parcă la ureche, referitoare la numele și calitatea joasă a acelei țiitoare, la hainele și podoabele scumpe pe care le purta, la faptul că — oroare! — stricatul o „purta în vedeală între toată boierimea, de-o ținea în brați, de-o săruta", la faptul — grozăvie nemaiauzită! — că, trimițînd-o în plimbări, silea și pe boieri — care ar fi fost deci de o moralitate superioară fanariotului — să-și trimită jupînesele cu ea. Apoi comunicarea coboară cu un registru încă mai jos, insistînd asupra bătrînului desfrînat, adresarea către cititori fiind parcă însoțită de gestul tragerii de mînecă: „Căutați, frați iubiți cetitori ...", amănuntul cu dantura artificială, descleiată seara și pusă pe masă etc., fiind menită a trezi o silă imensă, ce culminează creștinește cu delațiunea cum că acest Dumitrașco ar fi mîncat carne în post, „cu turcii" depreună. Acum, spre deosebire de *O samă de cuvinte*, pagina letopisețului este atrăgătoare prin gesticulația povestitorului, devenit el însuși personaj, mai cu seamă în modul cum — nu s-ar putea ști cu cîtă sinceritate, fiindcă bătrînul face prea mult spectacol — se vaietă împotriva „obiceiurilor spurcate".

Scanned with OKEN Scanner

De fapt, într-un plan mai realist vorbind, „obiceiurile spurcate" nu sînt altceva, în concepția lui Neculce, decît inovațiile introduse de domnii fanarioți în materie de strîngerea birurilor. Sîntem într-o vreme cînd țărănimea fiind adusă în sapă de lemn, la ultima limită a sărăciei, se făcea simțită din ce în ce mai mult amenințarea trecerii printre contribuabili și a boierimii de țară, lucrul acesta putînd privi și categoria socială a lui Neculce pe timpul domniilor lui Grigore Ghica II și Constantin Mavrocordat, cînd își scrie cronica. S-a spus despre cronicar că ar fi luat partea poporului, dar aceasta nu-i adevărat decît parțial, în măsura în care el, ca boier de moșie, ca agricultor, își vedea periclitată propria lui poziție, prin sărăcirea extremă a țăranilor. S-a spus că Neculce e un conservator, dar și aceasta e mai mult o aparență, conservatismul lui vizînd mai întotdeauna împotrivirea față de *noutățile* prin care cei tari și mari gîndeau o mai sistematică spoliere a poporului. Ca țăranii lui Sadoveanu, Neculce manifesta oroare față de introducerea recensămîntului populației de către mult prea ponegritul, cum s-a văzut, Dumitrașco Cantacuzino, în prima sa domnie (1674—1675):

„Făcut-au acestu domnu Dumitrașco-vodă un obicei rău și spurcat în țară, care n-au mai fost până atunce, de au dat hîrtii, de scriu fețele oamenilor de la mic pân la mare, care au rămas pomana lui, de n-o mai lasă nice un domnu să să uite acea pedeapsă a săracilor" (146).

„Obicei rău și spurcat", „hîrtii", „a scrie fețele oamenilor", „pomana" lui Dumitrașco? Se cunoaște sila și scîrba țăranului român cînd trebuia să fie scris în catastih, indiferent pentru ce. De parc-ar fi vorba de însemnarea în cartea apocaliptică a Antihristului! Din aversiune față de scrisuri în condici, țăranii lui Sadoveanu se pustiesc în codru, cum face Liță Florea, prietenul lui Peceneaga din *Nopțile de Sînziene*, îngrozit de „legea scăpărătorilor" și jurat să aprindă țigara numai de la iască, amnar și cremene. Ca țăranii, indecișii, neclari și ambigui în gesturi, ori cu subînțelesuri amar ironice, nici Neculce nu ne spune care fusese scopul înființării obiceiului „scrierii fețelor oamenilor" (sintagma mai permite și imaginea, falsă, desigur, în plan logic, dar suges-

Scanned with OKEN Scanner

tivă în cel fantastic, a *scrierii pe obrazul omului*, a însemnării cu *pecete*, *a înfierării* la propriu). Abia de ghicim că inovația în chestiune era o măsură împotriva evazionismului fiscal. Cronicarul se mărginește doar a nota, imediat sub această informație, ivirea unei ciume:

„S-au scornit o ciumă mare în toată țara în dzilele acestui domnu la văleato 7183, de la luna lui iuni, ș-au ținut păn'la ghenariu. Și-au murit mulți oameni, că nu-i putè îngropa și-i arunca prin gropi, de-i năruiè." *(Ibid.)*

Așa cum aflăm din unele documente [22], Neculce trecea de specialist în probleme de fiscalitate, la 7 decembrie 1742, cu trei ani înainte de a muri, fiind invitat de către Constantin Mavrocordat să redacteze un istoric al impozitelor din Moldova, sarcină de care cronicarul se achită de îndată în modul cel mai conștiincios. Într-adevăr, paginile descriind modul de strîngere a birurilor și sistemul impunerilor în general, mai cu seamă pe timpul domniilor lui Duca-vodă cel Bătrîn și Dumitrașco Cantacuzino, respiră, la o privire atentă, un anume aer *tehnicist*. Însă cum noi cei de astăzi nu sîntem obișnuiți cu terminologia neaoșă, avînd la îndemînă pe cea neologică, impresia e apocaliptică: „hîrtii îmbrăcate pe fețe" (=formulare de impunere repartizate pe persoane, nominal), „năpăști" (incredibil: acest cuvînt a fost cîndva un termen tehnic putînd însemna *dare excepțională*), „table de visterie", „orînduiele aruncate de un galbăn 16 galbeni", „a plini" (=a completa suma necesară), „zlotaș" (=strîngător de biruri) bătut cu „buzduganul" ori cu „un bățu în opt muchi", ca să scoată „dăjdile", între pedepsele pentru neplata birului figurînd și punerea „cu capeteli pen garduri", băgarea în „grosuri" (=închisori) unde se murea de foame, giupîneselor, în fine, fiindu-le rezervată „legarea la pușci" (=legarea la tunuri și darea în seama seimenilor, ostașii din garda domnească, pentru ca în chipul acesta, groaznic, să plătească datoriile soților către stat). Pe deasupra, modul de calculare a impozitelor — parcă asemenea

---

22 Vezi: Nicolae Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 291—292. La D. Velciu, *op. cit.*, p. 209.

Scanned with OKEN Scanner

celui imaginat de Arghezi în *Tabletele din Ţara de Kuty* — e de-a dreptul diabolic. Iată ce ni se spune că instituise Gheorghe Duca în materie de fisc:

„Scos-au nişte hîrtii pe ţară, mari cîte de 6, de 8 ughi (un *ughi* = un galben unguresc, n.n.), şi cîte n-au îmbrăcat pe feţe le-au dat năpăşti prin sate. Şi după ce au dat tablele în visterie, au aruncat orînduielile pe hîrtii de un galbăn 16 galbeni. Care luasă hîrtie de şesă galbeni îi făcè mai bine de o sută. Şi dacă n-au găsit cu ce plini de la om, lua altuie pentru acela. Şi pe unde era pustiu, făcè pe zlotaş de plătiè de la casăle lor. Şi-i bătè pe zlotaşi cu buzduganul, de au omorît vro doi, trii. Deci vădzind că mor de buzdugan, au făcutŭ un băţŭ în optu muchii, de bătè pe boieri şi pe zlotaşi cu băţul. Şi-i punè pe boieri la dăjdi, şi-mprumuta peste putinţa lor, cîtŭ nu să mai putè plăti. Că era boul 2 galbeni şi vaca un ughiu şi istoviè zlotaşii tot. Nice cu odoarăli ce le zălojiè pe la neguţitori. Ce era pline închisorile şi grosurile de cei săraci, de-i bătè şi-i căzniè cu capetile pen garduri, şi leşinaţi de foame... Şi giupînesă sărace încă le lega la puşci şi le închidè la simeni pentru bani." (154—155)

Încă mai interesantă devine pagina lui Neculce cînd, ieşind dintre firele încurcate ale relatării modului barbar de percepere a impozitelor, se adresează direct cititorilor trăgînd concluziile. Verva se strînge într-un şuvoi unic de o fluenţă uimitoare, perioadele, frazele, propoziţiile şi cuvintele cad exact la locurile lor, ca într-un discurs repetat de mii de ori, vehiculînd imagini fundamentale: apa, fierul, focul, soarele, vîntul, nourii, întunericul, lumina, mila, dreptatea, omenia, nevicleşugul, blîndeţea, frica lui Dumnezeu. Iată aici fragmentul din cronică unde limba românească se află pe una dintre cele mai înalte culmi ale expresivităţii, neîntrecută de nimeni pînă în zilele noastre:

„Aşè socotescu eu cu firea mè această proastă: cînd a vrè Dumnedzeu să facă să nu fie rugină pe fier, şi turci în Ţarigrad să nu fie, şi lupii să nu mănînce oile în lume, atunce poate nu vor fi greci în Moldova şi în Ţara Românească, nici ori fi boieri, nici or mînca aceste doao ţări, cum le mî-

Scanned with OKEN Scanner

nîncă. Iar alt leac n-au rămas cu condeiul mieu să mai pomenescu, ca să pot gîci. Focul îl stîngi, apa o iezăști și o abați pe altă parte, vîntul cînd bate, te dai în laturi, într-un adăpost, și te odihnești, soarele intră în nuor, noaptea cu întunericul trece și se face iar lumină, iar la grec milă, sau omenie, sau dreptate, sau nevicleșug, nici unele de aceste nu sînt, sau frica lui Dumnedzău. Numai cîndu nu poate să facă rău să arată cu blîndețe, iar inima și firea, tot cît arŭ putè, este să facă răutate." (171)

5

Atîta timp cît Neculce scrie „din audzite", adică atît timp cît se referă la oameni și fapte dintr-un trecut mai îndepărtat și oarecum în afara biografiei lui, tot lucruri în legătură cu care opinia publică și tradiția s-au pronunțat definitiv, el înregistrează istorisiri, comportamente de personaje, aspecte de viață etc. îngroșînd de obicei liniile prin apăsări de condei în direcția pitorescului și senzaționalului. Scriitorul se conformă adică acelei legi a ficțiunii în arta cuvîntului prin care exagerarea de un anume soi atrage pe cititorul sau pe ascultătorul interesat. Cînd însă, cam de pe vremea Cantemireștilor încoace, scrie despre oameni și fapte care, într-o măsură mai mare sau mai mică, au intrat în raza observației lui directe, cu alte cuvinte, cînd scriitorul devine pur memorialist și înregistrează aspecte din viața societății încă neclasate de opinia și amintirea colectivă, părerile lui sînt mai dispersate, pagina capătă un aspect mai *realist*, de notație neunitară, și oamenii care-și fac apariția sub condeiul lui Neculce sînt parcă mai complicați sufletește, uneori contradictorii, *subtili* s-ar zice. Așa stau lucrurile cu Constantin Cantemir, pe care însă Neculce nu l-a putut cunoaște direct, arătat — și de fapt acesta trebuie să fie adevărul — ca un domn slab, condus de boieri, oarecum neresponsabil de omorîrea Costineștilor. Mai cu seamă Neculce este un admirator al cărturarului și iubitorului de țară și de neam Miron Costin și toată vina morții năprasnice a acestuia — neputînd arunca anatema asupra lui

Scanned with OKEN Scanner

Cantemir — pare a o pune în seama vătavului Macrei, care execută în mare grabă porunca nesăbuită a lui vodă:

„Ce ca un tiran au triimăs pe Macrei vătavul de păhărnicei, cu slujitori de l-au luat (pe Miron Costin, n.n.) de acolo de la casa lui de la Bărboși, de l-au dus păn-în Roman, și i-au tăiat capul. Și cînd l-au găsit Macrei acolo la Bărboși, atuncea-i murisă și giupîneasa. [...] Cantemir-vodă după-acee mult să căiè ce-au făcut și de multe ori plîngè între toată boierimea și blăstăma pe cine l-au îndemnat de-au grăbit de i-au tăiat. Că, după ei, n-au trăit un an nice Cantemir-vodă ș-au murit." (185—186)

Este aici, în pasajele de mai sus, un adevărat tur de forță al condeiului lui Neculce, împăcînd admirația sa pentru Miron Costin [23] cu salvarea memoriei tatălui lui Dimitrie Cantemir. Fără să cunoască plutarhiana, cum a fost numită, cu drept cuvînt, *Vita Constantini Cantemiryi*, Neculce nu intră un moment în contradicție cu cartea prin care cel mai strălucit dintre Cantemirești încerca să justifice drepturile unei dinastii. S-ar putea spune chiar că imaginea lui Constantin Cantemir este încă mai nuanțată aici, în letopiseț,

---

[23] Nu mai puțin este admirat omul politic, boierul înțelept și iubitor de țară. Scena în care Miron Costin este chemat de marele vizir, venit la Cameniță, în 1672, la începutul domniei lui Ștefan Petriceicu, realizează prin pana lui Neculce portretul și comportamentul unui fin diplomat și mare patriot:

„Și mărgînd Miron la cortul vizirului, pusu-l-au vizirul de au șăzut înaintea lui. Și i-au dzis vizirul să-i spuie dreptu: pare-le lor bine c-au luat împărăția Camenița, au ba? Iar Miron au răspunsu că să teme a spune drept. Vizirul s-au jimbit a rîde și i-au dzis să grăiască, să nu să teamă. Atunce Miron au dzisŭ că «sîntem noi moldovenii bucuroși să să lățască în toate părțile cît de mult, iar peste țara noastră nu ne pare bine să să lățască». Atunce vizirul iară au rîs și i-au dzis: «Drept ai grăit»..." (134)

Trebuie să recunoaștem însă că și această informație are un caracter ușor anecdotic, de vorbă trecută din om în om, mai adevărată în spiritul decît în litera ei, potrivită totuși pentru Neculce, meșter a aduce vorba cu subînțelesuri.

Scanned with OKEN Scanner

decît în scrierea latinească a fiului, oarecum solemnă și elaborată după canon. Se pot bănui anume consultări orale între Neculce și Dimitrie cu privire la cel ce fusese Constantin Cantemir. În orice caz, evocarea se face de astă dată mai nuanțat în comparație cu figurile de domni anterior menționate de cronică în tonuri mai abrupte. Chiar portretul lui Constantin Cantemir, făcut din auzite, desigur, are o anume obiectivitate complexă, prin modul cum epitetele caracterizatoare se succed în cascadă, într-o retorică orală, cu punerea elementului stilistic principal întotdeauna la începutul propoziției:

„*Carte* nu știè, ce numai iscălitura învățasă de făcè. *Practică* bună avè la voroavă, era sănătos, mînca bine și bè bine. *Semne* multe avè pe trup de la războaie, în cap și la mîni, de cîndu fusese slujitoriu în Țara Leșască. *La stat* nu era mare; era gros, burduhos, rumăn la față, buzat. *Barba* îi era albă ca zăpada." (172—173)

Complicat, cu trăsături de caracter pozitive, dar și negative, este Antioh Cantemir, care îl dăruise pe soțul nepoatei de soră, viitorul cronicar, cu slujbe dintre cele mai onorabile: vătav de aprozi și vel-agă (în 1700), sulger apoi, în cea de a doua domnie (1705—1707), spătar etc.; îl lua în suita sa cînd călătorea la Țarigrad (1699), îl trimitea sol la Brîncoveanu (1706), îl lăsa caimacam la Iași (1707) etc. Nu era lacom — zice Neculce despre Antioh — nu iubea minciunile și „telpizlîcurile", era bun vînător, însă „nu era prè cărturar" și „era can strașnic să nu grăiască fiecine și fără vreme cu dînsul" (203). Că își potrivea diplomația cu leșii și în același timp nu se strica cu turcii pare un lucru apreciat de cronicar, deși spus cam în doi peri, date fiind proverbele produse în această ocazie: „Paza bună trece primejdia rè, mielul blînd suge la doo maice, capul plecat nu-l prinde sabia" (204). Mai nefavorabilă este opinia lui întru cît privește faptul că în cea de a doua domnie a lui Antioh treburile țării erau lăsate pe mîna unor jecmănitori ordinari, Ilie Cantacuzino vistierul (văr al mamei lui Neculce și acesta) și grecul Panaiotache Morona, fost postelnic, care se înțelegeau de minune în acțiunea lor de spoliere sistematică: „Și să potrivis-amîndoi acești boieri într-o fire, după cum să dzîce «calul rîios

Scanned with OKEN Scanner

găsește copaciul scorțos»; iuți, mîndri, mincinoși, fățarnici, giurători pentru hiece, amăgitori" (238). Cum se vede, și de astă dată, lui Neculce îi izbutește mai bine aprecierea negativă, făcută precis, scurt, în cuvinte expresive. Așa e prezentat Constantin Duca, fiul lui Gheorghe Duca cel Bătrîn, prins cu ocaua mică de către trimisul Porții să-l mazilească, în 1703: „Iar Duca-vodă nu putè nemic să mai răspundă de rușine și de frică, numai ce schimba fețe-fețe. Uneori se făcea roșiu, uneori galbăn, și-i era mai mari ciuda cum că-i știè toate tainele ce le făcusă și i le dzicè față, în videală." (201) Prin comportament, gest și vorbire, e notată și reacția soției acestuia, fiica „dezmerdată" a Brîncoveanului: „... să bociè în gura mare muntenește: «Aolo, aolo, că va pune taica pungă dă pungă din București pîn-la Țarigrad și dzău, nu ne va lăsa și ne vom întoarce cu domnia îndărăpt!»." (202) Va fi fost așa? Greu de crezut ca o doamnă a Moldovei și fiică de domn la rîndul ei, chiar pe acele timpuri, să se „bocească" în gura mare ca o Mița Baston, fără pic de decență. Însă ca *zvon* istoria este posibilă și profund definitorie pentru epocă și pentru firea omenească în general [24]. În altă ordine de idei, cu notarea acestei văicăreli a Brîncovencei, ne aflăm în fața primei caracterizări *conștiente* a personajului prin limbaj în proza noastră, ade-

---

[24] Dealtfel „hiperbola" — dacă putem să o numim așa — cu drumul pardosit cu pungi de bani (cu aur, ca în basme!) nu-i aparține numai Mariei Brîncoveanu-Duca și deci cu atît mai puțin lui Neculce, care-i înregistrează atît de plastic și spontan vorbirea. O aflăm pusă de Radu Popescu, în *Cronica Bălenilor*, și în seama unchiului Șerban Cantacuzino, la 1669, îngrijorat de concurența lui Grigore Ghica la tronul Munteniei, cînd Cantacuzinii susțineau pe Antonie din Popești:

„După ce ajunse la Dunăre, să întoarse Costandin postelnic de la Poartă și-i întîmpină la Dunăre, și, întrebîndu-l ce au priceput la Poartă, au zis: «Rău că nu ne va fi pă voie ce gîndim!» și au spus dă Grigorie vodă toată povestea; iară Șărban spătar, frate-său, au zis că va face pod dă pungi de la saraiul rumânesc pînă la al vizirului, și tot îi va fi pă voie" (*Cronicari munteni*, ed. cit., I, p. 412).

Ceea ce înseamnă, încă o dată, că informațiile lui Neculce și acelea ale lui Radu Popescu sînt în cîteva locuri coincidente. Faptul se explică prin aceea că frecventaseră amîndoi aproximativ aceleași cercuri boierești. Cel dintîi pribegise în Țara Românească între 1686—1688, iar cel de al doilea, mai în vîrstă decît Neculce cu 15 ani, în Moldova, pe timpul domniei lui Șerban Cantacuzino.

Scanned with OKEN Scanner

vărată anticipare a lui Caragiale. Nu mai puțin cronicarul pune personajul sub semnul destinului în comentariul ce urmează de îndată vorbirii directe: „Iar după ce-au agiunsu la Țarigrad, n-au avut acel năroc să să mai întoarcă, c-au trăit 2, 3 luni ș-au murit de ciumă" *(Ibid.)*.

Complicat, nedeterminat caracterologic cu mare precizie, ca orice om viu și cunoscut bine de cel ce scrie despre el, este Dimitrie Cantemir. Iată-l la începutul domniei, în noiembrie 1710:

„Și atunce dintăiu era boierii can grijiți de numeli lui Dumitrașco-vodă din tinerețe, cîndu era beizadè, la domnia frăține-său, lui Antiohie-vodă. Că era atunce nerăbdătoriu și mînios, zlobiv la beție, și-i ieșisă numele de om rău. Iar acmu, viind cu domnia, nu știu, să-ș piiardă numele cel rău: au doar mai la vîrstă venisă, au doar chivernisisă viața lui, unde nu era pace? Că așè să arăta de bun și de blînd! Tuturor ușe deschisă și nemăreță, de voroviè cu toți copiii." (260)

Însă, observată de aproape, evoluînd în funcție de împrejurări, după dezastrul de la Stănilești, în exilul din Rusia, firea lui Cantemir se schimbase, lucru ce poate fi adevărat, relatarea lui Neculce devenind astfel un document de neînlocuit pentru cei care utilizează memoriile în serviciul strict al științei istoriei:

„Că i să schimbasă hirea într-altă chipă, nu pre cum era domnu în Moldova, ce precum era mai nainte, tînăr, pre cînd era beizadè în dzilele frăține-său lui Antiohie-vodă, încă și mai rău și iute la beție. Să scîrbiè și ușa îi era închisă, și nu lăsa pre moldoveni necăiuri din tîrgu să iasă afară, fără ocazul lui." (301)

Cîte o prezentare mai fugitivă își atinge parcă și mai repede ținta, sub raport pur literar, prin juxtapuneri ce creează conciziuni, urmînd unor comparații frapante, plastice, cum ar fi cazul celor cîteva notații repezi privind fizionomia și caracterul lui Șerban Cantacuzino, „om mare la stat cu ochi ca de bou, harnic, darnic, milă făcè mare la streini, la slujitori. Cheltuiè mult să-ș facă nume, iar nu să strîngă." (179)

Un portret celebru în cronica lui Neculce, executat după natură, cum se spune, este acela al țarului Petru, pe care l-a putut observa de aproape, studiindu-i cu mare atenție

Scanned with OKEN Scanner

comportamentul. Împăratul avea exact vîrsta lui Neculce (se născuse în același an cu cronicarul, dar avea să moară cu 20 de ani mai devreme), 39 de ani la momentul bătăliei de la Stănilești, și se afla în plină ascensiune a gloriei. Sintetică, foarte clară în contururi, imaginea lui sub condeiul lui Neculce se compune din cîteva trăsături repezi și sigure. Ca toți scriitorii latini, primul nostru mare povestitor și memorialist notează aspectele somatice, mișcarea și trăsăturile de ordin exterior ale omului, pentru ca din combinarea acestora să se poată deduce caracterul. Amănuntul individualizant extrem constă în notarea unui tic: „și can arunca cîteodată din cap, fluturînd", fără îndoială pus în pagină nu cu intenție artistică anume, ci, bănuim, din obișnuința povestitorului de a se impune ascultătorului și cititorului prin relevarea unui lucru în aparență neînsemnat, dar pe care nu l-ar fi putut reține decît un martor ocular:

„Iară împăratul era om mare, mai înalt mai decît toți oamenii, iar nu gros, rătund la față, și can smad, oacheș, și can arunca cîteodată din cap, fluturînd. Și nu cu mărire și cu fală, ca alți monarhi, ce umbla fiecum, prost la haine, și numai cu doao, trei slugi, de-i era de grija trebilor. Și umbla pre gios, fără alaiu, ca un om prost." (277)

E foarte greu de spus dacă Neculce aprecia pozitiv „modestia" lui Petru, faptul că umbla „fiecum, prost la haine, și numai cu doao, trei slugi" după dînsul, că „umbla pe gios, fără alaiu, ca un om prost". Mai degrabă e de crezut că arăta multă circumspecție față de atîta diplomație la marele monarh. Oricum, prezentarea pură și simplă a omului mișcîndu-se în fața ochilor cititorului ca pe un ecran, fără comentarii de prisos, reflexive în direcția moralităților, e o performanță a portretistului. Nicolae Costin, care era și el de față la toate adunările lui Cantemir cu Petru cel Mare, este, în cronica sa, mult mai rece, ca într-un raport cu notele împrăștiate mult, fără grija de a oferi cititorului un tablou sintetic, armonios, cu toate amănuntele care abundă în pagină. Vrea însă să fie foarte exact, la zi și, dacă se poate, chiar la oră. Un pasaj reține cîteva imagini — nu în contradicție cu cele comunicate de Neculce, dar mai răzlețite — de la prima întîlnire dintre Petru cel Mare și Cantemir, în seara

Scanned with OKEN Scanner

zilei de 24 iunie, 1711, într-o sîmbătă, precizează meticulos cronicarul lui Nicolae Mavrocordat, cînd țarul, sosit în Iași, tocmai ieșea de la feredeu:

„Deci împăratul, cum s-au adunat cu boierii de la Prut, au purces numai cu curtea lui și au venit la Iași cînd apunea soarele, și au mers în curtea cea domnească; iar pre urma lui au sosit și Dumitrașco-vodă, încă mai tîrziu; ce acmu venia de la feredeu, și în curte, la scări, s-au adunat cu împăratul de i-au sărutat mîna, și împăratul l-au sărutat pe capu, luîndu-l în brațe și ridicîndu-l sus cu o mînă, fiindu Dumitrașco-vodă omu scundu și împăratul om de fire, întru totul șifaeși“ [25].

---

[25] Ediția Kogălniceanu, p. 102.

S-a spus, într-un mod cam publicistic de către unii, cum că Neculce ar fi „un Saint-Simon moldav“. Lucrul este adevărat, în măsura în care și în cronica lui aflăm istoria vie a Moldovei, cum în celebrele *Memorii* se află istoria vie a Franței. În alte sensuri, între cei doi scriitori, contemporani dealtminteri (Saint-Simon se naște în 1675, cu doi ani mai tîrziu ca Neculce, și moare în 1755), diferența este foarte mare, în funcție de *materia* memoriilor fiecăruia dintre ei și de temperamentul scriitoricesc. Marele francez *scrie*, nu *povestește*, precum moldoveanul, *observă sistematic* și mai ales *știe cum se face* un portret. I s-a întîmplat și lui, 6 ani după Neculce, să vadă îndeaproape pe țarul Rusiei, în călătoria pe care acesta o făcea la Paris în luna mai 1717. Iată, spre comparare, pagina respectivă, lucrată foarte sistematic, mult prea puțin spontană, împresionantă prin siguranța și penetranța condeiului, prin, mai ales, virtuțile unei limbi de mare precizie:

„C'étoit un fort grand homme, très-bien fait, assez maigre, le visage assez de forme ronde; un grand front; de beaux sourcils; le nez assez court sans rien de trop, gros par le bout; les levres assez grosses; le teint rougeâtre et brun; de beaux yeux noirs, grands, vifs, perçants, bien fondus; le regard majestueux et gracieux quand il y prenoit garde, sinon sévère et farouche, avec un tic qui ne revenoit pas souvent, mais qui lui démontoit les yeux et toute la physionomie, et qui donnoit de la frayeur. Cela duroit un moment, avec un regard égaré et terrible, et se remettoit aussitôt. Tout son air marquoit son esprit, sa réflexion et sa grandeur, et ne manquoit pas d'une certaine grâce. Il ne portoit qu'un col de toile, une perruque ronde, brune, comme sans poudre, qui ne touchoit pas ses épaules, un habit brun, justaucorp uni, à boutons d'or, veste, culotte, bas, point de gants ni de manchette, l'étoile de son ordre sur son habit et le cordon par dessous, son habit souvent déboutonné tout à fait, son chapeau sur une table, et jamais sur sa tête, même dehors. Dans cette simplicité, quelque mal voituré et accompagné qu'il pût être, on ne s'y pouvoit méprendre à l'air de grandeur qui étoit naturel.“ (*Mémoires de duc de Saint-Simon*, publiés par MM. Chéruel et Ad. Regnier fils..., Paris, Hachette, 1886, tom. XIV, p. 22.)

Scanned with OKEN Scanner

Compararea celor două cronici paralele, a lui Neculce și a lui Nicolae Costin (aceasta din urmă scrisă cu peste 20 de ani mai înainte, imediat după evenimentele din 1711, dar, se pare, necunoscută celui dintîi), rămîne mereu instructivă. Descriind masa oferită de Dimitrie Cantemir lui Petru cel Mare și suitei sale, la Iași, în curțile domnești, Nicolae Costin e foarte atent la protocol [26].

„... i-au făcutŭ Dumitrașco-vodă masă mare împăratului și au ospătatŭ pre toți generalii cîți să tîmplase; ce Petru împăratul n-au vrutŭ să șadă în capul mesei, ce au pusŭ pre vizirul său, pre Gavriil Holovcin ... Iară din dreapta pe scaun au ședzut împăratul și mai sus decît sine pus-au în capul scaunului pre Dumitrașco-vodă; și cînd au vrut să șază i-au sărutat mîna împăratului; împăratul încă l-au sărutatŭ pre capŭ și la păharul de-ntăiu, cînd i-au închinat Dumitrașco-vodă, iar așa au făcut sărutare ..." etc. [27]

Interesant: asemeni însemnării privitoare la faptul că Petru l-ar fi luat pe Cantemir în brațe, ridicîndu-l de la pămînt numai cu o mînă, cum scrie N. Costin, și Saint-Simon notează cum țarul Rusiei, chiar de la prima întîlnire oficială, lua în brațe pe regele Franței și-l săruta. Francezul este frapat însă mai mult de ineditul protocolului, regele Franței fiind atunci, Ludovic al XV-lea, abia un copil de 7 ani:

„On fut étonné de voir le Czar prendre le Roi sous les deux bras, le hausser à son niveau, l'embrasser ainsi en l'air, et le Roi à son âge, et qui n'y pouvoit pas être préparé, n'en avoir aucune frayeur" (*Ibid.*).

[26] În vol. I din *Istoria literaturii române*, Ed. Academiei R.S.R., 1964, p. 600, se observă tendința lui N. Costin de a lăuda pe Nicolae Mavrocordat consemnînd, de cîte ori are prilejul, „atmosfera de solemnitate de la curtea lui". În acest sens, descrierea protocolului primirii lui Petru I de către Cantemir era destinată să facă un contrast față de fastul cu care Mavrocordat primea pe Iosif Potoțchi, cneazul Haliciului.

[27] Ed. cit., îngrijită de Kogălniceanu, p. 102. E cazul să adăugăm că, oficială și deci mult mai cunoscută și agreată în cercurile fanariote de administrare a țărilor române, cronica lui Nicolae Costin a servit ca izvor de prima mînă pentru anonimul care, la finele secolului al XVIII-lea, redacta în greceşte așa-numita *Cronică a Ghiculeștilor*, unde lucrarea lui Neculce, cu sau fără știință, este trecută sub tăcere. Pasaje întregi din Nicolae Costin, poate și din Neculce, între care cele privitoare la evenimentele din vara anului 1711, sînt transpuse în această cronică, evident cu pierderea, prin traducere și trecerea anilor, a prospețimii și a izului de reportaj din originale. (Vezi: *Cronica Ghiculeștilor*, Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Ed. Academiei R.S.R., p. 100—101.)

Scanned with OKEN Scanner

Dacă nu i-a trecut niciodată pe sub ochi pasajul acesta, atunci trebuie să admitem că memoria lui Neculce funcţionează ireproşabil. La el însă tabloul este mai sintetic, mai armonios şi se încheie mai *literar*, cu cîteva comentarii sugestive privitoare la efectele vinului cu pelin de la Cotnari, cu totul inedit pentru oaspeţi:

„Dumitraşco-vodă au făcut împărăţiei masă frumoasă în curţile domneşti, în casa cè mare cu cinii. Iar cînd au fost să să şadză împăratul la masă, n-au vrut să şadză în capul mesei, ce au şădzut în scaon lîngă masă, iar în capul mesei au pus pe Dumitraşco-vodă şi după dînsul pe Galoftin Gavriil Ivanovici, apoi pre alţi ghenerari mai gios. [...] Să ospăta şi să vesăliè prè frumos cu vin de Cotnari şi lăuda vinul foarte. Şi încă mai bine le plăcè vinul cel cu pelin, şi mult să mira cum spre partea lor nu să face vin cu pelin aşè bun." (277)

De efectele vinului — de astă dată ale şampaniei franţuzeşti, ce se bea atunci, în vara anului 1711, pentru prima dată la noi — ţine să vorbească Neculce şi cu prilejul descrierii celuilalt festin, dat de ţarul Petru în cinstea lui Cantemir, în tabăra rusească de la Prut, cu masa pusă sub corturi, pe pămînt, avînd de jurîmprejur şanţuri săpate anume pentru „slobodzit picioarele în gios":

„Şi mai pre urmă ne-au închinat însuşi împăratul cu nişte vin a lui de la franţuji, care îndată cum au băut, au mărmurit toţi de beţi bînd din acel vin. Şi n-au mai ştiut cum au dormit într-acè noapte şi domnul şi boierii." (281)

Dincolo, la N. Costin, unde se menţionează cu mare precizie data, „miercuri 28 iunie", nu ni se spune decît foarte prozaic cum că „mare benchetu au făcutŭ toată ziua aceea şi acolo au masu; iară peste noaptea aceea n-au scăpatŭ fără pagubă nici unŭ boieriu şi nefuratŭ de moscali; cui pistoale, cui rafturi, cui epingele, nice boieriu, nice slugă" [28]

Însă şi la unul şi la celălalt e notată cu mare grijă mîncarea de carne în post, fiind postul Sîmpietrului în acele zile.

---

[28], *Op. cit.*, p. 103.

Scanned with OKEN Scanner

(Curios: la românii cei vechi păzirea alimentară a posturilor, numai după cronicari dacă ne-am lua, pare un lucru mai neobișnuit ca la alte popoare. Înaintea cîte uneia dintre marile lui bătălii, uneori și după victorie — spune Ureche —, Ștefan cel Mare obișnuia să ajuneze cu toată oastea sa, în semn de mulțumire adusă providenței. De altă parte, toți domnii „răi", un Ilieș Turcitul, nesuferitul pentru Ureche Ion-vodă Armeanul, veneticii de felul lui Iacob Eraclid Despotul ori Gaspar Grațiani — acesta din urmă în cronica lui Costin —, depravații lipsiți de orice dumnezeire, precum Duca-vodă cel Bătrîn și Dumitrașcu Cantacuzino, înfierați de Neculce, au drept cel mai mare păcat mîncarea de carne în post, „depreună cu turcii".) „Gavriil Holovcin, carele numai acela nu mînca carne, fiind postu" — scrie Nicolae Costin cu oarecare ironie în subtext cînd vorbește de masa de la Iași. Și nu uită deloc să pomenească lucrul și în legătură cu banchetul din tabăra de la Prut: „Iară măcar că au fostŭ postulŭ sfeti apostol Petru, cu toții au mîncat carne". Iar la Neculce: „Și era într-o miercuri, în post, și au mîncat toți carne pentru libovul împăratului creștinescŭ". S-ar putea pune întrebarea, mai cu seamă întru cît îl privește pe Neculce, dacă nu cumva notația în chestiune ține de ceea ce în arta literară numim *anticipație*, notație ivită, desigur, spontan sub pana scriitorului, ori, mai degrabă, purtînd cunoscutele ticuri bătrînești de povestitor „subtil" cu, bunăoară, acest subînțeles ce l-am putea reconstitui printre rînduri: „Iată, feții mei, cum s-a întîmplat; că, deși ne aflam în postul Sîmpietrului și în chiar ajunul zilei împăratului *creștinesc*, căzurăm în păcatul de mîncarăm cu toții carne. Aceasta ni s-a întîmplat *pentru libovul* lui, într-un moment de ușurătate din partea noastră, neștiind ce-ar putea să ne rezerve pronia cerească în zilele următoare. Firește, pentru cititorul de azi urma de misticism religios dispare și în locu-i rămîne *omenescul* relatării, din atîtea puncte de vedere semnificativă.

Colorat și sintetic sînt povestite de către Neculce luptele de la Stănilești. După aproape un sfert de veac, amintirile bătrînului se așezaseră în contururi clare, cu o aură transfigurînd cumva realitatea pur istorică, în perspectiva anilor care îl depărtau de tinerețe. E de bănuit că mai înainte

Scanned with OKEN Scanner

de a fi fost așternute pe hîrtie, ori, cum credem noi, dictate unui scrib —, dar revizuite și îndreptate cu propria-i mînă ulterior —, ele au fost comunicate prin viu grai celor mai tineri, care nu apucaseră acele vremuri vestite. Altminteri, ca și în cazul lui Creangă, nu ne putem explica perfecta fluență a frazei lui Neculce.

Generalul de armată, marele hatman care comanda pe moldoveni la Stănilești, este ca și inexistent în aceste pagini care, ca într-un roman sau — dacă este permisă comparația — ca într-un film cu multe prim-planuri, surprinzînd detalii într-un grad cît mai sugestiv, comunică prea arare considerații de ordin tehnic militar, strategice și tactice. E drept, Neculce nu avea o mare experiență ostășească și nu participase la atîtea campanii militare — unele celebre —, precum Miron Costin, prieten al marelui hatman și apoi rege polon Sobieski, avînd prilejul de a fi de mai multe ori în preajma unor mari comandanți de armate ai vremii sale, precum polcovnicul craiului leșesc Kondracki, aliatul lui Gheorghe Ștefan, ori Seidi-pașa, învingătorul lui Gheorghe Rakoczi al II-lea. Însă, socotind după paginile amănunțite care povestesc prinderea lui Duca-vodă de către leși, la Domnești, în ziua de Crăciun a anului 1683, văzînd apoi sfatul înțelept dat lui Petru cel Mare însuși, într-un moment critic al luptei de pe Prut, observînd, în fine, descrierea campaniilor rușilor împotriva turcilor din anii 1736—1739, în Ucraina și în Moldova, Neculce nu pare a fi — cum s-a spus — lipsit de cunoștințe în arta militară, chiar dacă nu manifestă o vocație anume în această direcție. Cît trebuia să știe un militar, un înalt dregător și un om politic pentru acele vremuri, un istoric, în fine, vremuri în care armele aveau primul cuvînt de spus, Neculce știa. Numai că limba pe care o vorbește, cu totul potrivită temperamentului, cum am mai observat, îl face, contrar altora, să descrie războiul ca un țăran. În acest sector, al descrierii tacticii războiului de epocă, cititorul de azi descoperă forme inedite ale limbii române, în fond, adevărata limbă română, obișnuit cum este cu neologistica modernă, tehnicistă și uniformă.

Mai ales comparația plastică, spontană și cu iz local, servește comunicarea sugestivă, directă. Un prim contact dintre beligeranți, la Stănilești, seamănă cu o luare la palme reciprocă și cam din senin: „Deci au început întâi cu moldo-

Scanned with OKEN Scanner

venii turcii a-și da palme" (286). Spahii dînd năvală asupra părcanelor, un fel de redute, sînt împroșcați cu tunurile de către ruși și cad de pe cai ca perele coapte din pom: „Și așè cădè turcii, ca cînd ar cădè niște pere coapte dintr-un păr, cîndu-l scutură oamenii" *(Ibid.)*. O altă șarjă de cavalerie turcească e comparată cu „o noajă de lupi într-o turmă de oi", în timp ce focul artileriei rusești o făcea să dispară: „Și așè au oborît pre turci, ca cum i-ar mătura cu o mătură" *(Ibid.)*. La un moment culminant al luptei, exploziile obuzelor și sinețelor din ambele tabere se contopesc într-un singur foc, imagine de iad între cer și pămînt, cu dispariția omului, dar și cu surpriza că totuși se poate supraviețui. S-ar putea spune că tehnica prim-planurilor din romanele reportaje ale modernilor e anticipată, cu toată expresia populară și țărănească a cronicarului, deloc sensibil, și el, la eroismul spectaculos, de paradă propagandistică, dar cu o memorie plastică dintre cele mai neobișnuite, martorul ocular impunîndu-se dintr-o dată cititorului. Pagina e dinamică tocmai pentru că scriitorul se servește de cuvintele care merg cel mai repede la țintă, fără ocolișuri și zorzoane inutile:

„Iar cînd au fost marți dimineața, turcii s-au strînsu toți departe, și acolo ș-au făcut meteredzu și ș-au aședzat toate pușcile. Și au început a să bate pre vrăjmaș, cît întunecasă lumea, de nu să vedè omŭ cu om, și să vedè numai para cum iesè din pușci. Ca cum ar arde unŭ stuhŭ mare, trestie, pe niște vînt mare, așè să vedè focul ieșind din pușci. Numai ce voiu să dzic, poate fi Dumnedzeu ferește la războiu, că dintr-o 1.000 de sinețe abè să tîmplă de lovește unŭ omŭ. Că de ar hi nemerit cît focŭ slobodziè, n-ar fi rămas nici la turci, nici la moscali omŭ de poveste. După cum dzice un cuvînt Miron logofătul: «Mare este omul, iar la războiu prè mică-i este ținta»". (290)

Ne aflăm într-o epocă de avînt tehnic al artileriei, cu deosebire în armata rusă a lui Petru, dar și în cea austriacă, fapt ce nu puțin a contribuit la înfrîngerile suferite de turci pe atunci. De astă dată ei au fost totuși mai tari, cu deosebire în ceea ce privește manevrele repezi ale cavaleriei, superiori numeric și bine aprovizionați cu alimente și furaje,

Scanned with OKEN Scanner

cum nu erau rușii și moldovenii, luați — se vede chiar din cele spuse de Neculce — cam prin surprindere. Dar documentele sînt clare în această privință și, la urma urmei, mai utile decît cronica pentru cel care caută informații foarte exacte. Din nou însă, ca într-un roman, scriitorul reține — cum nu o pot face documentele propriu-zise — mișcări sufletești, gesturi grăitoare, impresionante prin sugestia puternică a realității: „Bieții moldoveni", cum îi numește Neculce printr-o discretă participare afectivă, erau „negrijiți" și fără arme, luptători de strînsură, improvizați, „că ei nu avusese oaste de mult" (248). Rușii „trăgè atunce mare greu" de foame și de sete, pînă într-atît încît băuturile cele scumpe, miedurile și vinurile, erau vărsate și vasele respective erau folosite pentru a se aduce apă luptătorilor din părcane. Caii „hămnisisă" și ei de foame. Ba încă, ni se mai spune, turcii aruncau uneori celor încercuiți în părcane cîte o pîine, făcîndu-li-se milă de adversarii ajunși la mare greu: „Veniè turcii aproape de obuz și le arunca pită" (295). Țarul însuși se împăcase acum cu ideea pierderii războiului și, ca să-și salveze capul, propunea hatmanului Neculce un atac de breșă, cu ajutorul a 200 de dragoni și 100 de moldoveni, spre a-și face drum spre Ardeal. Neculce expune însă împăratului primejdia unei asemenea acțiuni și bătrînul care scrie acum pare a aproba din toată inima pe tînărul chibzuit care fusese cu peste 30 de ani în urmă. Notarea în stilul indirect liber, cu totul în firea limbii române vorbite, o dată cu ceea ce numim prezentul istoric, dau conciziune și exactitate relatării, nu mai puțin impresia puternică de fapt trăit:

„Ce eu i-am răspunsŭ că este lucru prè cu grijă mare a ispiti, căci astădzi toată dzioa au vădzut măriia sa cum au trecut tătarîi și turcii tot în sus, ca cum ar merge niște lăcuste. Cine-i știe cît loc or hi cuprinsu în sus, și noi în ceastă noapte, sau om putè să ieșim dintr-înșii, sau ba. Apucîndu-ne dzioa, este un lucru prè cu primejdie să lăsăm oastea ce multă, să mergem cu o mînă de oameni. Măria sa este împărat, și este un lucru foarte cu grijă să nu cază la vro primejdie. De ar fi un om mai de gios, de s-ar tîmpla și primejdie, n-ar fi lucru mare. Deci împăratul audzind aceste cuvinte ale mele au socotit și el că-i dzic bine și nu s-au cutedzat." (285)

Scanned with OKEN Scanner

Cînd Dimitrie Cantemir, aducîndu-și aminte de înfrîngerea turcilor la Peterwaradin, propune un atac general și frontal asupra inamicului, țarul îi răspunde iritat, văzînd superioritatea cavaleriei turcești. Reproducerea vorbirii lui Petru, în traducere, desigur, se încadrează perfect în contextul povestirii și dă o idee clară a comportamentului uman într-o mare cumpănă:

„Iară împăratul au răspunsu lui Dumitrașco-vodă: «Ți să pare și ai vrè și ai pofti, ticăloase oame, să fie pentru binele tău, dar, de oi și bate pe pedestrime, călărime este multă, și n-am cu cine o goni». Că sta călărimea ca cum ar sta pădurea, împregiurul obuzului, de nu-i agiungè pușca." (290)

Într-un alt moment dramatic al luptei, ni se relatează, cu aceeași precizie și economie de mijloace, moartea unuia dintre comandanții ruși, generalul Vitman, un viteaz care, cerînd țarului comanda supremă și obținînd-o, pornise în fruntea coloanelor cu sabia în mînă, încurajînd pe cei fricoși. Trupurile sfîrtecate de bombe, împăratul leșinînd la vederea sîngelui — „amețit de milă", scrie Neculce în lipsă de alți termeni, dovedind însă un ascuțit simț al observației comportării unui temperament problematic —, descumpănirea și panica generală a ostașilor, surprinse de condei într-o clipită, prin simpla notație rapidă, fac pagina memorialistică deosebit de vie:

„Deci cum au luat acel gheneral comenda în sama lui, au și pus oamenii lui de au îmblat împregiurul obuzului, dînd știre tuturor slujitorilor cumu-i comenda oștii în mîna lui Vitman, să fie toți gata a da năvală. [...] Și au mersu și împăratul cu dînsul, să vază ce-a face. Și cum au vădzut pe un porușnic moschicescu că îmblă ferindu-să, l-au și giunghet cu șpaga sa. Și au și trecut înainte, ca 15 pași, în fruntea războiului, și au început a striga să pășească mai iute înainte, să fie gata la năvală, ș-a-i îmbărbăta și a dzice grănitarilor să înceapă a arunca cumbaralele în ieniceri. Deci cum au purces săldații a pași iute înainte, și grănitarii a slobodzi cumbaralele, atunce turcii au și început a îndărăpta și a intra în meteredzu, iar unii începusă să s-apuce de pușci,

Scanned with OKEN Scanner

să le tragă să fugă. Atunce, într-acela ceas ce era numai să dè năvală, l-au și nemerit o pușcă mare turcească pre acel gheneral și au căzut mort la pămînt. Și pre altul gheneral, anume Volcovschii, totodată l-au nemerit cu o ienicercă prin chept și au ieșit pre suptu susioară, ce n-au murit, mai pre urmă s-au tămăduit. Și împăratul încă, de multă vărsare de sînge ce vedè atunce, au amețit de milă și s-au dus la cortu, de l-au udat împărăteasa cu niște apă și s-au trezvit." (292)

6

Cum s-a mai observat, cu drept cuvînt, lucrînd la cronica sa cam pe după 1732, Neculce scrie foarte repede, „recuperînd" fapte din istoria Moldovei cu peste 70 de ani în urmă, de la 1661, de unde letopisețul general fusese părăsit de către Miron Costin, și ajunge să țină pas cu evenimentele la zi. Aproximativ 3/4 din carte reprezintă rodul memoriei cronicarului și cam un sfert — considerînd paginile de la începutul letopisețului, pînă la Duca-vodă ca o cantitate neglijabilă — drept răbojul faptelor înregistrate pe parcursul producerii lor. Din acest punct de vedere, s-ar putea conchide că Ion Neculce este unul dintre scriitorii români cei mai ancorați în realitatea prezentului lor. O sumară analiză de stil ne dă deplina încredințare a lucrului. Astfel, primii doi ani din prima domnie a lui Constantin Mavrocordat, 1733 și 1734, sînt înregistrați dintr-o undă, ca o introducere generală la ceea ce avea să scrie de aici înainte. Condeiul cade, semnificativ, de mai multe ori pe adverbul *acmu*, cu subînțelesul de „în momentul acesta în care scriu": „Și boierii moldoveni totdeauna mergè la Poartă, di jăluiè nevoile și lua sama capichihăilor, și nu să făcè nici a patra parte cheltuială cît să face *acmu*. Agiuns-au osînda pe biata Moldovă, că tot le dzîcè că nu să mai satură de domni, iar *acmu*, de cînd au stătut domni străini, le agiunge, de nu li vine și alt amarŭ și mai cumplitŭ." (354) Deseori, în acest sector al cronicii, scris *pe parcurs*, se produce delimitarea foarte clară între *acum* (=în momentul în care scriu) și *vremea viitoare* (=ce voi mai scrie după întîmplarea evenimentelor pe care le aștept): „Cetățile toati ce li luasă turcii

Scanned with OKEN Scanner

în anii trecuți di la cîzîlbași *acmu* [sîntem la sfîrșitul campaniei turcilor împotriva perșilor, în iunie 1736, n.n.] le-au luat cîzîlbașii înapoi. Și *acmu* îmblă turcii de să roagă să facă pace, dar încă nu s-au așădzat pînă *acmu*. Ce precum va mai lucra *vremea viitoare*, va arăta la rîndul său." (360) În iarna aceluiași an, 1736, Neculce era informat exact în legătură cu campania rușilor contra tătarilor din Crimeea. Ostilitățile erau întrerupte de timpul nefavorabil, dar letopisețerul își anunță cititorii că va relua povestirea la momentul cînd se vor produce evenimente demne de notat: „Și pe cîmpii Crîmului i-au apucat o iarnă grè, cu mari vicoli, și s-au întorsu înapoi, la marginea țării lor, pe la Poltava, pi la Harhov, *de ierneadză pînă în primăvară*. Ce să va mai alege di primăvară, vremea *va arăta*." (360) Tot atunci, în 1736, știa că papa mijlocea pacea între francezi și austrieci, promițînd de asemeni ținerea la curent cu ceea ce se va întîmpla și în acest sector: „Ce *acmu* stă papa de la Rîm și cu alti crăii mari ca să-i împaci pi Neamțu cu Franțozul. Ce precum s-a alege, *vremea viitoare va arăta*." (361)

Deosebit de instructiv, întru cît privește iuțeala cu care Neculce și-a redactat cronica, este să observăm cum căinarea țării — gest tipic de stil neculcian — în urma blestămățiilor lui Dumitrașco Cantacuzino (capitolul IX, p. 167) a fost pusă pe hîrtie cu relativ foarte puțin timp înainte de povestirea primei domnii a lui Grigore Ghica al II-lea (Capitolul XXII, p. 354). Aceasta se vede din împrejurarea că nu numai starea de spirit, dar chiar cuvintele cronicarului sînt din momente foarte apropiate:

„Oh, oh, oh! vai, vai, vai di țară! Ce vremi cumplite au agiunsu și la ce cumpănă au cădzut! Doar Dumnezdău di a faci milă, pre cum au făcut cu izrailitenii, cu Moisei prorocŭ, de-u dispicat Marea Roșie. Așè să facă și cu tini, săracă țară! La ce obiceiuri ai agiunsu, ca să scapi dintr-acestea obiceiuri spurcati!" (354) [29]

Vaietele lui Neculce deplorînd starea jalnică a Moldovei și a Țării Românești sub fanarioți — viziunea lui fiind perfect unitară în această privință — străbat cronica de la un

[29] Vezi comentariul la p. 219 supra.

Scanned with OKEN Scanner

capăt la altul și-i conferă un accent protestatar dintre cele mai puternice.[30] Ele apar în pagini la locuri anumite nu din vreun calcul compozițional deliberat ad-hoc, ci din pricină că întreaga carte a fost scrisă ca dintr-o răsuflare, sub semnul unei concepții și stări afective statornice, explicabilă dealtminteri la un om trecut de vîrsta de 60 de ani, dar cu inteligența intactă, cu o memorie excelentă și cu un spirit de observație deosebit de ascuțit. Nici una dintre cărțile elaborate ulterior și referitoare la epoca fanariotă, indiferent de ce natură ar fi ele, nu au forța negatoare a cronicii lui Neculce, contemporanul acelui regim de tristă memorie în istoria patriei noastre.

În ultima parte a cronicii, relatarea lui Neculce devine tot mai complexă, mai bogată în amănunte care asaltează pe scriitor din toate părțile, într-un fel sau într-altul. Impresia generală e că povestitorul caută a pomeni și lucrurile bune și pe cele rele, cumva abținîndu-se de a da judecăți definitive, păstrîndu-și însă neștirbită independența sa de mînuitor al condeiului. Astfel, Grigore Ghica al II-lea, care-i dăruise rangul de mare vornic al Țării de Sus și-i făcuse onoarea de a-l vizita la conacul moșiei Prigoreni, lîngă Tîrgu-Frumos, e lăudat că a zidit curți mari și frumoase în Iași, că a cercetat satele și mănăstirile ca un gospodar, arătînd multă „chiverniseală" și „milă". Dar judecățile sintetizatoare asupra acestui domn, portretul moral care i se schițează încă din capitolul ce povestește domnia dintîi sînt mai degrabă negative:

„Era acestu domnu Grigorie-vodă la stat mic și supțire, la față uscat. Numai era cu toane, atîta cît la unele să arăta prè harnic, bun și vrednic, milostiv și răbdătoriu. Și în viața lui era tot cu mese mari, cu cîntări și cu feliuri de feliuri de

---

[30] Iată și alte exemple, dintre cele mai caracteristice, fiind vorba de venirea la putere, sub Constantin Cantemir, a familiei Cupăreștilor adică a Ruseteștilor: „Ține-te, săracă Moldovă, de acmu înainte de jac și mîncări" (177); „Cantimir-vodă și Cupăreștii s-au apucat și de alt dantu asupra muntenilor și muntenii asupra lor. Țineți-vă, săracelor țări, dacă sînteți putencioase, de acmu să biruiți nevoile din pizmele vechi la ce s-a început să să lucredze." (187). „Vai de aceste 2 țări creștine, cu acești domni străini. Ce di amar di bani dau pentru vrăjbile celi ticăite a lorŭ" (353).

Scanned with OKEN Scanner

muzici în toate dzilele. Prè de avè vro treabă mare să nu iasă la cîmpu, ca să facă veselii cu naiuri și cu cîntece hagimești și cu mulți pelivani măscărici. Și pre boieri totdeauna îi poftiè să fie cu dînsul la primblări. Și dacă ieșiè la cîmpu, era prè lascav și darnicŭ." (350) „Era acestu domnu și curvar. Multe țiitori fete mari ținè și apoi le îndzăstra și le mărita, cu haine, cu odoară, ca pre niște fete de boier. Numai nu să amesteca la fete de casă mare, ce de căpetenii mai de gios. Și avè doamnă și cuconi, și nu să rușina de-ș făcè casa de ocară un om mare ca acesta. (...) La giudecată îi părè că giudecă bine, și cumu-i părè, așè rămîne." (350) „De să clintiè păn-afară den tîrgu sau păn-la vreun boier, tot cu căruța cea de cupărie după dînsul. Că preste tot ceasul bè ori vin cu pelin, ori vutcă. Și încotro mergè, tot cu gloată, ca doao, trei sute de slujitori, și alții să fie cu dînsul. Cu pușca da prè bine. Greci mulți adusese în țară, de mînca lefe tot din visterie." (351)

Acest portret mai mult defavorabil decît favorabil al lui Grigore Ghica al II-lea va fi justificat mai cu seamă prin cele spuse despre el în capitolul XXIV, consacrat celei de a doua domnii (1735—1739). Înconjurîndu-se de sfetnici greci din Fanar, nemaiavînd nici un fel de încredere în moldoveni și trebuind să întrețină trupe turcești pe teritoriul Moldovei — sîntem într-un moment de maximă decădere a independenței țării sub fanarioți, cu un an înainte de ocupația rusească din 1639 — Grigore Ghica pusese alte grele biruri, notate meticulos de cronicarul foarte atent la chestiunile de ordin economic și fiscal:

„Iar în luna lui dechemvrii, bine nu s-au așădzat în Ieș, și au scos hîrtii, frunte de 3 ughi, mijlocul de 2 ughi, coada de 1 ughiu, și cîrcimărit tij 5 lei, și cară pre țară, de căra fîn și lemne la oaste. Și fîn nu găsiè pre aproapi, că-l mîncasă de cu vară, ce lua ordzu a cui găsiè, fără bani. Și taberi de cară ducè la Siret, de măcina, că pe aproapi nu era mori. Și lua boi a cui găsîiè, de pre drumuri." (382)

Tot acum se ivește și ciuma: „Ș-au început și ciuma a s-ațința în Ieș ș-au ținutŭ puțin, vo lună, acel omorŭ". De reținut sensibilitatea (ca a oricărui om simplu ce-și

Scanned with OKEN Scanner

pune nădejdea în munca cinstită și în ordinea socială) la *suferința morală*, la obijduire, la abuzurile de tot felul, mergînd de la luarea cu hapca a ceea ce s-ar putea numi impozit pînă la rușinarea copiilor și femeilor de către ocupanții ce trebuiau hrăniți: „Bogate nevoi și rușini făcè turcii beților oameni la Ieș și la țară, pre unde mergè. Că lua femei și fete mare și copii cu sîla, de-ș făcè rîs. Și la drumuri îș rîdè și prăda pre oameni." *(Ibid.)* O altă diatribă împotriva fanarioților — ceea ce denotă, iarăși, faptul că letopisețul a fost scris într-un timp foarte scurt — ne întîmpină și aici. Nu e vorba de vreo xenofobie, ci de atitudinea politică lucidă — în unele privințe asemănătoare cu aceea a ziaristului Eminescu de peste un veac și jumătate — a unui boier de țară, agricultor cu întinse proprietăți funciare, foarte îngrijorat de încredințarea ordinii sociale în mîinile aventurierilor de tot felul, cu o undă de reproș față de ospitalitatea localnicilor, devenită slăbiciune și nechibzuință. Tonul e de bocet:

„Oh, oh, oh! săracă Țară Moldovă și Țară Muntenească, cum vă pitreciți și vă dezmerdați cu aceste supărări, la aceste vremi cumplite, și făr'de milă de stăpînii noștri, care singuri noi ț-am poftit și ț-am aflatŭ! Nu ne săturam de domni de țară, nici de măritat fetele după peminteni, ce dzîcèm că-s proști și săraci. Și alergați la cei străini, greci, de-i apucați cari de cari să vă hii gineri, că-s cilibii și bogați, și le dați moșii și-i punèț în capul mesîi. Iacă la ce am vinit! Aceste, adivarat că ne-au făcut cilibii la toate, cu lacrămi pre obraz și cu suspinuri la Dumnedzău strîgînd. Iar altă puteri, făr-a suspina la Dumnădzău, n-au rămas. Ia priviț pre țările megieșilor cum țin pre cei străini! Le dau di mîncat, iar la sfat sau în capul mesîi nu-i pun, nici îi amestecă. Și pentru acee trăiesc prostimea lor păn-acmu necălcată. De-ș dau vo fată după vun străin, prè cu greu, dar moșan nu-l priimăscu, nici la sfat. Și pita ce o mănîncă, cu vărsări de sînge și cu multă ostineală și grijă și slujbe o mîncă streinii prentr-alte țări." (383)

Așadar, moralizarea lui Neculce, în această a doua parte a cronicii, referitoare strict la prezentul ce-l avea imediat

Scanned with OKEN Scanner

sub ochi, este și ea mai complicată. De la bocet și de la ridicarea profetică a mîinilor la cer, cronicarul ajunge, în aceeași secvență retorică, la sfaturi mai practice, la observări mai concrete, la o anume gravitate, cu părăsirea, măcar în parte, a tendinței de a insera bîrfa și zvonul numai pitoresc. Un argument în plus că Neculce nu-i atît de subiectiv pe cît s-a spus este și această prezentare a domniei lui Grigore Ghica mai mult în părțile ei rele, și cu dreptate, dacă stăm să privim lucrurile în perspectivă istorică. Faptul este cu atît mai demn de consemnat, cu cît, precum se știe, Grigore Ghica îi dăduse lui Neculce, în 1731, cînd începuse a lucra la cronică, înalta demnitate de mare vornic al Țării de Sus, cea mai înaltă din cîte avusese și va mai avea, ridicată de Constantin Mavrocordat în 1733, redată apoi de același Grigore Ghica în 1735, cînd vine la domnie pentru a doua oară.

Nu mai puțin prezentarea domniei lui Constantin Mavrocordat e făcută în toată libertatea, deși era vorba de un alt protector al său, care îi dăduse dregătoria de judecător de divan. Mai cu seamă, era vorba de fiul celui mai mare binefăcător al său, Nicolae Mavrocordat, grație căruia obținuse fermanul de iertare de la turci și repunerea în toate drepturile de mare boier, inclusiv în posesia averilor uzurpate de dușmani, cînd se întorcea din pribegia din Rusia și Polonia, în 1720. Portretul fizic e numai o caricatură a lui Constantin Mavrocordat, tipică pentru degenerescența fanariotă, dar o nedreptate, în fond, pentru un domn luminat care prin actul istoric de la 5 august 1746 desființase „rumânia“:

„Acestu domnu Costandin-vodă era om prè mic de stat, și făptură proastă, și căutătura încrucișetă, și vorba lui înecată. Dar la hire era nalt, cu mîndrie vrè să s-arete, dar era și omilenic. Cazne, bătăi rele la oamini nu făcè, nici la sînge nu era lacom, și răbdător mult. Îi era dragă învățătura, corăspundenții din toati țările străine să aibă, prè silitor spre vești, ca să știi ce să faci printr-alte țări, ca să dobîndească nume lăudat la Poartă. Minciunile îi era prè drag a li asculta, numai nu era prè grabnicŭ a faci rău. Giuruiè prè mult unora și altora, dar la mai mulți nu da dintr-aceli giuruință. Era om di-l întorcè și alții.“ (356)

Scanned with OKEN Scanner

Ca și premergătorii săi, Ureche și Costin, Neculce își moralizează cititorii, neapărat în lumina faptelor pe care le expune. Adresarea lui este însă și mai directă, pricina stînd în vioiciunea gesticulației pe care o presupune oralitatea stilului, în ticurile caracteristice ale bătrînului pățit. Faptul că domnul și boierii, Neculce printre dînșii, își lăsaseră familiile în Iași, fiind poate prea siguri că vor învinge pe turci la Stănilești, fusese o greșală foarte greu de îndreptat. Ca atare, se dă următorul sfat:

„Rugăm pre dumnevoastră, iubiț cetitori tineri, să luați sama aceștii scrisori, de s-ar tîmpla vreodată să mai vie niște lucruri ca aceste în țara noastră, să vă știți chivernisi, să nu pățiți și voi ca noi" (289).

Ca în *Învățăturile lui Neagoe...*, generațiile viitoare sînt sfătuite să nu pribegească în țară străină, orice s-ar întîmpla. S-ar zice că la mijloc intervine o constantă a spiritului național, românii fiind o nație prin excelență legată de pămîntul nașterii. De fapt, și într-un caz, și în celălalt, precumpănește o idee practică, apropiată de proverbul „fie pîinea cît de rea tot mai bine-i în țara mea". Dar tocmai de aceea patriotismul, latent, rămîne mai de substanță. Să fi rămas în Rusia, lui Neculce i se părea un lucru cu neputință. Nu însă din pricini de ordin sentimental. Cel puțin așa lasă textul să se înțeleagă la prima vedere: „Deci de viiața mè îmi era cum îmi era, dar mai mult îmi era pentru copiii mei, la ce vor rămînè, că numai doar săldați să fie, iar la alte boierii nu încap feciorii unora ca acestora" (305). Cum singur a observat pe pielea lui, „boierii ce sint pribegi cu domnul într-o nemică sint" (306), că domnul pribeag, cum era cazul lui Cantemir în Rusia, „să visadză că este tot puternic, ca la țara lui, cînd este domnu, și va să fie așè, ca să năcăjască pre acei boieri, și nu socotește slujba ce i-au făcut, că s-au înstreinat..." *(Ibid.)* Domnului este bine să-i slujești cu credință, dar nu este bine să-l urmezi în exil, pentru că „nădejdea domnului este ca săninul ceriului și ca încetul mării: acmu este senin și să face nuor, acmu este mare lină și să face furtună" *(Ibid.)*. Stilul adresării, de la om la om,

Scanned with OKEN Scanner

cum se spune, impresionează înainte de orice, și vibrația patriotică tocmai aici e conținută, ca în vorbirea oamenilor simpli care nu cunosc fraza retorică:

„Ce, fraților moldoveni, rogu-vă să luați aminte, să vă învățați și să vă păziți. Oricît ai fi în cinste la vrun domnu, bine este să-i slujești cu dreptate, că și de la Dumnezeu ai plată. Dar cu domnul niciodată să nu pribegești, măcar cum ar hi, și nu numai în țară streină, ce nici în Țarigrad cu dînsul să nu mergi, fiind tu moldovan..." *(Ibid.)*

Apelativul *fraților* apare relativ des în cronică. De o pildă, în legătură cu învățătura ce ar putea fi trasă din greșelile hatmanilor leșești care dăduseră țara în mîinile lui August de Saxonia:

„Fraților boieri moldoveni, carii sînteți musaipi la domnu și faceți obiceiuri carii n-au mai fost în țara noastră a Moldovii! Vă poftim să vă aduceți aminte, cetind acest pontu de asupra, să vedeți ce-au pățit atunce acei hatmani pentru obiceiuri noao ce începus-a face în Țara Leșască!" (326)

Compararea firilor schimbătoare ale domnilor cu capriciile mării și ale cerului — un tic retoric de epocă, se vede, inspirat din texte omiletice — revine și ea în momentul în care se povestește cum Sandu Sturdza vornicul scăpă ca prin urechile acului de mînia lui Grigore Ghica, măcar că-i era rudă și-i fusese credincios cu trup și suflet:

„Socotiț acmu, fraților boieri, hirile domnilor! Să potrivești cu linul mărilor și cu săninul ceriului. Cînd nu gîndești, să tulbură mările și ceriul noureadză. Așè sint și hirile domnilor. Cînd trage omul nedejde de bucurie, atunce vine la scîrbă." (362)

Se înțelege, morala trasă în legătură cu cutare sau cutare fapt e impregnată de spirit creștinesc, în sensul, tot bătrînesc și popular, că nici o faptă nu rămîne fără răsplată, cît de tîrziu. Astfel, Antonie-vodă fusese un om bun, dar feciorii lui „făcè multe giocuri și beții și nebunii prin tîrguri și prin sate boierești, de lua femeile și fetele oamenilor cu

Scanned with OKEN Scanner

de-sîla, de-ș rîdè de dînsăle ..." (151). Osînda la care mai pe urmă a căzut, mazilit și muncit de turci în fel și chip, spre a-i stoarce pungi de bani („Păn'și tulpanuri subțiri îl făcè de înghițè ș-apoi le trăgè înapoi, de-i scotè mațăle pe gură" *(Ibid.)*, poate fi o pedeapsă dumnezeiască:

„Vedeți păcatul și osînda la ce aduce pe om la vreme de bătrînețe: sărăcie și caznă! Cît au mai trăit, cu milostenie îș ținè viiața lui, și ficiorii lui, la mare lipsă, să hrăniiè cu păscăria în Țarigrad." (151)

De fapt, ca în mentalitatea țărănească, ca în zicerea „de unde nu-i nici Dumnezeu nu dă", voința divină trebuie să meargă mînă în mînă cu strădania omului. În acest sens vine comentariul referitor la modul cum Brîncoveanu cîștigase încrederea turcilor într-un moment greu pentru țară, prin 1690, pe timpul campaniei împotriva austriecilor. Negrijind de zaharà pentru oștire, cum fusese ordinul Porții, abilul Brîncoveanu știuse *„a astupa gureli"* vizirului și oamenilor lui cu pungi de bani, mai poruncind, la momentul oportun, și tăierea a doi prizonieri nemți ce ar fi putut scăpa de sub escortă, devenind astfel informatori pentru învinșii de la Zărnești. De unde glossa:

„Cîndu-i mila lui Dumnedzău, slujește și mintea omului, și banii folosăscŭ; iar cîndu-i mînie de la Dumnedzău, nice mintea nu slujește, nice prietenii, nice banii, precum mai înainte la rîndul său să va arăta" (197).

Precizarea de la urmă, „precum mai înainte la rîndul său să va arăta", procedeu compoziţional tipic neculcian și popular (l-am întîlnit și la Grigore Ureche), ține suspendată și trează mintea cititorului pentru locul din cronică unde urma să fie povestită moartea lui Brîncoveanu [31].

---

[31] Deoarece am discutat, cînd am vorbit de letopisețul lui Ureche, acest mod de a segmenta și echilibra compoziția, mai mult spontan, natural, decît calculat după preceptele vreunei retorici a vremii, în cazul lui Neculce ne mărginim numai a cita cîteva locuri cu totul caracteristice:

„Pînă unde s-a vidè" (104), „care înainte să vor arăta toate pre rîndu" (215), „Iar ce-ar vini vremea viitoare va arăta" (308) — această ultimă

Scanned with OKEN Scanner

Pasajul respectiv, moralizator în spirit creștin de asemeni, impresionează prin ponderea judecăților pentru și împotriva domnului Țării Românești decapitat de turci la Constantinopol, împreună cu cei patru fii ai săi, la 15/26 august 1714:

„Măcar că cele pomeniri multe și cei prieteni harnici și averea ce avè, sosindu-i atunce ceasul, nemică nu i-au folosit. Precum dzice Scriptura: « Nu va folosi averea în dzioa urgii ». Poate-fi și osînda Moldovii, că-i tot schimba domnii adese, și-l blăstăma toată țara, au poate-fi a unchiu-său, a casei lui Șărban-vodă, au doar și a moscalilor chemare și apoi viclesug. Că mult sînge creștinesc s-au vărasat, și de multe ori îl blăstăma împăratul Moscului și dzîcè: « Iuda-Brîncovanul m-au vîndut, de-am răpus oaste și am pățit aceasta ».“ (318)

Așadar, contemporan cu omul și faptele lui, Neculce nu face din Brîncoveanu un erou, cum este tendința istoricilor de mai tîrziu. Aceasta nu neapărat din vreo atitudine subiectivă (mai mult ori mai puțin), dar mai cu seamă pentru că *stilul* cronicarului nu poate susține eroicul și sublimul. Conștiincios însă, notează clar fapte care înalță figura lui Brîncoveanu prin chiar lipsa comentariului:

„Atunce cîndu-i tăiè feciorii, au fost dzicînd unul să-l turcească, să nu-l taie, dar tatu-său l-au îmbărbătat tare, să nu-ș lase legea“ (318).

Un asemenea pasaj vorbește mai tare decît orice frază *patriotică* și revelă în Neculce un scriitor demn de atenția

---

frază este adăugată chiar de mîna lui Neculce în manuscrisul lucrat de copist — „cum să pomenește mai sus“ (217), „Să lăsăm cele străine, să venim la Moldova“ (225), „care să va arăta înapoi la rîndul lor“ (225), „Precum va mai hi, vremea va arăta“ (232), „Cum s-a însămnat mai înainte“ (244), „Care acmu viindu-i rîndul, iară începem a scrie de acelea“ (244), „precum s-a pomenit înapoi“ (244), „Care mai pe urmă la istoria lui s-a arătat mai pre largu“ (318), „Va arăta vremea viitoare, care va ajunge să trăiască“ (330), „Iar lăsînd cele străine, să ne întoarcem a scrie iar pentru Moldova noastră“ (330), „Ce s-a mai face va arăta vremea viitoare“ (347), „Ce toate ce s-or lucra de acmu înainte vremea viitoare va arăta“ (347), „Ce precum s-a alege vremea viitoare va arăta“ (361), „Să lăsăm di acmu domnia a dooa a lui Gligori-vodă și să scriem di celi străine“ (367).

Scanned with OKEN Scanner

oricărui cititor modern, rafinat, atent la complexitatea sufletului omenesc și în măsură de a descoperi cum ea se revelează în expresia clară, simplă și directă.

E locul să spunem aici că unele „semne" și „minuni" menționate de Neculce în cronică, în aceleași scopuri ca a înaintașilor săi, vin de asemeni să moralizeze creștinește și să producă acea undă de fatalism popular cu care ne-au obișnuit scrierile vechi, uneori și literatura folclorică. Însă ateul lipsit de prejudecăți va admira documentul sufletesc și de epocă, odată cu expresia francă dintr-un pasaj ca următorul:

„Într-acestu anŭ (1668, în timpul celei de a doua domnii a lui Gheorghe Duca, n.n.) făcutu-s-au minune mare, arătare la Hotin, într-o mănăstioară mică ce este supt cetate. Au lăcrămat icoana Maicii Precistii, cît să răntuna lacrimile pe chipul icoanii, de la vidè toți oamenii. Și pica într-o tepsie ce era pusă supt icoană, de era de mirare a prăvi și sămnu ca acela carele au fostu adevărat sămnu de peire a mulți creștini..." (131)

Un alt semn s-a arătat și în anul 1700, după pacea de la Carlowitz — la începutul domniei dintîi a lui Antioh Cantemir —, cînd turcii cedează polonilor cetatea Cameniței. Ca în cronicile slavone cele vechi, de pe vremea lui Ștefan cel Mare, fiind vorba de un fenomen astronomic, însemnarea se face cu maximum de precizie:

„Atunce s-au făcut mare eclipsis, întunecare de soare, cît nu să vidè om cu om. Întunecasă lumea în anul 7208 septemvrie în doasprădzeci dzile, întru o dzi marți." (213)

Nu sîntem deloc siguri că eclipsa de soare atît de meticulos notată a avut loc la data respectivă. Ceea ce știm cu siguranță este faptul că în septembrie 1700 turcii părăseau cetatea Cameniței în folosul polonezilor, eveniment socotit mai tîrziu, în vremea cînd Neculce își redacta cronica, drept începutul scăderii Imperiului Otoman. Avem deci unele motive de a crede că scriitorul tinde să potrivească evenimentele istorice cu cele cosmice. La aceasta contribuie lipsa

Scanned with OKEN Scanner

amănuntelor din povestire, odată cu grija suspectă de a însemna anul, luna și ziua săptămînii. Un alt „semn", vînarea unui urs neobișnuit de mare de către ostașii lui Antioh Cantemir, chemat și el la Cameniță, este însă relatat cu foarte multe amănunte, cronicarul putînd fi de față (avea funcția de vătaf de aprozi la curte), ori putîndu-se informa de la un martor ocular:

„Găsit-au atunce și un ursu mare groznic. Și sărisă toată oastea, și moldovenească și muntenească, și nu-l putè ucide. Și au dat în cîteva rînduri în Nistru, și iară iesè afară. Și gonindu-l pe Nistru cu un pod, să suisă în pod și oamenii au sărit din pod în Nistru, și multă grozăvie făcè. Cîțiva oameni s-au împușcat slobozind focul să-l lovască, și îmbulzindu-să oamenii să loviè ei în de ei. Nu era curat. Trii, patru ceasuri toată oastea l-au gonit și de-abiè l-au ucis. Și era prè mare, de mirare." (213)

Purcederea Ducăi-vodă la Beci, în fruntea armatei moldovene chemată de turci, era de asemenea însoțită de semne supranaturale, trei la număr, apariția unei comete, faptul de a fi mîncat lupul oameni și un cutremur de pămînt:

"Fost-au și trii semne mari în dzileli lui Duca-vodă, cînd au purces la Beci. Că s-au arătat o stè pe cer cu coadă, de s-au văzut multe dzile. Mînca și lupul oameni. Fost-au cutremur prè mare. Căzut-au atunce și turnul cel mare din cetatea Sucevei, ce-i dzicè turnul Nebuisă." (163)

Coroborînd informații din letopisețele slavone publicate de Ion Bogdan [32], din cronica lui Ureche [33], cu impresii de la un cutremur trăit de el însuși, [34] cu reminiscențe din poezia *Melancolie* de Eminescu și cu pasajul de mai sus, Sadoveanu

---

[32] Vezi *Cronicile slavo-române* ..., ed. cit., p. 17 (traducerea pt. *Let. anonim*), p. 30 (*Cronica moldo-germană*), p. 50 (*Let. de la Putna nr. 1*), p. 63 (*Let. de la Putna nr. 2*).

[33] Vezi cronica lui Ureche, ed. cit., p. 89.

[34] Vezi comentariile Profirei Sadoveanu, în M. Sadoveanu, *Op., cit.*, vol. 13, p. 1033.

Scanned with OKEN Scanner

pune „semnul" respectiv la începutul *Izvorului Alb*, cea de a doua parte a trilogiei istorice *Frații Jderi*:

„Al doilea val al cutremurului scutură pămîntul cu mai multă putere și mai îndelung decît întăia oară, cu aceleași detunete subpămîntene. În cornul dinspre răsărit al Cetății, turnul numit al Nebuisei își lepădă în rîpă o aripă, cu mare sunet, și clopotul lui dădu zvon prelung, atins ca de zimții unei aripi a Demonului." [35]

8

Cum am avut prilejul să arătăm mai înainte și cum s-a demonstrat convingător și de către alții, Neculce nu avea simțul eroicului, simplu vorbind. Era adică un reprezentant tipic al spiritului nostru latin și local-țărănesc, un artist al cuvîntului — facem acum abstracție de categoria lui socială — de felul lui Anton Pann sau Ion Creangă. În consecință, lucru observat mai puțin de către exegeți, în scrisul lui Neculce își face loc într-o măsură mai largă decît la înaintași ironia și umorul de un anume specific, moldovenesc. Spunem aceasta spre a-l deosebi de contemporanii săi munteni, de Anonimul brîncovenesc și mai ales de Radu Popescu. Aceștia practică mai mult pamfletul, ocara brutală de tip heliadesc și arghezian, cu vorbe prea groase, în timp ce ironia și umorul neculciene sînt incomparabil mai fine. Se înțelege — revenim mereu la ideea noastră călăuzitoare —, nici la unul, nici la celălalt, nu e vorba cumva de acte stilistice conștiute, ci numai de puterea expresivă a limbii, naturale, necîrmită de intenții artistice anume. (Deși, mai ales aici, *istețimea spunerii*, o oarecare supraveghere a condeiului sînt de presupus de îndată. Și în cazul muntenilor, și în cazul lui Neculce, e vorba de cronici paralele, referitoare la *aceleași* fapte, în cîteva locuri măcar, astfel încît o *competiție* în fața cititorilor, cititori de cronici, nu de beletristică, rămîne subînțeleasă.) Cu riscul de a ne repeta, însă numai formal, vom repune în discuție cîteva exemple:

[35] *Ibid.*, p. 355.

Scanned with OKEN Scanner

Din *O samă de cuvinte*, am mai remarcat deja, de un comic grotesc este situația acelui egumen cu numele de Misail Chisăliță, bînd din pocalul lăsat între odoarăle mănăstirii Putna de către Ștefan cel Mare, ca să se „fălească" la un chiolhan oarecare cu niște zlotași, strîngătorii de biruri atît de urîți cronicarului (Legenda a III-a). Comică, de astă dată fără vinovăție, este starea logofătului Tăutu, rămas numai în colțuni în fața marelui vizir și închinînd ceașca de cafea ca pe o băutură oarecare (Legenda a X-a). Cam în aceeași situație sînt Alexandru-vodă, fiul lui Radu-vodă, domnul muntean, care-și părăsește nevasta pentru că avea „albață pre un ochiu", și Barnovski-vodă, căruia îi încetează strănutul numai cînd, în loc de „Sănătos, doamne!" — cum se obișnuiește — i se face urarea de „Viermi, doamne!" (Legendele a XXI-a și a XXII-a). Însă Neculce nu dorește altceva decît să comunice ceea ce știe în legătură cu lipsa de pietate a unui călugăr, cu neinițierea în treburile protocolului a unui fiu de răzești, ori, ca în cazul lui Nicolae Milescu Cîrnul, senzaționala refacere a nasului tăiat prin operația slobozirii de sînge și „boțirea" lui la locul trebuincios. Căci și aceasta ne apare astăzi ca o situație comică, cum comică îi este și porecla rezultată din aventură (Legenda a XLI-a).

Comicul se produce însă cu și mai accentuată spontaneitate acolo unde Neculce înfățișează situații dintre cele mai realiste; voim să spunem: fără aspect anume de „legendă". Astfel, despre Vasile Lupu ni se spune că, perspicace cum era, „oblicise" cum Radul-vodă, domnul muntenesc, îl săpa la Poartă prin intermediul unui „turc mare", spre a obține domnia Moldovei pentru fiul său. Venind acel turc la Iași cu ferman de mazilie, Vasile Lupu ia, cum se zice, taurul de coarne și îl umple pur și simplu de bani:

„Și stînd la vorbă cu turcul, Vasilie-vodă au spus povestea cum că el știe că i-i domnia strîcată despre dînsul. Și i-au mai dăruit și atunce la purces cinci mii de galbeni aur. Și după ce au purces turcul, pe drum i-au mai trimis și alte cinci mii de galbeni de aur. Iar cînd au agiunsu turcul la Țarigrad, i-a mai dat alte cinci mii de galbeni aur, carii s-au făcut preste tot doaodzeci de mii de galbeni aur. Iar după ce au mărsu turcul la vizirul de s-au împreunat, întrebîndu-l

Scanned with OKEN Scanner

vizirul de Vasilie-vodă, au început turcul a dzice vidzirului: « Bine ai nemerit, măria ta, de nu te-ai grăbit să-l mazilești pre acel domn harnic, și de treabă, și putincios ».“ (Legenda a XXVI.)

Sigur, cronicarul povestește în intenția de a arăta lăcomia turcilor; cum însă comentariul lui este ca și absent, și cum de la întîmplarea în chestiune au trecut atîți amar de ani, *indignarea* noastră a dispărut total în legătură cu asemenea reprobabile moravuri și nu ne-a rămas decît schema goală a situației comice în care *conștiința* ambasadorului turc era *întreținută* după dorința domnului moldovean, pas cu pas, de la Iași pînă la Țarigrad, purtătorii de pungi ținîndu-l sub continuă supraveghiere.

Se vede că luarea domniei sau păstrarea ei devenise cu timpul o afacere bănească. Tragicomică este situația lui Iliaș-Alexandru, în 1666, la Țarigrad, pășind cu mare fereală în urma sicriului tatălui său, neputînd în definitiv să lipsească de la funeralii, de frica creditorilor care puteau să-l închidă; cînd de fapt cîțiva inși, spre marea lui surprindere, îl căutau să-l facă domn la Moldova:

„Mergè Ilieș-vodă după oasăle tătîne-său la îngropare, cu multă grijă și frică de datornicii tătîne-său, să nu-l prindză să-l închidză [...] Iară pînă a-l îmbrăca cu caftanul, foarte rău să spăriesă, că nu știè la ce-l duce și la ce. Ce mila dumnedzăiască este mare, de bucură pe om cîndu nu gîndește.“ (129)

Tragicomici sînt boierii lui Constantin Cantemir, bătuți, schingiuiți în fel și chip, aduși la cea mai neagră sărăcie, „cu pieile goale“ literalmente, unii și ne în toate mințile, de către Constantin Duca, astfel încît Antioh, venit la tron în 1695, nu știa ce să facă cu ei:

„Că așè era de bătuți și de stîlciți și de jăcuiți, cît rămăsesă cu pieile de n-avè cu ce ieși înaintea stăpînu-său. Alții, fiind pedepsîți de-nchisoari, îș pierdusă și mintea. Deci Antohi-vodă, după ce i-au vădzut într-acesta chip, să mira și el ce li va mai face cu dînșii.“ (203)

Grotești ni se par astăzi la culme *pîrile* din epocă. Antioh trimite la vizir un soi de pîrîtori de profesie, împotriva lui

Scanned with OKEN Scanner

Mihail Racoviță, tot „vasluieni de cei buni de gură și de pîră" (239). Pîrile au loc „față la față", spre mirarea pînă și a turcilor din divan: „Și s-au pîrît față înaintea divanului împărătesc" *(Ibid.)* Mai ales așa-numiții „breslași", apicultorii, în vorbirea lui Neculce, sînt meșteri în agitație: „Breslașii în gura mare striga: « Vîndutu-ne-ai, vîndutu-ne-ai, vîndutu-ne-ai la cochii-vechi ciocoilor, ca pe mascuri și ca pe oi. » Carei numai ce huiè Divanul împărătescu și să mira toți pașii și agalari de pîra ce dau." *(Ibid.)* Față la față se pîrau Grigore Ghica cu Cantacuzinii care-și aduseră și femeile pentru o asemenea treabă în fața marelui vizir. De necrezut, ori poate zvonul receptat de Neculce exagerează lucrurile, niște mari boieroaice erau puse să care piatră și var laolaltă cu țiganii de dîrvală:

„Grigorii-vodă era un om harnic și tare, și sămățu (e vorba de Grigore Ghica domnul Munteniei între 1660—1664 și 1672—1673, n.n.), și gata la răspunsu și la toate socotelile; și să pîrè față la față înaintea Divanului împărătescu cu Postelniceștii, cu Șaitaniceștii, cărora le dzicu și Catacuzineștii. Și mai vîrtos giupînesele lor îl pîrè înaintea Divanului împărătescu, că le-au fost puindu pe giupînese de au fost cărat var și piatră cu țiganii cei de dîrvală, la curțile domnești". (139)

Pîra nu se produce numai în fața divanului împărătesc, ci în nu importă oricare altă împrejurare propice acestei îndeletniciri atît de caracteristică boierimii din epocă. În 1685, la Oblucița, Suleiman pașa punea la cale întronarea lui Constantin Cantemir. Însă, pînă una alta, Dumitrașco Cantacuzino, încă la putere, simțind ceva, trimite din timp oamenii lui la pașă, pentru orice eventualitate, „să stè la pîră cu ceilalți", cei din tabăra adversă. „Și au șezut acolo la pîră cîteva dzile" (169). Erau, acei pîrîtori oarecum de profesie, ne încredințează Neculce cu toată seriozitatea, „boierii cei mai de frunte și de cinste". (Unde însă calificativele „de frunte" și „de cinste", ca în romanele cu țărani ale modernilor, ale ardelenilor mai cu seamă, nu obligă deloc aprecierea pozitivă a caracterului omului.)

Uneori, spre a sugera aglomerarea, verbul *a pîrî* (îl avem din v. sl. *pĭrĕti*), care pe atunci avea un aspect mai mult tehnic, ca să spunem așa — cum dealtfel s-a perpetuat în terminologia juridică de la noi —, nu unul peiorativ, ca astăzi,

Scanned with OKEN Scanner

apare la cap de frază, cu complementul drept pronume personal în encliză, ca în exemplul: *„Pîrî-l* și Caraiman pașe din Cameniță și cu tot culucul Cameniții, că-i lipsită cetatea de bucate...“ (195) etc. E vorba de acuzele ce se strîng în jurul lui Constantin Duca, la 1695, cînd urma să fie mazilit.

O nuanțare a pîrii este *mestecarea* sau *amestecarea*, de unde și verbul a *amesteca* sau *mesteca* utilizat și la absolut:

„Că să temè Neculai-vodă [Mavrocordat, n.n.] că începus-a-l *amesteca* din Țara Muntenească la Poartă și avè și pre hanul agiutoriu. Și i-au căutat numai să-i facă pre voie, să vie în țară, să nu mai umble *amestecînd* ... “(313)

„Numai craiul Șfedului are pizmă pre mine, că l-am bătut în multe rînduri, și-mi *amestecă* feciorul“ (314).

(Sînt cuvintele feldmareșalului rus Boris Șeremetiev către reprezentantul turc cu care trata pacea, după războiul de la Stănilești, lăsînd ostatec pe fiul său.)

„Așijdere și Neculai-vodă, după ce-au oblicit c-au pribegit muntenii aice și-l *amestecă*, s-au mîniet și au stricat logodna ce făcusă cu feciorul lui și fata lui Mihai-vodă ...“ (335)

Pîrile, amestecările și zavistuirile reciproce în fața turcilor se produc, în cazul lui Brîncoveanu și Antioh Cantemir, cu aceeași intensitate ca într-o comedie, încît „nu-ș putè strîca unul altuia nemic“, cheltuind însă bani cu nemiluita, spre bucuria turcilor care încurajau cu mare plăcere asemenea întreceri. Domnii Moldovei și Țării Românești ar fi parcă în postura unor țărani ambițioși și certați între ei din cine știe ce pricină, purtați apoi prin tribunale și jecmăniți de avocați venali:

„Brîncovanul, văzîndu pe Antohie-vodă că-i mărgu lucrurile cu-ntemeiere bună, începu în sfaturi cu boieri pribegi și cu Constantin Duca-vodă a *mesteca* pe Antohi-vodă și pe Cupărești prè mult la Poartă. Așijdere și Dumitrașco, fratele său beizădè și cu Cupăreștii depreună, pe de altă parte, *amesteca* și ei pe munteni, cum le place turcilor. Așè făcè ei, îmbe părțile, și nu-ș putè strîca unul altuiè nemic, fără cît cheltuiè sute de pungi de bani la Poartă.“ (205)

Tot Antioh, informat că vistiernicul Pălade „îmblă amestecînd“, trimite siimenii să-l jefuiască și să-i închidă

Scanned with OKEN Scanner

jupîneasa: „și siimenii i-au risipit curțile din Iași, de nu i-au rămas nice jărișteˮ (240). Iordache Rusăt „îmbla cu cărți amestecîndˮ și el la Mihai Racoviță, contra lui Antioh, care-l închide la un loc cu Ilie Cantacuzino, boier de vază și pînă de curînd „la mare *cinsteˮ*. (Cum se vede, cuvîntul *cinste* însemna, ca în vorbirea țăranilor de azi, numai *onoruri, ranguri, punere în capul mesei, vază*, indiferent de calitatea morală a omului, nu ca la intelectualii de azi care prin *cinste* înțeleg *onestitate* etc.) Mihail Racoviță îl tot *„zăhăiaˮ* la Poartă și el pe Antioh, fără însă a-i *„stricaˮ* prea mult, deoarece acesta avea în preajma marelui vizir pe abilul său frate Dimitrie (241).

Comedie politică — dezvăluind însă grele racile sociale de epocă — este și împrejurarea că boierii opozanți lui Antioh și favorabili lui Mihai Racoviță nu au nici un fel de principii și, ca personajele caragealești de mai tîrziu, își schimbă atitudinea peste noapte, în funcție de împrejurări. De îndată ghicim că Brîncoveanu se juca cu ei trăgîndu-i de sfori ca pe niște marionete. Însă comicul vine să se producă întîi de toate din pricina limbajului popular-țărănesc și familiar, cu care Neculce prezintă aceste încurcate ițe politice și diplomatice, mai încurcate și mai complicate de cum ne-am putea închipui noi astăzi, cu toată experiența istorică petrecută între timp. El, Neculce, le cunoștea prea bine și le prezenta în consecință foarte amănunțit și exact, dar cu plasticitatea și pitorescul pe care i le oferea limba pe care o vorbea în mod curent. Despre caracterul și comportamentul lui Brîncoveanu față de Antioh și Mihail Racoviță, de o pildă, se exprimă în felul următor: „Că Brîncovanul pîn-atunce avè doo obrază de prieteșug, de-ș arăta unul cătră Mihai-vodă și altul cătră Antohi-vodăˮ (244). Personajul cu două fețe (obrază) — talgerul cu două fețe, cum se mai zice — e o imagine comică în sine, ca într-un proverb dramatizat, o pantomimă bunăoară, mai punînd la socoteală și faptul că pentru Neculce înțelesul cuvîntului *obraz* trebuie să fi fost mai apropiat de originea lui slavă *(persoană, ins, personaj* etc.). Noi cei de azi folosim noțiuni abstracte pentru a indica *duplicitatea, oportunismul, diplomația elastică, strategia politică* etc., după caz. Dar chiar aceasta este cauza pentru care, dincolo de intențiile inițiale ale scriitorului vechi, vorbirea lui are pentru noi o mare

Scanned with OKEN Scanner

expresivitate. Mai ales că în legătură cu cele două obraze ușor de întors într-o parte și într-alta ale lui Brîncoveanu se insistă în continuare. Boierii lui Mihai Racoviță, un Cantacuzino vistiernic, „sculat cu toată ruda lui", un Costantin sîn Costachi Gavriliță comis, un alt vistier Catargiu „și cu alții mulți mai de gios" găsesc prilej să fugă în Țara Românească, unde „întoarsă pe Brîncovanul mai mult cu obrazul spre Antohi-vodă, de prieteșug, și-ncepur-a *mesteca* tare pe Mihai-vodă la Poartă" (244).

9

Cuvintele și expresiile populare-țărănești — între care noi punem și proverbele, zicalele, vorbele de duh etc., ca elementele de bază în realizarea umorului — sînt prezente la Neculce cam peste tot, cu deosebire însă unde se face psihologie și politică subțire. Impresia primă este că scriitorul nu are gravitatea cronicarilor care l-au precedat, Ureche și Costin, ceea ce ar putea fi adevărat într-o măsură. Cert este totuși că limba pe care o vorbește și o scrie îl determină să se exprime așa. Iată un șir de exemple pe care le reținem în parafraze: Vasile Lupu dă bani și „se mîntuie" de turcul venit să-l mazilească, făcîndu-l să spună marelui vizir că este domn „putencios" și „harnic" (115). Însă, aceluiași, spre sfîrșitul domniei, „i s-a întunecat mintea spre lăcomie" *(Ibid.)* Ștefăniță, fiul său, „a scornit obiceiul spurcat" al fumăritului (120). Detronînd pe Grigore Ghica, muntenii „au rădicat cap" în locul lui „pe un om prost", Antonie-vodă din Popești (126). Cînd văd fermanul Porții în mîna lui Dumitrașcu Cantacuzino, în 1673, la Galați, boierii părăsesc pe Ștefan Petriceicu și se strîng în jurul celui dintîi „ca puii de potîrniche" (142). Dumitrașcu era însă un grec „tălpiz", fricos, „cu piele de iepure la spate" (143). Boierii, sfătuiește cronicarul, ar face bine „să nu se îndese" cu pîri la domnie și la Poartă (153). Feciorii lui Gavriliță Lupu, mare dregător pe vremea lui Constantin Cantemir, erau „cam fără ispravă și cam zlobivi", se întovărășeau cu slugile și cu tîlharii, cu care „țineau drumurile". Vodă știa toate acestea, dar „răbda" (173). După înfrîngerea turcilor la Beci (Viena), în 1683, nemții „se tot lățiè" *(Ibid.)* Acum Șerban Cantacuzino, domnul muntean, „se ajunsese"

Scanned with OKEN Scanner

cu regele Sobieski al Poloniei (178). Imediat după înființarea văcăritului în Țara Românească, „au sărit scînteia" acelui obicei fiscal și în Moldova (180). Pe vremea domniei lui Constantin Cantemir, hatmanul Bogdan și vistiernicul Iordache Ruset „schivernisiè" și „mînca" țara cum voiau ei, dar ceilalți boieri începuseră a nu mai suferi „să fie călcați" (148). Cu banii de care dispunea, Brîncoveanu „astupa gurile tuturor" (197). Susținut de către acesta, un oarecare negustător de la Galați, Toderașcu pe nume, „chipeș la hire", dar altminteri „spurcat" și „varvar", era cît pe ce să ia tronul lui Antioh Cantemir (217). Antioh luă asupra lui sarcina transportării banilor și zaharalei din Țara Românească destinate cetății Camenița, după porunca împărăției, iar muntenii „numai să trîntiè și plesniè de ciudă",[36] pentru că „să agiunsăsă" cu un Iusuf-pașa să le întoarcă în folosul lor, pretextînd pericolul de a fi răpite de leși (207). Un alt adversar la tronul Moldovei ocupat de Antioh era un fecior de mazîl pe nume Davidel, care, „nu știu ce i să părea lui", fiind rohmistru în armata leșească și „avînd ceteală și pravilă mare", „îmbla după domnie". De n-ar fi intervenit la vreme fratele Dimitrie, pe atunci capichehaie la Poartă, acel „om nebun" și-ar fi atins țelul: „Și-așè au lipsit de n-au luat domnia cît ai rumpe un păr" (209). Cronicarul e bucuros că nu s-au întîmplat unele ca acestea, fiindcă pe timpul lui Antioh Cantemir „era răsuflare în țară" (218)[37]. Venind la tron Constantin Duca, acesta „se otrăvi de mînie" aflînd că Bogdan hatmanul și vistiernicul Iordache „s-au mistuit" și au fugit; ar fi voit „să-și facă cheful pizmei cei vechi" pe care o avea cu dînșii (219). Cînd i se aduce la cunoștință că și frații Cantemirești „șed la casăli lor cu paci", Duca „îndată să-mbrăcă în cămeșe de ghiață" (220). Iar cînd mai află că unii boieri favorabili Cantemireștilor au fugit la munteni, „să tulbură tare și-ș aprinsă poaleli de toate părțile" (221). În ceea ce privește problemele de politică externă,

[36] Compară cu pasajul: „Atunci, iaca și baba vinea nu știu de unde; și, cînd a văzut unele ca acestea, numa-i sclipeau răutăcioasei ochii din cap și plesnea de ciudă" (Ion Creangă, *Op. cit.*, I, p. 25).

[37] A *răsufla* cu înțeles figurat e utilizat (dealtfel ca și în limba vorbită familiar pînă azi) de Radu Popescu, într-o referire la neajunsurile domniei lui Șerban Cantacuzino, acuzat de a fi pus grele biruri și alte cazne asupra țării: „... cît *răsuflu* boierii, slujitorii, birnicii nu avea..." (*Cronicari munteni*, ed. cit., I, p. 462).

Scanned with OKEN Scanner

pe timpul domniei lui Constantin Duca, Neculce găsește ca demnă de notat situația din Polonia, unde August al II-lea de Saxonia, ales rege, „începu să strîce volnicia leșilor", desființînd ranguri și privilegii și strîngînd bani pentru oaste nemțească (223). Se colportează și știrea cum că regele de origine străină „să giuca în cărți cu doamnele celi frumoas-a leșilor. Și care-i plăcè, o ținè cîte doo, trei luni la dînsul. Încă pe-a lui Lebomirțchie au dus-o în Sacsonia, de-au ținut-o vro doi ai. Și pentru dragostea ei l-au pus și hatman, după ce-au murit Iablonoschie." *(Ibid.)* După ce-și pune la cale alegerea ca domn, în 1703, sigur acum de izbîndă, Mihail Racoviță joacă demagogia refuzului în fața boierilor și a marelui vizir: „Să făcè a nu-i plăcè să priimească domnia, ca și fata cie ce dzisă unui voinic: « Fă-te tu a mă trage, și eu oi merge plîngînd ». Așè să făcè și Mihai-vodă că nu-i trebuiește domnia." (231) Minus comparația cu fata, situația este exact aceea în care e arătat Brîncoveanu — cu mai mult nerv scenic — în cronica Anonimului, ceea ce denotă o mentalitate de epocă reflectată în stil:

„Și îndată ce sosi [Brîncoveanu] acolo ziseră cu toții: « Logofete, noi toți pohtim să ne fii domn ». El zise: « Dar ce aș vrea eu domniia, de vreme ce ca un domn sînt la casa mea; nu-mi trebuiește să fiu ». Iar ei ziseră: « Ne rugăm, nu lăsa țara să între alți oameni răi, sau nebuni să o strice, ci fii! » Și-l luară de mîini și-l împingea de spate. Și acolea fiind și un capegiu împărătesc pentru trebi împărătești, îl dusească și pă el la Mitropolie și duseră caftan la capegi-başa al împăratului, de l-au îmbrăcat cu caftan, și intrară în biserică, de i-au citit moliftele de domnie, și au mers de i-au sărutat mîna, zicîndu-i *mnoga leata*." [38]

---

[38] *Cronicari munteni*, ed. cit., vol. II, p. 276—277. Mai tăios, vădit împotriva lui Brîncoveanu, dar mai puțin observator al psihologiilor, Radu Popescu nu povestește scena ca atare, dar pune accentul pe faptul că totul era organizat de mai înainte pentru ca Brîncoveanu să „dobîndească în mîna lui aceia ce de mulți ani mai nainte o vîna" (*Ibid.*, vol. I, p. 468). Din contră, în encomionul său, Radu Grecianu, povestind cu lux de amănunte și cu aleasă retorică scena învestiturii lui Brîncoveanu, arată că fusese ales domn pentru că „nu era altul obștii mai plăcut decît măriia sa, nu numai pentru multă vrednicie și înțelepciune ce avea, ci mai vîrtos pentru multele blîndețe și faceri de bine, care spre toți încă den boierie avea și toți de aceste ale sale bune fapte încălziți era" (*Ibid.*, vol. II, p. 14).

Scanned with OKEN Scanner

În cele din urmă, prin mijlocirea Cupăreștilor, în frunte cu Iordache Ruset vistierul, Brîncoveanu se împăcă cu Cantemireștii, cum reiese, observăm noi, și din *Istoria ieroglifică*, romanul alegoric al lui Dimitrie. Însă Neculce trăise să vadă ce s-a întîmplat în continuare și în consecință comentează ironic: „Și așè au ținut de bine această paci, cum țin cînii vinerili“ (236). (E un tic stilistic popular și acesta — ori poate un tic al bătrînului care povestește repetîndu-se cu neglijență —, pentru că-l aflăm reluat cu ocazia comentării unor ciocniri armate dintre turci și leși, în Ucraina, cu toată convenția de pace ce exista între ei după războiul cu rușii: „Țin și ei prieteșugul ca cînii vinerea“ 381.) Înaintea lui Filimon, întru cît privește istoria arivismului în literatura română, Neculce observă că există „cestu fel de oameni de să lipăscu mai lesne mai la toți domnii“ (238), lucru ce se întîmpla și în timpul celei de a doua domnii a lui Antioh Cantemir, descrisă cu un ochi mai critic decît prima. Împrejurarea era de natură a-l ajuta pe Mihail Racoviță, care-l „zăhăia“ la Poartă pe Antioh. (*A zăhăi*, cu sensul propriu de *a face dezordine, a împrăștia* etc., este antonimul lui *a așeza*, utilizat adesea de cronicari cu sensul de *a întemeia, a consolida, a stabiliza* domnia cuiva.) Dar nici Racoviță, venind a doua oară la tronul Moldovei, în 1707, nu putea stăpîni așa cum ar fi voit el, fiindcă „pe-cie vreme era niște boieri mai țapeni și mai putincioși“, pe care zădarnic Iordache Ruset vornicul, musaipul lui Racoviță, „îmbla să-i supuie și să-i calce“ (244). După Mihail Racoviță, în 1709, Nicolae Mavrocordat aduse oarecare ușurări populației în ceea ce privește dările către stat. Zlotașii, strîngătorii de biruri adică, bătuți la tălpi și siliți să răspundă de abuzuri acum, „îmbla șipurindu-să și rugîndu-să mojîcilor“, care mojici văzînd cum stau lucrurile „s-au dîrjitŭ și s-au însămețit în toată țara“ (252), notează cronicarul. Nici unii dintre boieri nu sînt cruțați, mai ales cei despre care Mavrocordat deține informații cum că „ar hi vorovit niște voroave proaste“ în legătură cu dînsul. Ca atare, pe vornicul Sturdza îl puse „în heră“, iar pe slugerul Gavril Costache și pe Ioniță Nenul Rață „i-au pus la scară, de i-au bătut cîte cu doo sute de toiege la cur“ (252). Situația comică, și nu prea, a celor doi din urmă o simțim numai noi cei de azi, care nu utilizăm expresia în chestiune cînd e vorba de acte oficiale.

Scanned with OKEN Scanner

Neculce este însă foarte serios și nu urmărește altceva decît exactitatea comunicării într-un limbaj cît mai potrivit[39]. Venind la domnie, în noiembrie 1710, Dimitrie Cantemir se întîlni cu Nicolae Mavrocordat la Galați și stătură de vorbă ca doi oameni civilizați, lucru de mirare, apreciază memorialistul, pentru că în asemenea cazuri alții fugeau unul de altul „să-ș scoață ochii" (259). Văzîndu-l din nou instalat la domnie pe Cantemir, boierii, cum e firea omenească, „începură toți a să lipi și a-l lăuda" (260.)[40] Țara era pe atunci „neașădzată" și noul domn „era prè în val și în supăr" (261). Bun diplomat, se arăta credincios turcilor, la început, astfel încît marele vizir îl ținea mai credincios decît pașa de la Tighina, căruia îi scria „cu scîrbă", moralizîndu-l în consecință (262). Mai întîi Cantemir puse la cale scoaterea din Iași a unor turci, „ca să nu facă vreo belè țării și tîrgului" (266). Acum prin țară, auzindu-se de venirea rușilor, „feliuri de feliuri de spaime îmbla" (268). Într-adevăr, feldmareșalul Boris Șeremetiev, în capul principalului corp de armată rusesc, „pre cătinel să trăgè pre Nistru în gios", zăbovind apoi cîtva timp la Țuțora ca să aștepte și cealaltă „greime" a oștilor lui Petru cel Mare. În tot acest timp turcii „hărățiè" pe ruși cu oastea lor cea „sprintenă", temîndu-se a lua contact deocamdată cu „temeiul" armatei. Dușmanul de moarte al cronicarului, vornicul Lupu Costache, pînă a se decide lucrurile, umbla cu cărți la Șeremetiev „de-ș făcè obraz" și scria totodată și turcilor „de-și făcè alt obraz" (274). Și alții, între care Iordache Ruset și Savin Zmucilă, „au început a să ajunge cu clevete asupra lui Dumitrașco-vodă" la ruși (278). După un obicei prost al lor, chiar în fața cneazului Golovcin, împuternicitul țarului, boierii moldoveni „să pricè ei în de ei și nu socotiè că este lucru

---

[39] Vezi și la Marin Preda vorbirea lui Țugurlan: „Mărine, pune, tată, mîna pe-o furcă și dă și tu la curul mașinii" (*Moromeții*, vol. I, p. 295, Ed. Cartea românească, 1972).

[40] *A se lipi* în înțeles metaforic este o expresie deosebit de activă și azi, cu toată lunga întrebuințare. Am întîlnit verbul la Ureche (vezi supra, în studiul consacrat acestuia). Iată întrebuințarea lui la Radu Popescu: „Carei văzînd boiarii așa (în 1664, după mazilirea lui Grigore Ghica din tronul Țării Românești, n.n.), n-au mai cutezat să mai zică dă altul, temîndu-se că nu vor putea isprăvi, ci *s-au lipit* lîngă Radul-vodă ..." *Cronicari munteni*, ed. cit., I, p. 397). „... ce Constandin-vodă [Brîncoveanu] ... tot lîngă turci s-au *lipit* ... " (*Ibid.*, p. 472)

Scanned with OKEN Scanner

de rușine" *(Ibid.)*. Însuși Dimitrie Cantemir se înșela închipuindu-și că turcii ar fi putut fi învinși la Stănilești: „ca cum ar lua oarecine cîrpa unei fămei din cap" (282). Războiul aduse o mare criză, mai cu seamă scumpirea alimentelor, încît la Iași „săcșorul[41] de făină era 15 lei" (307). Pentru faptele nelegiuite ale vornicului Lupu, omul cu două fețe, traseră ponos, pe nedrept, și alții: „s-au plinit atunce un cuvînt prost ce dzice: cu iarba cè uscată arde și cè verde" (308).

Pline de haz, la prima vedere, mărturisind însă puterea de plasticizare a limbii române, sînt considerațiile privind chestiunile de politică și diplomație din Europa acelei vremi. Peste capul marelui vizir, sultanul trimitea un om al său de încredere care „au îmblat teptilŭ" prin Moldova și Polonia, studiind posibilitatea transportării regelui Carol al XII-lea al Suediei, aflat de mai multă vreme la Tighina sub protecție turcească (238). Turcii „să mira" ce să mai facă cu „Șfedul" care tot mai spera să ajungă „să-ș dè palme cu Moscalul" (317). Oamenii lui Carol prind niște tătari cu scrisori de trădare, dar acesta tace „mîlcom" pînă la momentul potrivit, cînd Smail-efendi, trimis să-l escorteze în fruntea unui corp de oaste turcesc, este decapitat din ordinul sultanului, fiindcă avea să-l dea pe mîna rușilor, înainte de a ajunge în Suedia (312). Acest Smail-efendi este una și aceeași persoană cu protectorul lui Dimitrie Cantemir la Poartă și omul de încredere al hanului tătăresc, se vede, în același timp, și un aliat ascuns al rușilor. Acum ostatecii ruși, între care și feciorul lui Șeremetiev, sînt păziți cu multă strășnicie în închisoarea lor din Țarigrad, în timp ce regele Suediei este transportat pe o cale ocolită, prin Adrianopole, Ungaria și Pomerania. Ajuns la Stetin, cetatea lui de la gura Oderului, „Șvedul" aștepta ajutor „de la Franțoj pre apă", dar „nărocul lui cel prost că au murit craiul franțojăsc cel bătrîn, anume al 14 Liudovic" (319).

Utilizarea singularului în loc de plural, cînd vine vorba de numirea națiunilor, în unele cazuri și atunci cînd se indică șeful (rege, împărat) al unei țări, este o altă trăsătură a sti-

---

[41] Un alt diminutiv, familiar și afectiv, este adverbul *depărcior*, în exemplul: „Atunce (pe cînd rușii și moldovenii plecați în exil se retrăgeau prin Ucraina, n.n.), mergînd cîțiva moldoveni *depărcior* înaintea obuzului, s-au tîlnit cu vro 100 de tătari viind cu cîțiva robi de la Iași" (295).

Scanned with OKEN Scanner

lului popular și țărănesc din cronica lui Neculce, preluată, cînd a fost cazul, de scriitorii care i-au urmat. Iată un citat dintre cele multe caracteristice din acest punct de vedere:

„Craiul șvedzescu, după ce-au întrat în Pomorania, strînsu-ș-au oaste, ce au mai putut din țara lui, avînd nădejde că-i va da și *Franțojul* agiutoriu. Și au început a să bate cu *Moscalul*, vîrtos, ca să-ș scoată locul și cetățile ce i-au luat. Deci *Moscalul* și Avgust craiu cu sasii și craiul Daniei și *Prusul*, toți aceștе s-au învoit la un locŭ cu legături și au început a să bate cu craiul *Șfedului*." (318)

Țărănește-românește este pus să vorbească împăratul Leopold I (împărat germanic între 1657—1705) față de Petru I al Rusiei, venit, cu zece ani înainte de bătălia de la Stănilești, să-l roage a nu încheia pace cu turcii. Prinzînd numele împăratului de la Viena *din auzite* și neîntîmplîndu-i-se a-l citi vreodată într-un document scris, Neculce îl românizează în *Neopolt*:

„Atunce, pe acie vreme, împăratul moschicescu, anume Petre Alicsovici, s-au dus sîngur, cu capul lui, la împăratul nemțescu, la *Neopolt*, și multu s-au rugat împăratului nemțescu să nu facă paci cu turcii. Căce că atunce să apucasă să facă și el orînduială de oaste, ca la nemți, pe cum pe urmă au și făcut-o. Dar împăratul nemțescu n-au putut să-i facă pe voie, să nu facă pace cu turcii, că slăbisă țara, și-i dzicè Moscului: «Măcar că te apuci că m-ei da cîțiva ani cheltuiala oștii, dar nu pociu, că acmu el mă roagă, dar pre urmă cine știe, sau m-a ruga, sau ba, că poate să să lungească mulți ani înainte bătaia. Și eu am slăbit, că eu nu mă bat numai cu *Turcul*, și mă bat și cu *Franțujul*, și acolo am mai mare bătaie decît cu Turcul»." (211)

Farmecul limbii populare sub pana lui Neculce, pentru cititorul de azi, mai reiese și din notarea cu totul liberă — dar, totodată, conform legilor de dezvoltare ale idiomului național — a cuvintelor străine, a celor de origină occidentală, îndeosebi, recepționate prin intermediul limbii ruse și poloneze, în multe din cazuri, uneori din greaca modernă, și

Scanned with OKEN Scanner

românizate apăsat: *alector* (=elector), *aptică*< germ. *Apoteke* (=farmacie), *bragadir-bregadiriu-bragadiră* (=general de brigadă), *cavalérie* (=titlu de cavaler), *cifert-marşalîc — fert(feltfercu)-marşalîc* (=feldmareşal), *colegat* (=aliat), *raspundeţîie, culonel, fantazie* (=paradă militară, jocuri distractive etc.), *lagum* (=şanţ, subterană pentru aşezarea minelor), *liuter* (=luteran), *oficer, a politici* (=a pune la cale treburi politice), *politie* (=purtare cuviincioasă), *pont* =punct, articol de regulament, convenţie de pace etc.), *prepus, răzădent, săninat* (=serenisim), *scopos, tituluş* (=titlu nobiliar), *ţărămonie*. Spiritul limbii naţionale — constînd în supunerea cuvintelor străine la legile fonetice proprii, cum se întîmplă şi astăzi în cazul limbilor de mare circulaţie — se vede mai ales în notarea numelor proprii. Nume de locuri ca: *Anapoli* (=Neapole), *Angria-Anglia, Astrahan-Hastrahan, Beligrad, Dantca* (Gdansk-Danzig), *Dania* (=Danemarca), *Dervent* (=Derbent), *Evropa, Finia* (=Finlanda), *Franţia, Livonia* (=Letonia), *Lotaringa* (=Lotharingen, Lorraine), *Olandria, Ostrogon* (=Esztrogon-Strigoniu), *Petriburg-Peterburcu* (=Petersburg), *Lunimburcu-Luţimburcu* (=Luxemburg), *Smolenţca* (=Smolensk), *Şpania-Ispania-Hişpanul* (=Spania), *Ştocul* (=Stockholm) *Ţara Morii* (=Moreea) etc. Numai cam de pe la jumătatea secolului trecut, de cînd a apărut la noi prejudecata intelectualului poliglot, numele străine se cer notate ca în limba de origine. Neculce înseamnă numele de persoane ca Sadoveanu mai tîrziu în romanele sale istorice: *Avgustu crai, Cras ghenărariu, Cropot bragadir, Csenie Antonie de Lunimburcu, Csenie Biron de Cruleanda,* (=Ernst Johann Biron de Curlanda), *Decont* (fr. de Conte), *Evghenie prinţip* (=prinţul Eugeniu de Savoia), *Fluc ghenărar, Frenţe căpitan, Galoftin-Goloftin-Holoftin,* „vezirul" lui Petru I, *Gonorŭ împăratul Indii, Hezăr-Heizăr ghinărar* (=Heissler) [42] *Hesenburgu ghenărar, Isterhaz* (=Esterházy), *Neopolt-Leopolt* (=Leopold), *Levendal, Liudovic, Marsulisu ghenărar, Lichinie doftor, Măzapa, Minih fertu-marşalîc, Psăolu* (=Ipsilanti), *Racoţi, Ragivir* (=Radziwill), *Răpin*

[42] Cronicarii munteni scriu *Aizlăr* şi *Haizlăr* (Vezi *op. cit.*, I: 222—224, 468—471; II: 20, 23, 24, 29, 248—290, 308, 311, 312).

Scanned with OKEN Scanner

ghenerar, *Răuțchie*, *Rogojinschi* (=Raguzanski), *Streimberg ghenărar*, *Șefer menistru* (=Șafirov), *Testabudza doftor*, *Tiuchiun-Tucul grof* (Emeric Tököly), *Valis*, *Vadane*, *Vejbah*, *Vișnovețchie*, *Vitman*, *Volconschi*. Sîntem la începutul epocii de glorie a generalilor, începutul secolului al XVIII-lea, și Neculce este obligat să le rețină numele în cronică.

În altă ordine de idei și din alte motive, expresive rămîn și numele proprii românești neaoșe, mai ales acelea care își au punctul de origine în porecle. Din nou, „meritul" nu este al scriitorului, ci al limbii ori al colectivității care, vorbind-o, botează pitoresc unele locuri: *Albești*, *Căcaina*, *Căcăceni*, *Căcăredzeni*, *Cîrligătura*, *Chigheciu*, *Doroșcani*, *Hălăucești*, *Lungani*, *Podobiți*, *Podul lui Bîtcă*, *Podu Leloaiei*, *Purcelești*, *Răstoacele*, *Țurcani*. Desigur, dicționarele de toponime conțin mult mai multe și chiar mai pitorești denumiri decît cele înșirate mai sus, luate în ele înseși. În pagină însă ele dau culoare locală puternică și sugerează procedeele unui mare artist cum va fi Ion Budai-Deleanu. Cei vechi nu aveau decența și gravitatea modernilor cînd numeau un sat, un loc oarecare. Cu primul cuvînt venit la îndemînă, spontan, procedau de fapt la o caracterizare, dădeau o poreclă. În fond nu alta este și ficțiunea numelor proprii în opera literară ca atare. Arta lui Budai-Deleanu, Heliade, Alecsandri, Filimon ori Caragiale din aceste virtuți ale limbii își trage puterea în găsirea cea mai potrivită a numelui propriu. Iată nume de persoane extrase din letopisețul lui Neculce: *Adămiță vel-postelnic*, *căpitanul Beșleagă*, *Bosie Orheianul*, *Vasile Buzilă*, *Misail Chisăliță*, *Pavel Ciocîrlan*, *Tudosi Ciohoranul*, *căpitanul Ciute*, *vornicul Lupu Colivarul*, *doamna Dabijoae*, *căpitanul Decusară*, *Dediul bulubașă*, *Chiriță Dracea*, *Tudosie Dubău*, *Toader Fliondor*, *Iordăchioaia cea Bătrînă*, *Lupa hătmăneasa*, *Nicolae Cîrnul*, *Mogîlde*, *Ioniță Nenul Rață*, *Purcel*, *Purice*, *Pavel Rugină*, *spătarul Răscărache*, *Șaitaniceștii*, *Totoiescu velcăpitan*, *căpitanul Turculeț zis „cel mare"* (prototipul sadovenian din *Zodia Cancerului*), *vel-spătarul Ilie Țifescu zis Frige-Vacă*, *căpitanul Ușurelu*, frații *Gheorghiță* și *Savin Zmucilă*, frații *Constantin medelnicer*, *Ioan vătaf de aprozi*, *Nuor postelnic* și alt *medelnicer Vasilie Zărul* sau *Dzărul*.

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrșit, un ultim cuvînt despre expresivitatea limbii române în cronica lui Neculce trebuie spus privitor la ceea ce am putea numi *frazarea* textului. De astă dată ne vom mărgini a comenta numai cîteva caracteristici legate strict de arta literară așa cum o înțelegem astăzi, indiferent de faptul dacă scriitorul a fost sau nu conștient de procedeele aplicate. În linia ideii generale pe care o urmărim aici, mărturisim chiar că ne interesează mai mult rezultatele *spontane* ale scrisului neculcian, decît acelea pe care cronicarul le-ar fi obținut prin aplicarea voită a unor procedee retorice știute de el.[43]

Mai toate structurile gramaticale din cronica lui Neculce, fonologia, vocabularul etc. (analizate pe larg de acad. Iorgu Iordan în studiul său), interesează într-un grad foarte înalt planul conotativ al cititorului de azi, dincolo de intențiile inițiale ale autorului, cum am mai avut prilejul să arătăm. Există totuși cîteva moduri de comportare a stilului neculcian deosebit de caracteristice din punctul de vedere al evoluției artei cuvîntului românesc. Reflectînd într-un chip anume asupra lor, ele pot interesa nu numai pe istoricul literar, dar și pe unii scriitori, prozatorii, în primul loc,

---

[43] În studiul pe care i-l consacră ca introducere la ediția din 1955 (p. 5—100), repetat în 1959, acad. Iorgu Iordan consideră, poate cu drept cuvînt, că în unele din cazuri măcar Neculce aplică în mod conștient anume reguli de retorică. De o pildă, repetarea anaforică, în vederea ritmării discursului și obținerii unui crescendo, a demonstrativului *acest*, în pasajul unde se menționează moartea marelui vizir Gin Ali-pașa, în bătălia de la Peter-Varadin, cu austriecii conduși de principele Eugeniu de Savoia:

„Atunce au perit (în bătălia de la Peter-Varadin, n.n.) și spurcatul Gin Ali-pașa vezirul în războiu. *Acestu* Gin-Ali pașa era păgîn turbat și mare sorbitoriu de sînge asupra creștinilor. Nu-i trebuiè lui daruri sau rugăminte. *Acesta* a omorît pre Brîncovanul-vodă cu copiii lui. *Acesta* au omorît și pe Ștefan-vodă (Cantacuzino), și pe tată-său, Costantin stolnic, și pe Mihai spătariul, și pe Lupul vornicul și pre alții mulți. *Acesta* au omorît și pre vro 40 de pași, tot aleși, fruntea turcilor, de sterpisă împărăția turcească de capete. *Acesta* au stricat și mînăstirea Mavramur de la Țarigrad. Și-i era gîndul de a birui pre nemți, să puie pași și în Moldova și în Țara Muntenească. Numai nu i-au agiutat Dumnedzeu, că ș-au luat și el plata, că i-au luat tată-său, diiavolul, sufletul.“ (322)

Scanned with OKEN Scanner

dornici în a-şi împrospăta mijloacele prin cunoaşterea virtuţilor limbii.

Astfel, cu totul caracteristică ni se pare la povestitorul Neculce, ca mai tîrziu la Ion Creangă, prezenţa deasă, la început de frază, perioadă, propoziţie etc. a iterativelor de tipul *şi, deci (dece), iar(iară), ce, că* etc., acolo unde fluxul narativ impune o pauză, un respiro necesar reluării clare a gîndului, fără o prea mare grijă — la mijloc intrînd oralitatea discursului —, faţă de repetarea invariabilă a aceluiaşi instrument de legătură. Iată cîteva exemple alese aproape la întîmplare:

„*Şi* este sămnu un stîlp de piatră. *Şi* dzic să-i fie tăiat capul acolo [...]. *Şi* aşè au fost făcut mănăstirea de frumoasă, tot cu aur poliită, zugrăvală mai mult aur decît zugrăvală, şi pre denlăuntru şi pre denafară, *şi* acoperită cu plumbu. *Şi* dzicŭ călugării să fie fostu făcut ..." (106)

„*Şi* atunci au dat şi leşii agiutor lui Antiohi-vodă poduri de-a lor di pre Nistru, pentru mai degrabă deşertare. *Şi* paşii încă i-au dăruit doao mii de galbeni leşeşti [...] *Şi* leşii cu un ceas mai înainte era bucuroşi să iasă turcii din Cameniţa [...] *Şi* făcură leşii comisar şi zapis la mîna lui Antohi-vodă [...] *Şi* aşè au rămas moaştile Sfîntului Ioan iară în Ţara Leşască [...] *Şi* aleasă Antohi-vodă pre Lupul Costachi [...] *Şi* viind Antohi-vodă la Iaşi [...] *Şi* au mai făcut Antohi-vodă ferman la Poartă [...] *Şi* se făcu bună pace de toate părţile ..." (214)

„*Dece* leşii, dacă s-au tîlnit cu Petriceico-vodă spre Cernăuţi, au purces în gios [...] *Dece* paşa au chemat pe Buhuşi şi pe Cantimir [...] *Dece* Dumitraşco-vodă, temîndu-să de leşi [...] *Dece* vizirul au poroncitŭ să iernedze tătari în ţară [...] *Dece* o samă de boieri s-au fost apucîndu să facă zapis [...] *Dece* intrat-au tătarii în ţară, ca lupii într-o turmă ..." (142—143)

„*Că* acel Cerchez Mehmet-paşa le-u prinsu mai bine decît mii de pungi de bani. *Că* unde va Dumnedzău, sînt şi bani, şi prieteni, şi de toate. *Că* nime nu mai gîndiè la domnie, pe cum s-a vidè înainte." (190)

Scanned with OKEN Scanner

Strîns legată de frecvența iterativelor — mai ales a conjuncției *și* —, destinată a regla torentul epic, apare la Neculce, ca dealtminteri la orice povestitor oral, „incorectitudinea" gramaticală, repetiția de prisos, anacolutul etc. În absolut vorbind, un povestitor de mare talent și cunoscător perfect al limbii în care scrie ar trebui *să uite* gramatica atunci cînd se servește, în totală libertate, de instrumentul și de materialul său. (Așa după cum, reciproca fiind necesarmente adevărată, vorbitorul într-o limbă străină, mai puțin cunoscută, trebuie să fie atent la gramatică în tot momentul.) Asta i se întîmpla — textele o probează — și lui Creangă, în alt sens și lui Eminescu, deși erau amîndoi pe deplin instruiți în gramatica românească, preocupați, nu o dată, de unele chestiuni teoretice legate de cultivarea și disciplinarea limbii lor materne. O „încălcau" însă, cu sau fără bună știință, asemeni tuturor marilor artiști deplin stăpîni pe mijloacele artei lor. Cu atît mai mult lucrul este de înțeles în cazul lui Neculce, care nu a învățat niciodată gramatica în înțelesul modern. Și tocmai de aceea rămîne mereu interesant modul cum se comportă limba românească sub condeiul său.

La Neculce pare a se întrevedea mai degrabă grija pentru, să zicem, aspectul „ornamental" și vizual al paginii, aproape deloc strădania pentru aspectul stilistic-lingvistic. Spunem aceasta observînd cum, mai ales în *O samă de cuvinte*, vocabulul cheie, în general numele domnului despre care vine vorba în fiecare povestire, apare întotdeauna în prima propoziție. Astfel, în 7 din primele 9 legende, compusul *Ștefan-vodă cel Bun* apare chiar pe primul loc din prima propoziție, oarecum ca la vechii caligrafi care măresc într-un desen complicat prima literă a unui paragraf, capitol, verset etc. Împrejurarea este de natură a crea „incorectitudinea" sau repetiția inutilă — ni se pare nouă astăzi — atunci cînd funcția gramaticală nu coincide cu locul cuvîntului în chestiune, știut fiind că limba română are o topică relativ fixă. Iată cîteva exemple:

„*Ștefan-vodă cel Bun*, cînd s-au apucat să facă mănăstirea Putna, au tras cu arcul *Ștefan-vodă* dintr-un vîrvu de munte ce este lîngă mănăstire..." (Începutul legendei a III-a).

Scanned with OKEN Scanner

„*Ştefan-vodă cel Bun*, cînd s-au bătut cu Hroiot ungurul, precum dzic unii la Caşen, iar letopiseţul scrie că s-au bătut la Şcheie pe Siretiu, au fost căzut calul cu *Ştefan-vodă* în războiu". (Începutul legendei a V-a).

„*Petru-vodă Rareş*, fugînd prin tîrg pin Piatră, şi gonindu-l pietrenii, l-au fost agiungînd un popă" [*pe Petru-vodă*] (Începutul legendei a XII-a.)

Spre a fi *în stilul* lui Neculce din primele două exemple produse mai sus, am adăugat de la noi cuvintele „pe Petru-vodă", în cel de al treilea, unde nu figurează. Neculce nu le-a mai pus probabil din pricina cacofoniei *pe-pe*, căci scrupulul eufoniei trebuie să i-l atribuim oricum. E clar însă că sintagma-cheie apărută invariabil pe primul loc — din dorinţa de a „ornamenta" ori, punînd într-alt chip problema, din pricină că povestitorul oral deschide mai întîi gura cu cuvîntul care numeşte obiectul principal al comunicării sale — derutează topica şi atrage după sine repetiţia necesară corectării înţelesului. Numai noi, modernii, obişnuiţi cu pagina scrisă, *văzută*, şi nu *auzită*, socotim oportună evitarea repetiţiei prin aruncarea unei priviri înapoi. Neculce nu are această „obişnuinţă" şi consideră pe receptorul comunicării în imposibilitate de a relua fraza. Cel căruia se adresează cronicarul este mai curînd un *ascultător* decît un *cititor*, un ins, aproape un preopinent, mult mai apropiat, mai familiar scriitorului-povestitor. Cu atît mai mult această împrejurare favorizează repetiţia pură şi simplă, în fraze corecte din punctul de vedere al canoanelor gramaticii, la mijloc intervenind dorinţa expresă a scriitorului de a se face cît mai bine înţeles. Iată un pasaj luat chiar de la începutul primei legende din *O samă de cuvinte:*

„*Ştefan-vodă cel Bun*, luund domnia *Moldovii* şi viind *turcii* în dzilele lui să treacă în *Moldova* la Gălaţi, i-au bătut foarte rău pre *turci* şi au luat şi Cetatea Albă şi Chilia de la *turci*. Apoi mai pre urmă iar le-au luat *turcii* aceste doao cetăţi. Şi în cîteva rînduri s-au bătut *Ştefan-vodă* cu *turcii*. Iar cînd s-au bătut la Războieni, atunce s-au aşădzat *turcii* cu *Ştefan-vodă* ..." (105)

Paradoxal, cum s-ar părea la prima vedere, repetiţiile nu lungesc expunerea la Neculce, dimpotrivă, o concentrează

Scanned with OKEN Scanner

ca într-un raccourci. Cauza stă în faptul, ușor de dedus, că propoziția scurtă și simplă încorporează o cantitate mai mare de informație. Iar dacă am utiliza pronumele sau altfel de înlocuitori pentru *Ștefan-vodă* (3 apariții), *Moldova* (2) și *turcii* (6), e clar că propozițiile s-ar dezvolta în modul scriptic cunoscut azi și fraza ar căpăta o diluție arborescentă cu totul nedorită în acest caz. Căci, dincolo de conținutul propriu-zis al comunicării, pagina impune ochiului imaginea lui *Ștefan* bătîndu-se cu o mulțime de *turci* pentru *Moldova*, ca într-un basorelief impresionistic.

E locul să spunem deci că abaterile de la regulile scrisului cu care sîntem noi familiarizați se produc nu numai din cauza oralității stilului la Neculce, observată de noi și cu alte prilejuri pe parcursul acestei expuneri. Ele se produc, foarte des, și în momentele în care scriitorul manifestă maximum de grijă față de exactitatea conținutului comunicării. Nu calofilii, prea atenți la armonia frazei, și cu atît mai puțin cititorii obișnuiți cu literatura de toate zilele, ci, mai înainte de toți, prozatorii iubitori de precizie și doritori a comunica tot ce trebuie comunicat vor fi admiratorii cronicarului în luptă cu cuvîntul. În vorbirea obișnuită, dorind a ne face bine înțeleși, repetiția aduce de obicei un plus de precizie, o întărire, precum în exemplul:

„Atunce împăratul au luat pre Dumitrașco-vodă și l-au ascuns într-o botcă a lui, de cele cu 2 roate, de nu-l *știè* nici un moldovan, fără numai Ioan Niculce hatman și vro 2 copii din cas-*îl știè*“ (294).

Elipsa lui *care* („*care* îl știè) — de unde „incorectitudinea“ — nu deranjează cu nimic. Dimpotrivă, ea produce — pe lîngă precizie — un plus de vioiciune, o dată cu impresia unui anumit gest al povestitorului reluînd ideea după o scurtă pauză ce trebuie presupusă între cuvintele *moldovan* și *fără*.

Alteori repetiția se produce tautologic oarecum, dar foarte firesc, pentru apăsarea ideei, iar cuvintele se derivă ca de la sine:

„Și-i asuprè (Ilie) Catacozono pe pizmă, și nu le făcè dreptate, și-i tot *pîrîè* și-i *amesteca* cătră Antohi-vodă cu feliuri de feliuri de *amestecături* de *pîră* ...“ (238).

Scanned with OKEN Scanner

Ca și în cazul lui Ureche și Costin, în locurile din cronică unde se fac considerații de ordin moral și caracterologic, fraza curge mai ușor, la mijloc fiind obișnuința limbii cu stilul omiletic al vremii, care l-a precedat substanțial pe cel epic.[44] Însă, spre deosebire de ceilalți doi înaintași, la Neculce, care scrie în limba vorbită curent, fraza epică alunecă mult mai repede și mai firesc, deși cu unele asprimi și disimetrii. Iată o scenă de luptă avînd în centrul ei pe hatmanul Alexandru Buhuș și pe căpitanul Decusară:

„Iară cei din Cetatea Neamțului, neavîndu bucate, n-au zăbovitŭ mult, ce au ieșit legînd tabăra de au mărsu la Suceavă, la ceilalți nemți. Era atunce Alecsandru Buhuș hatman, și cum i-au timpinat hatmanul Buhuș la Podișoari, aproape de tîrgul Sucevei, și dîndu-le năvală vitejește acolo cu slujitorii săi, au rumtu tabăra nemților în două. Atunce au ucis calul de supt hatmanul Buhuș, și căzusă hatmanul într-un răzor, cu fața în sus, de nu să putè îndată să să scoali. Și nemții năvăliè să-l apuce, iar un căpitan moldovan, anume Decusară, au grăbitŭ cu calul asupră-le, și s-au apucat hatmanul de coada calului lui Decusară, și, țiindu-se bine, l-au scos din năvala nemților.“ (145)

Propoziția scurtă, vorbită, și în consecință utilizarea pe o scară mai largă a instrumentelor gramaticale de legătură suplinesc, în fragmentele pur epice, neajunsurile greoiului perfect compus moldovenesc într-un chip pe care Sadoveanu l-ar fi învidiat. *Iară, ce, de* (introducînd subordonata finală și pe cea consecutivă, alteori, mai rar, atributiva), *aproape, acolo, îndată, pe loc, atunce, cum* (introducînd subordonata temporală) etc. potențează raportul numeric al timpurilor verbale și dau o iuțeală epică apropiată de aceea a lui Creangă, superioară nu o dată lui Sadoveanu. În general se cunoaște rolul particulelor iterative și deictice în proza lui Creangă[45] de tipul lui *numai ce, și tot, și cînd, și cînd colo, unde nu, atunci iaca*, care conduc repede firul povestirii și provoacă uneori elipsa predicatului, dînd impresia

[44] Vezi p. 222—223 supra, comentariul la pasajul în care sînt înfierați grecii fanarioți.

[45] Vezi și Ion Rotaru, *Analize literare și stilistice*, Ed. Ion Creangă, 1974.

de viață mișcîndu-se sub ochii cititorului. În linii mari, graiul moldovenesc s-a manifestat într-un chip similar mai întîi la Neculce, firește, fără abundența stilistică a lui Creangă, contemporanul lui Maiorescu și al lui Eminescu. Neavînd preocupări de artă, se înțelege, dar supunîndu-se, tocmai din această cauză, unor anume constrîngeri, Neculce ține să-și informeze cititorii foarte exact și amplu, exhaustiv de se poate, mai ales în partea pur memorialistică a cronicii. Adesea evenimentele îi asaltează memoria simultan, din mai multe părți, învălmășit, tăindu-i parcă răsuflarea. Așa sînt povestite de o pildă prinderea lui Duca-vodă cel Bătrîn de către poloni, în 1683, la satul Domnești, omorîrea Costineștilor din porunca lui Constantin Cantemir, bătălia de la Stănilești și multe alte întîmplări de asemenea natură. Fără a fi lipsite de oarecari încîlceli și hățișuri frazeologice greu de străbătut pe alocuri — interesante și acestea pentru iubitorii de autentic în expresie, anticalofilii —, paginile în chestiune se impun printr-un soi de robustețe a scriiturii greu de găsit altundeva, prin densitate și totodată prin limpezime, asemeni unei ape clare rostogolindu-se printre bolovani colțuroși, încă netociți de vreme, iute și cu o țintă foarte precisă. Reproducem un pasaj mai lung unde se povestește lovitura dată la Iași, în 10 ianuarie 1717, de către un detașament austriac condus de căpitanul Frențe, cu scopul de a detrona pe Mihail Racoviță, eveniment despre care Neculce este perfect informat. Marcăm prin sublinieri anume elementele lingvistice de relație, spre a se vedea cum supraabundența informativă și repeziciunea gradată a povestirii *par* a fi stăpînite cu o artă desăvîrșită. În realitate, verva naratorului și geniul limbii realizează mai mult decît arta (în înțeles de „meșteșug") scriitorului. Ea este alta decît aceea a lui Sadoveanu, nici el un meșteșugar prea exersat (din pricină că știe bine de tot efectele stilului popular), dar un temperament liric și „poetic", exact contrariu aceluia al lui Neculce, pe care totuși îl admira atît de mult și căruia îi datora atîtea din paginile romanelor sale istorice:

„*Iară* Mihai-vodă, oblicind sfatul lui, trimis-au pre Macriiu vel-ban și Costantin Costache vel-vistiernic să aducă vro doao, trei mii de tătari, *ca* să margă să-i lovască întăi el pre dînșii, decît ei pre dînsul. *Și mergînd* acei boieri la tătari,

s-au rădicat cîțiva mîrzaci să vie, *încă și* mai mulți decît poftisă Mihai-vodă. *Și viind* cu dînșii pînă din gios de Movila lui Constantin-vodă, i-au lăsat Constantin vistiernicul pe tătari supuși în Valea lui Aron-vodă *și* au venit să spuie lui Mihai-vodă, *că* era lucru cu taină, *de nu știè* nime că vin tătarii. *Atunce* Constantin vistiernicul, mergînd la Cetățuie, *să* spuie lui Mihai-vodă de tătari *că* au venit, nu l-au găsit la Cetățuie și au purces să vie la Ieși, la Mihai-vodă. *Atunce* cătanele sosisă-n Iași fără veste. *Cît ai rumpe un păr*[46] din cap *de n-au luat* pre Mihai-vodă de grumadzi, din curțile domnești. *Că* străji ce avè la Tîrgu-Frumos și la Podul Leloaie, nime din străji nu scăpasă să vie să-i dè știre, *că-i* prinsese cătanele pre toți. *Avusese* știre Mihai-vodă mai nainte vreme *că* au ieșit Frențe *și cu* Velicico *cu* poghiaz din Neamțu. *Și fusese* Mihai-vodă de dimineață și afară, pre Bahlui în sus, *dar apoi, văzînd că* nu-i nemic, s-au întorsu în Iași. *Că* poghiazul să zăbovisă, *că* veniè *becisnicește, cu zăbavă, că* au venit *pre la* Pășcani, *de la* Pășcani *la* Cotnariu, *și apoi* au venit la Iași. *Deci* Mihai-vodă au apucat *numai* cu doi, trei copii *de*-au plecat *fuga* la Cetățuie, *și cătanele după dînsul*[47]. *Ce* la pod, puțintel oarece s-au poprit, stîndu-le împrotivă, pîn-s-au mai depărtat Mihai-vodă și au apucat *de*-au întrat în Cetățuie. *Și nărocul*[48] lui *că* nu l-au știut *că* este el, să-i ție calea *pre dincolo de Bahluiu, că* i-ar hi prinsu. *Iar* Costantin vistiernicul, *cum*[49] au auzit de cătani, *n-au apucat* a spune lui Mihai-vodă de tătari, *că n-au* apucat a veni în Iași, *ce au și* fugit în stuh *din gios de Balica, iar* Mihai-vodă nu știè de tătari nemic, *că* au venit la Aaron-vodă, *nici* tătarii[50] de cătane.

Atunce cătanele veniè. Frențe[51] *pre supt deal*, cu vro 200 de nemți, *iar* Velicico, cu moldoveni *și cu* cătane, lovise înainte în tîrgu *și* slobodzisă *și* temnițile și cuprinsese *și* Cetățuia, *numai nu* să putè lipi, *că*-i împroșca din Cetățuie.

---

[46] Compară cu expresia echivalentă din *Amintirile* lui Creangă: „*Ca prin urechile acului de n-au făcut* mucenic pe părintele Duhu..." (*Op. cit.*, I, p. 197).

[47] Compară cu: „Și nebuna de mătușa Mărioara, după mine, și eu *fuga* iepurește prin cînepă ..." (*Ibid.*, p. 179).

[48] De remarcat elipsa copulei „a fost".

[49] *Cum* introducînd subordonata circumstanțială de timp.

[50] Elipsa verbului predicativ din cea de a doua coordonată pereche: „nici tătarii *nu știe* de cătane".

[51] Elipsa verbului predicativ: „Frențe *venea* pe supt deal".

Scanned with OKEN Scanner

Deci Frențe și cu cătanile au lăsat coșul în șes, unde este acum helești*e*ul la Frumoasa, *și după* ce-au lăsat coșul s-au suit *la deal* și căuta loitre și pripelece, *ca să dé* năvală, *să* saie preste zîdi. *Și* alerga unii și din tîrgu, *de* li aducè loitre. *Iar* Mihai-vodă *atunce* să temè tare să nu-l iei din mănăstire. *Și* toată boierimea să spăriesă. *Numai*[52] au apucat *de*-au slobozit o pușcă mare *și* au început a trage *și* clopotele cele mari. *Iar* tătarîi de la Aaron-vodă, *cum*[53] au auzit pușca și clopotile, oaricum să îndoiè dintăiu, să nu fie vreun viclesug, *iar apoi*, *unde*[54] s-au pornit a veni ca vîntul. Cătanile, *cum* au văzut că vin tătarîi, *cum* au lăsat Cetățuia și au alergat la coș, la cai. Ce pînă-a încăleca ei, tătarîi încă au sosit." (324)

★

Prin încadrarea firească în tradiția prozei cronicărești, instituită cu aproape un secol mai înaintea lui, prin ancorarea fermă în spiritul popular și totodată național, receptat în operă mai direct decît la Ureche și la Costin, dacă nu și mai adînc, Neculce reprezintă punctul cel mai de sus atins de arta cuvîntului la scriitorii noștri cei vechi. Această constatare se impune mai ales dacă observăm fenomenul din punctul de vedere al formelor expresive ale limbii și stilului neculcian. După Neculce asistăm la o decadență și la o decădere, dar cauza nu poate fi căutată în lipsa talentelor numaidecît. Cel puțin în principiu. Acestea se ivesc oricînd și se dezvoltă, dacă împrejurările sociale și politice, biografice, în cele din urmă, sînt favorabile cît de cît, Neculce a beneficiat într-adevăr de o tradiție culturală, dar a fost un cărturar și un scriitor de mare talent care *încă* a mai putut face parte dintr-o generație de mari personalități și conștiințe politice și intelectuale proteice — cu Dimitrie Cantemir și

---

[52] Compară cu: „.... și *numai* iaca ce vede că se răped cînii să rupă omul nu altăceva ..." (Creangă, *Op. cit.*, p. 60), unde *numai*, mai clar decît la Neculce, are sensul de „în acel moment".

[53] *Cum*, cu sensul de „îndată ce", „în acea clipă", introduce subordonata circumstanțială temporală care dă cea mai mare iuțime epică. De comparat cu Creangă în: „și *cum* vorbeau ei, numai iaca și Chirică pe ușă ..." *(Ibid.*, p. 76*)*. Vezi și nota 49, imediat mai sus.

[54] *Unde* are același rol. A se compara cu „.... *unde* nu mă îmbărbătez în sine-mi și iar bag mîna să scot pupăza ..." *(Ibid.*, p. 182*)*, cu deosebirea de *cum*, și la Neculce și la Creangă, că precede principala.

Scanned with OKEN Scanner

stolnicul Constantin Cantacuzino în primele locuri —, oameni cu un foarte pronunțat simț al demnității și independenței gîndirii, paralel cu mîndria apartenenței de neam. E drept, iubirea de neam și de țară, umanismul ardent prin care se demonstra în fața lumii de atunci descendența latină și romană a poporului român nu sînt de aflat la Neculce, în formele pe care le întîlnim la Grigore Ureche, la Miron Costin, la stolnicul Constantin Cantacuzino și la Cantemir. Însă opera lui este floarea cea rară crescută sub aceste cupole care au favorizat ivirea ei și au ocrotit-o. Așa cum după renașterea națională din jurul anului 1848, după Unirea din 1859 și după realizarea Independenței de la 1877, sub auspiciile lui Eminescu și ale „Junimii", s-a putut ivi opera lui Ion Creangă, o altă eflorescență a etnosului în cultura și arta națională cristalizată prin cuvînt, fără paradă, justificată prin ea însăși, ca orice fenomen natural.

Scanned with OKEN Scanner

ANEXĂ

DICȚIONAR STILISTIC ȘI COMPARAT AL CRONICII LUI GRIGORE URECHE.

Notă :

Este de la sine înțeles că la întocmirea acestui mic dicționar nu au prezidat criterii riguros științifice. El nu este altceva decît o „anexă" la interpretarea literar-stilistică a textelor cronicărești, textul lui Ureche, în primul rînd. Are și un caracter de experiment. Oricare cercetător ar putea, în principiu, întocmi un dicționar diferit de al nostru, dacă-și propune un dicționar *estetic*. Nu însă în totalitate, sperăm. În selecția noastră ne-am călăuzit de gradul de expresivitate stilistică și literară a cuvintelor și sintagmelor care, cu trecerea vremii, s-au încărcat cu sensuri noi, relevante pentru cititorul de astăzi, cititor cît de cît avizat în problemele filologice și lingvistice. Căci nu e de așteptat și nici de dorit un cititor modern care să perceapă sensul și frumusețea poetică a unui text vechi *numai* în felul său, cu ignorarea intențiilor inițiale ale scriitorului.

Am redus, ca în orice dicționar, comentariul la minimum, considerînd contextele în care apar cuvintele și expresiile ca vorbind de la sine. Reproducerea comparativă a altor contexte clasice are aceeași rațiune, argumentînd în plus posteritatea literară și estetică a cronicii lui Ureche. Într-un fel, aceste comparații ne-au scutit, deși nu total, de a lucra glosare similare

Scanned with OKEN Scanner

și pentru celelalte scrieri din literatura noastră veche de care ne ocupăm aici.

La sfîrșit am dat lista abrevierilor utilizate în trimiteri.

ACIOA, vb., var. *aciua*, <lat.* *accubilare*, cu sensul de *a găsi un refugiu, a găsi un adăpost* etc.: „... și de multe ori năzuia domnii țării Moldovei de *să acioa* și să ajutoria de dînșii" (123). Compară cu: „Noe intră în corabie ... și trimise Dumnezeu ... toate vitele și fieri și paseri, de *se acioară* cu ins în corabie" (MOXA, 384); „Ca un om nemernic *te aciuédză* prin lăcașurile omenești" (VARLAAM, *C.*, 371); „Fata se văicărea și ea, că nu știa ... unde *să se aciueze*" (ISPIRESCU, *L.*, 325); „Nici o lighioană nu se poate *aciua* pe lîngă casă de răul vostru" (CREANGĂ, *A.*, 37).

ACOPERI, vb., <lat. *acc(o)perire*, cu sensul de *a îndeplini, a duce un lucru la bun sfîrșit:* „Amintrilea era om întreg la fire, neleneșu, și lucrul său îl știia a-l *acoperi* ..." (111). Cu sensul de *a cuprinde:* „Iară dacă au perit Ion vodă, tătarii s-au lăsat în pradă peste toată țara, de au robit, de n-au fost niciodată mai mare pustietate în țară decît atuncea, că pre toți i-au *acoperit* fără grijă pre la casele lor" (ed. Giurăscu, 235). Același citat, în manuscrisul după care s-a făcut ediția Panaitescu are în loc de *acoperi* pe *coprinsu* (192).

ADORMIȚI, adj., pl., provenit din part. vb. *a adormi*, cu sensul de *lipsiți de vigilență, leneși, greoi la lucru* etc.: „Iar létopisețul leșesc putem cunoaște că poate fi adevăratu, că fiindu oameni așezați mai de demultu și cronicarii lor neavîndu alte trebi, ce numai văleatul păziia și niște lucruri mari ca acéstea păziia și socotiia, să nu rămîie ceva neînsemnat, pentru ca să nu le zică vecinii lor di prin prejur că au fost *adormiți* sau neînvățați și nestrăbătuți cu istoriia" (67).

AI, s. pl., pt. *ani*: „Scriu alte istorii pentru țara noastră a Moldovei cum au stătut pustie 600 de *ai* ... " (60); „Domnii țării Moldovei și viața lor și cursul *ailor* vom să arătăm ..." (ed. Giurăscu, 16/25). Compară cu versurile lui Eminescu din *Mușatin și codrul:* „Săraca țara de sus, / Toată faima ți s-a dus. / Acum cinci sute de *ai* / Numai codri îmi erai ..."

AJUNGE, vb., În expr. *a se ajunge cu* ..., cu sensul de *a se înțelege (în taină), a cădea de acord:* Aron vodă Tiranul „socoti *să să ajungă* cu Mihai vodă carele domnea pre acéia vreme în Țara Muntenească" (209). Compară cu: „Să nu cumva *să se ajungă* cu alți varvari de prin prejur" (CANTEMIR,

Scanned with OKEN Scanner

HR., 105); „Iar Constantin stolnicul *s-au agiunsu* cu o slugă a lui Gligorie-vodă, anume Ionașco Cap-de-ghindă, și l-au scos martur înaintea divanului împărătescu ... "(NECULCE, *LET.*, 126).

AMESTECĂTURI, s. pl., de la *amesteca* <lat. **ammisticare*, cu sensul de *tulburări sociale și politice:* „Văzîndu déciia și vrajba ce întrase între léși și între moldoveni, gîndindu-se că întru acéle *amestecături* va putea să-și facă și el loc la Moldova ... au lăsat ungurii și au fugitu de acolo, trecîndu în Țara Leșască ..." (109); „... căci că li să supărase de *amestecăturile* ce să aținasă în țară și de răotatea acelor lei cumpliți și fără suflet" (151). Compară cu: „*Amestecătorii* de răutăți și a păcii neprietini într-alt chip îl zugrăvea" (CANTEMIR, ap. *HEM.*, 1058).

AMIROSI, vb., de la *mirosi* <v. sil. *mirosati:* „Acolo *amirosindu-le* fum de foc și fiind locul despre apă, cu pădure măruntă, au pogorît pre mirodenia la locul unde iaste acum mînăstirea Etcanii" (64). În ediția Giurăscu se reproduce varianta după ms. A[1]: *aminosindu-le* (14/37). Compară cu: Calul „a smîrcîit *amirosind* om pămîntean" (SADOVEANU, *O.*, 8, 331).

AMISTUI, vb., de la *mistui* <magh. *emészteni*, cu sensul de *a se face nevăzut, a se ascunde:* „Văzîndu Pătru vodă că-l împresoară vrăjmașii săi de toate părțile și ai săi l-au părăsit toți, lăsat-au scaunul și s-au dat spre munți, unde cunoscîndu că nici acolo nu să va putea *amistui* au gîndit să treacă la Țara Ungurească" (144).

APĂRĂTURĂ, s., de la *apăra* <lat. *apparare* (=a dispune, a pregăti), cu un sens metaforic în citatul: „Atîta jale era, de plîngea toți ca după un părinte al său, că cunoștiia toți că s-au scăpatu de mult bine și de multă *apărătură*" (111). Cu sensuri proprii: „Pre urma lui, fiiu-său Suliman, țiindu împărățiia, luat-au Beligradul *apărătura* nu numai a Țării Ungurești, ci a toată creștinătatea ..." (121); „... slujitorii [lui Alexandru Lăpușneanu], după învățătură ce au avut, închis-au poarta și ca niște lupi într-o turmă fără nici o *apărătură* au intrat într-înșii [în boierii chemați la ospăț] de-i snopiia și-i junghia ..." (ed. Giurăscu, 209). În ediția Panaitescu, în loc de *apărătură* se dă *păstoriu* (179); Împăratul turcesc „gîndi ca să slăbască țara din temelie, ca să nu să afle *apărători* și lăsă cuvîntu că cine va răsipi cetățile din țara Moldovei aceluia va da domniia" (179). Compară cu: „Mare *apărătură* de către spășenie iaste boala ... " (CORESI, ap. *HEM.*, 1312); „*Apărătură* de cătră toate primejdiile și boala fără leac " (DOSOFTEI, *V.S.* 68/2).

ASCUȚI, vb., <lat. pop. **acutiare* <*acutus*, fr. *aiguiser*, ital. *aguizare*, cu sensul de *a se pregăti, a fi gata (de război):* „Ștefan vodă, fiindu aprinsă

inima lui de lucrurile vitejești, îi părea că un an ce n-au avut treabă de războiu, că are multă scădere, socotindu că și inimile voinicilor în războaie trăindu *să ascut* ..." (89); „Iară Bogdan vodă [tatăl lui Ștefan cel Mare] să *ascuțiia* ca să poată undeva vîna ..." (80). În campania lui Petru Rareș din Ardeal, în 1528, adversarii puteau fi răpuși *„ascuțindu* unii spre alții armile" (139). Compară cu: „Singur dar din capul său *ascuți* Engel și aceasta asupra romînilor" (P. MAIOR, *IST.*, 102).

ASTRUCA, vb., <lat. **astrucare=astruere*, cu sensul de *a înmormînta:* „Și décii aducîndu preoți mulți cu toate gloatele sale și cu multă jale au făcut îngroparea [lui Despot] și au *astrucat* acel sicriu" (167). Compară cu: „S-au săvîrșit și *s-au astrucat* cu cinste, de poporul său" (DOSOFTEI, *V.S.*, 2); „Și-l ucide pre el și-l vei *astruca* pre dînsul" (*BIBLIA* 1688, 243/12); „Pe acești morți într-o groapă îi *astrucară*" (C. NEGRUZZI, ap. *D.L.R.M.*, 1958). Vezi și *pristăvi.*

ASTUPA, vb., <lat. pop. *a(d)stuppare* <v. gr. *styppe* (=cîlți de cînepă folosiți la călăfătuirea corăbiilor), ital. *stoppare.* Ca și astăzi, la propriu cuvîntul însemna *a închide ermetic (un vas), folosindu-te de ceva (dop, capac* etc.*).* Ureche îl folosește cu sensul figurat de *a face să se uite, a contracara, a umple un gol, a complini:* „Cu acestea [constrîngînd pe străini să treacă la ortotoxie] Ștefan vodă [Rareș] vrîndu *să astupe* faptele frăține-său [Iliaș], de lucruri ce făciia, cu nevoință siliia" (157). La Anonimul brîncovenesc sensul este absolut același ca la Ureche: „... că toată ritorica lui, Alexandru dragomanul [Alexandru Mavrocordat Exaporitul] nu putea *astupa* mojicia turcului" (*CR. MUNT.*, II, 335). Observația era prilejuită de povestirea împrejurărilor în care au avut loc tratativele de pace la Carlowitz dintre turci și austrieci. Compară și cu: „Constantin Duca vodă se umplu de mare bucurie, unde auzi acea veste, gîndind că *să-și astupe* greșala ce făcusă prinzînd pe Turculeț" (NECULCE, *LET.*, 200). În alte locuri sensurile cuvîntului la figurat apar numai potrivit sintagmei populare *a astupa gura cuiva:* „Domnul Hristos de bunăvoie să dusă la pustie, ca *să astupe* gura ereticilor ..." (VARLAAM, *C.*, 252). Mai interesantă este apariția la Sadoveanu a sensului înrudit de *a înfunda pe cineva, a-l pune în inferioritate morală:* „Dintre noi toți numai Ioniță comisul îl privea [pe ciobanul de la Rarău] într-o parte cu oarecare nerăbdare și dispreț — căci îl *astupase* așa netam-nesam un om de rînd și din proști, cînd domnia sa avea de povestit lucruri mari" (SADOVEANU, *O.*, 8, p. 533).

ASUPRA, prep.=peste: Ștefan vodă „au aprins tîrgul *asupra* lor" (85). Compară cu: „Jder s-a dus *asupra* lui ținînd în stînga fierul" (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 996). *Cu asupră*=peste măsură: „Vă leatul 7015 (1507) octomvrie 28, văzînd Bogdan vodă cîtă pagubă i-au făcut Radul vodă în țara

Scanned with OKEN Scanner

sa, nu suferi, ce gîndi strîmbătatea sa ca să o răscumpere mai *cu asupră ...*" (128). Vezi la Eminescu: „*cu asupra* de măsură" *(Călin—file din poveste).*

ASUPREALĂ, s.f., de la *asupri* <*asupra* <lat. *ad-supra*, cu sensul de *asuprire, exploatare:* „Şi cumuş era vrăjmaşu [Aron vodă Tiranul], nu de altele să apucă, ci iar de *asupreale* a face ţărîi ... "(210), Vezi şi *dabile.*

AŞEZA-AŞEZAT, vb., şi adj-part. *a stabili, a fi stabil.* Vezi *adormiţi.* NE-AŞEZAT, vezi: *nemernic.* Compară cu: „*Aşezîndu-se* în cetatea sa la Suceava, măria sa Ştefan vodă a avut vreme pentru gînduri şi socoteli politiceşti" (SADOVEANU, *O.*, 12, p. 385).

AŞIJDEREA, adv., <*aşi* + v. sl. *žde* + *re* + *a* = *asemenea:* „*Aşijderea* şi ţării, dipre numele apei i-au pus numele Moldova" (60); „*Aşijderea* şi limba noastră din multe limbi iaste adunată ..." (61); „*Aşijderea* şi de la frînci, noi zicem cal, ei zic caval..." *(Ibid.)*

AŢÎŢA, vb., <lat. pop. *attitiare*, înrudit cu *titius* (=tăci une), ital. *attizzare*, fr. *attiser*, span. *atizar*, port. *atizar*. Ureche îl foloseşte cu sensul figurat de *a se certa, a provoca inimiciţii:* „Ci atîta zavistii lucrul *au aţiţat*, că în loc de împreunare, nici să auză de numele papii şi a bisericii Apusului, socotind-o în loc călcătoare de lege" (72); „Scriu că începătoriu şi *aţiţitoriu* acestui lucru să fie fostu Marco episcopul de Efes ..." *(Ibid.)*; „... unii zic că au prinsu Ştefan vodă pre Radul vodă, care au fostu *aţiţătoriul* cel mai mare asupra creştinilor ..." (97). Compară cu: „Din scînteia mică mare pojar *a se aţîţa* poate" (CANTEMIR, ap. ZANNE, *PR. ROM.*); „Gabriel Bethlem şi alţii îl *aţîţau* mereu spre a răzbuna moartea cardinalului" (BĂLCESCU, *M. V.*, 423).

BATE, vb., <lat. *bat(u)ere*, în expr. *a bate (război, cetatea)* „... iară vineri dins-de-dimineaţă au început *a bate cetatea*" (84). Compară cu: „*Băteau* partea de sus a cetăţii cu zece tunuri" (BĂLCESCU, 151); „A ieşit la toţi craii spaimă despre acest Ştefan vodă, cum că *au bătut* şi cetatea Hotinului şi a Chiliei" (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 11). Infinitivul lung *batere*, arhaic, înlocuind subordonata finală: „Iar Boboleţschii, daca au sosit la vad după el, văzîndu pre Creţul că iaste gata a să *baterea* şi la loc strîmtu, nu s-au apucat de războiu ..." (195).

BĂJENI-BĂJANII-BĂJENIT, vb. şi s., < v. sl. *bežanije:* „Prădînd şi stropşind împăratul Suleiman ţara Moldovei, şi fiind ţara *băjenită* spre munţi, strînsu-s-au vlădicii şi boiarii ţării la sfat ... " (146); „Iară Pătru vodă [Schiopul] îndată au trimis spre Bilăi vornicul de prinse scaunul Sucevei şi dede veste de pace şi de domn tînăr şi scoase *băjăniile* pre acasă" (192). Compară cu: „... şi satele lui nice o dată din calea lor nu se *bejenea*, cînd trecea pre Cernăuţi ordele în Ţara Leşască" (COSTIN, *O.*, p. 92).

Scanned with OKEN Scanner

Belituri, s.pl., de la *beli* <v. sl. *belitĭ*, cu sensul de jaf oficial, extorcare: „Într-acele *belituri* şi morţi groaznice fără dumnezeire ce făciia Ion vodă" ... (185); „Într-aceste răotăţi şi *belituri* ce făcea Aron vodă, de nevoie mare nemaiputînd ţara ..." (206). Compară cu: „Am rămas săraci! ... [Moţoc] ne *beleşte* şi ne pradă!" (NEGRUZZI, *S.*, 54); vezi şi jocul de cuvinte: „Belu *beleşte*, Golescu goleşte, Manu jupuieşte" (ZANNE, *P. ROM.*, IV, 19).

Bine, s., <lat. *bene:* Petru Rareş „nu numai de la cei streini, ce şi de la ai săi avea pedeapse, de la cari-i miluise şi-i boierise la *binili* lui ..." (146). Compară cu: „Păcătoşii caotă numai lumiei şi *binelui* ei" (VARLAAM, *C.*, 15); „Tu pe mine m-ai urît ... / Urască-te *binele*, / iubească-te boalele!" (IARNIK — BÎRSEANU, *D.*, 259). Vezi şi *apărătură*.

Brudiu, adj., nevîrstnic. Vezi *ridica*.

Bucate, s. pl., <lat. *buccata* (=de mîncare), grîne, provizii alimentare: Ştefan cucereşte Cetatea Albă şi Chilia „întărindu-le cu *bucate* şi slujitori" (84); Cazacii lui Potcoavă părăsesc lupta deoarece „şi iarba şi *bucatele* li se înputinase" (195). Compară cu: „Slobozi năroadele ca să meargă prin sate să-şi cumpere lor *bucate*" (*BIBLIA* 1688, ap. *T.D.R.G.*); „Pe lîngă-aceasta, multe-ncărcate / Sosiră şi carră cu *bucate*" (BUDAI-D., *Ţ.*, 33); „Pentru tine, mîndră, hăi! / Mi-a pierit iarba-ntre văi / Şi *bucatele*-n hotară, / Nouă clăi şi nouă cară. / Nouă cară de săcară" (JARNIK — BÎRSEANU *D.*, 239).

Buluci, vb., de la *buluc* < tc. *bolluk*, cu sensul de *a se grupa, a se aduna la un loc:* „Şi dacă s-au *bulucitu*, suindu pre Prut în sus, au trimis Ştefan vodă pre Petrea Carabăţ vornicul şi cu toţi giosenii ..." (134); „Ci Aron vodă nu să lăsă cu atîta, ci de iznoavă *s-au bulucitu* şi al doilea rîndu să lovi la Orbic şi iară birui Ştefan vodă" (83). Compară cu: „Cînd s-a dat semn, *s-a bulucit* şi prostimea din sate cu topoarele şi coasele ..." (SADOVEANU, *O.*, 12, p. 391).

Bunătate, s., cu sensul de *avere materială*: „... şi multă avuţie şi *bunătate* dintr-însa au luat" (130). Compară cu: „*Bunătatea* a toată lumea fără de Domnul Hristos iaste sărăcie" (VARLAAM, *C.*, 207); „Rodurile mele şi *bunătăţile* mele " (*BIBLIA* 1688, 800); „Toate *bunătăţile* de pe lume erau acum în palaturile lor" (CREANGĂ, *O.*, I. 46).

Cap, s., <lat. *caput*, cu sensul de *şef, conducător:* „Şi zăbăvind Ştefan vodă acolo, păn a să strînge oştile toate, aducînd şi pre mulţi den boiarii Ţării Româneşti şi alte *capete*, oameni mai de frunte de acolo, de au vorovit şi au tocmit ..." (93); „Şi sîngur Bogdan vodă cu *capul* său au lovit cu suliţa în poarta Liovului ..." (129); „Într-acéia vréme întrîndu şi pribegii lui

Scanned with OKEN Scanner

Alixandru vodă în țară și de sîrgu oblicindu că țara au rădicat *cap* pre Joldea la domnie ... de sîrgu au trimis Alexandru vodă pre Moțoc... ca să prinză pre Joldea vodă" (159); „... Ion vodă, carile era de minte ascuțît, de cuvînt gata și să vediia că-i harnic, nu numai de domnia ce și altor țări să fie *cap* mai mare" (182). Compară cu: „Traian Ulpie așezînd deci romani lăcuitori aici și puind *capete* și otcîrmuitori romani toatei Dachii ..." (STOLNICUL, *CR. MUNT.*, I, p. 24); „Și puseră banoveți un neam ce le zicea Basarabi să le fie *cap* (adecă bani) ... " *(LET. CANT., CR. MUNT,.* I. p. 83); „Boierii erau slujitorii țării, adecă *capii* și ofițerii armatei" (BĂLCESCU, *M.V.*, 10). Cu sensul de *origine, început:* „... Gligorie Ureche ... au aflat *cap* și începătură moșilor ..." (57). Compară cu: „Cu greu și cu strimtu iaste neștine a da *cap* și începătură fieștecăruia lucru ..." (STOLNIC, *CR. MUNT.*, I, p. 3). *Capete*, cu sensul de *clauze* într-un tratat. Vezi *price*. Compară cu: „*Capetele* de pace au fost acestea" (COSTIN, *O.*, 45). Vezi și *pristăvi*. Expr. *a-și pune capul (capetele)*. Vezi *unde*.

CAPIȘTE, s., de la *cap*, cu sensul de *loc de adunare, templu păgînesc*: Ungurii netrecuți la reformați erau „mai bucuroși să margă la bisérica românească decîtu la *capiștea* acelorlalți unguri" (124). Compară cu: „Puseră nume besearicii Capitol, și de atunce pînă acum noi chemăm besericile latinești românește *capiște*" (MOXA, 356); „Svîntul să dusă preste noapte și pusă foc într-o *capiște* păgînească ..." (VARLAAM, *C.*, 61); „Să surpi *capiștile* lor" (BIBLIA, 1688, 56); „Au la Sybaris nu suntem lîngă *capiștea* spoielii"? (EMINESCU, *SCR. III*).

CĂCI CĂ, *de oarece:* „Iară noi n-am lăsat să nu-i însemnăm, nici de ficiorii lui Ștefan vodă, *căci că* poate să fie adevărat, că nu părtenește cronicarul Bielschii ..." (68); „Iară noi n-am vrut să lăsăm să nu pomenim de războaiele acestor doi frați [Ștefan și Iliaș, fii lui Alexandru cel Bun], *căci că* poate fi adevăratu, de vreme ce au fost avîndu atîta vrajbă întru dînșii" (75).

CĂLCA, vb., <lat. *calcare*, cu sensul de *a cotropi, a năvăli în țară:* „Iară Suleiman împăratul turcescu cu oștile sale în urma lui Pătru vodă, la Moldova, multă pradă și scădere făcîndu țării și *călcîndu* țara, au ajunsu pînă la Suceava" (145); „*Călcîndu* cazacii cîmpii Bugeacului și multă pradă făcîndu, au dat spre o samă de oaste turcească, ce să strînsese și mergea să lovască pre Ion vodă ..." (188). Cu sensul de *a domina:* „atîta oțărîtură stătu într-amîndoao bisericile, de nu să potu vedea cu dragoste, ce una pre alta hulește și defaimă și una pre alta va să pogoare și să o *calce*" (73). Compară cu: „Pe ceilalți boieri au început a-i *călcare* din obiceiurile lor" (NECULCE, *LET.*, II, 259). CĂLCĂTOARE, adj. f., *care calcă legea:* „... nici să auză de numele papii și a bisericii apusului, socotind-o

în loc de *călcătoare* de lége" (72). CĂLCĂTURI, s., *încălcări de legi și de obiceiuri:* Ion vodă Armeanu „de lége își rădia, că în postul cel mare s-au însurat și alte *călcături* de lége multe făciia" (185).

CĂSAȘI, s.pl., *oameni de casă (curte):* „Acolo multă plîngere și tînguire era de doamnă-sa Elena și de fii săi, de Iliașu și de Ștefan și de fiică-sa, Roxanda, și de alți *căsași* [ai lui Petru Rareș], pentru multă scîrbă și nevoie ce le venise asupră ..." (145).

CEHLUI-CEVLUI, vb., *cetlui,* <magh. *csatolni:* „Și de sîrgu învățâ de-i strînseră pre toți la un loc de pretitinderile și i-au însemnatu pre toți de i-au arsu împrejuru capului de le-au pîrjolit părul ca unor tîlhari, cu un hier arsu, care semnu trăiaște și pînă astăzi în țara Moldovei și la Maramoroșu, de să *cevluiesc* oamenii prejur cap" (62).

CERCA, vb., <lat. *circare* (= a încercui, a delimita), *a căuta, a cerceta:* „... nu numai létopisețul nostru, ce și cărți striine *am cercat,* ca să putem afla adevărul" (58). Cu înțelesul de a încerca „Décii Ștefan vodă gătindu-să de mari lucruri să facă, nu *cerca* să așaze țara, ci de războiu să gătiia ..." (83). Compară cu: „Veni păstoriul ... *cercînd* oaia cea pierdută" (VARLAAM, *C.*, 381); „A doaă zi, mai sămățŭ Zamoyschii decît Mihai vodă, au trimis de *au cercat* mai sus pre apă despre munte și au aflat vadŭ" (M. COST. *O.*, 53); „Cu greu zic, foarte-mi este, de vreme ce nu aflu eu pînă acum, măcar cît *am cercat,* cît am întrebat ..." (STOLNICUL, *CR. MUNT.*, I. p. 4); „Atunce deci începînd mai vîrtos și mai cu deadinsul *a-i cerca* și avuțiile lui ..." *(Ibid.,* p. 20); „Mîna Dumnezeului nostru preste toți ceia ce-l *cearcă* pre el ... *(BIBLIA* 1688, 341). Compară și cu proverbul: „... că au *cercat* cămila să-și puie cercei la urechi, apoi și urechile le-au tăiat", zice Radu Popescu comentînd faptul că nemții l-au făcut pe beizadea Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Șerban, ban al Craiovei, și adaogă: „din cal măgar" *(CR. MUNT.,* I, 520). Același proverb apărea la Cantemir, cu vreo 15 ani mai înainte: „că cămila *cercînd,* coarne, ș-au pierdut și urechile" *(IST. IER.,* p. 129, I). De la Costin și Ureche pleacă probabil sensul eminescian din versurile: „Visînd că toată lumea îmi asculta cuvîntul / În valurile Volgăi *cercam* cu spada vad" *(Strigoii).* Tot din cronicari ia și Bălcescu acest cuvînt: „Tătărî, pornind cete în toate părțile, carele mai mult de opt zile *cercară* țara arzînd orașele, hrăpind bucatele ..." (*M.V.*, 229). Un alt citat din Ureche se referă la sondarea adîncimii unui rîu: „Văzînd Mileștchii hatmanul atîta mulțime de oaste nainte, să făciia într-o zi a *cerca* vadul la Prut, să treacă oastea lui Ion vodă" (184). Compară și cu: „Poate că nici crîșmăriței nu-i era tocmai urît, cu noi de ne *cerca* așa des (CREANGĂ, *O.*, I., 207). Cu sensul de a *cerceta* apare la Budai-Deleanu: „să se învețe

Scanned with OKEN Scanner

tinerii cei de limbă iubitori *a cerca* şi cele mai ridicate şi mai ascunse desişuri a Parnasului" (*Ţ.*, 8).

CERŞU-CERŞUSE, vb., de la *cere* <lat. *quaerere*: „Vă leatul 7017 (1509) iunie 10, după multe solii ce trimisése Bogdan vodă la craiul leşescu pentru soru-sa Elisafta, pre carea de multe ori o *cerşuse* şi nu i-o dideasă... socoti că are vreme să-şi răscumpere ruşinea sa ..." (ed. Giurăscu, 119). În ed. Panaitescu, în loc de *cerşuse* apare *ceruse* (129): „... iată avu vreme şi Pătru vodă de-şi *cerşu* la împăratul domnia la moşiia sa ..." (150).

CERTA, vb., lat. <*certare*, cu sensul de *a pedepsi* (în urma unei judecăţi), *a dojeni*: „Dumnezeu cel direptu, cela ce *ceartă* nedireptatea şi înalţă direptatea, cu cîtă *certare* pedepseşte pre ceia ce calcă jurămîntul" (105). Compară cu: „Zicu-i Ţăpeluş, că nu iartă / Tălharii, ci cu ţapa le *ceartă*" (*Ţ.*, 97); „Ori vei vrea acum cu oaste şi război ca să ne *certi*?" (EMINESCU, *SCRIS. III*).

CHIZMI, vb., şi var. *pizmi* <v. sl. *pizmiti*, cu sensul de *a alcătui, a redacta, a compulsa*: „Şi pentru acéia, unii de la alţii, *chizmind* şi însemnînd şi pre scurt scriind ..." (57); „Ci cu ajutorul lui Dumnezeu, întăiu m-am apucat a scrie ce au *pizmit* şi ce au însemnat alţii ..." (59); „... careş la locurile sale şi toate pre rînd *chizmind* şi însămnînd ..." (*Ibid.*). Topîrceanu îl foloseşte în parodia *Domnia lui Ciubăr-vodă*: „Mulţi au nevoit, unii de la alţii *chizmind*, de au scris rîndul şi povestea domnilor ... " (O.A., II, p. 63).

CIUDESE, s.f. <v.sl *čudo, minuni*: „Pe boiari pentru avuţie omora, jupînesile le siliia şi domnind, nu alta, ci *ciudése* şi minuni, făcea" (206). Compară cu: „Făcu Domnul ciudésa aceaia" (VARLAAM, *C.*); „Între lucrurile firii ciudă ca aceasta se află (CANTEMIR IST. IER., I, 115).

CÎNDAI, adv. *cîndva*, de la *cînd* <lat. *quando*: „... văzîndu-i că sînt nişte oameni răi şi ucigaşi, socotindu că de să vor plodi şi să vor înmulţi, ei să vor întări şi *cîndai* să nu li să să prilejească vreo price cu dînşii" (63); „... temîndu-să să nu-i lovască Bogdan vodă fără de veste cu oaste tocmită şi *cîndai* să nu paţă mai rău decîtu întăi... cu toţii s-au retras spre Ţara Leşască..." (81).

CONCENIE, s.f. <v.sl. *končati* (a sfîrşi), sfîrşit: „... şi socotiia toate sémnile cîte să făcuse réle, că au fostu lor de arătare ca să fie *concenia* lor" (103). Compară cu: „Sămînţa acestor nelegiuţi şi îndrăciţi s-ar cădea, ce ar fi parte bărbătească, să să scopească, ca să nu mai răsară muştar de ardei, ci să se topească şi să se *concenească*" (LET. CANT., *CR. MUNT.*, I, p. 187).

COTIGĂ, s., *căruţă*, din ucr. *kotyha*: [Tătarii] „în loc de case *cotigi* poartă..." (177). Compară cu: „Şi iacă-n *cotigă* făr de roate / Vrăjitoarea văzduhul

Scanned with OKEN Scanner

străbate" (BUDAI-D., *Ț.*, 148); „Iar cumplitul Război îndată / Sare-n *cotigă* spre țigani pleacă" (*Ț.*, 330).

CRĂI, vb., de la *crai* <v. slav. *Kralĭ*. Vezi *moșan*.

CRĂPA, vb., <lat. *crepare*, cu sensul de *a muri:* „Și cățeaoa cu care au gonit fiara acéia *au crăpat*, pre care o au chemat-o Molda ..." (60). Compară cu: „Prin mijlocul acestor vremi, au venit veste du peste Olt că Barbul sărdar, începător tulburărilor și al stricăciunii țării și cap tîlharilor și al hoților, *au crepat* și s-au dus dracului... " (RADU POPESCU, *CR. MUNT.*, I, p. 523).

CRESCÎND, de la *crește*, vb., <lat. *crescere*, cu sensul de a se extinde (cu privire la poporul român): „... păstorii din munți ungurești pogorîndu după vînat au nemerit la apa Moldovei, locuri desfătate cu cîmpi deșchiși, cu ape curătoare, cu păduri dése, și îndrăgind locul, au tras pre ai săi de la Maramoroș și pre alții au îndemnat, de au descălicat întăi sub munte, mai apoi adăogîndu-să și *crescîndu* înainte, nu numai apa Moldovei, ce nici Siretiul i-au hotărît, ce s-au întinsu pînă la Nistru și pînă la mare" (63).

CURA, vb., <lat. *currere* (=merge), *a curge:* „Numele ș-au luat țara de la apa ce-i zic Tartar, care *cură* într-acele părți ce-i zic Magog" (115); „Și așa 6 zile învăluindu-se prin munte, flămîndu și truditu, au nemerit la un rîu ce *cura* spre săcui" (144). Pentru CURĂTOR-OARE, vezi *crescînd*. Compară cu: „Și cînd gîndesc la viața-mi îmi pare că ea *cură* / Încet repovestită de o străină gură" (EMINESCU, *MELANCOLIE*); „O, voi dragi păsărele, / Pîraie limpede *curătoare*, / Copaci aducător de răcoare" (BUDAI-D., *Ț.*, 122).

CURĂȚI, vb., de la *curat*, <lat. *curare* (=a îngriji un bolnav, a vindeca), cu sensul de *a se debarasa, a înlătura*: „Așa Ștefan vodă au *curățitu* vrăjmașii din țară" (98). Compară cu: [Îl] „ ducem la spînzurătoare, ca *să curățim* satul de un trîndav" (CREANGĂ, *O.*, I, p. 30). Cu sensul de a se *desvinovăți*, <*se achita*. Vezi *înțina*.

DA, vb., în expr. *a da spre*, cu sensul de *a se îndrepta spre*. Vezi *amistui*.

DABILE-DĂBILARI, s. și nume de agent, de la *a da* + suf. *-bile*, regional palatalizat, *daghile-dăghili*, cu sensul de *dări, biruri și cei ce le percep*. Prin transfer semantic metonimic, *dabile-daghile-dăghili* a început să însemne *animale și păsări de pe lîngă casa omului* (pentru care se percepeau dări), ca și în cazul neogrecescului *angara* (=corvoadă), care înseamnă, de asemeni, măcar în Moldova, *animale și păsări domestice*. La Ureche sensul este cel dintîi: Aron vodă Tiranul „nu de altele să apucă, ci de asupreale

Scanned with OKEN Scanner

a face țării și de *dabile* mari. Și întâiu, cu voia lui, turcii strîngea *dabile* cu *dăbilarii*" (210). Compară cu: „Din milostivirea sa prenaltă / Biruri aruncă pe țară grele; / O poruncă merge după-alaltă / Pentru *angărăi, dabile-*, împlinele" (DUDAI-D., *Ț.*, 291).

DAJDE, s., <v. sl. *dažda, dare, bir:* „Acest Pătru vodă [Aron] au izvodit întâi și au început a da *dajde* turcilor" (82). Compară cu: „Puterea... de a scoate *dăjdii* sta în adunarea sau soborul a toată țara " (BĂLCESCU, *O.*, II, p. 13).

DE, interj., introducînd replici evazivei, exprimînd nedumerire, șovăială, scuze etc.:" ... gîndescu că cela ce va fi înțeleptu nu va vinui, că *de*, nu poate de multe ori omul să spuie așa pre cale tot ..." (58). Compară cu: „*Dă*, cucoane, să nu vă fie cu supărare, dar de la vorbă pînă la faptă este mare deosebire..." (CREANGĂ, *O.*, II, p. 35).

DEAMÎNA, adv., *cu mîinile:* „Ci deamîna le-au căutat a să bate și nu putea să sprijenească de mulțimea turcilor" (190).

DECINDEA, adv., <lat. *de* + *ecce* + *inde*, cu înțelesul: *de partea cealaltă, dincolo (de un rîu):* „Nu multă vreme după acéia au lovit cazacii din sus de Tighinea, pre *decindea* de Nistru ..." (201). Compară cu: „Ceailaltă oaste jumătate, turcească, care era *decindea*, văzînd patima celorlalți, toate corturile și alte gătiri de oaste le-au lăsat creștinilor" (RADU GRECEANU, *CR. MUNT.*, II, p. 19).

DÉCII-DECIIA-DEACII, particulă introducătoare de propoziții și fraze foarte frecventă în cronica lui Ureche, avînd, după împrejurări, funcția lui *de aici* („*De aici* nu după multă vreme, de iznoavă au venit Iliaș vodă cu oaste asupra frățini-său ...", ed. Giurăscu, p. 28, în timp ce ed. Panaitescu transcrie *décii*, p. 74) sau a lui *deci:* „Décii au stătut la domnie Aron vodă" (82) etc.

DEFĂIMA, vb., <lat. **diffamare*. Vezi *călca*. Compară cu: „Așa era de harnic și tare / Spun că nu cunoștea nici o spaimă, / C-ar fi fost dracu—unii-l *defaimă*" (BUDAI-D., *Ț.*, 41).

DEZBATE, vb., din *des* + *bate*, cu sensul de *a(se)elibera:* „Și strîngîndu craiul oaste, au scos cuvîntu cum va să margă la turci, să ia și *să dezbată* Cetatea Albă și Chilia ..." (100); Aron vodă Tiranul gîndea „să să agiungă cu Mihai vodă, carele domniia pre acéia vreme Țara Românească, ca *să să dezbată* de supt mîna turcilor" (210).

DIREPT-DEREPT-DIREPTATE-ÎNDIREPTA, adv., s. și vb., de la *derept-direpț*, <lat. *directus:* „Ci craiul [Ioan Albert] mai bucuros fusése să meargă *di*

dereptul, să iasă în țara sa ..." (104); „... să le fie de învățătură despre céle réle să să ferească și să să socotească, iară de pre céle bune să urmeze și să învețe și să să *îndirepteze*" (57) etc.

Dos, în expr. *a da dosul* = a fugi: „Că iată că létopisețul cel leșesc nu spune că s-au bătut trei zile războiul, décii *să fie dat dosul* Radul vodă, ci spune ..." (89); „și aciiași oastea lui Pătru vodă *au dat dosul* și izbînda au rămas la cazaci" (195).

DREGE, vb. <lat. *dirigere*, cu sensul de *a turna în pahare vin:* „Păharnic mare și pîrcălab de Cotnari și ispravnic viilor domnești de la Cotnari și de la Hîrlău și cu obicéiu *să dreagă* domnului la dzile mari cu păhar la masă" (70).

ERETIC, s. <sl. *eretikŭ* = luteran: „De domnia lui Dispot vodă *ereticul* vă leatul 7069 (1561) noemvrie 18" (161); [Despot] „... blînd să arăta și tuturor cuvios și aiavea pravoslavnic, iară la tainâ *eretic* și avea sfetnici de ai săi, de o lége cu dînsul" (163); „Și ca să nu să vază ceva că iaste răsărit de la pravoslavie, toți *ereticii* din țara sa [Ștefan Rareș] vrea au să-i întoarcă să fie la o lége, au să iasă din țară" (157); [Iancu vodă] „au fost de nașterea sa sas, de lége luteran ... au șezut în scaun fevruarie 17 zile [1580], după acéia toată nedumnezeirea și *eriticia* sa ș-au arătat ..." (199). Compară cu: „—Așa că, prea cinstite comise, stînd eu acolo [la Lipsca] trei săptămîni și văzînd multe, nici mie nu mi-au plăcut aflîndu-i *iritici*. Însă altfel cred tot în Domnul nostru Isus Hristos. — Atunci cum îs *iritici*? — Îs *iritici* precum mi-a spus părintele Mardare de la Trei-Sfetite. — Apoi atunci tot *iritici*-s și n-am ce le face, se învoi comisul." (SADOVEANU, *O.*, 8, p. 552)

FIERBINȚI, adj., pl., <lat. *fervens, -ntis*, folosit cu sensul de *pasionați, rîvnitori:* „Iar scrisorile striinilor mai pe largu și de agiunsu scriu, carii au fost *fierbinți* și rîvnitori ..." (58). Compară cu *înhierbîntatu* din fraza: „De care lucru fiindu *înhierbîntatu* Ștefan vodă la războiu, socotindu că are vréme de a-și răscumpărarea strîmbătatea ..." (104).

FLĂMÎNZICIUNE, s., din *flămînd*, <lat. *flamado* + *iune*, cu înțelesul de *foamete* (ed. Giurăscu, și *flămînjune*, p. 76): „Mai mult strica loruși decît celor închiși [în cetatea Sucevei], că în toate zilele li să adăoga lipsa *flămînziciunii*" (103). Vezi și *inimă*.

FRUNTE DE OAMENI: „Logofăt mare, giudecătoriu și alesătoriu de ocine, ispravnic pre o *frunte de oameni* de țară, ce sînt curteni ..." (70).

Scanned with OKEN Scanner

GOL, s., <v. sl. *golŭ*, cu sensul de *loc deschis, fără pădure, cîmpie:* „Şi ar fi vrut [turcii] apuca şi alte cetăţi, că Ştefan vodă la *gol* n-au îndrăznit să iasă, ci numai la strîmtori nevoia de le făcea zmintează" (98).

GRIJI, vb., <bg. *grižă se*, cu sensul de a *întări cu oameni, arme şi provizii* (o cetate): la Cetatea Albă şi la Chilia Ştefan vodă „au lăsat pre Isaiia şi pre Buhtea pîrcălabi, ca să le *grijească* ..." (84). Vezi şi *bucate*. Compară cu: „... dăm jos puntea. *Grijim* să fie apă ..." (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 371).

GROZAV, adj., <bg. *grozav* = *urît, desfigurat:* „... că au fostu Bogdan vodă *grozav* la faţă şi orbu de un ochiu" (127), pricină pentru care craiul Poloniei nu voia să-i dea de soţie pe sora lui. Compară cu: „Iară după ce s-au plinit 2 ani de domnie Ducăi-vodă, au mărsu la Ţarigrad, la împărăţie, avîndu pîră cu Ştefan-vodă, ficior Radului-vodă, pentru logodna ce făcusă cu fiică-sa Catrina, că, fiindu ficiorul Radului vodă *grozav* la faţă, punè pricină şi nu vrè să i-o dè" (NECULCE, *LET.*, p. 153).

HARŢ-HĂRŢUI, s. şi vb., <magh. *harc*, cu sensul de *ciocnire între oşti prin avangărzi*, înainte de bătălie: „Însă joi nu s-au apucatu de *harţu*, iară vineri dins-de-dimineaţă au început a bate cetatea şi aşa toată zioa s-au *hărţuit* pînă seară" (84). Compară cu: „Care-i vrednic armele să poarte, / La *harţ* aici cu mine să iasă" (BUDAI-D., *Ţ.*, p. 184).

HĂLĂDUI, vb., <magh. *haladni*, cu înţelesul de *a scăpa cu viaţă:* „Mai apoi şi însuşi craiul, rănitu de săgeată foarte rău, de abiia au *hălăduitu* pre poteci, de au ieşitu la Ardeal ..." (85); „Iară aceia ce-l goniia dindărătu, văzîndu că au *hălăduitu* Pătru vodă denaintea lor, s-au întorsu înapoi" (145).

HIARĂ-HERI, *fiară-fiare*, <lat. *fera:* „Pre acéia vréme fost-au iarnă grea, mare şi friguroasă, de au înghieţat dobitoacele şi *heri* prin păduri" (161).

HIER, s. *fier*, < lat. *ferrum*, cu sensul de *pecete* (făcută din fier, dacă nu cumva la mijloc intervine cuvîntul polonez *herb*, care înseamnă *stemă, sigiliu*): „Şi *hierul* ţării sau pecétea cap de buor să însémnează" (60).

HREAMĂT-*freamăt*, <lat. *fremitus*, gălăgie, zgomote mari: „Într-acéia multă gîlceavă şi *hreamăt* să auziia din lontru ..." (174). Compară cu: „Iar la poala lui cea verde ce mai *freamăt*, ce mai zbucium" (EMINESCU, *SCRISOAREA III*).

HULI, vb., <v. sl. *hulitĭ;* Vezi *călca* şi *vrajbă*.

IJDERI-IJDĂRI-IJDĂRENIE, vb. şi s., <v. sl. *ijederitĭ* = a se ivi, a apărea: „De *ijderenia* moldovenilor ..." (ed. Giurăscu, 9); „Pentru acest Dispot vodă, de unde s-au *ijdărît* şi în ce chip ş-au scos nume de domnie" (164).

Scanned with OKEN Scanner

IARBĂ, s., <lat. *herba*, cu sensul de *praf de pușcă*. Vezi *bucate*.

INIMĂ, s., <lat. *anima*, în expr. *a da (lua) inimă*. Vezi *vîrtejit*. *A fi bolnav de inimă rea*: „Într-acéia Albrihtu, craiul leșescu, *fiindu de inimă rea bolnavu*, au dat semnu de întorsu înapoi, de care semnu era toți bucuroși să-l auză, să să întoarcă de la atîta flămînziciune la casile lor" (103). *A trage inima*: „Scrie létopisețul cel moldovenescu că fiindu Ștefan vodă om războinic și de-a pururea *trăgîndu-l inima* spre vărsare de sînge, nu preste vréme multă, ce în al cincilea an, să sculă den domnia sa, în anii 6969, rădicîndu-să cu toata putérea sa și s-au dus la Ardeal ..." (83—84).

IZNOAVĂ, în expr. *de iznoavă* = din nou: Ștefan vodă „strînsă *de iznoavă* oaste și luo pre Basarab Laiotă, ca să-l ducă la Țara Muntenească" (89). Compară cu: „Și pînă toată mulțimea tace, / El *de iznoavă* să-mbărbătește" (BUDAI-D., *Ț.*, p. 320). Vezi și *bulucit*.

IZVOD-IZVODI, s. și vb., <v. sl. *izvoditi*, cu sensul de *sursă, document, origine* și, respectiv, a scoate (ieși) la iveală: „... adecă și răposatul Gligorie Uréche ce au fost vornic mare, cu multă nevoință, cetind *izvoadele* și ale noastre și cele striine, au aflat cap și începătură moșilor ..." (57); „... noi aflăm că Moldova s-au discălicat mai pre urmă, iar muntenii dintăi, măcar că s-au tras de la un *izvod* ..." (60).Vezi și *dajde*. Compară cu: „... însă istoria alcătuită într-acest chip este ostăneala mea, ce am pus-o în stihuri, după *izvodul* ce am aflat la mînăstirea Cioarei, în Ardeal" (BUDAI-D., *Ț.*, p. 11); „Adauge ș'aceaia, cum că întîiul *izvoditoriu* a fost din cetatea Cegumei" (*Ibid.*, p. 84); „În *izvoadele* bătrîne pe eroi mai pot să-i caut" (EMINESCU, *SCRISOAREA III*).

IZVORI, s., <v. sl. *izvorŭ*, cu sensul de *a se ivi*: „... de unde aŭ *izvorît* în țară și s-au înmulțit și s-au de sîrgu lățit ..." (57).

ÎMBLĂCIE, s. pl., <v. sl. *mlatitĭ*, unealtă de bătut (treierat) păioase: „Carii daca s-au întorsu înapoi, pre multe locuri le făcea țăranii năvală cu *îmblăcie* și coase" (176). Compară cu: „... cătră dealul lui Mirenilă, unde se adunaseră gloatele cu *îmblăcie* și coase ..." (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 1014).

ÎMPINGE, vb., <lat. *impingere*, cu sensul de *a respinge*: „Și aceia s-au învîrtejitu la războiu, de au datu inimă celor pieitori și au *împinsu* pre oastea lui Bogdan vodă, de au umplut pădurile" (81). Compară cu: „Totuși, în cea din urmă iarnă, măria sa a dat călărimilor sale poruncă să potcovească buiestrașii, și le-a *împins* în Pocuția... „ (SADOVEANU, *O.*, 12, p. 394); „... iar Manole Păr-Negru și Simion Păr-Negru, *împingînd* bătaia în răspăr, au pripit acea înfricoșetoare izbîndă a lui Ștefan-Vodă" (*Ibid.*, 13, p. 1016).

Scanned with OKEN Scanner

ÎMPRESURA, vb., <lat. **impressoriare (<pressorium)*, a înconjura. Vezi *amistui*.

ÎNCEPĂTURĂ, s., de la *începe*, <lat. *incipere*. Vezi *cap*.

ÎNDĂRĂPT, adv., şi ÎNDĂRĂPTA, vb., <lat. *in-de-retro:* „De acolo s-au întors Laslău craiu *îndărăpt* cu mare laudă şi biruinţă ..." (ed. Giurăscu, 11). În ediţia Panaitescu (p. 62): *îndărătu;* „La lucruri de războaie meşter, unde era nevoie însuşi se vîria, ca văzîndu-l ai săi să nu *îndărăptiaze* ..." (111).

ÎNDELUNGA, vb., de la *îndelung*, < lat. *in* + *de* + *longus:* „Atuncea de iznoavă Ianoşu craiu, umblîndu la mijlocul lor, i-au împăcatu pînă în 5 luni, mai apoi au mai *îndelungat* pacea pînă s-au umplut anul" (141).

ÎNDEMÎNĂ, în expr. *a fi la îndemînă:* „Ci socotiia ţara că de nu *li-i îndemînă* cu al său, mai multă neîngăduinţă le va fi cu streinii" (102).

ÎNECA, vb., <in + lat. *necare* (=a ucide; compară cu fr. *noyer*, care are acelaşi etimon, înseamnă *a ucide*, dar, într-un sens derivat, şi *a inunda, a scufunda* etc.), cu sensul de a *pieri în uitare:* „... au aflat cap şi începătură moşilor, de unde au izvorît în ţară ... ca să nu se *înéce* a toate ţările anii trecuţi şi să nu să ştie ce s-au lucrat" (57). Vezi şi *nezlobivă*.

ÎNSEMNA, vb., în expr. *a însemna la nas* = a desfigura, a sluţi pe un pretendent la tron cu scopul de a-l scoate din competiţie: Pe Joldea vodă „dacă au sosit Alexandru vodă l-au *însemnat la nas* şi l-au dat la călugărie" (159). Pentru *însemnarea anilor* = ţinerea cronicii, vezi *căci că*.

ÎNSPĂIMAT, adj., din part. vb. *înspăima*, de la *spaimă*, < lat. **expavimen:* „Ci nimica n-au folosit, că celui fricos şi *înspăimat*, ştiindu-şi moartea de-a pururea înaintea ochilor, nici un loc de odihnă nu-i, nici inima de război" (136). Compară cu: „Îndată-l cuprinsă-o tremurare / Şi-*nspăimat* prin codru fuga-ntinsă" (BUDAI-D., *Ţ.*, p. 182).

ÎNTR-ACELE, loc. adv. temp., *pe cînd, în timp ce*. Vezi *belituri*.

ÎNTRARMAT, adj., <lat. *inter* + *arma*, înarmat: „Zic să să fie arătat lui Ştefan vodă sfîntul mucenicu Procopie, umblîndu deasupra războiului călare şi *întrarmatu* ca un viteaz ..." (97).

ÎNŢINA, vb. <lat. **in-tenuare*, cu înţelesul de a *se ţine foarte puţin* (despre copacii tăiaţi), a fi pe punctul de a se prăbuşi: înainte de bătălia cu leşii la Codrii Cosminului, Ştefan vodă a poruncit „să săciuască pădurea, ca s-o *înţineze*, ca să o poată porni asupra oştii, dacă vor intra în pădure" (104); „... lovindu-i de toate părţile şi oborîndu asupra lor copacii cei *înţinaţi*, multă oaste leşască au peritu ..." (*Ibid.*). „Déciia, cunoscînd Aron vodă

Scanned with OKEN Scanner

că nu va fi pînă la sfîrşit bine, că ţara scrîşca, pribegii sta *înţinaţi*, gîndi că după toată răutatea ce făcuse să să curăţească şi să arate ţării că nu iaste din sila turcilor ..." (209).

JIRTĂVNIC, s., de la v. sl. *žrŭtviniku*, altar: La sfinţirea mînăstirii Putna „zicu că au fostu la liturghie arhiepiscopi şi episcopi şi preoţi şi diaconi 64 la *jirtăvnic*" (87). Compară cu: „Fără de nunu mare fac nuntă / Ş-aduc lui Amor *jîrtvă* necruntă" şi comentariul lui Onochefalos: „Aici eu nu înţăleg ce va să zică poeticu, ce feliu de *jîrtvă* necruntă aduc" (BUDAI-D., *Ţ.*, p. 68).

JUDEŢ, s., <lat. *judicium*, cu sensul de *judecată* (în proces): Ştefan cel Mare „de multe ori la ospeţe omorîea fără *judeţu*" (111). Compară cu: „— Ne-am înfăţişat, zice iar hoţul, ca să facem un *judeţ*, după vechi obiceiu" (SADOVEANU, *O.*, *8*, p. 540).

JURAT, s., <lat. *jurare*, cu sensul de *delegat, desemnat* (de ţară): „Ştefan Tomşa vodă să sfătui cu boiarii săi ce vor face şi aflară ca să trimiţă la Alixandru vodă oameni *juraţi* de la ţară, să-i spuie că ţara nu-l va, nici iubescu ..." (177).

LENI, vb., din v. sl. *lěni*, cu sensul de a lenevi: „Iar cazacii nu să *leniia*, ci cîmpii Bugeacului pururea cerca şi multă pradă făciia" (188).

LIMBĂ, s., cu înţelesul de *neam, gintă, popor;* „Nici războaie mai făcea ca să-şi apere ţara şi pămîntul său cătră ştiţi şi gothi şi di cătră alţi vecini şi *limbi* ce era prin prejur" (63—64). Compară cu: „Şi au căzut asupra acestor 3 ţări *limbi* streine, de le-au călcat şi le-au prădat cum a fost mai rău ..." (*LET. CANT., CR. MUNT.*, I, p. 189); „*Limbile* să salte / Cu cîntece nalte" (DOSOFTEI, *P.V.*,); „Asupri-vă-va *limbă* străină / Şi veţi hi periţi fără scăpare" (BUDAI-D., *Ţ.*, p. 26); „Un sultan dintre aceia ce domnesc peste vreo *limbă* ..." (EMINESCU, *SCRISOAREA III*); „Împărăţia slăvitului stăpîn biruitorul tuturor *limbilor*, sultan padişah Mehmet" (SADOVEANU, *Z.C.*, 89). Cu sensul de *prizonier* (de la care se iau informaţii despre mişcările inamicului în război): „Unde avîndu Ştefan vodă ştire şi prinzîndu *limbă*, marţi noaptea, dichemvrie 15, au aprins tîrgul asupra lor..." (85). Compară cu: „Aceste Vlad vodă din *limbe* ş'iscoade / Înţelegînd..." (BUDAI-D., *Ţ.*, p. 180); „... o bandă din cavaleria noastră să meargă să supere ariergarda duşmanului ... să avem şi *limbă* de mişcările lui" (BĂLCESCU, *O.*, II, p. 113); „Le-a dat nemţilor dezghin mare; pe unii i-au tăiat, ş-a prins şi *limbă*" (SADOVEANU, *Z.C.*, 83).

LIPI, vb., <v. sl. *lěpiti*, cu înţelesul de *a (se) apropia de:* Bogdan Lăpuşneanu „mai apoi *lipi* de sine léşi de-i era şi de sfat şi de a bate halcao ..."

Scanned with OKEN Scanner

(182); „Decii singur Ion vodă cu vro 600 de oameni *s-au lipit* de baltă, la Cahul ..." (189). Cu sensul de *a alătura, a apropia, a compila texte:* „... luînd şi *lipindu* de ale noastre, potrivindu vremea şi anii, de am scrie" (58). Vezi şi *unge*.

Loc, în expr. *în loc* = imediat, pe loc, îndată. Vezi *aţiţa*.

Lontru, adv., *înlăuntru*. Vezi *hreamăt, lucra*.

Lovi, vb., <v. sl. *loviti*, cu sensul de a ataca: Bogdan, tatăl lui Ştefan cel Mare, „s-au *lovitu* cu tată-său, Alixandru vodă, la Tămăşani, aproape de tîrgul Romanului avgust 22 dni" (78). Vezi *decindea* şi *buluci*. Compară cu: turcii „cînd se *lovea* cu creştinii, ei îndată da dosul" (BĂLCESCU, *O.*, I, p. 26); „Şi *lovind* în faţă, -n spate, ca şi crivăţul şi gerul" (EMINESCU, *SCRISOAREA III*); „Cum au *lovit*, călăreţii lui Mînzatu au şi lunecat înainte, luînd după ei pe navrapi, pe spahii şi pe delii" (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 1013).

Lucra, vb., <lat. *lucubrare*, cu sensul de *a se întîmpla, a avea loc evenimente* (demne de însemnat de către istoric): „Iară ce să va fi *lucrat* înlăuntru sau în ţară la noi, dispre partea judeţelor şi a direptăţii, nu aflăm" (133). Vezi şi *cerca, înéca*. Compară cu: „Amintrilea era om întreg la fire, neleneş şi *lucrul* său îl ştiia a-l acoperi" (111). Compară cu: „Înşişi oamenii prin noi să *lucreze*" (BUDAI-D., *Ţ.*, 163).

Luiş, pron. pers. întărit prin particula *şi*: „Şi décii ş-au luat *luiş* doamnă" (134); Ştefan cel Mare „au dobînditu Cetatea Dîmboviţa şi au întratu într-însa miercuri 24 ale aceştii luni şi au luat pre doamna Radului vodă şi pre fiică-sa Voichiţa o au luat-o *luişi* doamnă ..." (90); „Vă leato 6980 au adus Ştefan vodă pre Mariia din Mangop, de au luat-o *luiş* doamnă" (89); „Şi deaca au întrat într-înşii, în toate părţile i-au spartu şi i-au răsipitu şi oraşile le au jăfuit şi pe toţi i-au supus şi i-au plecat *luiş* şi cu pace s-au vîrtejit înapoi, la scaunul său din Suceava" (138).

Măscări, s. pl., <tc. *maskarà*, obscenităţi: Bogdan Lăpuşneanul „iubiia glumele şi *măscările* şi jocuri copilăreşti" (182).

Meşterşug, s., <magh. *mesterség*, abilitate, viclenie: „Mateiaşu, craiul ungurescu, bizuindu-să puterii sale şi *meşterşugului* său ..., au trimis sol ca să i se închine Ştefan vodă, ce Ştefan vodă n-au priimitu" (85). Compară cu: Laţcarache capuchehaie la Poartă „au umblat cu *meşteşug* şi cu putere" de i-a trimis pe boierii trădători legaţi în fiare lui Constantin Cantemir (ANONIMUL BR., *CR. MUNT.*, II, p. 295); „Atîte-arătări viclene face / Pînă-în laţul său o vede-învoaltă, / Atîta lucră şi *măestreşte*/ Păn-sîngur cu sîngură-ntîlneşte" (BUDAI-D., *Ţ.*, p. 204).

Scanned with OKEN Scanner

MILUI-MILUIRE, vb. şi s., <v. sl. *milovati*, cu sensul de acordare de favoruri: „Această plată au luat Ştefan vodă [Lăcustă] de la acei ce-i *miluise*" (149); Boierii pribegi pe vremea lui Iancu Sasul, „cu dragoste s-au întorsu la domnu său, Pătru vodă [Şchiopul]. Pre carii i-au *miluit* iară cu boieriile lor" (201). Compară cu: „*Miluindu-l*, măria sa a socotit că-i face dreptate" (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 646).

MIRODENIE, s., <cf. bg. *mirodia*, cu sensul de *miros*. Vezi *amirosi*.

MÎGLE, s. pl., <magh. *màglya*, cu înţelesul de *movile, grămezi:* „Ce şi pre toţi i-au tăiatu, unde apoi *mîgle* de cei morţi au strînsu ..." (92).

MÎNĂ, s., <lat. *manus*, în expr. *a avea la (sub), a ţine la (sub), a sta sub mîna*, cu sensul de *a fi supus*. Vezi *dezbate*.

MÎZDĂ, s., <v. sl. *mazda*, cu înţelesul de *mită*: „Ce şi acelora le da vină că au luat *mîzdă* (73).

MOŞIE, s., de la *moş* <cf. alb. *moshë*, cu înţelesul de *ţară, pămînt natal, patrie*. Vezi *cerşi*.

MOŞAN, de la *moş*, cu sensul de *moştenitor drept:* „Craii nu ceia ce-s *moşani* crăescu, ci pre carile îi aleg ei" (ed. Giurescu, 95). În ed. Panaitescu, în loc de *moşan* figurează muntenescul *moşnean* (114). Alexandru Lăpuşneanu „înaintea morţii... au arătat *moşan* pre fiiu-său Bogdan vodă, ca să-l puie pre urma lui la domnie" (180). Compară cu: „În răpublecă-s toţi cetăţenii / Fraţi şi fii a unii maice bune, / Ei sînt ţării deobşte *moştenii*..." (DUDAI-D., *Ţ.*, 290).

MREAJĂ s., <v. sl. *mrěža*, cu sensul de *ademenire, capcană, lucru cu înşelăciune:* „... turcul le stă în spate şi volniciei tuturor întinde *mrejile* sale ..." (87); Vornicul Murgul şi Bilăi, precum şi Slăvilă hatmanul, „temîndu-să să nu cază în *mreaja* vrăjmaşului său, au părăsit pre Ion vodă şi au fugit la turci" (189). Compară cu: „Vlad ca şi un leu întărîtat foarte, / Ce, de vînători luat la goană, / Dacă se vede cu cîni de-o parte, / Iar de alta cu *mreaja* vicleană / Împresurat, unde-i cea mai mare / Grămadă de cîni, acolo sare" (BUDAI-D., *Ţ.*, 113).

NĂIMI, vb., <v. sl. *najmati*, a angaja cu leafă: Amurat, sultan turcesc, „*năimindu* cu leafă vase la Ghenua... au dobîndit Helespontul şi au trecut Traţiia în anii 6871" (119).

NĂZUI, vb., <v. sl. *nazyvati*, cu sensul de *a căuta scăpare*. Vezi *acioa*. Compară cu: Mihnea vodă „sîngur *au năzuitŭ* la Boto domnul Ardealului" (COSTIN, *O.*, p. 47); la o năvală a tătarilor, fălcienii „au *năzuit* la codri-

Scanned with OKEN Scanner

şorul lor" (*Ibid.*, p. 132); „Ş'uitîndu-şi de-arme, de bătălie, / Apucă fuga cea sănătoasă / *Năzuind* la tufa cea mai deasă" (BUDAI-D., *Ţ.*, p., 136).

NEBUNI, vb., de la *nebun*, în expr. *a nebuni de cap:* „Aşijderea un ţăran *nebunise de cap*, au fost strigîndu în gura mare: «Duceţi-vă spre peirea voastră ...»" (103).

NECLĂTITĂ, adj., de la *clăti*, cu sensul de *neschimbat:* „Şi acolo Radul vodă cu boiarii săi au jurat pre sfînta Evanghelie, cum să ţie pacea *neclătită* în véci" (128).

NEDUMNEZEIRE, s., cu înţelesul de *răutate, fărădelege:* „Roman vodă, ficiorul lui Iliaş, neputînd răbda atîta *nedumnezeire* a unchiu-său, s-au vorovitu cu o samă din curtea domnească şi au prins pre unchiu-său, pre Ştefan vodă, şi i-au tăiatu capul şi s-au apucatu Roman vodă de domnie, la leatul 6956" (77).

NELENEŞ, adj., *harnic:* Vezi *acoperi.*

NEMERNIC, adj. şi s., <sb. *namernik*, cu înţelesul de nestabil, nomad: „... că scriitorii dentîiu n-au aflat scrisori, ca de nişte oameni neaşăzaţi şi *nemernici* ..." (58). Compară cu: „Pasă tu şi casa ta şi *nemerniceşte* unde vei *nemernici*, căci a chemat Domnul foamete" (*BIBLIA* 1688, 271); „Un *nemernic* din ţară străină, / Cum s-arată din port şi făptură" (BUDAI-D., *Ţ.*, p. 89); „Nu te bucura aşa degrabă, că încă eşti *nemernică* pe aceste locuri" (NEGRUZZI, *S.*, *I*, 117); „Din vîrful acestui codru, mai aruncăm *nemernicii* de noi o căutătură jalnică spre munţii Neamţului" (CREANGĂ, *O.*, I, p. 223); „Mînca-i-ar casa pustia / Şi neamul *nemernicia*" (EMINESCU, *DOINA*); „—Fiind un cerşetor *nemernic* precum eşti, îţi place friptura de pui în ţiglă?... — Vra să zică, *nemernicule* şi orbule, nu ştii numai să bei şi să mănînci; ştii să şi cînţi" (SADOVEANU, *O.*, 8, p. 557—558).

NEPIPĂIT, adj., part. de la *pipăi* <v. sl. *pipăti*, cu sensul de *necotrobăit, necercetat:* „Mai apoi, socotindu să nu rămîe vreun unghiu *nepipăit* de dînsul, au lăsat drumul Sucevei ... şi la Bae ş-au întorsu calea ..." (85).

NESTRĂBĂTUŢI, adj. pl., de la *a străbate.* Vezi *adormiţi.*

NEVOI, vb. refl., a se osteni, a-şi da silinţa: „Mulţi scriitori s-au *nevoit* de au scris rîndul şi povestea ţărilor..." (57); Compară cu: „Acolo mă *nevoiesc* cu fraţii mei întru pustietate" (SADOVEANU, *O.*, 8, p. 474); „Şi au *nevoit* Duca-vodă în tot chipul să o mîntuiască de Ştefan beizadea, dar n-au putut ..." (RADU POPESCU, *CR. MUNT.*, I, p. 454).

NEZLOBIVĂ, adj., v. sb. *nezlobiv:* Mihu hatmanul şi logofătul Trotuşanu „... s-au vorovitu într-o sară, ca nişte lupi gata spre vînat ca să înéce oaia cea *nezlobivă*, adecă pre Ştefan vodă ..." (149).

Scanned with OKEN Scanner

Oblici, vb., <v. sl. *oblicĭti*, a prinde de veste, a şti: „Ci apoi daca au *oblicitu* că Roman au muritu otrăvit de Pătru vodă, văru-său, s-au lăsat de acel gîndu ..." (77). Compară cu: „Sfinţii *oblicind* atîta pradă / Ce făcea turcii-în creştini ş-adîncă / Răutate, pe pămînt veniră" (BUDAI-D., *Ţ.*, p. 105).

Oborî, vb., <v. sl. *oborĭti*, a doborî. Vezi *înţinat*. Compară cu: „Că Mihai vodă ca un fulger umbla pen oaste, tăind şi *oborînd* jos, şi cu mîna lui pă Caraiman-paşa l-au tăiat" (RADU POPESCU, *CR. MUNT.*, I, p. 320); „Tot acel e care-odinioară / Vru pe Cel înalt din ceriu s'*oboară*" (BUDAI-D., *Ţ.*, 22).

Odăi, s. pl., de la *odae*, <bg. *odaia*, cu sensul de încăperi pentru ostaşii mercenari din preajma palatului domnesc: „Oprea armaşul, după învăţătura lui Aron vodă, de olac au venit şi seara au intrat în Iaşi, nici aiurea au mersu de gazdă, ci la *odăile* dorobanţilor ..." (208). Compară cu: „Comişii au trecut la *odăi*, ca să dea pe prinşii în sama oştenilor ..." (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 999).

Omeţi, pl. de la *omăt:* În Tartaria „sîntu călduri mari şi aciiaşi şi *omeţi* mari ..." (115).

Oscîrbi, vb. <v. sl. *oskrîbitĭ*, a se scîrbi, a se dezgusta: „Ci pentru légea lui cea întunecată să *oscîrbiră* oamenii de dînsul ..." (135). Compară cu: „Iară după scîrbe şi triste ce-i întristă şi *oscîrbi* cu aceale cuvinte ce le spuse ucenicilor, încă şi bucurie spuse lor" (CORESI, *EV.*, 89).

Oţărîtură, s., de la *oţărî-oţeri*, <cf. bg. *ocervami*, cu înţelesul de *duşmănie*. Vezi *călca*. Pentru vb. *oţări* (= a fi contra), vezi *răutate*.

Pădurile, s. pl., în expr. *a ţinea pădurile* = a merge prin pădure ascunzîndu-se: „... Bogdan vodă şi cu oamenii săi cumuş era învăţaţi *a ţinea pădurile*, măcară că să răşchirasă din războiu prin păduri, de iznoavă s-au strînsu şi s-au tăbărîtu ..." (81). *A umple pădurile:* vezi *împinge*.

Păşii, s. pl., de la *paşă-păşie* = teritoriu administrat de un paşă, paşalîc: vizirii „toate trebile împărăţii poartă şi de pace şi de oaste şi de *păşii* şi, de domnii ..." (123).

Păzi vb., <v. sl. *pazitĭ*, cu sensul de a fi atent la evenimentele istorice spre a le însemna în cronică. Vezi *adormiţi*.

Piaie, subj. prez. de la vb. *pieri*, < lat. *perire:* Bodgan cel Orb, „socotindu ca să nu *piaie* numele cel vitejăscu al tătîne-său, ca să nu zică că au muritu şi el o dată cu tată-său, sculatu-s-au cu toată putérea sa şi... s-au dus spre Ţara Muntenească..." (128).

Scanned with OKEN Scanner

Pieitori, s., *pieritori*. Vezi *împinge*.

Pită, s., <bg. *pita*, cu sensul de leafă, stipendiu: „Ci lui Iliaș nu-i sosiia *pita* craiului ...“ (75).

Pizmi, vb., a corobora, a compulsa; Vezi *chizmi*.

Plecat, adj., aplecat, supus, de la *pleca*, <lat. *plicare*. Vezi *luiș* și *unde*.

Plodi, vb., <v. sl. *ploditi*, a se înmulți. Vezi *cîndai*.

Pofti, vb., <v. sl. *pohoteti*, cu sensul de *a cere, a pretinde*: „Ce fără zăbavă de la frate-său Ștefan vodă au venit la craiul soli cu daruri *poftindu-l* de pace ...“ (76). Compară cu: „I-am spus repede ce aflasem și l-am *poftit* să se teamă și să se grăbească“ (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 16).

Pomăzui, vb., <*pomazovati*, a unge domn: „Și décii cu toții l-au ridicatu domnu și l-au *pomăzuitu* mitropolitul Theoctistu“ (83). Compară cu: „Avea dreptate mult prea sfințitul Teoctist, cînd a ieșit la Direptate să *pomăzuiască* pe Vodă Ștefan“ (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 19).

Poticala, s., de la v. sl. *potikati*, pățanie, înfrîngere: „Scrie letopisețul nostru că după *poticala* lui, Ștefan vodă... de sîrgu au strînsu oastea ce au putut și s-au dus după turci...“ (95).

Pretitinderile, adv., < *pre* + lat. *tot-inde*. Vezi *cehlui*.

Prepus, s., de la *prepune*, <lat. *praeponere*, cu sensul de *bănuială*: pe unii boieri Petru Rareș „i-au fost închis în cetatea Romanului, avînd *prepus* de viclenie ...“ (152). „Dacă-i pentru întîia vorbire, *prepusul* mai bine cade pe Cacavel“ (BUDAI-D., *Ț.*, p. 316).

Price, s., <v. sl. *priiča*, neînțelegere reciprocă: „În zilele acestui domn fu săbor mare în Florența, în țara Italii, adunare mare de părinți, ca să se poată împreuna bisérica Răsăritului și cu Apusului, pentru multă neîngăduință și *price* ...“ (72). Compară cu: „Decii în urma lui au rămas patru frați, și avea *price* între dînșii“ (RADU POPESCU, *CR. MUNT.*, I, p. 241); „Dragomir atunci arătă vrere / De-a grăi doară ceva de *price* ...“ (BUDAI-D., *Ț.*, p. 60). Foarte interesantă expresia: *„a zădărî* cap de *price*“ (88).

Pripi, vb., <bg. *pripra*, a grăbi: „Bogdan vodă, gătindu-să și armîndu-să, *au pripit* cu oaste de au trecut apa Nistrului ...“ (129). Compară cu: „... iar Manole Păr-Negru și Simion Păr-Negru, împingînd bătaia în răspăr, *au pripit* acea înfricoșată izbîndă a lui Ștefan vodă“ (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 1016).

Pristăni, vb., <v. sl. *prestaniti*, a cădea de acord (la învoială): „... împăratul Paleolog *„pristănise* la toate capetele legii, pre voia papii, numai

să-i dea ajutoriu împotriva vrăşmaşului ..." (72). Compară cu: „Deci ştiind că nu-i vor *pristăni* boiarii, i-au tăiatu" (LET. CANT., *CR. MUNT.*, I, p. 177).

PRISTĂVI, vb., <v. sl. *prestavitĭ*, a muri: „Pre acéia vreme, noiemvrie 25, s-au *pristăvitu* Evdochia, doamna lui Ştefan vodă" (86). Compară cu: jupîneasa Stanca Brîncovanul „s-au *pristăvit*, care lăsînd cu a dumneaei gură ca să o astruce lîngă boiariul dumneaiei, jupan Papa Brîncovanul, la mînăstirea Brîncovénii ..." (RADU GRECEANU, *CR. MUNT.*, II, p. 102).

PROST-PROSTIME, adj. şi s., <v. sl. *prostŭ*, cu înţelesul de *(om-oameni) simpli:* „... că scriitorii dentăiu n-au aflat scrisori, ca de nişte oameni neaşăzaţi ... mai mult *proşti* decît să ştie carte" (58); „Iară toată oastea lui era 30.000, fără *prostime* şi adunătură ..." (190). Compară cu: „... iar oamenii cei *proşti* iar fugiţi pen păduri, pen munţi ..." (RADU POPESCU, *CR. MUNT.*, II, p. 430); „Toţi aceşti apoi, prin o schimbare / Minunată, firea-întîie-ş'mută / Şi cu gloata *proastă* mestecare ..." (BUDAI-D., *Ţ.*, p. 292). Vezi *astupa* (citatul din SADOVEANU).

RĂSĂRIT, adj-part. de la *răsări*, <lat. *re-salire*, cu înţelesul de *a se abate de la* ... Vezi *eretic*.

RĂSIPI-RISIPI-RĂSIPIRE, vb., <v. sl. *rasypati*, cu înţelesul de *a (se) dezorganiza*; „De *răsipirea* ţării dentăi" (61); „După *risipa* ţării, cum spune mai sus, că s-au pustiit de nevoia lui Flac hatmanul Rîmului ..." (63); „Iară a-i *răsipi* nu i-au putut" (184). Compară cu: „Prin deasa tătărime ce-i gata de *risipă*" (ALECSANDRI, *P.A.*, p. 170); „Dumneavoastră ştiţi că m-au silit numai dorinţa de a vedea contenind gîlcevile şi vînzările unora şi altora, care ţineau la *risipa* ţării şi la peirea mea" (NEGRUZZI, *S.*, I, p. 149); „Cad asabii ca şi pîlcuri *risipite* pe cîmpie" (EMINESCU, *SCRISOAREA III*). Vezi şi *sparge*.

RĂSUFLA, vb., din *răs* + lat. *sufflare*, întrebuinţat cu sensul de *a se pierde, a (se) uita:* „... cela ce vede cu ochii săi şi multe smintéşte ... dară lucruri vechi şi de demult, de s-au *răsuflat* atîta vreme de ani?" (58).

RĂUTATE-RĂOTATE, s., fapte rele, cruzimi: „Multe lucruri spurcate şi nedumnezeieşti făcea Iancul vodă în domniia sa, că de *răotăţile* lui toată ţara şi boiarii să oţăriia ...". Vezi *belituri* şi *înţinat*. Compară cu: „A venit să mai vadă o dată locurile vicleniilor şi *răutăţilor*" (SADOVEANU, *O.*, 8, p. 236); „... îndată au trimes oşti cu boierii carii era ieşiţi în Ţara Leşască, unii de *răutăţile* lui Aron Vodă..." (M. COSTIN, *O.*, p. 44).

Scanned with OKEN Scanner

RĂZBI, vb., < v. sl. *razbiti*, a bate, a distruge: Radul vodă „au dat războiu lui Basarab vodă, joi dichemvrie 23, şi l-au *războitu* pre însul şi pre toată oastea lui" (90); „... cu norocul lui, Ştefan vodă i-au *războit* şi mulţi din tătari au peritu ..." (134). Compară cu: „Şi i-a *războit* Ştefan-Vodă pe păgîni numai din pricina glodurilor, a smîrcurilor ş-a negurii" (SADOVEANU, *O.*, 8, p. 446).

RIDICA-RĂDICA, vb., <lat. *eradicare*, în expr. *a ridica cap* = a alege un şef: Alexandru Lăpuşneanu prinsese de veste că „ţara *au rădicat cap* pre Joldea" (159); „După moartea lui Alixandru vodă fiind cocon brudiu Bogdan vodă, de 15 ani, cu toţii l-au *ridicat* domn" (181). Cu sensul de *a-şi reveni (în putere), a se reface, a nu dispera:* „... că ştiindu-se căzut jos nu perdea nădejdea, *să rădica deasupra* biruitorilor" (111). Compară cu: „Eu socoteam că voi auzi cît de curund că pe tine au *rădicat* ceata voivod, dar bag samă, nătărăul acela tot trăieşte şi împute lumea" (DUDAI-D., *Ţ.*, p. 11); „Apoi într-adevăr, Împăratul Alb şi-a *ridicat* muscalii împotriva limbilor păgîne ..." (SADOVEANU, *O.*, 8, p. 463) „... pe urmă mă *ridic* în şa ca Alisandru Machidon şi nu mă opresc decît la Ieşi" (*Ibid.*, p. 469).

ROCOŞI, vb., <pol. *rokosyč*, a(se)răzvrăti: „... de multe ori i-au asudat [pe turci], *rocoşindu-să* şi nu fără moarte şi pagubă în oameni ..." (64). Compară cu: „Văzînd împăratul nemţăscŭ sculat Ardealul şi *rocoşit* iară împotriva sa ..." (M. COSTIN, *O.*, p. 51).

SĂBOR, s. <v. sl. *sŭboru*, sobor, sinod, adunare. Vezi *price*.

SĂCIUI, cu sensul de *a nu tăia de tot* (despre copaci). *V. înţina*.

SCĂDERE, s. de la *scădea*, <lat. **escadere*, cu sensul de diminuare, pierdere din valoare (importanţă). Vezi *ascuţi*.

SCĂPA, vb., <lat. **excappare*, la diateza refl. şi introducînd complementul indirect, cu sensul de *a pierde, a rămînea fără:* Petru Rareş, „carile apucîndu-să de domnie, niminea de nădéjde nu *s-au scăpatu*, că pace şi odihnă era tuturor ..." (138). Vezi şi *apărătură*.

SCHIMONOSI, vb., <ngr. *askimono* (despre cuvinte) a se poci, a se schimba: „Chiematu-au unii şi Flachia, ce scriu létopiseţele latineşti, pre numele hatmanului rîmlenescu ce l-au chiematu Flacus, carile au bătut războiu cu ştiţii pre acéste locuri şi schimbîndu-să şi *schimonosindu-să* numele, din Flachia i-au zis Valachia" (60).

SCÎRBĂ-OSCÎRBĂ-SCÎRBI-OSCÎRBI, vezi şi *oscîrbi:* „Vă leatul 7015, văzîndu Bogdan vodă cîtă pagubă i-au făcut Radul vodă în ţara sa, nu suferi, ce

gîndi strîmbătatea sa să o răscumpere mai cu asupră, una pentru *scîrba* și paguba ce-i făcusă Radu vodă, alta ..." (128). Compară cu; „Și așea, *scîrbindu-se* împărăția, l-au mazilit pre Constantin vodă ..." (M. COSTIN, *O.*, p. 58); Feldmareșalul Minih, ocupînd Moldova în 1739, „tot scriè cărți cu *scîrbe* la caimacami" (NECULCE, *LET.*, 469); „Însă în acea noapte îi viniră Satanei nește gînduri de care foarte s-au *scîrbit*" (BUDAI-D., *Ț.*, p. 155).

SCRÎȘCA, vb., onomatopee, a *crîșca*, comp. cu *scrîșni*, var. *crîșni*, (bg. *skărša*). Vezi *înțînați*. Compară cu: „Deznădăjduirea în dinți *scrîșnește*" (BUDAI-D., *Ț.*, p. 331); „Văzînd el, dracul, că și aici n-a izbutit nemica, *crîșca* din măsele și crăpa de ciudă" (CREANGĂ, *O.*, I, p. 59); „Să vedeți la ce ajunge, pe o vreme de *crîșcare* ca asta" (SADOVEANU, P., 15); „Băiatul își strîngea fălcile de-și simțea în creier *crîșcarea* măselelor ..." (*Ibid.*, 5, p. 441); „Și acel cocon mărunt de stat se zbate și *crîșcă*" (*Ibid.*, 13, p. 17).

SCULA, vb., <lat. **exubulare*, cu sensul de *a o porni din loc* (împotriva cuiva), *a se ridica* împotrivă. Vezi *ridica inima:* Bogdan cel Orb, la 1507, „*sculatu-s-au* cu toată putérea sa și au tras într-ajutoriu și pre săcui și s-au dus în Țara Muntenească ..." (128). Compară cu: „Așadar, *sculîndu-se* Traian cu toată puterea sa și mai înlăuntrul țării întrînd ..." (STOLNIC., *CR. MUNT.*, I, p. 20); „Și de aice Traian *sculîndu-să* s-au dus în părțile Răsăritului cu a dooa mare oștire, unde Armenia toată au luat ..." (*Ibid.* p. 22).

SEMEȚI, vb., comp. v. sl. *sŭmeti*, mîndru, trufaș: „*Semețindu-să* Ștefan vodă pentru vîlhva ce-i mergea cu noroc în războaie, strîns-au țara și cu mare urgie au întrat în Țara Muntenească ..." (136). Compară cu: „Turcii de pe margine începură *a se semeți*" (BĂLCESCU, *O.*, II, p. 171). Pentru *semeț-sămăț*, vezi citatul din COSTIN la *cerca*.

SEMN, s., <lat. *signus*, în expr. *a da semn*, cu înțelesul de *a semnaliza*. Vezi *inimă*. Compară cu: „... la o întîmplare ca aceasta, *dau semne* știute de larmă, de departe" (BUDAI-D., *Ț.*, p. 192).

SFADĂ-SVADĂ, s., <v. sl. *sŭvada*, ceartă, conflict: Ștefan cel Mare, cu „megiași de prin prejur avîndu *sfadă*, nici o dată nu s-au plecat ..." (108). Compară cu: „Să *sfădia* și pre acéle vrémi domnii de Ardeal cu crăiia leșească ..." (M. COSTIN, *O.*, 43).

SILĂ, s., <v. sl. *sila*, forță, oaste. Vezi *înțînați*. Compară cu: „Iar cînd au fost văleatul 7192, rădicatu-s-au sultan Mehmet, împăratul turcesc, cu toată sila lui și ... au mers asupra împăratului nemțesc" (LET. CANT., *CR. MUNT.*, I, p. 208); „Face pe cel mai slab să-i slujască. / Despoindu-l *cu sîla* de-avere" (BUDAI-D., *Ț.*, p. 297).

Scanned with OKEN Scanner

Sîngur, pron. adj., <lat. *singulus*, cu sensul de *însuși, chiar el*, determinînd subiectul sau obiectul: „Și *sîngur* Bogdan vodă ..." (Vezi *cap*). Compară cu: „Știți dară că-a noastră mîngăiere / Este în izbîndă *sîngur* ș-ură.." . (BUDAI-D., *Ț.*, p. 157); „... și *singur* hanul cu toată oastea" (COSTIN, *O.*, 44).

Sîrg, în expr. *de sîrg* (magh. *szorog*), repede, îndată: „Că cum să tîmplă *de sîrgu* de adaoge povoiul apei și iarăși *de sîrgu* scade și să împuținează, așa s-au adaos și Moldova ..." (57); „... *de sîrgu* vrînd să iasă cu robii în Nistru, multe suflete au înecat și rob și de ai sei" (132). Compară cu: „... pentru că ochiul cel neadormit al nefățarnicului judecătoriu precum iaste îndălung răbdătoriu, iaste și *de sîrgu* răsplătitoriu ..." (RADU GRECEANU, *CR. MUNT.*, II, p. 180); „Spuiu drept că *de sîrg* a merge-mi caută ..." (BUDAI-D., *Ț.*, p. 91); „*De sîrg* ... se gătește ca să pornească împotriva nobililor și a lui Basta" (BĂLCESCU, *O.*, II, p. 320).

Smintează-sminti, s. și vb., <v. sl. *sŭmensti*, cu sensul de *eroare, stricare, pagubă, neplăcere* și, respectiv, a *strica*, a *dăuna*: „... cela ce vede cu ochii și multe *smintéște* ... dară lucruri vechi și de demult ..." (58); „ce după multă pradă ce au făcut Ștefan vodă cu pace s-au întorsu înapoi, fără de nici o *s(z)minteală*" (84); „... ci cu pace au nevoitu de i-au potolitu semeția (lui Radu vodă) și déciia s-au întorsu Ștefan vodă înapoi, fără de nici o *s(z)minteală*" (137). Compară cu: „Atunci Vlad cunoscu *sminteala* / Și mestecîndu-să-întru mulțime ..." (BUDAI-D., *Ț.*, p. 182); „Boierii puind la toate *smințeală* ..." (*Ibid.*, p. 95); „Nicoară cu ai săi n-ar fi făcut nici o *smințeală* pe cale" (SADOVEANU, *N.P.*, 19).

Smomi, vb., de la *momi*, <bg. *mamaja*, sb. *mamiti*, a ademeni: un Ștefan vodă, „pe poreclă Mîzgă, de s-au fostu făcînd os de domn, și strîngînd păstori și altă adunătură au întrat în țară *smomind* oamenii ca să i se închine și să-l aducă la domnie" (180). Compară cu: „... în acela codru, Sătana zidisă o curte cu de toate dezmierdările îndestulată și *smomisă* acolo pre vitegii lui Vlad" (BUDAI-D., *Ț.*, p. 67); „Pune-te apoi pe lîngă ea luntre și punte și juruiește-i ceriul și pămîntul, ca să-ți *smomească* pe nevasta d-tale și să ți-o aducă acolo" (CREANGĂ, *O.*, I, p. 73).

Snopi, vb., de la *snop*. <v. sl. *snopŭ*, a bate rău, a măcelări: după bătălia de la Cahul, în care Ion vodă Armeanul a fost înfrînt, turcii „s-au lăsat la céilaltă spuză, de i-au *snopit* și i-au sfărîmat" (191).

Socoti, vb., <magh. *szokoàlni*, cu sensul de *a băga de seamă*. Vezi *adormiți*.

Scanned with OKEN Scanner

Sosi, vb., <ngr. *sono*, viit. *soso*, cu sensul de *a (nu)-i ajunge*. Vezi: *pită;* „de nu-i *sosia* lui Ștefan vodă ale sale să le ție și să le sprijenească, ci de lăcomie, ce nu era al lui, încă vrea să coprinză ..." (ed. Giurăscu, p. 51). În ed. Panaitescu: *ajunse* (88).

Soție, s. masc., <lat. *socius*, tovarăș: „Acesta fiind nemerit în Țara Leșască și între slujitori la războiu umblîndu, avîndu-și viiață între *soții*, s-au încleștat cu o samă de evangheliști ..." (161); „... dacă au adormit nemții, i-au împresurat moldovenii și pre toți i-au tăiatu, neavînd ei nici o grijă de *soțiile* sale" (171). Compară cu: „veți fi socotit poate altceva, ca oamenii, că mi-i *soție* ori frate ..." (SADOVEANU, *O.*, 8, p. 557) „Drept aceasta, Spiridoane, dară / Luînd voinicii noștri în *soție*. / ... gios te pogoară" (BUDAI-D., *Ț.*, p. 107); „—Ba grăiam ca de-o *soție* cu care trăiesc pedepsindu-mă de atîția ani ..." (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 649); „... crédem că adevărat că nu va scăpa nici el, nici *soțiile* lui din urgia lui Dumnezeu" (RADU POPESCU, *CR.*, I, p. 523). Vezi și *Vicleni*.

Sparge, vb., <lat. *spargere* (despre oști): a distruge, a împrăștia: „Și deaca au intratu la dînșii, în toate părțîle i-au *spartu* și i-au risipitu ..." (138). Vezi *vîrteji*. Compară cu: „Cela coarne fluturînd aleargă, / La tot mușunoiul să-întărîtă / Și vra din rădăcină să-l *spargă*" (BUDAI-D., *Ț.*, p. 348); „Odată, oarecîndu, bătîndu-să împăratul Constantin cu persii, îl biruiră persii și-i *sparseră* oștile și i le risipiră ..." (NEAGOE, *ÎNV.*, p. 172); „Îi povesti cum oastea lui *a spart* oastea împărăției" (ISPIRESCU, *L.*, 111); „Cum trecură ai noștri rîul, dau îndată năvală turcilor, îi bat, îi *sparg*, îi pun pe fugă ..." (BĂLCESCU, *O.*, II, 74).

Spuză, s., <lat. **spudia*, mulțime, droaie. Vezi *snopi*.

Spurcat, adj., de la *spurca*, <lat. *spurcare*. Vezi *răutăți*.

Sta, vb., <lat. *stare*, cu sensul de *a exista, a ființa, a fi într-un anumit loc sau timp*: „... și pre urma lui *au stătut* la domnie Mihnea vodă, carile au tăiatu boiarii ..." (129) Compara cu: „Nalt la stat, / mare la sfat / și viteaz cum n-a mai *stat*" (*Toma Alimoș*); „Puțin mai este și ai să ajungi împărat, care n-a mai *stat* altul" (CREANGĂ, *P.*, 191); „Nici ai crede că nainte-ți *stă* un stîlp de cafenele" (EMINESCU, *SCRISOAREA III*); „Dintr-o dată în calea lor, în acea zi de august, rămasă de pomenire, au *stătut* călărimile în leafă a măriei sale" (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 192).

Stinge, vb., <lat. *stinguere*, cu sensul de a se sfîrși, a se termina: „... de la început pînă la domnia lui Pătru vodă Schiopul [a fost ținut letopisețul Moldovei] și *s-au stinsu*, că de-aciia înainte n-am mai scris nimenea pînă la Aron vodă" (58).

Scanned with OKEN Scanner

STREJAR, s., de la *stejar*, <comp. cu bg. *stežer*, contaminat cu *streajă-strajă* <v. sl. *straža*, cu sensul de *străjer:* Bogdan cel Orb „nu în beții, nici în ospețe petreciia, ci ca un *strejar* în toate părțile priveghiia, ca să nu să știrbească țara ce-i rămăsese de la tătîne-său" (133). Compară cu: „iar pe *strejari* i-au spînzurat împăratul" (RADU POPESCU, *CR. MUNT.*, I, p. 337). Compară și cu: „Stejarii par o *strajă* de giganți" (EMINESCU, *Opere*, I, p. 152); „Deodată calea coti pe o costișă și apoi începu să urce printre *stejari* rari — cele dintîi *străji* ale codrului" (SADOVEANU, *O.*, I, 13).

STREJUI-STRĂJUI, de la *strajă*, a veghia: Petru Rareș „odihnă era tuturor și ca un păstoriu bun ce *străjuiaște* turma sa, așa în toate părțile *străjuia* și priveghiia ..." (138).

STRÎMBĂTATE, s. de la *strîmb*, <lat. *strambus* (= strabus), nedreptate: Bogdan vodă „sîmbătă au sosit la Cameniță și décii au slobozit oastea să prade țara, dîndu-le vină că n-au lége pentru *strîmbătățile* ce fac ..." (129); „... ci cunoaștem că unde nu-s pravile, din voia domnilor multe *strîmbătăți* se fac" (133). Vezi și *asupra*. Compară cu: „De m-or prinde, vina mea să fie! / Atunci fă cu mine ce-ți place, / Atunci *strîmbătate* nu-mi face!" (BUDAI-D., *Ț.*, p. 189); De apreciat acest joc de cuvinte la un scriitor cu mare simț al limbii: Tandaler „întîi lui Lăpăduș capul sparsă, / Apoi lui Șugurel falca dreaptă / O făcu *strîmbă* ..." (*Ibid.*, p. 334); „Cruzimile turcilor peste măsură, în vreme ce covîrșirea *strîmbătăților* suferite sleisă răbdarea împilaților" (SADOVEANU, *O.*, I., p. 41); „Cum pămîntul își dă roada, așa muritorul să-și încheie munca, fără *strîmbătate* și șiretlic" (SADOVEANU, *F.J.*, p. 343).

STROPȘI, vb. comp. cu bg. *strošvan* = a nimici, a distruge. Vezi: *băjeni, buluc, răutăți, sparge:* „Compară cu: „Dorobanții *au stropșit* într-o clipă pe turcii din șanțul înaintat" (SADOVEANU, *P.S.*, p. 136).

SUPT, prep. <lat. *suptus*, sub: Matei Corvinul gîndea ca Ștefan vodă „să fie *supt* ascultarea lui" (85). (În ed. Giurăscu, p. 55/25, se reproduce M^1 cu forma *supt pus* <lat. *sub pone*). În ed. Onu, p. 105: „*supt* Haliciu" = lîngă, sub zidurile cetății Halici) și tot acolo, p. 149: Ion vodă „au *supusu* oastea sa *supt* Tighinea, Compară cu: „... coconul domnesc era ieșit de *subt* ascultarea lui" (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 349).

SURPA, vb., <lat. **subrupare* (<*rupes*), cu sensul de *a doborî, a distruge* etc.: „Mateiașu, craiul ungurescu ... pre mulți din vecinii săi i-au *surpat* și i-au supus ..." (85). Compară cu: „... ci au lăsat toate de s-au *surpat* în prăpastia uitării și întru întunericul de veci au rămas" (STOLNIC., *CR. MUNT.*, I, p. 6); „Odioșii țării, bănuiți turcilor, ei sînt lesne *surpați* de fanarioți" (BĂLCESCU, *O.*, II, p. 23).

Bibl. 109310

Scanned with OKEN Scanner

SVETI, s. sing., <v. sl. *sventŭ*, sfînt: „Ce după moartea lui, pînă astăzi îi zicu *sveti* Ştefan vodă ..." (111).

ŞTIRBI, vb., de la *ştirb*, <v. sl. *štrŭbŭ*, precedat de negaţie, cu înţelesul de *a rămînea întreagă* (ţara). Vezi *strejar*. Compară cu: „... faima de primirea de oaspeţi a mînăstirii fiind întru totul *neştirbită*" (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 9).

TÎMPINA, vb., de la *tîmpină*, <v. sl. *tonpanŭ*, cu înţelesul de *a(se) întîlni:* „Şi acolo de la Radul vodă l-au tîmpinat soli un călugăr anume Maximinian ..." (128). Compară cu: „Îns-acu laia cea mai voinică / Era gata de *tîmpinare* ..." (BUDAI-D., *Ţ.*, p. 145).

TOPI, vb., v. sl. <*topiti*, cu sensul de *a nimici:* lui Mateiu Corvinul Ştefan cel Mare „toată oastea i-*au topitu*" (109); „Şi înfrîngîndu-l ai noştri toată oastea i-*au topitu* ..." (133). Vezi *concenie*.

TRĂI, vb., v. sl. <*trajŭ*, cu sensul de *a continua să existe, a fiinţa, a dura:* „Mai apoi, după ieşirea nepriietenilor şi a vrăjmaşilor din ţară, daca au strînsu Ştefan vodă trupurile morţilor, movilă de cei morţi au făcutu şi pre urmă s-au ziditu deasupra oasilor o biserică, unde *trăieşte* şi astăzi întru pomenirea sufletelor" (95). Compară cu: „Iară întăiu descălecată de Traian împăratul Rîmului; căruia împărat numele *trăeşte* între noi păn astădzi cu şanţul cela ce să dzice Troianul" (M. COSTIN, *O.*, 43). „De patru veacuri şi jumătate acea putere *trăieşte* asupra Moldovei ..." (SADOVEANU, *O.*, 12, p. 394).

TURCOAE, s.f. pl., *turcoaice*: Iliaş Rareş „ziua petrecea şi să dezmierda, iar noaptea cu turcoae curvind ..." (ed. Giurescu, p. 164). La locul respectiv, în ediţia Panaitescu: „turcoaice" (156). Însă în următorul citat amîndouă ediţiile citesc la fel manuscrisele: în anul 1578, oastea căzăcească a lui Zborovski „au lovit Daşovul, de l-au arsu şi l-au prădat şi multe *turcoaie* au robit şi mult plean au luat" (ed. Giurescu, p. 247, ed. Panaitescu, p. 198).

ŢARĂ, s. <lat. *terra*, cu înţelesul de *boieri, sfatul boieresc*: „... să trimiţă să margă la Alixandru vodă oameni juraţi de la *ţară*, să spuie că *ţara* nu-l va, nici iubăscu ..." (177). Vezi *scrîşca*.

ŢENCHI, s. germ. *Zimken*? ,sfîrşit, capăt: „Aşa au petrecut Iancul vodă *ţenchiul* său şi viiaţa sa" (200). Compară cu: „... că şi letopiseţ întreg să aştepţi de la noi de om avea dzile şi nu va hi pus prea vécinicul sfat puternicului Dumnedzău ţărîi aceştiia *ţenchiŭ* şi soroc de sfîrşire" (M. COSTIN, *O.*, 42).

Scanned with OKEN Scanner

Ţiitor, adj., de la *ţine*, <lat. *tenere*, cu înţelesul de *stăpîn* (autocrat, independent): „Au domnit Ştefan vodă 47 de ani şi 2 luni şi trei săptămîni şi au făcut 44 de mănăstiri şi însuşi *ţiitoriu* preste toată ţara" (112).

Unde, adv., <lat. *unde*, adv. introducînd circumstanţe atributive, temporale, cauzale etc.: „*Unde* hatmanii leşeşti vrîndu să îmbărbăteze pre ai săi, ş-au pus şi ei capetile ..." (81).

Unge, vb., <lat. *ungere*, în expr. *a unge ochii (cu bani)* = a ademeni: „Décii Copiţki avînd mare cunoştinţă între cazaci, s-au dus la dînşii, pre unii cu făgăduinţe umplîndu-i, pre alţii cu bani *ungîndu-le ochii*, din ce au avut şi el, din agonisita sa, i-au plecat şi au mai lipit lîngă sine pre un moldovean ce-l chema Ceapă, ce să însurasă între cazaci" (194).

Urzi, vb., <lat. *ordire*, a plănui, a începe (un lucru): „Pre aceia vreme *au urzit* Pătru vodă mănăstirea Pobrata şi o au zidit pînă la jumătate" (138). Compară cu: „Fost-au în gîndul mieu, iubite cetitoriule, să fac letopiseţul ţării noastre Moldovei din descălecatul ei cel dintăi, carele au fostŭ de Traian împăratul şi *urdzisăm* şi începătura letopiseţului" (M. COSTIN, *O.*, p. 42); „În precuvîntarea sa el arată că ar fi dorit *să urzească* o istorie completă" (BĂLCESCU, *O.*, I, p. 184).

Văleat, s., <v. sl. *vŭ letu*, veleat, timp, epocă, an(i). Vezi *adormiţi*. Compară cu: „Doar niscaiva *văleaturi* a anilor de s-or fi greşit, iară celelalte întru adevăr s-au scris" (NECULCE, *LET.*, p. 104).

Viclean-viclenie adj. şi s., var. *hitlean-hiclean*, <magh. *hitlen*, cu sensul de *prefăcut-prefăcătorie*, *trădător-trădare* etc.: „Într-acest an, în luna lui aprilie, în cetatea Hîrlăului, Ştefan vodă au tăiat pre Arbure hatmanul, pre carile zic să-l fi aflat în *viclenie* ..." (135); Lăpuşneanu „au trimis cu pîră la craiul leşescu, pohtindu pre *viclenii* săi, pre Tomşa şi pre soţiile lui" (177). Compară cu: „Greaca ta, stăpîne ..., te vinde pre tine şi te *vicleneşte*" (NEGRUZZI, *S.*, II, p. 31); „Ba n-am *viclenit* asupra tatălui tău, că totdeauna m-am luptat în luptă dreaptă" (EMINESCU, *Călin Nebunul*, 7); „... aşa va cădea fala lui Radu-Vodă de la munteni, care se dovedeşte viclean" (SADOVEANU, *O.*, 13, p. 335); „Boierii puind la toate sminteală / Domnilor, iar'cei alalţi pămînteni / Dedaţi fiind la rău şi *vicleni*" (BUDAI-D., *Ţ.*, p. 95).

Vîlhvă, s., <v. sl. *vlŭhvŭ*, impuls, curaj: „Zic să să fi arătat lui Ştefan vodă sfîntul mucenicu Procopie, umblîndu deasupra războiului călare şi într-armatu ca un viteazu ... şi dîndu *vîlhvă* oştii lui" (97); „Zic unii să să fi arătat lui Ştefan vodă la acest război sfîntul mucenicu Dimitrie, călare

Scanned with OKEN Scanner

și într-armatu ca un viteazu, fiindu-i într-ajutoriu și dînd *vîlhvă* oștii lui ..." (106). Cu înțelesul de *faimă*: „Semețindu-să Ștefan vodă pentru *vîlhva* ce-i mergea cu noroc la războaie, strîns-au țara și cu mare urgie au întratu în Țara Muntenească ..." (136). Compară cu: „Pecetea domniii moldovenești / *Vîlhva* aceștiia heri să o socotești" (VARLAAM, *Ș.T.*, versurile la stemă); „Deci numai o *vîlfă* stăpînitoare / și-mpărăția unui să fie ..." (BUDAI-D., *Ț.*, p. 270); „Scrie-mi vreo două stihuri, fă-mi *vîlvă* dăscălească" (CĂLINESCU, *Rochia de moar*).

VÎRF,., s <v. sl. *vrŭhŭ*, cu înțeles de *putere*: „... ci toată direptatea au lăsat pre acel mai mare, ca să o judece și ce i-au părut lui, ori bine, ori rău, acéia au fost lége, de unde au și luat voie așa mare și *vîrf*" (61).

VÎRTEJI, de la *vîrtej*, comp. cu bg. *vărtež*, a se întoarce înapoi: „... și cu pace s-au *vîrtejit* înapoi, la scaunul său la Suceava" (138). Și *învîrteji*, cu înțelesul de a porni la contraofensivă: „Și aceia s-au *învîrtejit* la război de au dat inimă celor peitori și au împinsu pre oastea lui Bogdan vodă" (81). Compară cu: „Numaidecît se *învîrteji* îndată cu toate oștile" (BĂLCESCU, *O.*, II, p. 48). Vezi și *împinge*.

VRAJBĂ, s., < v. sl. *vražida*, vrăjmășie, dușmănie. Vezi *aținta*, *căci că*, *amestecături*. Compară cu: „Cele răle să se spele, cele bune să s-adune; *vrajba* dintre noi să piară și neghina din ogoară" (CREANGĂ, *O.*, I, p. 185).

ZĂDĂRÎ, în exp. „a *zîdări* cap de price" (88). Vezi și *price*.

ZAVISTIE, s., <v. sl. *zavistĭ*, invidie, pizmă, dușmănie, ură: „Vă leato 6978, într-acéia vreme intră *zavistia* între Ștefan vodă și între Radul vodă, domnul muntenesc ..." (88); „Numai atîta putem cunoaște că norocul fie unde are *zavistie* ..." (135). Vezi *aținta*. Compară cu: „Nici odinioară în lume oamenii cei mari n-au fost *nezavistuiți*, și măcar că cei *zavistuiți* d-a pururea sînt norociți și le merge bine, dar încă și *zavisnicii* nu lipsesc din lume ..." (RADU POPESCU, *CR. MUNT.*, I, p. 549); „M-avu cu tine-oarba *Zavistie* / Necăutînd c-aceasta-i a ta țară" (BUDAI-D., *Ț.*, p. 21); „Vremea trece și *zavistia* se adîncește în sufletul omului ca o drojdie înveninată" (SADOVEANU, *F.J.*, p. 530).

ZĂHĂIALĂ, s., comp. ucr. *zahaitĭ*, dezordine, zăpăceală: „Ci dobitoacele mai multă zăhăială făciia turcilor decît cazacilor, că de trăsnite fugiia înapoi" (196). Compară cu: „... apoi cîlți, buci și alte lucruri, *zăhăite* prin cele poliți și colțare, ca la casa unui gospodar fruntaș din vremea aceea" (CREANGĂ, *O.*, I. p. 206).

Scanned with OKEN Scanner

LISTA ABREVIERILOR ȘI BIBLIOGRAFIA

Alecsandri, *P.A.* Vasile Alecsandri, *Poezii alese*, București, 1952.

Bălcescu, *O*, I—II Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. I: *Studii și articole*; vol. II: *Istoria românilor sub Mihai Voevod Viteazul*, București, 1953.

— *Istoria românilor sub Mihai Voevod Viteazul*, ed. I, A. Odobescu, București, 1878.

BIBLIA 1688 *Biblia, adecă Dumnezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage, toate care s-au tălmăcit după limba elinească spre înțelege-limbei rumânești, cu prorunca Prea bunului și luminatului domn Ioan Șărban Catacozino Basarab Voevod și cu îndrumarea dumnealui Cosdin Brâncoveanul Marele Logofăt ... Tipăritus-au întâiu în scaunul mitropoliei Bucureștilor... la anul 1688.*

Budai-D., Ț. I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*, Ediție îngrijită de Florea Fugariu, cu glosar trimis la pagini, Editura Minerva, București, 1973.

Cantemir, *HR.* Principile Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor*, publicat de Gr. Tocilescu, București, 1901.

Cantemir, *IST. IER.* Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de P. P. Panaitescu, I. Verdeș, Editura pentru literatură, București, 1965.

M. Costin, *O.* Miron Costin, *Opere*, Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de stat pentru literatură și artă, 1958.

Creangă, *O.*, I—II Ion Creangă, *Opere* I—II, Ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, Studiu introductiv de Iorgu Iordan, Editura Minerva, București, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

CR. MUNT., I—II *Cronicari munteni*, I—II, Ediție îngrijită de Mihail Gregorian, Studiu introductiv de Eugen Stănescu, Editura pentru literatură, București 1961.

D.L.R.M., 1958 *Dicționarul limbii române moderne*, Editura Academici Republicii Populare Române, 1958.

Dosoftei, *PS.* Dosoftei Mitropolitul Moldovei, *Psaltirea în versuri, publicată de pe manuscrisul original și de pe ediția de la 1673* de prof. I. Bianu, București, 1887.

Dosoftei, *V.S.* Mitropolitul Dosoftei, *Viața și petreacerea sfinților*, Iași, 1682.

Ed. Giurăscu, *Letopisețul țării Moldovei pînă la Aron-vodă întocmit de Simion Dascălul după Grigorie Ureche vornicul, Istratie logofătul și alții*, București, 1916.

Ed. Panaitescu Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție, studiu, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1955.

H.E.M., Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, Dicționarul limbii istorice și poporane a Românilor. (A-BĂRBAT), Tom. I—III, București, 1886—1893.

Jarnik — Bârseanu, D. Dr. Ioan Urban Jarnik și Andrei Bîrseanu, *Doine și strigături din Ardeal, date la iveală de...*, Bucuresci, 1885.

Ispirescu, *L.* P. Ispirescu, *Legendele sau Basmele românilor*, adunate din gura poporului, București, 1892.

LET. CANT., CR. MUNT. Letopisețul cantacuzinesc, în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 81—225, ed. cit. infra.

Moxa, *Cronica lui Mihai Moxa*, în *Cuvente den bătrîni*, I, p. 313 sqq.

Neagoe, *ÎNV. Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Text ales și stabilit de Fl. Moisil și Dan Zamfirescu, studiu introductiv și note de D. Zamfirescu și G. Mihăilă, Editura Minerva, 1970.

Neculce, *LET. Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, Ediție îngrijită, cu glosar, indice și o introducere de Iorgu Iordan, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1955.

Negruzzi, *S.*, I—III Constantin Negruzzi, *Scrierile lui ...*, București, Socec, vol. I: *Păcatele tinereților*, 1872; vol. II: *Poezii*, 1872; vol. III: *Teatru*, 1873.

P. Maior, *IST.* Petru Maior de Diciosînmartin, *Istoria pentru începuturile românilor în Dachia*, întocmită de ..., Buda, 1834.

Radu Greceanu, *CR. MUNT.* — *Cronica lui Radu Greceanu*, în *Cronicari munteni*, vol. II, ed. cit. infra, p. 5 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

Radu Popescu, *CR. MUNT. Istoriile Țării rumânești de Radu Popescu*, în *Cronicari munteni*, ed. cit. infra, vol. I, p. 225 sqq.

Sadoveanu, *O.*, 1—20 Mihail Sadoveanu, *Opere*, vol. 1—22, Editura de stat pentru literatură și artă, Editura pentru literatură etc., 1954—1970.

Sadoveanu, *Z.C.* Mihail Sadoveanu, *Zodia Cancerului*, București, Cartea românească, 1946.

Sadoveanu, *P.* Mihail Sadoveanu, *Povestiri*, București, Minerva, 1904.

Sadoveanu, *P.S.* Mihail Sadoveanu, *Povestiri de seară*, București, Minerva, 1910.

Stolnicul, *CR. MUNT. Istoriia Țării Rumânești de stolnicul Constantin Cantacuzino*, în *Cronicari munteni*, ed. cit. infra, vol. I, p. 1—81.

T.D.R.G. Dr. H. Tiktin, *Dicționar româno-german*, vol. I, București, 1903.

Topîrceanu, *O.A.* G. Topîrceanu, *Opere alese*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Al. Săndulescu, Editura pentru literatură, București, 1959.

Varlaam, *C. Cazania* (1643) mitropolitului Varlaam, ediție translitterată de J. Byck, București, Ed. Fundațiilor, 1943.

Zanne, *P.*, I—IX Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor*, București, 1895—1901.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

RÉSUMÉ

En abordant, dans ce premier volume de *Valeurs expressives dans la littérature roumaine ancienne*, les textes des principales chroniques moldaves, l'auteur poursuit un double but: d'abord, d'expliquer le plus exactement possible comment la littérature des chroniqueurs s'intègre dans le cours général de l'histoire des lettres roumaines; deuxièmement, de relever tout particulièrement le fait que, par l'effet même de ce processus de maturation, les écrits anciens gagnent en valeur expressive au fil des ans, parfois indépendamment des visées de leurs auteurs.

Afin de cerner plus clairement les desseins de nos premiers écrivains, nous avons essayé de préciser leurs conceptions sur l'acte d'écrire. On voit ainsi que presque tous considèrent celui-ci comme une relation des faits historiques, dans le but de les sauver de l'oubli et de les imprimer fortement dans la mémoire des hommes qui leur succéderont, « pour qu'ils s'en instruisent et en tirent profit » (Gr. Ureche), qu'ils puissent mieux « régler leur vie » (le *stolnic* Constantin Cantacuzino). Chez des écrivains tels que Grigore Ureche, Miron Costin, le *stolnic* Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, voire Ion Neculce, les conceptions strictement pragmatiques sur le sens de la littérature sont nettement dépassées. Sans atteindre pour autant à une conception proprement esthétique, ils sont mus par un sentiment d'amour de la patrie, par cette aspiration des Roumains à s'intégrer aux peuples riches d'une tradition littéraire plus ancienne. Plus tard, lorsque font leur apparition dans la littérature roumaine des conceptions esthétiques plus élaborées — au siècle des Lumières, en 1848, à l'époque de « Junime » et de nos grands classiques, dans la littérature de l'entre-deux-guerres et dans celle d'après la Libération — l'idée qu'écrire est l'un des moyens d'expression les plus efficaces de l'esprit national — a pris consistance. Plus peut-être qu'ailleurs, chez les Roumains la littérature a été et continue à être liée de près aux intérêts vitaux et parfois immédiats de la société, en dépit de la variété toujours plus grande du style, des modes littéraires et d'une tendance permanente à se mettre au diapason des cultures étrangères.

L'étude critique des textes que, fidèle à l'esprit d'Ibrăileanu, ou à peu près, l'auteur appelle la critique *totale*, bien qu'avec une prédominance des analyses stylistiques et thématiques, a porté pour commencer sur la chronique de Grigore Ureche. Nous avons fait ainsi appel à toutes les données que nous avons jugées nécessaires, de quelque ordre qu'elles soient (historiques, biographiques, bibliographiques etc.), conformément au principe suivant lequel une méthodologie ne doit pas être imposée coûte que coûte, mais subordonnée aux résultats de la recherche. Les œuvres ne doivent pas être étudiées dans le but d'illustrer telle méthode: c'est telle méthode ou tel ensemble de méthodes qui doit être mis en œuvre pour la réussite de l'étude. Plus d'une fois même on peut avoir recours aux méthodes traditionnelles, car en matière de littérature, à la différence de la science et de la technique, rien n'est jamais définitivement périmé.

Nous avons donc commencé par établir le caractère *populaire* et *archaïque* de la langue et du style d'Ureche, bien entendu dans l'optique du lecteur d'aujourd'hui, en en relevant l'expressivité à différents niveaux — phonétique, morphologique, syntaxique et surtout lexical — à l'aide d'exemples et de commentaires sur l'évolution sémantique des mots et sur celle de leur valeur métaphorique accumulée à travers les temps. Nous avons considéré les textes sous l'angle littéraire, émotionnel même parfois, sans nous laisser entraîner dans des discussions proprement linguistiques. Mais ces impressions et ces jugements de valeur, nous les avons dans la mesure du possible contrôlés et confrontés avec l'évolution de l'expressivité de la langue chez une série d'écrivains classiques, chez Ion Budai Deleanu et surtout chez Creangă, Eminescu et Sadoveanu. A titre plutôt expérimental, un *Dictionnaire stylistique comparé de la chronique d'Ureche* a été publié en annexe.

Nous nous sommes arrêté ensuite sur l'art de la narration chez Ureche, considéré sous différentes hypostases: laconisme des premiers paragraphes sur nos origines, passages purement épiques, portraits, descriptions, pages de moraliste, segmentation compositionnelle etc. Etant donné qu'Ureche a écrit sur des époques et des faits historiques révolus, sans que sa personne soit jamais directement impliquée, qu'il a compulsé différentes sources, notamment les sources intérieures, enfin que sa chronique ne nous a pas été transmise par un manuscrit autographe, mais seulement par l'intermédiaire de copies tardives, plus ou moins «corrompues» et renfermant par endroits des interpolations non dépourvues, du reste, de valeur, compte tenu de toutes ces circonstances nous sommes arrivé à la conclusion que, en ce qui concerne ce premier livre de langue roumaine, on ne saurait parler d'un style proprement personnel. Plutôt *impersonnelle*, l'expressivité de la langue dans la chronique d'Ureche — cette lan-

Scanned with OKEN Scanner

gue d'un peuple possesseur d'une culture populaire et d'un folklore d'une telle richesse — coïncide heureusement avec la substance de ce livre destiné à faire connaître au monde notre histoire. C'est la principale raison pour laquelle notre première chronique a eu une aussi importante postérité littéraire.

Dans le chapitre qui aborde l'œuvre du deuxième chroniqueur moldave, Miron Costin, nous avons renoncé à une série d'observations d'ordre phonétique, morphologique, syntaxique et lexical, ne présentant plus d'intérêt du point de vue que nous nous sommes fixé, dès lors que nous les avons déjà discutées dans le chapitre consacré à Grigore Ureche. Nous les avons donc considérées comme sous-entendues, nous bornant à quelques notes d'ordre comparatif, et nous sommes passés directement à la mise en évidence de ce qui sépare les deux œuvres. Nous avons relevé ainsi, malgré la grande objectivité de la chronique de Costin, bien en accord avec la responsabilité politique qu'il a assumée devant l'histoire, le caractère extrémement *personnel* de son style; puis, malgré les efforts du chroniqueur pour s'effacer le plus possible devant les événements, il n'en fait pas moins, et très nettement même, œuvre de mémorialiste; d'autre part, l'abondance des détails, la phrase ampoulée dénoncent des préoccupations d'intellectuel. Tout en n'analysant à proprement parler que la *Chronique* de Costin, son ouvrage, le plus significatif pour le sujet de la présente étude, nous avons pris en considération aussi, afin de mieux étayer nos observations, les autres ouvrages du chroniqueur: ses écrits en langue polonaise, sa dissertation *De neamul moldovenilor...* et surtout son poème *Viiața lumii*, aussi révélateur pour l'homme que pour l'œuvre. A maintes reprises, par des confrontations de textes, nous avons établi des rapprochements entre Miron Costin — le mémorialiste, le philosophe, le moraliste et, tout particulièrement, l'écrivain soucieux de n'omettre aucun détail, de ne jamais s'écarter de la vérité — et d'autres écrivains contemporains ou postérieurs, avec les chroniqueurs valaques (Radu Popescu en premier lieu) et surtout avec le chroniqueur moldave Ion Neculce. Dans ce chapitre aussi, nous avons procédé à l'analyse des paragraphes de la Chronique de Miron Costin qui feront si bien comprendre celle-ci par les écrivains classiques de plus tard. Nous ne nous sommes pas attardé, en échange, sur les vertus expressives du poème *Viiața lumii*, vu que le volume qui fera suite à celui-ci comprendra un chapitre entier sur la poésie roumaine ancienne, où il sera question aussi du poème de Miron Costin.

Dans le dernier chapitre de l'ouvrage, consacré à Ion Neculce, nous nous sommes efforcé de mettre en lumière les qualités d'« artiste » de celui-ci, déjà relevées autrefois par Mihail Sadoveanu. Tout naturellement, l'analyse souligne chez Neculce son rôle de recepteur d'informations pui-

Scanned with OKEN Scanner

sées chez ses contemporains, et cela non seulement en ce qui concerne le groupe de récits *(O samă de cuvinte)* qui précède sa *Chronique*, mais aussi, dans des cas incontestables, pour celle-ci elle-même. Ce qui ne veut pas dire, bien sûr, que, littérairement, Neculce pense comme Anton Pann ou comme Creangă. S'il enregistre dans sa chronique telle ou telle information, c'est le plus sérieusement du monde et dans le même but éducatif que les autres chroniqueurs: « Nous vous prions, chers jeunes lecteurs, d'accorder votre attention à ces écrits, afin que, au cas où des événements semblables survenaient dans notre pays, vous sachiez comment procéder pour ne pas subir ce que nous autres avons subi ». Cependant, à la différence de ses deux illustres prédécesseurs, Neculce fait preuve d'une grande indulgence pour les « histoires », pour les fictions littéraires, il est toujours prêt à consigner les racontars « transmis d'un homme à l'autre », sans que le lecteur soit d'ailleurs obligé d'y croire: « Donc qui lira et croira, libre à lui; et qui lira et ne croira pas, libre à lui aussi; chacun fera comme il voudra ». En vertu d'une telle conception du rôle de l'écrivain, nullement incompatible du reste avec celle de ses prédécesseurs, dont il est le premier à glorifier les mérites malgré la différence des formes, Neculce accorde un prix particulier à ce qui est inscrit dans son *coeur*, c'est-à-dire dans sa mémoire, et entend s'affranchir de la servitude de la documentation. Même lorsqu'il possède des documents (c'est un fait bien établi qu'il a consulté au moins trois chroniques antérieures pour la période plus récente), il préfère les passer sous silence et, comme tout artiste véritable, s'exprimer sans entrave. Ainsi, Neculce donne libre cours à sa mémoire, la personne du narrateur étant toujours présente au centre du récit et les événements relatés gravitant autour d'elle presque à la manière d'un roman autobiographique. Aussi ne faut-il pas s'attendre à trouver chez lui un style châtié et concis, des formules gravées au burin, ni encore moins la probité grave du véritable historien. Pourtant, sa subjectivité même s'accorde aux lois de l'art d'écrire. Chez Neculce aussi, nous avons relevé la virulence du langage lorsu'il s'attaque aux princes qu'il juge mauvais, tels Gheorghe Duca, Dimitrașco Cantacuzino et autres, contre lesquels il invoque la colère céleste. Quant aux événements qu'il a vécus, Neculce les note avec précision et sobriété, sans le déploiment de rhétorique qui perce parfois chez ses prédécesseurs, mais avec les moyens offerts par le langage moldave du temps, que le chroniqueur possède admirablement. Tout comme dans le chapitre précédent, nous avons fait dans ce chapitre aussi un retour sur la matière en la systématisant et en soulignant par des notes les éléments de comparaison, de manière à situer l'art d'écrire de Neculce à la place qui lui revient dans le cadre de la littérature roumaine en général et dans la hiérarchie des chroniqueurs moldaves en particulier.

Scanned with OKEN Scanner

Ursu, G.G., 55, 132
Ușurelu, căpitan, 187
Uzun-Ali-bei, vizir, 190

V

Vaida, P., 50
Xerxes, 166

Z

Zamfirescu, Dan, 306
Zamoiski, general, 282
Zanne, Iuliu, 279, 280, 307
Zolkiewscki, Stanislaw, 197, 198

Lector : MARIA SIMIONESCU
Tehnoredactor : ION GHICA

Bun de tipar 6.VII.1976. Tiraj 4615 ex. broșate
Coli ed. 19,05. Coli tipar 20.

Tiparul executat sub comanda
nr. 154 la
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918"
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București,
Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner

Izvorîtă dintr-o relativ îndelungată practică profesorală, lucrarea *Valori expresive în literatura română veche* își propune în acest prim volum „recitirea" marilor cronicari moldoveni sub un unghi de privire mai nou, eliberat pe cît a fost posibil de încărcătura factologică devenită tradițională. Tendința autorului, expresă pe alocuri, sperăm și îndreptățită, este de a integra în chip organic literatura cronicărească fluxului general al dezvoltării prozei românești luată în totalitatea ei. Mijloacele puse în lucru sînt diverse, în lumina unui eclectism meditat atent, fără paradă de erudiție, supunerea la obiect primînd înainte de orice. A precumpănit totuși ceea ce am putea numi, fără pretenții anume, critica lingvistică și stilistică. Aceasta, pentru că autorul acordă un rol hotărîtor limbii ca factor de cultură. În același sens vine și primul capitol al lucrării, tratînd despre ideile celor vechi în legătură cu rosturile scrisului. Aproape nici unul dintre scriitorii cei vechi n-a gîndit să facă beletristică, în înțeles modern. Și cu toate acestea, astăzi nu se mai îndoiește nimeni, arta cuvîntului s-a manifestat în scrisul lor, în certe cazuri, pe deplin.

Lei 11,50

Scanned with OKEN Scanner